

KORUNK

BOLYGÓNK ÚJRAFELFEDEZÉSE
MÚLTBA NYÍLÓ TÁVLATOK • AZ
EMBER ÚJ VILÁGA • VÉGESSÉ-
GÜNK ÉRTELME • MINDENNAPI
ÜRÜGYÜNK: A MÍTOSZ • ZÉRUS
NÖVEKEDÉS • SZOCIOLOGIA ÉS
LEHETSÉGES JÖVŐK • BALLA
ZSÓFIA, PALOCSAY ZSIGMOND,
ADRIAN PĂUNESCU VERSEI • A
BÉCSI DÖNTÉS A TÖRTÉNETTU-
DOMÁNYBAN • SZENT-GYÖRGYI
ALBERT: EMBER ÉS TERMÉSZET

1972 | 11

SZERZŐINK

ARAD

Tokay György

BUKAREST

Păunescu, Adrian

KÉZDIVÁSÁRHELY

Kozma László

KOLOZSVÁR

Aradi József
Balla Zsófia
Bodor András
Herédi Gusztáv
Jordáky Lajos

Lakatos István
Maurer Gyula
Mózes Huba
Palocsay Zsigmond
Ritoók János
Roth Endre
Semlyén István
Szabó T. E. Attila
Szilágyi Júlia
Veress Zoltán

KOVÁSZNA

Fábián Ernő

MAROSSZENTGYÖRGY

Kapusy Antal

MAROSVÁSÁRHELY

Tófalvi Zoltán
Turzai Mária

SEPSISZENTGYÖRGY

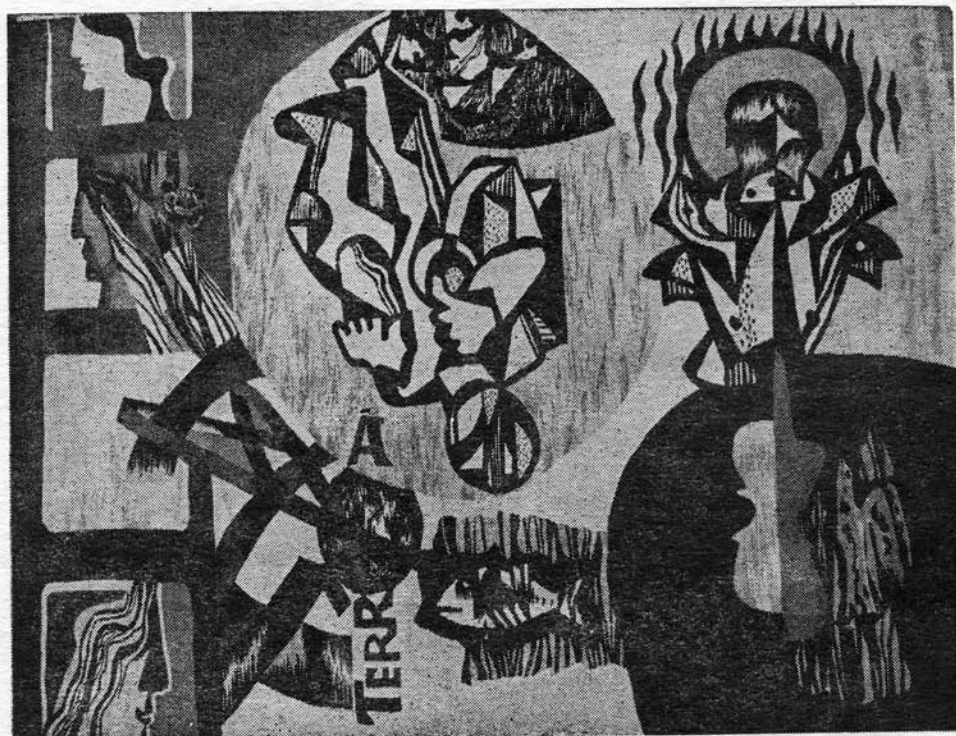
Kósa Szánthó Vilma

SZATMÁR

Muzsnay Árpád

KÜLFÖLD

Fetscher, Iring
Kolozsvári Papp László
Salomon, Jean-Jacques
Szent-Györgyi Albert

Sipos László grafikája

KORUNK

XXXI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM
1972. NOVEMBER

- VERESS ZOLTÁN • Bolygónk újrafelfedezése 1603
BODOR ANDRÁS • Múltba nyíló távlatok 1605
FÁBIÁN ERNŐ • Az ember új világa 1618
SEMLYÉN ISTVÁN • Zérus növekedés 1625
KAPUSY ANTAL • A pszichoszféra védelmében 1637
IRING FETSCHER • Végességünk értelme (Aradi József fordítása) 1648
SZILÁGYI JÚLIA • Mindennapi ürügyünk: a mítosz 1655
ROTH ENDRE • Szociológia és lehetséges jövők 1661
PALOCSAY ZSIGMOND • Kiáltó- és kérdőjelek, a holdszívű-holló más tanyáján (vers) 1666
BALLA ZSÓFIA • Pokol kapujában, Viadal, Vallomás (versek) 1667
ADRIAN PAUNESCU • Búzaszemek gránátokként (Ritók János fordítása) 1668
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ • Víznéző ember (regényrészlet) 1669
SZENT-GYÖRGYI ALBERT • Ember és természet (Szabó T. E. Attila összeállítás) 1678

JEGYZETEK

- JORDÁKY LAJOS • A bécsi döntés a történettudományban 1687
HERÉDI GUSZTÁV • Üzenet és igazságtevés 1692

FÓRUM

- TOKAY GYÖRGY • A jogismeret aradi és temesvári „topográfiája”? 1696

HAZAI TÜKÖR

- TÓFALVI ZOLTÁN • A korondi fazekasság 1699
KÓSA SZÁNTÓ VILMA • Egyszerű keresztmetszet Málnás művelődési életéből 1707

NEMZETKÖZI ÉLET

- JEAN-JACQUES SALOMON • Hatalom és tudomány szövetsége 1714

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- LAKATOS ISTVÁN • Az első erdélyi magyar opera 1719

TUDOMÁNYOS MŰHELY

MAURER GYULA • Néhány gondolat a matematikai kutatásról 1723

SZEMLE

MÓZES HUBA • Hitvallás és szolgálat 1734

HERÉDI GUSZTÁV • A batizi manufaktúra 1736

KOZMA LÁSZLÓ • Laikusok a bíraskodásban 1739

TURZAI MÁRIA • Harcos antifasiszta szolidaritás 1742

LÁTÓHATÁR

M. A.: A Transilvania új sorozatának margójára 1744 • A román szociológia mai feladatai (Era socialistă) 1745 • Kritikai irányzat az amerikai szociológiában (Viitorul social) 1745 • Weöres Sándor költészetéről — románul (România literară) 1746 • Kecskeméti folyóirat romániai magyar írókról (Forrás) 1747 • Buñuel új filmjéről nyilatkozik (Le Monde des spectacles) 1747 • „Érdekes pszichológiák“ kihívása (Valóság) 1748 • Nehézrészecskék — rák ellen (La Recherche) 1749 • Sokkolás: a Jancsó-filmek hatáslélektana (Filmkultúra) 1750

TÉKA, LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ, A KORUNK HÍREI

ILLUSZTRÁCIÓK

Árkossy István, Baász Imre, Bede István, Desclozeaux, Kabán József, Kazinczy Gábor, Paulovics László, Sipos László, Weiss István

Gépellt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 2 54 68, 2 60 84, 1 38 05

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

BOLYGÓNK ÚJRAFELFEDEZÉSE

Egyszer már felfedezett, majd elfelejtett dolgokat szoktak még egyszer felfedezni — újrafelfedezni, ahogy itt mondjuk. De ki felejtette el a Földet? Miért kell újrafelfedezni bolygónkat, mindazzal együtt, ami rajta van?

Két okból is.

Először azért, mert egyénenként mindannyiunknak újra el kell sajátítanunk mindent, amit elődeink megtudtak a világról. Így nővünk fel, így szerezzük meg az emberiség szellemi örökségét, így nyerünk polgárjogot az értelmes lények közösségében. Ez viszonylag könnyű feladat. Magellán belepustult abba a vállalkozásába, hogy meggyőződjék felőle, miszerint a Föld gömb alakú; mi elemista korunkban tudjuk meg tanítónktól. Legyen ez elég az első okra példának.

Persze ez a feladatunk is, amelyről azt mondtuk, hogy viszonylag könnyű, mindegyre nehezedik. Bolygónk — bolygónk lett. Ez nem játék a szavakkal. Régebben elég volt nagyjából tudnunk, hogy a Föld gömb alakú, s hogy van rajta néhány világrész, amelyekhez — azon az egyen kívül, ahol születünk — alig van némi közünk; ma már meg kell tanulnunk, hol van a Mekong folyó, hogy megérthessük, miért fontos számunkra, hogy ne szórjanak lombtalanító vegyszert a partja mentén álló erdőkre. Egy-sorsú lett a világ, mindnyájan érzékeljük. Nagyapáink kényelmes délutáni sziesztájukon olvasták a hírlapban az angol—búr háború eseményeit, mint egy regényt, hiszen Transvaal messze volt tőlük; mi hajnalban, borotválkozás közben hallgatjuk a híreket a chilei jobboldal új manővereiről, s előfordulhat, hogy ettől idegesek leszünk — mert hozzánk viszont Chile közel van. Különös igazság, hogy bolygónk kisebb lett, mégis sokkal több mindent kell tudnunk róla, mint amikor tudatunk számára határtalanul nagy volt.

Másodszor azért kell bolygónkat újrafelfedezni, mert megváltozott; annyira megváltozott, hogy elődeink nem egy felfedezése érvényét veszítette. Nem is beszélve arról, mikor a felfedezés már eleve nem volt érvényes, például a Föld ásványkincs-tartalékait illetően — vagy mikor elődeink elmulasztották a látott, tapasztalt, érzett, sejtett dolgokat felfedezni, például a környezetüket, a pszichoszférájukat, a jövőjüket, a technikájuk teremtette világot. Mindez már nagyapáink idején megvolt, legtávolabbi őseink idején megvolt, de bennük éppúgy nem tudatosult, mint bolygónk sugárzási övezetének létezése — azzal a különbséggel, hogy az előbbieket szubjektív okokból nem fedezték fel, az utóbbiról objektív okokból nem tudhattak. Ez az utóbbi eset egyébként azt példázza, hogy még bolygónk felfedezése sem fejeződött be.

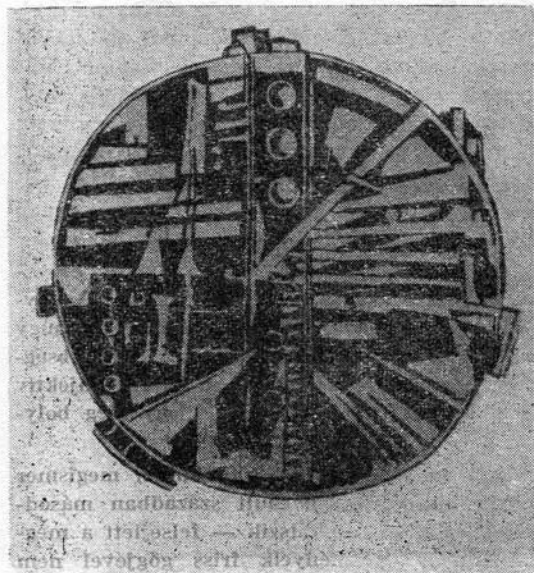
Sok jel vall arra, hogy a múlt század embere azt hitte: rövidesen megismer minden megismerhető dolgot. Ennek egyik bizonyítéka a múlt században másodvirágzását megért agnoszticizmus. Némelyek előtt — úgy látszik — felsejtett a megismerhető dolgok végtelensége, de tudományos eredményeik friss göggyével nem

tudták elviselni annak a gondolatát, hogy vannak dolgok, amelyeket nem fedezhet fel még az ő nemzedékük; ezeket tehát megismerhetetleneknek nyilvánították. Különös viszonyulás ez a világhoz, s számunkra érthetetlen. Minket inkább az riasztana, ha rá kellene jönnünk, hogy mindent tudunk; nem látnánk több életcél magunk előtt. Szerencsére azonban ez a veszély nem fenyeget; egyelőre minden felfedezéssel vagy újrafelfedezéssel egyre inkább arra jövünk rá, mi mindent nem tudunk még. Életcélunk, a tudomány lehető legrohamosabb fejlődésével számolva is, beláthatatlan időig biztosítottak tűnik — életünk viszont már sokkal kevésbé.

Bolygónk újrafelfedezésének elsősorban önmagunk újrafelfedezését kell jelentenie. Mikor birtokba vesszük elődeink szellemi örökségét, nem vagyunk többek, mint megtestesült örökség; hogy önmagunk lehessünk, újra fel kell fedeznünk magunkban az alkotó embert, a maga után új örökséget hagyó embert, s nem elég felfedeznünk, meg is kell valósítanunk őt. Sok jel vall arra, hogy a múlt század szellemi kátyújából diadalmas alázattal — a végtelenül megismerhető végtelen világ iránti alázattal — kivergődött huszadik század, vagy talán a huszonegyedik maga is kátyúba jut. Nem szellemibe, ezt már láttuk; egészen másfajta. S ha a világ végtelenségét tudva az ember, a kor mégis kátyúba kerül, akkor érthető, mit jelent az, hogy „kiút csak befelé van“.

A saját világát újraalkotó ember önmagunkban való újrafelfedezése — ez a kiút. Azé az alkotóé, aki hozzásegíthet, hogy határtalan életcélunkra fussa az életünkben.

VERESS ZOLTÁN

Kazinczy Gábor: Nap

MÚLTBA NYÍLÓ TÁVLATOK

Már sokat írtak arról, hogy az utóbbi háromszáz évben az emberi társadalom fejlődése felgyorsult, és hogy az utóbbi harminc évben ez a gyorsulási ütem nagymértékben fokozódott. Arnold Toynbee nemrégiben megjelent, egész életútját átfogó művében lelkesen állapítja meg, hogy az ember végre győzedelmeskedett évezredek ellenfelén, a természetben, s ma már bátran tekint vissza a múltba — de remegve néz a jövőbe, melyet saját találmányai veszélyeztetnek.

Valóban, úgy érezzük: nem elég a történész tolla, költői ihletre van szükség annak méltatásához, amit az ember az újkor három százada és különösen korunk három évtizede alatt bolygónk felfedezésében elért. Nincs a tudománynak, a kutatásnak olyan területe, ahol ne születtek volna új felfedezések, ahol az ismeretlenség fehér foltjai ne tűntek volna el egyre inkább. A homályba vesző múlt is mind áttekinthetőbbé válik, s a kutató szem előtt egyre inkább visszahúzódik az ismeretlenség kárpitja. Ma már úgy vagyunk, mint a hegyre mászó: a magasból visszafelé is megnyílnak a távlatok, s azt az utat is jobban áttekintjük, amelyen a csúcra érkeztünk.

A múlt felfedezése a történelemnek és segédtudományainak — az írásbeliség előtti idősokra vonatkozóan elsősorban a régészetnek — a hatáskörébe tartozik. De éppen ezek a tudományok bizonyítják, hogy ma már nem lehet szó elszigetelt kutatásokról és felfedezésekről: egyik tudomány nem lehet meg a másik nélkül. A múlt felfedezésében például a kémia, a fizika, a geológia, a növénytan, az állattan, az ásványtan stb. felbecsülhetetlen segítséget nyújt a történelemkutatásnak.

Az újkor küszöbén fellépő materialista filozófusok a középkor megcsontosodott felfogása ellen többek között azért indítottak harcot, hogy a tudományt kiszabadítsák elszigeteltségéből, a meddő skolasztika bilincseiből, és különféle ágainak szabad fejlődést biztosítsanak. Míg ők új történeti távlatok kialakításán fáradoztak, a hivatalos felfogás képviselői olyasmikre pazarolták eszköket és tehetségmentüket, hogy kiszámítsák például, melyik évre és annak melyik napjára esett a világ teremtése. Az új eszmék azonban diadalmaskodtak, és a tudomány óriási lépésekkel haladt előre világegyetemünk, bolygónk és az emberi társadalom felfedezésében. Mindez pedig — bármennyire különösen hangzik is — egyúttal visszatekintést jelentett: minden előre tett lépés a múltra vonatkozó ismereteink bővülését is jelentette.

1690-ben — hogy állításunkat egy példával illusztráljuk — egy londoni gyógyszerész mélyen a földben elefántcsontok mellett kezdetleges, kőből készült dárdahegyet talált, s felismerve, hogy valamilyen jelentős eszköz, lelkiismeretesen megőrizte. Negyedszázad múlva John Bagford londoni antikvárius azt állította a leletről, hogy brit lánzsahaigy, melyet Claudius császár hadjárata idején használt egy „brit katoná”. Csak a tudomány fejlődése tette lehetővé a lelet idejének és jelentőségének meghatározását. A geológiának meg kellett ismernie a földtörténeti korokat, különösen a jégkorszak szakaszait, a paleontológiának fel kellett kutatnia földünk évezredekkel ezelőtti faunáját, az antropológiának és régészetnek fel kellett tárnia az ember fejlődésének láncszemeit, rá kellett jönnie, hogy elsősorban eszközkészítő lény, s végül meg kellett állapítania a szerszámok fejlődési sorrend-

jét. Ilyen előzmények után ma már könnyen megmondható, hogy ennek a XVII. századi leletnek semmi köze nincsen Claudius császár britanniai hadjáratához, hanem jó néhány évezreddel régebbi időből, az ún. csiszolatlan kőkorból származik, amikor a brit szigeteken az ember környezetében ott élt az elefánt is.

A múlt feltárásának módszerei

Mielőtt rátérnénk a múltra vonatkozó felfedezések körvonalazására, a kutatások újabb módszereiről szeretnénk szólni. A múlt tanulmányozásában a kutató mindegyre két alapvető kérdésre ütközik. Az egyik: hogyan fedezheti fel a letűnt korok emlékeit, az ún. történeti forrásokat, melyek segítségével rekonstruálhatja a történelem ismeretlen, írásbeliség nélküli szakaszait; a másik: hogyan állapítja meg a felszínre került emlékek korát.

Ami az első kérdést illeti, a múltban inkább a véletlen, mintsem a tudatos kutatás vezetett a felfedezésekhez; a véletlen ezer meg ezer formája, amely felszínre hozta a régmúlt anyagi műveltségének töredékeit, s mintegy nyomra vezette a kutatót. Egy arab földműves ekevasa dobta felszínre például az első emléket, amelynek alapján a francia Schaeffer az egykori Fönícia területén megkezdte a rash-shamrai ásatásokat, amelyek új fényt vetettek az egész Közel-Kelet gazdasági, nyelvi és kulturális kapcsolataira. Természetesen a véletlennek ma is nagy a szerepe, de e vonatkozásban mégis a megbízhatóbb, tudományos módszerek kerülnek előtérbe. A földfelszín, különösen a növényzet tanulmányozása már régóta elterjedt módszer. Leonard Woolley, a sumér föld neves feltárója mondja el, hogyan jött rá a növényzet megfigyelése alapján, hogy a föld felszíne alatt nagyobb épület romjai lappanganak. Ugyancsak ő írja le, mennyire fontos, hogy a kutató a felszínt magasabb helyről is szemügyre vegye, innen ugyanis olyan jelenségek is kirajzolódnak, amelyeket közelről nem lehet észrevenni. Az ilyen megfigyelések hamar elvezettek a repülőgép igénybevételéig, s e módszer eredményeiről máris sok értékes tanulmány számol be. Észak-Afrikában például a francia Baradez légi fényképezéssel fedezte fel a több ezer kilométerre nyúló római limest és az azt övező táborokat. Türosz sziklára épült, később részben a tenger színe alá süllyedt erődjét ugyancsak légi fényképezéssel fedezték fel.

A légi fényképezés mellett ma már a víz színe alatti fényképezés módszerét is használják az egyre inkább teret hódító tenger alatti régészetben. Az egykori Massilia, valamint Görögország, Itália és Fönícia partvidékén, továbbá a Krímben nagyszerű eredményeket értek el e módszerrel az utóbbi évtizedekben. Ez tette lehetővé a középkorban elsüllyedt hajók felkutatását és olykor felszínre hozatalát is. A különböző típusú detektorok használata szintén új módszer. A detektorok jelzik a föld felszíne alatt rejtőzõ fémeket, a legmodernebbek pedig a talajtól idegen, szilárd tárgyak felkutatására is alkalmasak. Használatuk néhol annyira szokványos lett, hogy már a kincskeresők is igénybe veszik, s ezzel nagy károkat okoznak a régészetnek. Olaszországban az etruszk sírok feltárására olyan detektorokat készítettek, amelyekkel költséges ásatások nélkül megállapítható, hogy a vizsgált sír nem volt-e kirabolva.

A kutató második nagy problémája a napvilágra került forrásanyag korának megállapítása. Az utóbbi évtizedekben a régi módszereket e vonatkozásban is új eljárások teszik pontosabbakká. A leleteket tartalmazó művelődési rétegek egymáshoz való viszonyát megállapító *sztratigráfia* és a szerszámok típusait rendszerező *tipológia* ma is mellözhetetlen módszerek, de csak relatív időmeghatározásra

alkalmasak, vagyis annak eldöntésére, hogy valamely emlék korábbi-e vagy későbbi a másikkal. Az abszolút időmeghatározásra a tárgyak jellegéből fakadó kriteriumokat dolgoztak ki. Az utóbbi évtizedekben a tudomány olyan módszerek tökéletesítésén fáradozik, amelyek kémiai vagy más természetű elemzések révén mintegy „külsőleg“ segítenek hozzá a leletek korának kiszámításához. Ilyen módszer például a fák évgyűrűire alapozott eljárás, amely ott, ahol fosszilis farönkök fordulnak elő, sikerrel alkalmazható. Bizonyos mértékben ehhez hasonló az ún. *varva-módszer*, mely az egykor jéggel borított területeken használható — a jégkorszak végén ugyanis a visszahúzódtó jégtakaró évenként jól látható rétegeket rakott le, és ezek, akárcsak az évgyűrűk, jó „időjelzők“. A fosszilis virágpör elemzése sok esetben ugyancsak eredményes lehet. Ezeknél modernebbek a kémiai, illetve az anyag-elemző módszerek, mint például az argon és a kálium-40 izotóp vizsgálata. A kálium gyakran fordul elő az ásványokban, s egyik izotópja — a kálium-40 — radioaktív; argonnal érintkezve dezintegrálódik, és e folyamatból meg lehet állapítani az elmúlt időszak hosszúságát. Hasonló, de bonyolultabb módszer az ún. *fluor-eljárás*, melynek segítségével lelepleződött például a „pildowni ember“ hamis volta. (Ismeretes, hogy ezt az Angliában talált állkapcsot és koponyát egészen az ötvenes évekig az emberréválás fontos láncszemeként tartották számon.) A legújabb és a legismertebb eljárás, az ún. *carbon-14-es módszer*. Megbízhatóságáról még mindig viták folynak, bár máris igen jó eredménnyel alkalmazzák, különösen olyan területeken (Afrika, Amerika), ahol a kultúrák korának meghatározására más eljárás nem lehetséges.

A kő- és a fémeletek tanulmányozásához s a velük kapcsolatos társadalmi és művelődési összefüggések megértéséhez nagy segítséget adnak a *metallográfiai* és a *petrográfiai* vizsgálatok. A fémek elemzése alapján megállapítható származási helyük — az a hely, ahol bányászták őket. Ilyen módon tisztázták például az Egyiptomban talált ezüst „illetőségét“. A görög és római köemlékek tanulmányozásában ma már elengedhetetlen a petrográfiai vizsgálat, vagyis annak megállapítása, hogy anyagukat honnan fejtették. Érdekesekek azok a vizsgálatok, amelyeket ez év tavaszán az amerikai indiánokkal kapcsolatosan végeztek. A Michigan állam területén élő indiánok a régmúltban gyakran használtak eszközeik készítésére obszidiánt. Az általános felfogás szerint ezt az anyagot délről, feltehetően Mexikó területéről szállították. A petrográfiai elemzés azonban kimutatta, hogy az obszidián ugyanarról a földrajzi szélességről, mintegy háromezer kilométer távolságból, nyugatról került a szóban forgó indiánokhoz.

Ezek az évenként gyarapodó és tökéletesedő módszerek hozzásegítenek a múltba tekintő távlatok felderítéséhez. Ebben a vonatkozásban — helyszűke miatt, de tárgyunkból következően is — itt csak a legfontosabb, viszonylag kevésbé ismert eredményekre mutatunk rá, főként a második világháború utáni felfedezésekre.

Az ember származása

A darwini tétel, miszerint az ember az állatvilágból vált ki, teljes igazolást nyert, de az is kiderült, hogy az emberszabású majmok és az ember között nincs közvetlen fejlődési láncolat. A szétválás folyamata az ún. miocén korban, mintegy 30 millió évvel ezelőtt kezdődött meg. E folyamat egyes fázisait ma már fontos leletek jelzik, mint a *Proconsul africanus*, a *Pliopithecus* és az *Oreopithecus*.

A múltban az emberréválás első láncszemének az 1891-ben Jáva szigetén talált majomembert (*Pithecanthropus erectus*) tartották, a másodiknak a heidelbergi

embert (*Homo primigenius*), a harmadiknak pedig az ásatag „bölcs embert“ (*Homo sapiens fossilis*). Az utóbbi évtizedekben e fontos láncszemek sok variánsát fedezték fel, amelyek az evolúció egy-egy újabb lépcsőfokát jelzik, s az is bebizonyosodott, hogy az emberréválás ma ismert első láncszeme nem a jávai ember, hanem az Afrikában felfedezett, ún. déli majomember (*Australopithecus*), „akinek“ első maradványát 1924-ben R. A. Dart találta meg a Taungs-barlangban. Azóta a leletek száma mintegy százra emelkedett, s közöttük különféle variánsok fordulnak elő, mint például a legújabb, a *Homo habilis*. A déli majomember alcsoportjainak felfedezésében nagy szerepe van L. S. B. Leakey cambridge-i egyetemi tanárnak, aki az 1952-ben felszínre került koponya „gazdáját“ *Zinjanthropus*nak, diótörő embernek nevezte el — mellette ugyanis több apró állat összetört csontját találta, ún. olduway-i kavics (*pebble*) eszközök társaságában. Ez minden kétséget kizáróan igazolta, hogy az *Australopithecus* eszközkészítő volt, annál is inkább, mert az ún. kavics-kultúra (*pebble culture*) eszközei más déli majomleletek mellett is előfordulnak.

Az *Australopithecus* fokozatos evolúcióját a koponya úrtartalmának növekedése bizonyítja. 1963-ban Leakey újabb koponya csontokat fedezett fel, melyeknek úrtartalma jelentős gyarapodást mutat. Ez a már említett *Homo habilis*, mely egyúttal összekötő láncszem az *Australopithecus* és a jávai majomember között. Az ember kialakulásának különböző szakaszait mindennek ellenére ma még nem látjuk tisztán; a kutatók között sok vita folyik, s a vélemények a fejlődés sorrendjét és más kérdéseket illetően egymástól lényegesen eltérnek.

Afrika régészeti felfedezése

A régmúlt vonatkozásában újabban Afrikára, a nemrégén még ebből a szempontból is „sötétnek“ tartott földrészre derült a legtöbb fény. Az új, független átlamok kialakulása nagy lendületet adott a történeti kutatásoknak, bár igaz, hogy bizonyos túlzó állítások is felmerültek: egyesek, érthető lelkesedésükben, a valóságtól elrugaszkodó álmokat szőnek a földrész dicsőségese múltjáról.

Igen jelentős Afrika jégkorszaki helyzetének tisztázása. Ismeretes, hogy a pleisztocénben — a negyedkor első felében — földünk északi részén négy eljegesedési (glaciális) és három interglaciális korszak váltotta fel egymást. A kutatások megállapították, hogy Afrikában a jégkorszaknak négy esős (pluviális) és három interpluviális szakasz felelt meg. Afrika nagy kiterjedésű területe régészetileg természetesen nem mutat egységes képet, vannak azonban mindenütt előforduló közös vonások. Az emberi élet folytonossága például a legrégebbi kőkortól kezdve napjainkig mindenütt kimutatható; a kőkor bizonyos szakaszaiban szinte valamennyi területen jelentkezik a sziklaművészet geometrikus vagy naturalisztikus formája, a középkor folyamán pedig hatalmas birodalmak és jelentős kultúrák bontakoznak ki.

Régészetileg Afrikát négy nagy tájegységre szokás osztani a négy égtáj szerint. Észak-Afrika területe, különösen az ún. Maghreb (Marokkó, Algéria, Tunisz) a kőkorban az európaihoz hasonló fejlődésen ment át, s jellemző rá a gazdag sziklafestészet és a megalitikus építkezés (tumulusok, dolmenek, menhirek). Az ókorban ezen a területen a görög, a karthágói és a római művelődés hatása érvényesült, a középkorban itt alakult ki a magas színvonalú maghrebi műveltség.

Dél-Afrika kutatása régibb keletű. Az első paleolitikus emlékeket Thomas Holden Bowker amatőr régész már a múlt század közepén tanulmányozni kezdte.

Szaharai sziklafestmény

Egy századdal később A. J. H. Goodwin és munkatársai kidolgozták a kökor periodizálását: három — alsó, középső és felső — szakaszt különböztettek meg, két intermediáris korszakot iktatva be közéjük. A régészek feltárták az egyes korszakokra jellemző kultúrákat, és igyekeztek megállapítani hordozóikat. Az alsó szakaszban a legfontosabb az olduway-i kultúra, amely egyidős az Australopithecusszal. A dél-afrikai kökor sziklaművészete igen gazdag; északon a boschimanok (busmanok), délen a hottentották voltak nagy mesterei.

A Gambia, Portugál-Guinea, Sierra Leone, Libéria, Ghana és Nigéria területét magában foglaló Nyugat-Afrika régészetiileg két részre oszlik: a Szaharára és a tőle délre fekvő szavannás vidékre, valamint a csapadékban gazdag déli szavannás és erdős részekre. A Szahara nem volt mindig sivatag. A pluviális korszakokban gazdag növényzet borította, és a kőszeközök tanúsága szerint viszonylag sűrűn lakták.

A második világháború után előtérbe került annak kutatása, hogy a klasszikus ókor embere mennyire ismerte Nyugat-Afrika területét. A ránk maradt feljegyzések öt utazásról tesznek említést: először az i.e. VI. században Nechao fáraó megbízásából föníciai hajósok, később Szataszpész perzsa tengerész, az i.e. V. században a karthágói Hannon és a masszali Euthümenész, 146-ban pedig Polübiosz görög történetíró kereste fel a nyugati partokat. E feljegyzések hitelességének vitája még nem dőlt el, kétségtelen azonban, hogy a klasszikus ókor népei ismerték Marokkó nyugati partjait. Thor Heyerdahl bárkájának amerikai útja cáfolni látszik azt a véleményt, amely — az óceán erős hullámvásására hivatkozva — Afrika körülhajózását ókori viszonylatban lehetetlennek tartja. Ptolemaiosz világtérképén nemcsak India és Kína, hanem Nyugat-Afrika bizonyos területei is fel vannak tüntetve egészen a Touat és a Fezzan oázisokig — ami azonban nem jelenti, hogy a római kereskedők nem juthattak el délebbre is. (Ismeretes például, hogy a Hoggar-hegységtől nyugatra, az Abalessa erőd mellett római eredetű tárgyak: mécsesek, üvegdarabok, gyöngyök és egy Nagy Konstantin korából származó érme került felszínre.)

A teve itteni megjelenése az i.sz. I. század folyamán megváltoztatta a Szahara nyugati és északi szegélyén lakó harcias törzsek életét, amelyek ettől kezdve egyre ádázabb támadásokat intéztek az észak-afrikai római provinciák ellen. Az igazi

nagy változások azonban az i.sz. VII—VIII. században következtek be, amikor az arabok eljutottak Nyugat-Mauritániába, s létrehozták az első nagy kereskedelmi utat Marokkó és Ghana között, amelynek mentén kisebb-nagyobb központok, városok kezdtek kialakulni. A lendületes gazdasági élet a középkor folyamán jelentős birodalmak megszületéséhez vezetett. Az első nagyobb birodalom Ghana néven ismert (fővárosának, Kumbi Salehnek mintegy 250 hektárra terjedő romjait 1914-től fogva kezdték feltárni). A XIII. század derekán a ghanaí birodalom lehanyatlott, és helyét Mali vette át, amely a XIV. században virágkorát érte el. Az egykori arab krónikák feljegyezték, hogy szultánja, Mansza Mussza elzarándokolt Mekkába is, és töméntelen kincset, főképpen aranyat vitt magával. Az utolsó birodalom, Szangai, 1591-ben pusztult el a marokkóiak támadása következtében.

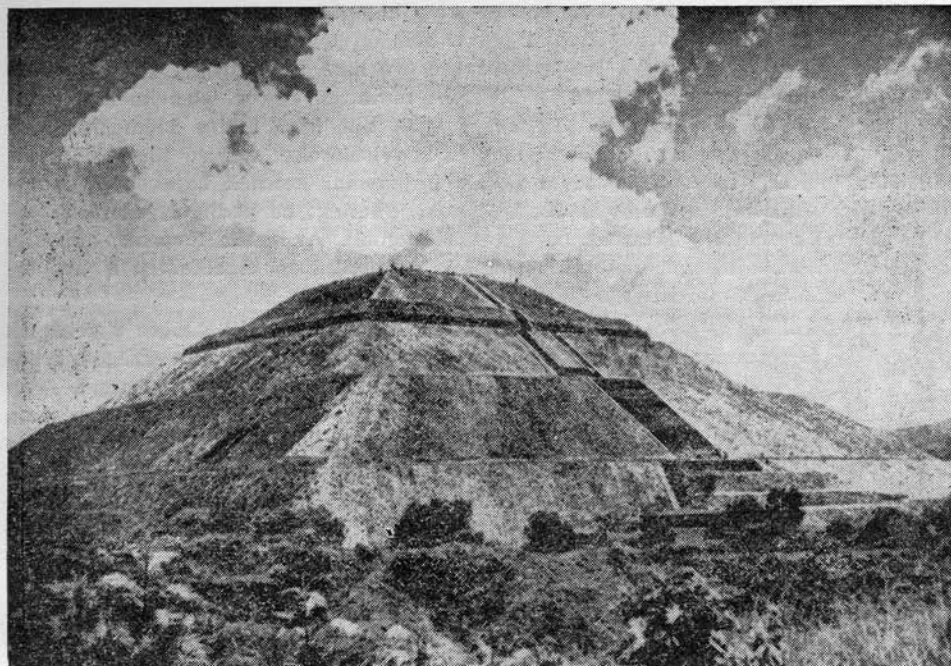
Kelet-Afrika területén (Kenya, Tanganyika, Uganda és a Szomáli-félsziget) magas fennsíkok és száraz sivatagok váltakoznak. Az ókorban a Rift folyó völgyét és a Viktória-tó környékét lakták a legsűrűbben. A Viktória-tó Rusinga nevű szigetén került felszínre a Proconsul africanus maradványa, „akiben“ egyes kutatók az ember és a ma élő nagy majmok közös őseit látják. Tanganyika északi részén találták meg a Zinjanthropus maradványait. A régészek számos paleolitikus és neolitikus kultúrát fedeztek fel; köztük legjelentősebb a Rift völgyében feltárt gambiai neolitikus kultúra az i.e. III. évezredből.

Sok vitát váltottak ki a keleti partvidéken és a szomszédos szigeteken felfedezett romok: házak, sírok, mecsetek maradványai. Ezek csaknem kivétel nélkül a X—XV. századi arab gyarmatosítás emlékei, s a rájuk vonatkozó legrégebb írásos feljegyzések a XII. századból keltezhetők.

Nevezetes a Rhodesia déli részén, Fort Victoriától mintegy 25 kilométerre fekvő Zimbabwe. A szó jelentése a mai helyi nyelvben: törzsfőnökök (királyok) temetkezési helye. Az írásos feljegyzések először a múlt században említik, s ennek utolsó évtizedében már a régészeti kutatások is megindultak; közülük legjelentősebbek a Caton Thompson által 1929-ben megkezdett ásátások. A mintegy 30 hektár területen fekvő épületmaradványok közül legnagyobb egy ellipszis alakú fal, melyet a régészek templomnak, a helyiek *imbahurunak* (nagy teremnek) neveznek; magassága 9 méter, vastagsága pedig több helyen a 4 métert is meghaladja. A falból helyenként tornyok emelkednek ki. A romok másik része a szomszédos völgyben található, mintegy 140 méter hosszúságban; legfontosabb objektuma egy dombon lévő, Akropolisznak „elkeresztelt“ építmény. Zimbabwe és a hozzá hasonló mintegy kétszáz épületrom ihlette azt a több helyen olvasható legendát, hogy Afrika volna az emberi civilizáció legősibb bölcsője — épp ezért különös jelentősége van a zimbabwei építmények lehetőleg pontos datálásának. A leletek között perzsiái, indiai, kínai stb. eredetű tárgyak is előfordulnak, amelyek alapján az építmények korát az i.sz. XIII. századra tehetjük; a radiocarbon-vizsgálatok azonban a VI—VII. századra utalnak. Zimbabwe tehát kétségtelenül értékes régi emléke az afrikai múltnak, de távolról sem egyidejű az egyiptomi, a sumér, sőt a görög civilizációval sem.

Az Űjvilág régi műveltségei

Az antropológiai és a régészeti kutatások kiterjedtek Amerika területére is. A kőkorban e földrész lakói, akiknek leszármazottai ma is élnek, Közép-Amerikában és Dél-Amerika északnyugati felében eredeti civilizációkat teremtettek. A tudomány amerindióknak nevezi Amerika őslakóit, és az antropológia kiderítette

A Nap-piramis Teotihuacánban

róluk, hogy valamennyien a Homo sapienstől erednek. Bár bevándorlásuk idejéről még viták folynak, elfogadhatónak látszik az az elmélet, amely szerint a kőkorban, mintegy 25 000 évvel ezelőtt, a Behring-szoroson át érkeztek ide, Ázsia mongol lakossága közül kiszakadt csoportonként. Emellett szólnak a különféle kőkorszakbeli leletek is. A folsomi kultúra pajzs alakú dárdahegyeinek kora például 10 000 évre, a Tule Springs-i eszközöké pedig 23 500 évre tehető. Az északról érkező csoportok különösen Közép-Amerikában és Dél-Amerika északnyugati felében találták meg azokat a feltételeket, amelyek a mai Mexikó területén az azték, a Yucatán-félszigeten a maja, a mai Peruban és környékén a perui és az inka kultúrák felvirágzását tették lehetővé.

A közhasználatban a Mexikó területén virágzott valamennyi kultúrát azték névvel szokták jelölni, eredetileg azonban az azték műveltséget a mai Mexikó városa helyén lakó Tenochas törzs teremtette meg, mely a toltékok lehanyatlása után — nomád csoportokkal szövetségbe — behatolt Mexikó területére, és létrehozta az ottani korábbi műveltségek szintézisét. A hagyomány szerint a hódítók északról törtek be, és hosszú háborúba keveredtek a helybeliekkel. Végül is alulmaradtak, de egyik csoportjuk a Texcoco-tó egyik szigetére menekült, ahol erős központot épített ki magának. Ez volt Tenochtitlan, a későbbi Mexikó városa, mely idővel az egész országra kiterjesztette hatalmát. Politikai történetét az oxfordi Bodleian könyvtárban őrzött *Codex Mendoza* mondja el; ebből derül ki az is, hogy a leigázott népek felkelései megkönnyítették a spanyolok győzelmét, akik 1523-ban foglalták el a várost, majd az országot.

Az azték kultúra meglep befelé tekintő, misztikus jellegével, a vallás és a papság óriási befolyásával. Különös jelentősége volt az élet minden mozzanatát

szabályozó naptárnak. Az aztékok kétféle évet különböztettek meg: a 260 nappól álló szent évet és a 365 napos naptári évet. Minden huszonkettedik naptári évben a kettő kezdete egybeesett, s az ilyen éveket várható katasztrófák idejének tartották, melyeknek elhárítására emberáldozatot mutattak be az isteneknek. Az áldozatok koponyáit gondosan megőrizték, s ezek ma igen fontos időmeghatározó leletek a régészek számára. Életrendjüket és hadviselésüket szigorú törvények szabályozták (például az ifjak húszéves korukban növelni kezdték hajukat, és mindaddig nem vághatták le, amíg hadifogyót nem ejtettek; ha pedig igyekezetük sokáig sikertelen maradt, kizárták őket a közösségből). Az azték fővárost, amint a feltárásokból kitűnik, sok csatorna szelte át; központjában emelkedtek a templomok, közöttük az is, melyben az áldozatok koponyáit őrizték.

Az aztékoktól délre, a Yucatán-félszigeten laktak a maják, akiket a régészek az írás, az asztronómia és a naptár népének szoktak nevezni. Műveltségük feltárása a második világháború után nagy lépésekben haladt előre. Különösen értékes J. Eric S. Thompson munkássága, aki a mintegy kétezer éves fejlettebb maja kultúrát (i.e. 500—i.sz. 1500) periodizálta, öt fontosabb időszakot különböztetve meg benne. Az első, az ún. kialakulási időszakban (i.e. 500—i.sz. 350) rakták le a kultúra alapjait. A klasszikus szakaszban (350—925) kifejlődött a festett agyagművéség, a magasabb szintű földművelés, a matematika és az asztronómia. Annak ellenére, hogy a kő megmunkálására nem használtak fémeszközöket, remek domborműveket, szobrok készítőket, és monumentális épületeket emeltek. A klasszikus kor végén váratlan esemény következett be: a maják hirtelen elhagyták virágzó városaikat. Hogy ezt miért tették, arra vonatkozóan csak találgatásokra vagyunk utalva; egyes kutatók a talaj kimerülésére gondolnak, mások népi felkelésekben keresik a magyarázatot — az ásatások mindenesetre azt is kimutatták, hogy a lakosság kisebb része helyben maradt. Ezzel egyidőben mexikói csoportok szivárogtak be a maja területekre. A harmadik korszakban (925—1200) az északról érkező hódítók uralomra jutottak. Ezek — amint a Chichen Itza-i romokból következtethető — toltékok voltak, ettől kezdve a maják főistene a tolték hadisten, a „tollas kigyó” lett. A negyedik korszakban (1200—1540) befejeződött a toltékok beolvadása, s ugyanakkor a művészetben és az építészetben a hanyatlás jelei mutatkoztak. Az utolsó korszak a spanyol hódítás kora, amikor a konkvisztádorok — Spengler kifejezésével élve — meggyilkolták a maja kultúrát, mely úgy pusztult el, mint „a napraforgó, melynek egy járókelő leüti a fejét”. A maja nép azonban tovább él. A fennmaradt ábrázolások alapján megállapítható, hogy a ma élő maják feltűnően hasonlítanak elődeikhez, sőt vallásuk egyes elemei is beleszövédket a katolikus vallásba. Yucatán, Brit-Honduras és Guatemala területén számuk egymillióra tehető.

A harmadik magas amerikai civilizációt tévesen az inkák műveltségének szokás nevezni (azért tévesen, mert a peruiak kultúrája már évszázadokkal az inkák előtt kialakult, s ez utóbbiak annak csupán utolsó képviselői voltak). A perui és az inka műveltség területét az ellentétek jellemzik. Míg az Andok nyugati lejtőit őserdők borítják, ahol az indiánok ma is úgy élnek, mint Pizarro idejében, a Csendes-óceán felé eső rész igen száraz, csak a folyók völgyében tenyészik gazdag vegetáció. Ezekben a völgykatlanokban — az ókori görögökhöz hasonlóan — az amerindián törzsek sajátos műveltségeket teremtettek, amelyeknek nyelvük is eltérő volt. Mindezeket az inkák egyesítették, és közös nyelvük a kecsua lett.

Az antropológiai és régészeti kutatásokból ma már elég jól ismerjük a perui kultúra különböző egységeit és korszakait. A kialakulási és fokozatos fejlődési időszak a radiocarbon-vizsgálatok szerint i.e. 2500-tól időszámításunk küszöbéig tart.

Azték halotti urna

E hosszú koron belül az egyes fontosabb kultúrák szerint több szakasz különböztethető meg (például a Huaca Prieta kultúra i.e. 2500—1300 között, a Guanape kultúra i.e. 1300—840 között stb.). A perui műveltség aranykora időszámításunk első századában köszönt be; ekkor már a szövészet, a festett agyagművéség, a kő és — ami amerikai viszonylatban eddig ismeretlen — a fém feldolgozása igen magas színvonalat ért el, nagyobb városok alakultak ki, templomok, piramisok épültek, és megszilárdult a papi hierarchia. A perui társadalom ekkor már erősen rétegződött: a nemesek, papok, kereskedők uralkodó osztálya mellett ott találjuk a függő helyzetben levő földműveseket is, valamint a teljesen jogfosztott rabszolgákat. A virágkort az ún. expanzió időszaka követte (1000—1300), melynek uralkodó népe az Andok magas fennsíkjain lakott, s amelynek fő kultúrája a bolíviai Tiahuanaco. Ennek romjai mintegy 50 hektárnyi területre terjednek. Hordozói főként burgonya-termesztéssel foglalkoztak, épületeiket hatalmas, tiztonnás és ennél nagyobb kőtömbökből emelték, melyek pontos összeillesztése az ókori egyiptomi technikát juttatja eszünkbe.

A perui kultúra utolsó „preinka“ szakaszában a városiasodás meggyorsult; ezért ezt a kort az urbanizáció korának is nevezik. Uralkodó népe a chimu, fővárosa a mai Trujillo közelében volt (14 négyzetkilométerre terjedő romjainak feltárása folyamatban van). 1470 körül az inkák, a perui kultúra utolsó képviselői meghódították a chimu népet, valamennyi területét megszállták, s a világ egyik legnagyobb birodalmát hozták létre, amelynek területe akkora volt, mint Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Svájc és Olaszország együttvéve. Felemelkedésük kezdetét a hagyomány a XII. századra teszi, amikor az inka törzs szerény központja Cuzco volt. Viharos hódító korszakuk a XV. század első felében az „amerikai Nagy Sándor“-nak nevezett Inca Yupanqui uralkodásával kez-

dődött. A tőle és utódaitól meghódított birodalom azonban nem volt sem hosszú életű, sem túlságosan erős: a spanyol Pizarro mindössze 180 főből álló hadseregével megdöntötte.

Külön tárgyalást igényelne az utóbbi időben sokat vitatott, rendi alapon nyugvó inka társadalom. Polgári történészek „a szocializmus, a monarchia és a teokrácia” keverékét látják benne, mi azonban úgy véljük, az ázsiai termelési mód ismérvei erőltetés nélkül ráilleszthetők e társadalom egész szerkezetére.

A Húsvét-sziget és Khmer műveltsége

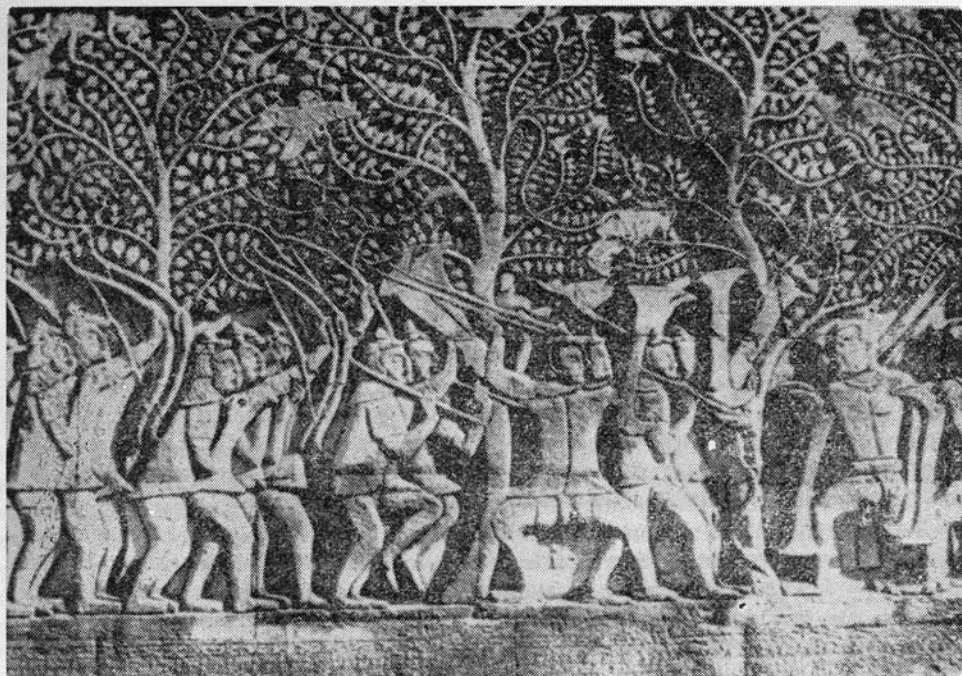
Az utóbbi évtizedekben egyre többen fogadják el azt a feltevést, hogy az amerindiánok és a Húsvét-sziget kultúrája között valami kapcsolat van. Ezt a felfogást Thor Heyerdahl útja a Kon-Tiki tutajjal bizonyos mértékben igazolja is. A Húsvét-sziget Chilétől 300 kilométernyire nyugatra, a Csendes-óceánban fekszik, területe 115 négyzetkilométer; az európaiak (Roggeveen) 1722 húsvétján fedezték fel. Lakosságát 1862-ben a korabeli peruiak csaknem teljesen kiirtották; a szigeten hatalmas kőszobrokat találtak, amelyek felkeltették a régészek figyelmét. Először az angol Mrs. Katherine Routledge végzett itt ásatásokat 1914-ben (400 szobrot fedezett fel és egy vulkán közelében szoborkészítő műhelyt, sok megkezdett szoborral), majd 1934-ben a belga Henri Lavachery folytatta a feltárásokat. 1955-ben Thor Heyerdahl négy régésszel szállt partra a szigeten.

A kutatás az európai kolonizáció előtt három korszakot különböztet meg, pontosan meghatározva ezek hordozóit és kultúrájuk jellemző vonásait. A kőszobrok mellett nagyméretű föld alatti építkezések és írásos emlékek kerültek felszínre. Az eredeti lakosság világos bőrű volt, ezt a népességet azonban a XVII. század belső harcai és a polinéziaiak csaknem teljesen kiirtották.

Egy másik terület, amelynek műveltségét az utóbbi évtizedekben ismerhettük meg, a mai Kambodzsa. Középkori lakossága, a khmer nép, meglepően magas civilizációt teremtett. Nyelve az ún. ausztro-ázsiai vagy dél-ázsiai nyelvcsoporthoz tartozik, és a nép első megtelepedési területe a Mekong középső folyásának vidéke. A khmerek legrégebb írásos emlékei a VII. századból származnak; művészetük és vallásuk a helyi, az indiai és a kínai hatások ragyogó szintézisét mutatja. A politikai fejlődéssel párhuzamosan haladó khmer műveltségnek a történészek három korszakát különböztetik meg. Az első nagy királyság a IX. század kezdetén alakult meg, s a politikai, gazdasági és a kulturális élet minden mozzanata már ekkor az abszolutisztikus és teokratikus királyi hatalom köré összpontosult, ami rányomta bélyegét a művészetekre s az építkezésre. A városok az isten rezidenciájának tartott szentélyek körül épültek ki, a szentélyek viszont a város közepén, a királyi palota mellett emelkedtek. A IX. században a khmer állam központja Angkor (jelentése: a város) lett, mely mintegy négyszáz éven át a khmerek civilizációjának legfontosabb székhelye maradt. A királyság gazdaságilag mind ekkor, mind a két későbbi korszakban rizstermelésre és jól képzett öntözőhálózatra támaszkodott.

Az említett civilizációk a múlt kevésbé ismert fejezeteibe tartoznak. A felfedező munka azonban nyilván másutt is tovább folyik, és óriási eredményeit — amelyekre nem térhetünk ki részletesen — néhány adat felsorolásával szeretnénk szemléltetni. Tovább folyik a kutatómunka Kínában, ahol az ókori és a középkori kultúra nagyszerű emlékeit hozzák felszínre; Indiában, ahol az árják megtelepedése előtti kor magas műveltségeit, köztük a már ismert harappai kultúrát tár-

Angkori dombormű

ják fel. Újabb alapos kutatások bővítik a médek, perzsák, parthusok lakta Irán-fennsíkról, a sumérek, sémiekek lakta Mezopotámiáról, valamint Palesztináról, Egyiptomról korábban szerzett ismereteinket. A görög és a római régészet nap mint nap új emlékeket kutat fel (templomok, városok, katonai táborok, határvédelmi erődök stb.). Európai viszonylatban az ún. periferikus kultúráknak, a kelták, a germánok, a trákok, a szkíták, a hunok, az avarok történetének tanulmányozása egészíti ki a múltbeli hiányos képet. Kisázsia területén a második világháború után végzett ásatások újabb összefüggéseket tártak fel, főleg a hettitákkal kapcsolatban, s olyan eredményekkel jártak, amelyekre még a kutatók sem számítottak. Szinte felbecsülhetetlen munkát végez a szovjet régészet is a múltban alig ismert kultúrák és népek történetének feltárásával.

A nagy eredmények nem véletlenszerűek. Ha száz évvel ezelőtt elenyésző volt azok száma, akik a távolabbi múlt felfedezésével foglalkoztak, ma régészek, történészek, antropológusok egész hadáról beszélhetünk, akik a régieknél alapsabb felkészültséggel végzik sokszor fáradságos, de mindig lelkesítő kutatómunkájukat.

A társadalmi struktúrák és a szellemi élet felfedezése

A múltba nyíló távlatok kiszélesedése nemcsak a letűnt anyagi kultúrák feltárását eredményezte; hozzájárult a társadalom szerkezetének, a népek eredetének és szellemi alkotásainak jobb megismeréséhez is. Az antropológia, régészet, történelem, lélektan, szociológia és más tudományágak közös erőfeszítése révén

ma lényegesen többet tudunk az emberi társadalom strukturális és funkcionális fejlődéséről, mint eddig bármikor. Arisztotelész még úgy vélte, hogy az ember politikai lény (*zoon politikon*), abban az értelemben, hogy mindig valamilyen szervezett társadalmon belül él. A fejlődésben elmaradt népcsoportok tanulmányozása — főleg a házassági kapcsolatok terén — ma már megcáfolta ezt a sokáig vallott tételt. Ismertté vált ugyanis, hogy volt egy olyan korszak, az őshorda kora, amelyben az egyének egymáshoz való viszonyát semmiféle rákényszerített vagy kialakított szokásjog nem szabályozta, és az állati promiszkuitás az emberi lét magától értetődő valósága volt. Nem sejtett összefüggések váltak nyilvánvalóvá a nemzetségi (clan) és a törzsi társadalom tanulmányozásával is. A nemzetségen belül és kívül kialakult házassági formák, a nemzetségi és törzsi intézmények valamennyi nép őstörténetében felfedezhetők. Fény derült a nagycsalád jellegére, az anya- és apajogú nemzetségek mibenlétére, a család- és a faluközösségekre, a nemzetségek és a törzsek közötti kapcsolatokra, a néppé, majd a nemzeté kövacsolódás hosszas folyamatára — olyan jelenségekre tehát, amelyek feltárása nélkül egyetlen régi vagy új nép, sem saját népünk történeti alakulása nem érthető meg. Új megvilágításba került a vallás a maga különböző megnyilvánulási formáival, a mítosz és a korai társadalmak sok más szellemi terméke.

Ugyancsak a múlt sokoldalú tanulmányozása váltotta ki azt a már évtizedes vitát, mely az eddig ismert öt termelési mód mellé — éppen Marx munkái alapján — egy hatodikat, az ún. ázsiai vagy tributáris termelési módot iktatja be. Ezzel szinte maguktól megoldódnak azok a nehézségek, amelyek a keleti társadalmak rabszolgatartó jellegével kapcsolatosan felvetődtek, s nemcsak e társadalmak struktúrája kap a valóságnak megfelelő megvilágítást, hanem a római birodalmon kívül élő népek, a kelták, a trákok, a dákok, a germánok, a szkíták társadalmára is eredménnyel alkalmazhatók ismérvei.

Nagy távlatokat nyitott a népek eredetének vizsgálata is. Az európai kutatás a tekintetben három nagy időszakra összpontosul: az indoeurópaiak kialakulására, amely az i.e. IV. évezredre tehető; az egyes ókori indoeurópai törzsek (árják, perzsák, médek, hettiták, trákok, görögök, latinok, kelták, germánok) kiszakadására és önálló fejlődésére, melynek kezdete az i.e. II. évezred elejére tehető; valamint a mai román, germán és szláv népek eredetére és fejlődésére. Természetesen az eredetkutatás nem korlátozódik az indoeurópaiakra; egyaránt foglalkozik más népekkel is. Az összekuszálódott szálak kibogozása szükségessé tette a már nem élő népek alapos tanulmányozását, amire példaként elég megemlítenünk a hunokról, avarokról, szarmatákról stb. évenként megjelenő tanulmányokat.

Új fény derül a múlt szellemi fejlődésére is. A második világháború után a tudomány igen nagy súlyt helyezett a már ismert írások szövegeinek tanulmányozására és közzétételére s a még ismeretlen írások megfejtésére. Az előbbire vonatkozóan elég a sumér, az akkád, a babiloni, az egyiptomi feliratok, a Holt-tengeri tekercesek, a sok görög nyelvű papirusz tanulmányozására és kiadására utalnunk. Az utóbbiak keretében megemlítjük a mérnök Ventriss és a filológus Chadwick nagy felfedezését: az első görög írás, az ún. *A-vonalas* írás megfejtését, továbbá a harappai írás titkainak kibogozását és azt a sok más, folyamatban lévő vizsgáldást, mely a még ismeretlen maja, hűsvét-szigeti, etruszk stb. írások megfejtésére irányul. A minket közelebről érdeklő magyar rovásírás is sok kutatóra akadt éppen az utóbbi évtizedekben.

A második világháború után fellendült a tudomány és a technika történetének kutatása. A matematika, a mértan, a csillagászat, a kémia, az orvostudomány területén e tekintetben máris figyelemre méltó eredmények könyvelhetők

el. Nem kevésbé volt sikeres a technika történetének tanulmányozása. Az erre vonatkozó kutatásokban valóságos láncreakció állt be: az egyik kérdés megoldása hozzásegít a másik megértéséhez, a régi probléma lezárása az újabbak felvetéséhez. Olyan nagy összefüggésekre derült fény, amilyenekre egy negyedszázaddal ez előtt még gondolni sem mertünk. Mindez azt bizonyítja, hogy a múlt a maga különálló „rekeszeivel“ is egyetlen egységet alkot, s az egyes kontinensek, népek külön története végső soron egyetlen nagy történelmi folyamatba torkollik. Múltunk felfedezése tehát egyben az egyetemes emberi testvériség felfedezése is.

A haladás a visszapillantó tükörben

De mi értelme van a múlt felfedezésének a jelen és a jövő haladása szempontjából? — merül fel a kérdés. Nincs-e igaza annak az amerikai írónak, aki azt állítja, hogy a múlt a tudományos-műszaki forradalom után végleg meghalt, s ha a jelen fejlődni akar, temesse el ezt a halottat? Az ilyen hangzatos kérdések csak egy pillanatra hökkenthetnek meg, aztán rájövünk, hogy modern korunknak nincs egyetlen olyan társadalmi, tudományos vagy forradalmi elmélete sem, amelynek formaültetéséhez ne járult volna hozzá a múlt tanulmányozása. Engels nagy műve például — *A család, a magántulajdon és az állam eredete* — az amerikai indiánok, az ókori görögök, a rómaiak, a germánok társadalmának alapos tanulmányozása révén született meg.

A múlt kutatása és megértése nélkül ma nem csodálhatnánk a gótikus és a reneszánsz építészet remek alkotásait, a görög szobrászat ragyogó emlékeit, a távoli kőkor sziklarajzait, nem élvezhetnénk Homérosz költészetét és a múlt anynyi más remekművét. A múlt tanulmányozásával az egyén átéli népe, nemzete és az egész emberiség történetét. Az államférfi, a politikus el sem képzelhető a múlt (a történelem) ismerete nélkül, s a tudósnak is tisztában kell lennie elődei alkotó erőfeszítéseinek hosszú folyamatával. Múltunk ismerete nélkül olyanok volnánk, mint az a felnőtt ember, akinek nincsenek emlékei gyermek- és ifjúkoráról — s ha ezt a szerencsétlen teremtményt magunk elé tudjuk képzelni, akkor már nem is kell tovább érvelnünk a múltismeret szükségessége mellett.

A múlt felfedezése a mai ember számára a visszapillantó tükör szerepét tölti be: megkönnyíti a jelen megértését, és biztosítja a zavartalan haladást a jövő felé.

AZ EMBER ÚJ VILÁGA

A technikai civilizáció századában bekövetkezett változások nagymértékben átalakították gondolkodásunkat és kapcsolatunkat a természettel. A modern technika megnövelte az ember képességeit, új környezetet teremtett az ember köré. Ebben kell keresnünk azoknak a problémáknak a gyökerét, melyek korunkat olyannyira foglalkoztatják.

Több mint két és fél ezer évvel ezelőtt egy kínai filozófus beszélt először a gépek használatából származó veszélyekről. Tanmeséjében egy öreg kínai azzal érvel, hogy aki gépet használ, az „gépszívet kap“, és minden romlatlan gondolata veszendőbe megy. A régi kínai mese értelmét azóta számtalanszor újrafogalmazták. Ma már divat a civilizáció „emberroncsoló hatásáról“ írni és beszélni. Az ember felemelkedése, térben és időben való kiterjeszkedése viszont együtt járt a szerzőszámok fejlődésével; a technika önmagában nem lehet oka a gondolkodásban és életmódban mutatkozó válságjelenségeknek. A tudomány és technika ugrásszerű fejlődése az utóbbi száz évben — szemben a régi századokkal — az emberiség számára nem hagyott időt, hogy a rohamosan átalakuló életfeltételekhez alkalmazkodjék. Erre a történelemben nincs analógia.

Az ipari forradalom kezdetén, a XVII—XVIII. században olyan technika alakult ki, amelyben a gép az emberi kéz mozgását utánozta. A mechanikai gépek mint modellek a természet alaposabb megismerését is lehetővé tették. Az ésszel és munkával alkotott „második természet“ (Leonardo kifejezése) kezdte tanulmányozni az ember az „első“ törvényszerűségeit. Közben az ipar térhódításával az életforma is átalakult. Megindult az évezredek közösségi élet felbomlása.

Francis Bacon és követői azt hitték, hogy a természet törvényei egy nemzedéken belül megismerhetők. Bacon maga egy új világot várt a tapasztalati tények gyűjtésétől; a homo novust a méhhez hasonlította, aki „anyagot gyűjt a kert és mező virágaiból, melyet saját erejéből átalakít és mézzé érlel“. Az új Atlantisz boldog sziget, tudósok kormányozta állam, ahol a megelégedettség forrása a tudományos alkotómunka. Bacon lelkesedése túlharsogta azokat a társadalmi és gazdasági problémákat, amelyeket az ipari és tudományos fejlődés hozott magával. Célunk itt nem az, hogy részletesen elemezzük az újkor eleji „természettudományi és technikai bizakodás“ jelenségét, csak utalunk a kezdeti és a kifejtett ipari civilizáció közérzete, távlatlátása közötti különbségre. Bacon és kora nem láthatta előre az életforma és életmód gyökeres átrendezésével járó társadalmi és tudati változásokat, melyek az embert szembefordították saját magával.

A technika lényegesen csak a múlt század második felétől változott meg. „Igazában csak a XIX. század vége felé kezdtek kialakulni a tudományos eredetű és tudományos jellegűket mindvégig megőrző iparok, például a kémiai és az elektrotechnikai ipar, teljes kibontakozásuk pedig a XX. században következett be“ (John D. Bernal). Az elektrotechnika és az automatizálás az ember és a gép viszonyának új formáját teremtette meg. Az atomtechnika a természeti erők olyan kiaknázását tette lehetővé, amellyel azelőtt nemcsak közvetlen tapasztalati kapcsolatunk nem volt, de elképzelni sem tudtuk volna.

A technika lépésről lépésre újabb területekre hatol be, szemünk láttára alakítja környezetünket, fejlődése az ember anyagi jólétét segíti elő. Találhatóan írja Werner Heisenberg: „Ennek a célnak értékes mivoltát éppoly kevéssé vitatjuk, mint a természettudomány terén a természetmegismerés értékének magától értetődő voltát; mindkét cél »a tudás hatalom« közhelyszerű jelszavába olvad össze. Bár egy közös célnak való alárendelés minden egyes technikai folyamatra nézve igazolható, mégis az egész fejlődésre jellemző, hogy az egyes technikai folyamatok gyakran annyira csupán közvetve kapcsolódnak a közös célhoz, hogy egy-egy folyamatra már alig lehet megállapítani, hogy az egy közös cél elérésére szolgáló tudatos terv része. Ilyen esetekben aztán a technika szinte már nem is az anyagi hatalom kiterjesztésére irányuló emberi törekvés termékének tűnik, hanem inkább egy olyan nagyarányú biológiai folyamatnak, amelynél az emberi organizmust jelentő struktúrák mindig nagyobb mértékben vivődnek át az ember környezetére; a technikából tehát biológiai folyamat lesz, amely mint ilyen már kivonja magát az ember ellenőrzése alól, mert »az ember megteheti ugyan, amit akar, de nem akarhatja, amit akar.«

A tudományos-műszaki forradalommal az emberiség történetében új korszak kezdődött, amelynek jelentősége a tűz és a szerszámok felfedezésének korszakához hasonlít. A technika haladása meggyorsította a civilizációknak egyetlen világcivilizációba való összeolvadását. Az ember létét, gondolkodását, lelkületét döntően meghatározó változásokat a tudományos-műszaki forradalom a létfeltételek gyökeres átalakításával idézte elő. Mindenekelőtt az *életforma* alakult át, amely az *életmód* keretét alkotja. A társadalomtudomány e két fogalmat — életforma és életmód — nem mindig határolja el egymástól, pedig megkülönböztetésük a társadalom tanulmányozásának alapvető szemléleti és módszertani feladata. Ebből adódik, hogy a változásokat közvetlenül a technika és az ember kapcsolatából vezeti le, holott ez csak egyik oldala a jelenségnek. A valóságban adott létfeltételek között kerülünk kapcsolatba a technikai mechanizmussal, amely meghatározza mindennapi életvitelünket és a technikával való kapcsolatunkat.

Az emberiség történetében az életforma első nagy forradalma, mely a maihoz hasonlóan világméretű és korszakmeghatározó jelentőségű volt, az ősközösség felbomlásának idejére tehető, amikor a fémeszközök alkalmazása teljesen átalakította az létfeltételeket, amikor a társadalmi munkamegosztás és az anyagi javak termelésének új szervezete megszüntette az egymásra utaltság nemzeti kapcsolatrendszerét. A vérségi kötelékek helyébe a területi szervezet lépett; a fizikai és a szellemi munka, a város és a falu elvált egymástól. Az új életforma új szellemi-erkölcsi beállítódás kialakulását tette lehetővé, amely évszázadokig, egészen a tudomány és technika legújabbkori forradalmáig kultúránk alapja volt. Az emberiség a görög—római életmodeliben nőtt nagykorúvá.

A XVII. századdal kezdődött életforma-forradalom a fejlett ipari államokban századunkban teljeseedik ki. Jelentőségét és lehetőségeit még nem tudjuk teljesen felmérni, csak a tényeket ismerjük és a kultúrában jelentkező válság tüneteit, a változás szellemi és erkölcsi jelzéseit. A városiasodás, az automatizált tömegtermelés, a munkaszervezet klasszikus formájának felbomlása, a hagyományos közösségi élet megszűnése stb. olyan létfeltételeket teremtett, amelyek nemcsak hogy nem hasonlatosak a régihez, hanem gyökeresen új környezetet hoztak létre: az ipari—városi környezetet.

Az ember mindennapos kapcsolata a technikával elkerülhetetlen. Eszközeit nem tudjuk elutasítani magunktól, ahogyan a tanmesebeli kínai tette, mert mindennapi életünkhöz tartoznak. Életmódunkat is az ipari civilizáció létfeltételei ha-

tározzák meg. A mai ember családjától távoli munkahelyen dolgozik, háztömbben lakik, modern hírközlő eszközök útján értesül a világ eseményeiről, a házimunka nagyobb részét is géppel végzi. Az ipari-intézményi szervezetben az emberi kapcsolatok ésszerű mérlegelés és meggondolás alapján köttetnek, ami döntően befolyásolja a magatartást, az elvárásokhoz való alkalmazkodást. Az új világban az egyén kénytelen létfeltételeitől meghatározott viselkedést és életmódot kialakítani. A kézműves vagy földműves számára életkörülményei lehetővé tették, hogy elgondolásait önállóan valósítsa meg. A modern életformában az egyének a társadalmi racionalitás követelményrendszere szerint kell tevékenykednie, és magánéletét is ehhez kell alkalmaznia. „Választási“ lehetősége leegyszerűsödik az *elvárt* teljesítésére, aminek csak módoszatai változatosak. Ezért a technika és az ember kapcsolatát tanulmányozva nem szabad szem elől téveszteni azokat a létfeltételeket, melyek az életforma alapjai. Az ember és a gép viszonyának és kölcsönhatásának az életforma ad keretet.

A gép mindenekelőtt az ember *teljesítőképességét növeli*. Elég csak arra hivatkoznunk, hogy egy közepes számítógép annyi műveletet végez, mint ugyanannyi idő alatt 500 000 ember. A közlekedés és a tömeghírközlés közelebb hozta egymáshoz a Föld országait. Az ürrepüléssel az ember kilépett „gravitációs börtönéből“. Az anyagi javak mennyisége a termelés automatizálása útján megváltozott, s ez olyan fogyasztási szint elérését teszi lehetővé, amely világszerte megszüntetheti a szegénységet. Megváltozik az embernek a termelésben elfoglalt helye is. A modern ipari termelés teljesen átalakítja a szakmai struktúrát, csökken a dolgozók fizikai igénybevétele, ellenben fokozódik idegrendszeri megterhelésük a munka során. A jövő a távirányítási gépeké. Az automata gépsorok kezelése és vezérlése állandó kezdeményezést és gondolkodást igényel. Megszűnik a termelőmunka részműveletekre tagoltsága. Az automatizált termelésben tipikus munkaerő lesz a sokoldalúan képzett, önálló kezdeményezésre képes szakmunkás. A tőkés munkamegosztás „csavarembereből“ értelmes alkotó lesz.

Napjainkban állandó téma a modern életforma válsága. Mindenekelőtt tisztáznunk kell: *életformaválságról* nem lehet szó, hiszen még az ipari civilizációban legelőbbre haladott országokban sem alakult ki az az életforma, melyben az emberiség a következő századokban élni fog. A klasszikus — még az ipari forradalom által létrehozott — civilizáció fejlődésének befejeződéséről lehet szó legfeljebb, és azokról a változásokról, amelyek napjainkban teljesebben ki. A régi látható elavulása, az új kiforratlansága mindig „vihart kavart“ a művészi és filozófiai kifejeződési formákban. Elég, ha itt a görög drámára hivatkozzunk például. Nem a görög polisz jutott Aiszkhülosz vagy Szophoklész korában válságba, hanem az új életforma és életmód kialakulásának problematikája vált az egész társadalmat foglalkoztató létkérdéssé. Korunkban sem az ember és a gép viszonyának válságáról kell beszélnünk, hanem az alkalmazkodás elégtelenségéről.

Mi korunk alapvető, az ember létét és világfelfogását érintő kérdése? Az ipari technika és a tudomány egyfelől, az ember erkölce és szellemi beállítódottsága másfelől nem egyforma ütemben fejlődik. A tudat túléli azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek létrehozták. Az ember erkölce elmaradt a tudományos és technikai haladás mögött, s ennek következtében visszahúzó erők is hatnak. Még nem alakult ki a *tudományos-műszaki forradalomnak megfelelő* szellemi-erkölcsi beállítódás és magatartásforma, az ipari civilizáció szükségessége és helyes életformája. Az egyensúlyvesztés a rossz közérzetben jelentkezik. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a meggyorsult idő egy nemzedék életén belül megkérdőjelezi az értékrendszert, átformálja az életmódot. A középkorban a nemzedékek dédszülőktől déd-

unokáig ugyanabban az értékrendszerben nőttek fel és haltak meg; a technikai változások hiánya miatt az életmód is változatlan volt. A változás csak a XIX. századtól kezd gyorsabb ütemben kibontakozni, hogy aztán századunk második felére teljessé váljon.

Korunkat egyebek közt az is jellemzi, hogy a tudomány és a technika kölcsönhatása szorosabbá vált; a tudomány és a technika fejlesztése ma már alig választható el egymástól. A következmény: az anyagi javak előállításának meghatározódása. A tudomány teljesen megváltoztatta az ember világképét, elképzelését helyéről és szerepéről a világegyetemben. A tudomány és technika megnövelte az ember lehetőségeit, kitérítette a megismerés mezőit — de magára hagyta a végtelen világegyetemben. Kopernikus és Kepler, Galilei és Newton, az újkor természettudományát megalkotók korában még eleven volt a középkori világkép: a természetet és az embert Isten teremtményének tekintették. „Mivel pedig a tér végtelenül osztható — írta Newton —, és anyag nincs szükségszerűen mindenütt, megengedhetőnek látszik az is, hogy Isten képes bizonyos formájú és alakú, bizonyos térbeli arányú és talán különböző sűrűségű és erejű anyagrészecskéket teremteni, ezáltal változtatni a természet törvényeit és bizonyos fajta világokat létrehozni a világegyetem bizonyos részeiben. Mindenesetre nem látok mindezekben semmiféle ellentmondást.“

Robert Boyle tudományos végrendeletében arra kérte a fizika igazságainak kutatóit, hogy tudományos törekvéseiket fordítsák „a természet teremtőjének dicsőségére és az emberiség javára“. De a heliocentrikus világkép érvényre jutása kételkedést ébresztett, a Föld kiválasztottságába vetett hit szertefoszlott; az embereknek olyan gondolataik támadtak, amelyek az igazság és a jog fogalmának új meghatározásához vezettek.

A tudomány és a művészet sokáig az emberi lélek tökéletesedésének szempontjából értelmezte a világegyetemet. A keresztény szemléletben az ember a teremtés koronája, s ugyanez a szemlélet a megváltás reményét kínálta számára, ha kudarcot vallana földi tevékenységében. A modern tudományos felfedezések és a fejlődéstudomány mindent viszonylagossá tettek. A Föld többé nem központi helyszín, a világ és az ember sorsa nem kötődik egymáshoz. Jellemző, hogy a századforduló óta kezdenek beszélni a „horror of Cosmos“-ról és az ember elvesztettség-érzéséről. A világűr kutatása meg éppenséggel olyan erkölcsi és világnézeti alternatíva elé állítja az embert, amilyennel soha ezelőtt nem találkozott. A tudományból kisugárzó létszemlélet az átlagembernél nem eszmék vagy tételek formájában tudatosul, hanem bizonyos titok-érzésben jelentkezik. A technikai korszak mindennapi embere kiszolgáltatottságának kétségei között él, s e kétségeket nem tudja eloszlatni saját egyszeri létezésének felismerése sem.

„Föld-központú“ régi értékrendszerünk, világszemléletünk, életfilozófiánk nem adott választ az ittlét értelmének kérdésére. Ugyanakkor a materialista fejlődéstudomány, ismeret- és lételmélet önmagában még nem ad életkedvet, derűt, alkotói vágyat, egyszóval erőt ahhoz, hogy végességünk tudatát elviseljünk.

*

A szociológusok közül többen a nagyméretű, az emberre is kiterjedő elgépiesedésben keresik az elidegenedés okát. Ismeretes, hogy egy-egy űrrepülő minden cselekvését, szinte minden mozdulatát előre kiszámítják, végrehajtását előírják és ellenőrzik; az űrrepülők „beprogramozva“ végzik feladatukat. Az űrvilág különbözik a földitől. A földrajzi felfedezések idején a tengerek és szárazulatok

kutatói belátásuk szerint cselekedhettek, és ami még fontosabb, feladataikat sokféleképpen végezhatték el. Az űrben mindez az egyetlen ésszerű lehetőségre egyszerűsödik. Ez a technikai mechanizmus mindaddig semmiféle veszélyt nem rejteget, ameddig tisztán technikai jellegű feladatok megoldására alkalmazzák. A „programozott modell“ azonban alapul szolgálhat az ember földi irányítására is, bizonyos szempontból ésszerű cselekvési formák kidolgozására, amelyek nagy teljesítmények elérésének lehetőségét villantják fel a mennyiségi eredményekre törekvők előtt.

Minden kornak megvan a maga gondolkodási-cselekvési modellje, amely a kor tudományának gondolkodásmódja alapján készül. Elég, ha a történeti példák közül csupán La Mettrie embergép-modelljére mint a XVIII. század mechanikus gondolkodásának tipikus termékére hivatkozunk. Mechanika — emberbe vetítve. Hasonló törekvések napjainkban is felfedhetők. A programozott irányítást mind szélesebb körben alkalmazzák a társadalom vezetésében, a mass media jó eszköz arra, hogy hírádatával olyan beállítódást teremtsen, amely megfelel a szabványcselekvések előre kidolgozott rendszerének. Nemcsak a technika rejt tehát veszélyeket, hanem működési elvének a társadalomra való kivetítése is, annak a társadalomvezérlési elvnek a térhódítása, amely szerint az ember gépiesen is irányítható szerkezeti elem. A társadalom kibernetikus rendszerként és az ember eszközként való felfogása csupán az elméleti fejtegetésekben tűnik elvontnak; a fejlett tőkés társadalom fogyasztói mechanizmusának működtetése tényszerűen példázza mindezt. Arthur Koestler még a negyvenes években azt írta *Darkness at Noon* (Sötétség délben) című művében, hogy minden találmány a demokráciát fenyegeti, mert érthetetlen a közember számára. Ami néhány évtizeddel ezelőtt még feltevésnek tűnt, azt ma már tényként kell elfogadnunk. A modern tőkésállamot az utca emberének akarata, szándéka és célja nélkül, jól működő irányítási rendszerrel tartják egyensúlyban, azoknak az eszközöknek és találmányoknak a segítségével, amelyekért — amikor az újságban olvas róluk — fenntartás nélkül hajlandó lelkesedni.

Wright Mills a „menedzseri demiurgosz“ három tendenciája között említi a hatalom gyakorlásában mutatkozó eltolódást a nyílt uralom felől a manipuláció irányába. „A huszadik század amorf világában a manipuláció váltja fel az uralmat, és a legyőzött nincs tisztában legyőzöttségével.“ A technikai eszközök és működési elvek távirányítási rendszerének kivetítése a társadalmi-gazdasági életre a fejlett ipari országokban a technikát az ember ellen fordítja.

Hogy milyen veszélyt rejthet a technikai eszköz az ember számára, azt a legszembetűnőbbben a mass media véleményalkotás-uniformizáló hatása mutatja. „Házhoz szállítva“ kapjuk a világ eseményeit, szemtanúi lehetünk a holdutazásoknak, tőlünk több ezer kilométer távolságban zajló sporteseményeket, színházi előadásokat nézhetünk végig a lakásban. A mass media hírtovábbítása informatív jellegű és antiintellektuális. Még az érdekes viták, a tudományos előadások is csak nehezen ösztönöznek önálló gondolkodásra, hiszen a megszólalók és az elhangzó vélemények „tekintélye“ befolyásolja az ítéletalkotást. A mass mediából sugárzott kultúra bizonyos értelemben sokkal hatékonyabb a hagyományos könyvkultúránál. A néző könnyen befogadja a látottakat, s főleg ha azok többször megismétlődnek, agysejtjei akarata ellenére asszimilálják a közölt híryanagyot. A részvétel nem igényel értelmi erőfeszítést. A képek pergése lehetetlenné teszi a „visszalapozást“, az újragondolást. A fül és szem egymást kiélesítve fogadja be a képernyő közléseit. A kép immúnis a kritikai észrevételekkel szemben. Természetesen ezért nem a mass médiát kell megsemmisíteni; a modern civilizációban lehe-

tetlen és értelmetlen lemondani egy olyan technikai eszközzől, amely új ismeretekkel gyarapíthatja tudásunkat. A mass mediát nem elutasítani kell, hanem okosan beépíteni kultúránkba, s hagyományaink maradandó értékeivel együtt hasznosítani. A találmány nem szükségszerűen rombolja a demokratikus közéletet, hanem csak akkor, ha egyoldalúan alkalmazzák, és ha a társadalom átlagemberéből hiányzik a kritikai-szellemi beállítódottság életének alkotó megszervezésére.

A modern életformában jelentkező erkölcsi válság nemcsak a magáramaradottságban, egyensúlyvesztésben és a szervezett befolyásolás nyomán kialakuló „vidám robotemberek” tömegének növekedésében mutatkozik, hanem az építő cél nélküli társadalmi mozgalmak terjedésében is. A hippik mozgalma például szinte tételszerűen fogalmazta meg a technicizált ipari társadalomból való kivonulásnak, az újfajta közösségi élet megteremtésének vágyát. A fiatalok lázadása változatos formákban tör felszínre — a politikai cselekvéstől a kábítószerek fogyasztásáig. Az erkölcsi egyensúlyát veszített társadalom vészjelzései, tiltakozásai ezek az elégiésedés ellen. De találunk riasztóbb jelzéseket is. Az űrrepülők holdraszállásának korában Észak-Írországban a vallási elvakultság köntösébe öltözött társadalmi konfliktus és a nacionalizmus szedi áldozatait. A faji megkülönböztetés állampolitika Rhodesiában és Dél-Afrikában. Világméretekben növekszik a bűnözés. Nem egy tőkés országban folyik a nemzetiségek elnyomása, nyílt vagy burkolt beolvasztása a többségbe. S a felsorolást hosszasan folytathatnánk. Ami lehetetlennek kellene hogy lássék a világegyetem dimenzióiban gondolkodó ember előtt, az mindennapos esemény: például az erőszak ma inkább érvényesül, mint a film, a rádió, az űrrepülés kora előtt, egy fizikailag szűkebb kiterjedésű, alacsonyabb technikai színvonalú világban.

Sem a rohamosan gyarapodó tudományos ismeretek, sem a technika nem tudják megoldani az ipari civilizáció emberének létkérdéseit; nem adnak feleletet az élet értelmének mindig újra jelentkező kétségeire. Erkölcsünk és értékrendszerünk még nem nyújt pontos eligazítást a modern életforma idegen világában. A technikát az ember teremtette, de még nem tudja, mit kezdjen vele. Mindenekelőtt szükséges a mennyiségi növekedést elválasztani a fejlődéstől. A technika a külső feltételeket változtatja meg, olyan mennyiségi eltolódást idéz elő, amely a kritikátlan szemlélő előtt alapvető átalakulásnak, fejlődésnek tűnik. Elég, ha itt a fogyasztás megnövekedésére, a kényelmi feltételek gyors megváltozására utalunk. Az egyes országok közötti fejlődési szintkülönbséget is mennyiségi mutatókkal méri. A civilizációs fejlődés legmagasabb csúcának a „post-industrial society” egy főre jutó évi nemzeti jövedelmét tekintik, mintha ez a növekedés a fejlődés legfelsőbb fokát jelentené. Tagadhatatlan, hogy az embernek szüksége van az anyagi jólétre, de a fejlődés betetőzése távolról sem ez. A modern technikával az anyagi javak termelésében elérhető növekedés csupán kerete lehet az ember tökéletesebb erkölcsi-szellemi életének. S itt jutottunk el ahhoz a kérdéshez, amely a technika és az ember kapcsolatában minden bizonnyal sokkal fontosabb, mint a levegő szennyeződése vagy a túlnépesedés.

Az emberi létezés válsága a modern életformában, amiről annyit vitatkozunk, s amire számtalan erkölcsi és társadalmi tünet hívja fel figyelmünket — nem valami rejtelmes végzet. A technikai civilizáció elgépiető hatásának és rossz közérzetének okát nem kizárólag a technikában kell keresnünk, hanem bizonyos társadalmi tényezőkben, erkölcsi és szellemi beállítódásunk hibás beidegződéseiben. A modern embernek azonban meg kell találnia egyensúlyát; meg kell tanulnia szétválasztani azt, ami örömet és biztonságérzetet ad, attól, ami csak „pótléka” lehet a természetes életnek.

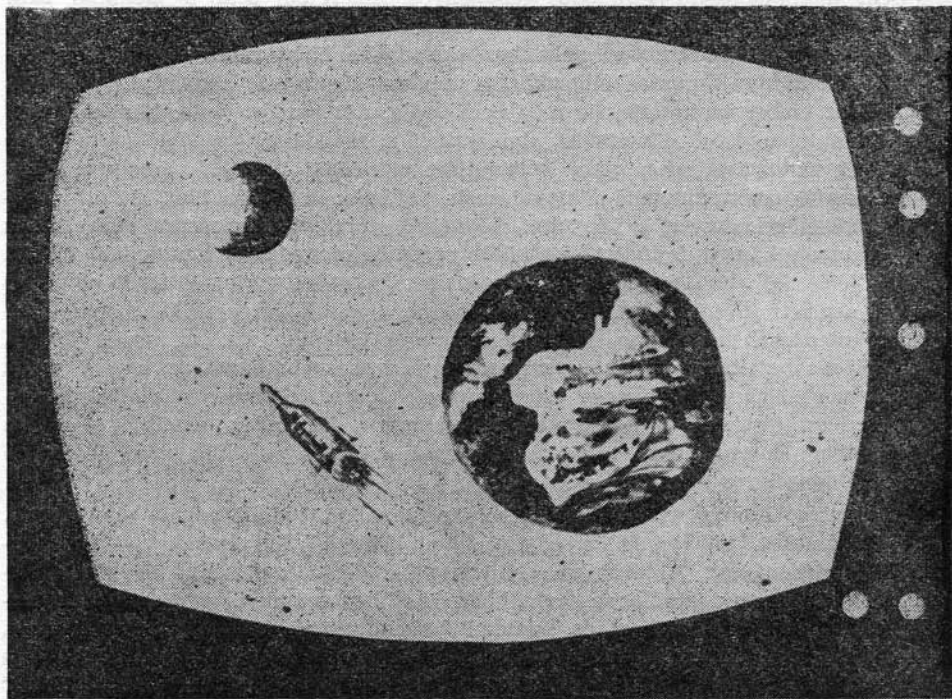

A technika korának *zoon politikonja* sem változhat mássá, mint a több ezer éves embereszmény: az önállóan gondolkodó, önmagát egyénileg megvalósító ember, akinek cselekvése a gondolkodástól kap motivációt és az ittlét sorsszerű tudatától örömet a munkában.

Az újkor elején „idolumok“ (Bacon) homályosították el a tisztánlátást, a huszadik században az elektronikus kódosítás és a szervezett idomítás olvasztja be az átlagembert az életforma gépszerkezetébe. Az új kaloda elviselhetlenebb kényszerhelyzetet teremthet, mint a történelemből ismert önkényuralmak. Olyan helyzetben, mikor az emberek már nem gondolkodnak, hanem technicizált módszerekkel „táplálják beléjük“ az egyetlen cselekvési módozatot, és ők cáfolhatatlan igazságként fogadnak el minden hangzatos kijelentést — elvesztik szabadságukat, létüknek lényegét és értelmét.

A technikai civilizáció korának új életbölcösségre és erkölcsre van szüksége, amely tudatosítja az ittlét értelmét és a technika szerepét abban, hogy ez megvalósuljon. Az emberrel foglalkozó tudományoknak választ kell adniuk a biológiai és társadalmilag újrasarjadó létkérdésre. Ez a feladat a marxista filozófiára vár. Az egzisztencializmus kiszakította az embert a tudomány tárgyát alkotó természetből, a neopozitivizmus pedig csak a tudományos igazságokat vizsgálja, mivel — úgymond — „nincs összefüggés az akarat és a világ között“ (Wittgenstein).

Korunk erkölcsi alternatívája: vagy a technikához idomulunk, átvéve annak működési mechanizmusát, s gépiesen végzett munkába törjük magunkat — vagy megvalósítjuk a minőségi életet, a sokoldalúan fejlett személyiséget, visszaszerezük a munka elvesztett örömét, értelmet találunk létünkben.

Kabán József: Világegyetem — emberközelen

ZÉRUS NÖVEKEDÉS

Számos jel arra mutat, hogy a nyugati közgondolkodásban „mutáció” megy végbe. Az eddig megjelent könyvek, jelentések, publicisztikai írások, a különféle politikai, gazdasági, tudományos és kulturális fórumokról elhangzó pró és kontra nyilatkozatok persze túl frissek még ahhoz, s korunk sajátossága szerint túl gyors iramban követik egymást, hogy máris világos és átfogó képet alkothassunk a végbemenő változás horderejéről. Ami szembeötlő: homlokegyenest ellenkező nézeteket valló elméleti és gyakorlati szakemberek, közgazdászok és ökológusok, politikusok és írók, technokraták és az „ellenkultúra” hívei, marxisták és polgári szociológusok mintha szinte egyik napról a másikra megegyeztek volna abban, hogy *a szüntelen gazdasági növekedés elvét* vita tárgyává kell tenni. Természetesen — mint látni fogjuk — marxista és polgári oldalról egészen más formában kérdőjelezi meg a növekedést.

Az átlagpolgár közérzete

Közhelyszámba megy, hogy a második világháborút követő tudományos-műszaki forradalom példátlanul meggyorsította a gazdasági növekedés ütemét; ám ez, ugyancsak köztudottan, éppen ott vezetett a legnagyobb torzulásokhoz, ahol az új műszaki lehetőségeket a legeredményesebben, de ugyanakkor a leganarchikusabban alkalmazták: a fejlett ipari országokban, elsősorban az Egyesült Államokban.

Nyugaton az utca embere, „a hétköznapi gondolkodó” már évek óta sejti vagy talán inkább a saját bőrén érzi, hogy valami nincs rendjén a gazdasági növekedés dolgaiban. Az anyagi javak bősége (nevezhetjük esztelen pazarlásnak is) nem vonta szükségszerűen maga után az élet minőségi elemeinek javulását. Minél jobban kielégítik a fogyasztási igények bizonyos fajtáit, annál mélyebbre sülyedhetnek a minőségi mutatók. Ilyen mutatókként emlegetik napjainkban a közegészséget, a közbiztonságot, az oktatást, az öregkori ellátást, a közügyek intézésébe való beleszólási jogot, a magánélet csendjét, nyugalalmát, zavartalanságát, a közlekedés veszélytelen és akadálytalan voltát, a folyóvizek, tavak, tengerek szennyezettségi fokát, a természetvédelmet, az üdülési és nyaralási lehetőségeket stb. Los Angelesben például, ahol világviszonylatban legnagyobb az egy főre jutó gépkocsik száma, egyes szélcsendes nyári napokon a kipufogó gázok valóságos tömegkatasztrófával fenyegetnek. Vagy: az Egyesült Államok évi húszmilliárd dollárt költ közbiztonságra; ez egy lakosra számítva szinte 100 dollárt jelent, Nigéria egy főre eső nemzeti összjövedelmének négyszeresét. Mégsem olyan gyatra sehol a közbiztonság, mint az Egyesült Államokban.

Felmerül a kérdés: vajon a nyugati átlagpolgár nem gondol-e a Föld egyre szaporodó lakosságának azzal a kétharmad részével, amely nem a bőség átkaival, hanem a sűrűn ismétlődő elemi csapásokkal, az éhség és szegénység reménytelenségével küszködik? Ha nem gondol, eszébe juttathatja az az információáradat, mellyel tévéje képernyőjéről, újságja hasábjairól szüntelenül bombázzák az agyát. És ez aligha javít a közérzetén. Ellenkezőleg: inkább fokozza félelmét, bizony-

talanságát, és egyre nagyobb kételyeket ébreszt benne. Kételyei eloszlátását azonban hivatalos helyről évek óta hiába várja. A reklámhadjárat további fogyasztásra buzdítja, gyermekeinek pedig 2000-re még több színes televíziót, még több légkondicionáló berendezést, gépkocsit, alumínium- és üvegsodát, szuperszonikus repülőgépet ígérnek.

A dolgok állásának megítélésében jelentős szerepet játszik a „fogyasztó” életkora. Az idősebbeket még némi elégtétellel tölti el mindaz, amit az utóbbi húszhuszonöt évben megszereztek, s amiről fiatalabb korukban álmodozni sem mertek volna. Minek köszönhetik mindazt a jólétet, kényelmet, amelyben élnek? Kétségtelenül a tudomány és a technika vívmányainak, amelyekre áhitatos tisztelettel néznek fel.

A fiataloknak ellenben nincs mivel büszkélkedniük. Ők beleszülettek a „fogyasztói jólétbe”, s mindazt, ami apjuknak örömet-büszkeséget okozott, ők az élet természetes velejárójának tekintik. Minthogy nem emlékeznek a mainál rosszabb helyzetre, fokozottan érzik a természeti környezet és az emberi lélek egyre nagyobb mérvű „elszennyeződését”. Minek „köszönhetik” a szüntelenül szaporodó ártalmakat? A válasz ez esetben is kézenfekvő, csak éppen ellentétes előjelű: a „kárhozatos” tudománynak és technikának. Megmagyarázni ezeknek a fiataloknak, hogy a tudomány és a technika vívmányai erkölcsi előjel nélkül jöttek a világra, hogy az ember — pontosabban az adott társadalmi rend — az, amely visszaélt velük: nem könnyű feladat. Olyan ez, mintha töltött pisztolyt szegeznének valaki melléne, és közben az egyszeri texasi fegyverkereskedő kirakati „aforizmáját” idéznék: nem a fegyver öl, hanem az ember. A fenyegetett, ha tehetné, mindenekelőtt kicsavarná a pisztolyt támadója kezéből.

Efféle pisztolynak tekintí a nyugati fiatalság egy része — s nem jelentéktelen része — a modern tudományt és technikát. Ezért menekült az ötvenes évek atombomba-ellenes harcának melegágyában fogant úgynevezett „ellenkultúrához”. Ez volt ugyanis az a „harcos ideológia”, amely pozitív választ tudott adni kételyeire. Minthogy az ellenkultúra véleményem szerint nem lebecsülhető szerepet játszik a mai közgondolkozásban, vessünk egy pillantást ennek az ideológiának a kialakulására.

Múltbanézó romantika

A modern világ tagadása, a szembefordulás a tudományos-műszaki forradalom alapuló civilizációval, az egyszerű, természetes életformák utáni vágyakozás — közismerten — nem napjaink találmánya. Immanuel Wallerstein szerint e vágyakozás gyökerei a XV. századba nyúlnak vissza, a modern világ megszületésének korába. Arnold Toynbee még messzebbre néz: azonosítja napjaink múltba vágyását azzal a vonalommal, melyet az emberiség örök idők óta érez az ősök elképzelt, eszményesített világa, a soha nem volt múltbeli aranykor iránt. De míg a hajdani múltbavágók elsősorban az idősebb, koruknál fogva konzervatív nemzedékek soraiból kerültek ki, manapság éppen a fiatalok számottevő tömegében él a mesebeli „szép idők” visszavarázslásának vágya.

Az ellenkultúra ideológusai a modern technokrácia „államvallásával”: a baconi értelemben hatalmat jelentő *ismerettel* és az eredményességre törvő szakértők társadalmával (mely, mint mondják, „abszurd módon ingadozik a ledér bőség és a népgyilkos muníciógyártás között”) a maguk „alternatív realitásait” szegeznek szembe. Sajátos romantikájukat az eszme főbb képviselői (Theodor Roszak, Charles

A. Reich és számos társuk) szinkretikusan gyúrták össze különböző egzotikus forrásokból. Ilyen forrás egyebek között a parapszichológia, az amerikai indián folk-lór, a keleti úgynevezett népi vallások (jóga, Zen-buddhizmus, szufizmus), a regé-nyes *mal de siècle*, az anarchizmus, a dada.

Tömegmozgalom jelleget adott az ellenkultúrának a környezetkárosodás rend-kívül veszélyes voltának felismerése. *Silent Spring* (Néma tavasz) című könyvében Rachel Carson amerikai biológusnő hívta fel elsőként a világ figyelmét a klór-tartalmú szénhidrátoknak (a DDT és társai), valamint a szerves foszfortartalmú rovarirtószereknek az ökológiai egyensúly megbontásában játszott, rendkívül ve-szélyes szerepére. A *Néma tavasz* megjelenése alig néhány hónappal előzte meg az 1963. évi atomcsend-egyezmény megkötését, s tulajdonképpen csak akkor figyel-tek fel rá, amikor már éppen kezdtek elcsendesedni az atomháborútól és a radio-aktivitástól való félelem hullámai. Az új aggodalom, a békés műszaki fejlődésben és az ún. „zöld forradalom“-ban rejlő veszély (melyekről pedig jó ideig úgy vélték, hogy globálisan megoldják majd a világ gazdasági és élelmezési problémáit) az előzőnél is súlyosabbnak bizonyult. Az atom- és hidrogénbombák megszállottjai-nak aránylag könnyű volna lefogni a kezét, a technokrácia azonban ettől kezdve olyan millió karú polipnak mutatkozik, amely mindenütt jelen van, mindent át-alakít, és tevékenységének távolabbi káros kihatásaira esetleg csak évtizedek múlva derül fény.

Barry Commoner, Ansley Coal, Paul Ehrlich és számos társuk — az ún. „bí-ráló tudomány“ úttörői — humánökológiai kutatásaikkal nemcsak alátámasztották R. Carson előzetes megállapításait, hanem a veszélyzónát mind mélységében, mind szélességében jelentősen ki is terjesztették a természeti környezetet egyre nagyobb mértékben kiszorító művi környezet számos más ártalmas megnyilvánulására. A vietnami háború kitörése és az ottani „tudományos hadviselés“ csak további olajat öntött a tűzre, s még jobban felszította a tudománnyal és „mindenható“ techniká-jával szembeni ellenséges érzületet.

„Géprombolók“ integrálása

Más oldalról közelítve meg a kérdést, az ellenkultúra gyökereit a fogyasztói társadalomból való kiábrándulásban, a bőség civilizációja okozta csömörben kell keresnünk. A háború alatt és után született fiatal nemzedékek jelentős tömegei megundorodtak a presztízs- és luxusfogyasztástól, az áruk minőségének kereske-delmi érdekeket szolgáló szándékos lerontásától, a divat folytonos változtatásától, a fogyasztás szüntelen fokozására buzdító manipulációtól, és csömörüknek valóság-os jelképeként öltötték magukra „formaruhájukat“: a kopott farmernadrágot.

De még maga a fiatalság csömöre és erkölcsi felháborodása is csak a keres-kedelmi mohóság malmára hajtotta a vizet. („Elegáns tengerészkék gyapjúöltönyök forradalmi gallérral és rézgombokkal“!) A műanyagok és az elektromos gitárok, a szintetikus kábitószerek és a mass mediák kora ugyanakkor rányomta bélyegét az ellenkultúra utópiáira: „Szét kell rombolni a gépeket, amelyek elviselhetetlené teszik az ember életét“ (Mario Savo); „gyökerestül ki kell irtani a technológiát“ (Bernard Rabehl); „darabokra kell szaggatni a városokat“ (Rudi Dutschke), és sok-sok fát kell ültetni a gyárak helyébe, amelyek között „bölények legelésznének, és az autók örökre ki lennének tiltva“ (Timothy Leary).

De hasonló utópikus álmokat szönek azok a többnyire fiatal és kétségtelenül jóhiszemű ökológusok is, akik szenvedélyes röpirataikban — amilyen például az

angol *Blueprint for Survival* (A túlélés programja) — „falu-Angliáról“, kézi erőre alapozott gazdaságról, gémeskutakban rejlő boldogságról beszélnek. Igazat kell adnunk Michel Bosquet-nak, a neves francia marxista közgazdásznak, aki úgy véli, hogy valós célok és a hozzájuk vezető járható utak felismerésének hiánya a társadalmi lázadás rangjáról „erkölcsi lázadássá“ fokozza le az ökológiai mozgalmat; ez pedig egyúttal meghatározza e mozgalom utópikus, ellenkulturista jellegét is, és megfosztja cselekvőképességétől. Álmodok — ha mégoly szépek és kívánatosak is — még sohasem változtattak meg társadalmi rendeket, és aligha lesz rá módjuk a jövőben.

Sokan feltették a kérdést: mi történik nemzedékváltáskor, amikor az ellenkultúra tanain felnőtt fiatal értelmiség veszi majd át a stafétabotot a kiöregedett „technokratáktól“? Nem kétséges, hogy már napjainkban szemtanúi vagyunk ennek a folyamatnak. A hatvanas évek 20—22 évesei közül, akik diákkorukban Mario Savóért vagy Timothy Learyért lelkesedtek, ma már sokan az IBM vagy a General Motors diszpécseri irodáiban, a MIT, a CAITECH vagy a NASA kutatólaboratóriumaiban dolgoznak. És nem egy közülük vezető helyen. Megváltoztatták-e közben nézeteiket? A nézeteket az életkörülmények közismerten faragják-csiszolják, de nyomtalanul aligha tűnhetett el *minden* fiatalból *mindaz*, amit diákkorukban oly szentül hittek és vallottak. A húsz-egynéhány évesek munkába állásával kétségtelenül új gondolatok, új elképzelések törtek be a régi intézmények falai közé. Marcusét parafrázálva ezt úgy is mondhatnók, hogy kezdetét vette az ellenkultúra integrálása.

Hadüzenet a szennyezésnek

Ahhoz, hogy egyrészt az utca emberében, másrészt az ellenkulturista fiatalokban felmerült aggodalmak és kételyek lassan és szinte észrevétlenül „közgondolkodás“ rangjára emelkedjenek, szükség volt néhány olyan elméleti úttörőre és hídverőre, amilyen például David Riesman, W. H. Whyte és Erich Fromm, más oldalról C. Wright Mills, J. K. Galbraith és Herbert Marcuse, vagy az írók közül Norman Mailer, hogy az ismertek közül is csak a legismertebbeket említsem.

A tömeglélektannal és szociológiával foglalkozó kutatóknak nem kis szerepük volt abban, hogy felszínre hozták az utóbbi évtizedek növekvő anyagi jólétének bővületében élő fogyasztó tudatában azoknak a minőségi tényezőknek a hiányát, amelyek utóbb oly lényegesnek bizonyultak. W. H. White például már 1956-ban felrajzolta a „szervezet-ember“ lelki deformáltságát. Két évvel később Galbraith *The Affluent Society*-jában (A bőség társadalma) „a köznyomort és magánbőséget teremtő technostruktúra“ azóta valóságos szállóigévé vált képletét alkotta meg.

Norman Mailernek a „függőleges“ kizsákmányolást hatványra emelő „vízszintes“ kizsákmányolásról kidolgozott elmélete tovább sarkította a „szervezet-embről“ szóló ismereteket. A népszerű amerikai író a kizsákmányolás legburkoltabb és legkifinomultabb formáinak minősíti a komfortot és a tömeghírközlő eszközöket. Az ember előbb borsos árat fizet a komfortért, hogy minél több szabad ideje legyen, aztán még többet fizet azért, hogy szabad idejét a tévé, a képregények, újságok, filmek segítségével agyoncsapja. Marcuse pedig az első, aki *Unidimensional Man*-jében (Egydimenziós ember) kereken ki merte mondani, hogy az ember jövője „a gazdaságilag, iparilag, valamint hadászatiilag hasznot hajtó növekedés megállításától függ“.

*

1971. május 11-én átnyújtották U Thantnak, az akkori ENSZ-főtitkárnak huszonhárom ország 2200 tudósa közösen megfogalmazott üzenetét, amely „3,5 milliárd földi lakos nevében figyelmeztet az emberiséget fenyegető, példa nélküli álló veszélyre“. A *mentoni üzenet* aláírói között számos Nobel-díjas tudós volt: Szent-Györgyi Albert, Jacques Monod, Salvador Luria, George Wald és mások.

Az üzenet sarkétele: a szennyezés, a környezet szándékos-szándéktalan megfosztása önmegújító képességétől pillanatnyi előnyök érdekében — kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Napjaink legveszedelmesebb irányzatai — mutat rá a 2200 tudós üzenete —: a demográfiai robbanás, a rohamos iparosítás, a robbanómotoros egyéni közlekedési eszközök terjedése, a kaotikus urbanizáció, az erdők és egyes állatfajok kiirtása, a víz meg a levegő biológiai egyensúlyának felborítása, a termőföld kiszikkasztása, a tengerek és óceánok megmérgezése, a levegő mérges gázokkal való telítése. Ha a következő évtizedben a műszaki civilizáció embere nem lép fel erélyesen a szennyezés ellen, a helyzet irreverzibilissé válhat. „Vagy mi öljük meg a szennyezést, vagy a szennyezés öl meg minket!“ — üzeni a világ tudósközössége.

Művi derűlátás és természetes kételkedés

Csak aki alábecsüli a tőkés világ döntési joggal rendelkező köreinek alkalmazkodási képességét a világ változó körülményeihez, s azt hiszi, hogy ezek a körök nem képesek felmérni saját érdekeiket és előre meghatározni jövőbeli cselekvésük főbb irányvonalait — csak az képzelheti, hogy a modern „számítógéphitű“, optimális döntésekre törekvő technokrata-menedzseri *Establishment* nem vesz tudomást sem az utca emberének egyre romló közérzetéről, sem a fiatal értelmiség mozgalmairól, sem azokról az objektív körülményekről, amelyek mind ezeket kiváltják. A valóság ennek épp az ellenkezője. A nagy E, mint kiderült, már évek óta éberrel figyeli a körülmények alakulását, s ha mindeddig — bizonyára számítógépei „tanácsát“ követve — közvetlen taktikáját nem látta is szükségesnek megváltoztatni (s főleg nem kívánt bepillantást engedni kártyáiba), távolabbra néző stratégiai elképzelései már jó ideje kialakulófélben vannak.

A pillanatnyi taktika változatlan voltára (vagy talán inkább fedőművel-jellegére) utal egyebek között Herman Kahnak, a jövőkutató Hudson Intézet vezetőjének és társainak „művi“ derűlátása. Kahn most megjelent, *Things to Come, Thinking about the 70's and 80's* (Elkövetkező dolgok. Gondolatok a hetvenes és nyolcvanas évekről) című könyvében nem lát okot semmiféle nagyobb aggodalomra. Számításai szerint 1985-ben ugyan „technológiai válság“ robban majd ki, de addig sem az ipar további exponenciális növekedésének, sem a presztízs- és luxusfogyasztásnak nincs ami gátat vessen.

Robert Jungk mondotta a bukaresti Nemzetközi Jövőkutató Konferencián, hogy ha egy középkori embert megbíztak volna, vázolja fel a jövőt, képzeletbeli világát csupa kastéllyal, kolostorral, székesegyházzal népesítette volna be. Am hogy a tőkés technokrácia fantáziájából — jelképesen szólva — többre is telik, mint kolostorokra és székesegyházakra, azt szemléletesen mutatja a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetnek (OECD) nemrég kiadott jelentése.

„A civilizáció válságba jutott“ — állapítja meg bevezetőben Harvey Brooks professzor, a jelentést szerkesztő bizottság elnöke. A modern (értsd: tőkés) társa-

dalmak minden eddigi sikerük ellenére kételkedni kezdenek a jövőben, megkérdőjelezzik saját céljaikat, elgondolkoznak gazdasági rendszerük határaitól, felismerik, hogy nem elég a növekedésre támaszkodni, irányítani is kell tudni a növekedést. A piac hagyományos mechanizmusa nem tekinthető többé a társadalmi igények megbízható mutatójának. A gazdasági növekedés, az árúbirodalomban megnyilvánuló fogyasztói jólét immár nem az egyedüli szempont; határozott figyelmet kell fordítani az életmód javítására is. A fejlett társadalmak — olvassuk a jelentés egy másik bekezdésében — lassan a telítettség állapotához közelednek mind a környezetszennyeződés, mind a nagyvárosok népességtömörülése tekintetében, a közlekedésben, az információ-feldolgozásban, a felsőoktatásban, sőt egyesek véleménye szerint az új ismeretek felhalmozásában is (?). A telítettség nem azt jelenti, hogy a fejlődés a következő tíz évben megáll; a növekedés időbeli határa még csak előre sem látható, azt azonban máris biztosra vehetjük, hogy üteme még a ma élő ember életében lassulni fog. A fejlődés káros tényezői leküzdésére már tettek erőfeszítéseket, de az eredmények egyelőre nem állnak arányban a társadalmi ráfordításokkal. Jóllehet sokan azt hiszik, hogy a holdutazások korában a műszaki ártalmak elhárítása nem okozhat gondot, a valóság az, hogy a levegő szennyeződése és a többi ártalom szükségszerűen együtt jár a civilizáció fejlődésével.

Zárókövetkeztetéseiben a Brooks-jelentés megállapítja, hogy a környezet védelme szükségessé teszi az eddiginél mélyebbre ható alap kutatás és kísérleti alkalmazott kutatás folytatását, akár a fejlesztés rovására is. A közvetett hatások előrelátásának szükségessége a jelenségek alaposabb vizsgálatát követeli meg, és nemcsak annak megállapítását, mi valósítható meg műszakilag vagy mi jövedelmező kereskedelmi szempontból. A nyugati tőkés országok gazdasági csúcstervezetének jelentéséhez nem kell kommentárt fűzni.

Az értelem forradalma?

Az előbbieken — pontatlanul — *egységes egésként* beszéltünk tőkés érdekekről, holott aligha kétséges, hogy egységes tőkés osztály éppoly kevés létezik, mint mondjuk egységes Ázsia. A valóságban az egyes tőkés csoportok érdekei nemcsak eltérők, hanem többnyire homlokegyenest ellentétesek is. Ebből az következik, hogy az a csoport, amelyet a legközvetlenebbül és legérzékenyebben érint a változó körülmények „kihívása“, olyan radikális fordulatra szánhatja el magát, amely siker esetén nemcsak fennmaradását biztosítja, hanem esetleg felülkerekedését is a többi tőkés csoporton. Mindezt azért bocsátom előre, mert csak így válik érthetővé azoknak a menedzseri köröknek a szokatlan radikalizmusa, amelyek — köztudottan — napjaink egyik legtöbbet vitatott tanulmánya: *A növekvés határai** mögött állnak. Ezt a tanulmányt George J. Church „az értelem kopernikuszi forradalmasításának“ minősítette.

A tanulmány megjelenésének előzményei jól ismertek. 1968. április 6-án Aurelio Peccei, az olasz Olivetti-üzem egyik vezetője és a Fiat-konzern alelnöke kezdeményezésére huszonöt ország hetven ismert nagyiparosa, bankembere és tudósa magánjellegű társaságot alapított; az ún. *Római Klubot*. Az egyesülés célja: felhívni a világ figyelmét napjaink drámai helyzetére, és meggyőzni az egyes országok kormányait arról, hogy a gazdasági növekedésen alapuló jelenlegi politikájuk elkerülhetetlen katasztrófához vezet. A klub anyagi támogatására három autópá-

* D. H. Meadows—D. L. Meadows—J. Randers...: *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome on the Predicament of Mankind*. New York, 1972.

ri konszern vállalkozott: a Volkswagen, a Fiat és a Ford. Az autóipar százezer dollárokra rügő „érdeklődése“ aligha lephet meg valakit is: a közeljövőben fenyegető válság alapjaiban rendítheti meg ezt a sok milliárd dolláros iparágat.

A Római Klub alapítói a Massachusettsi Technológiai Intézet (MIT) számítógép-szakértőikhez fordultak: vizsgálják meg egész bolygónk viszonylatában öt tényező: a demográfiai robbanás, az exponenciális ipari növekedés, az élelmezési források korlátozott volta, a nyersanyagkészletek kimerülésének veszélye és a szennyezés egymásrahatásának tükrében a világmodellek várható alakulását. A számítógépes kutatáshoz szükséges matematikai munkamodellt Jay W. Forrester, a dinamikus rendszerelemzés ismert úttörője készítette el. Modelljét Forrester még a múlt év végén közétette *World Dynamics* című könyvében. Nyomban ezután egy nemzetközi kutatócsoport, amely tizenhét fiatal demográfusból, közgazdászból, szociológusból, ökológusból és matematikusból állt, a Meadows házaspár vezetésével betáplálta a számítógépekbe a világ minden tájáról származó különféle információk tömkelegét. A *növekedés határai* című tanulmányt a Meadows-csoport ez év elején tette közzé azzal a következtetéssel, hogy az ipar további exponenciális növekedésének csak egyféle kimenetele lehet: „Mind a lakosság, mind az ipari termelés hirtelen bekövetkező és ellenőrizhetetlen hanyatlása, még valamikor a 2100. esztendő előtt.“

A MIT számítógépeinek görbéi szerint az ipari termelés a jövő század közepe táján nyersanyaghiány miatt összeomlik, és minthogy többé nem lesz képes elegendő műtrágyát, rovarirtószert, orvosságot gyártani, tragikus következményekkel járó éhínség és járványok törnek majd ki. A katasztrófa nagyságát a zuhanó görbék egyértelműen jelzik: a 8—10 milliárdnyi lakosság szinte maradéktalanul áldozatául esik, a túlélők életformájának mutatói pedig hihetetlen mélyre süllyednek. A jelentés szerzői elismerik, hogy bizonyos új technológiai eljárások megsokszorozhatják a felhasználható nyersanyagmennyiséget, de ha ez megtörténik, az ipar mindaddig folytatja exponenciális növekedését, ameddig az életet a levegő- és vízszennyeződés teszi majd elviselhetetlenné. A szennyeződés szintén csökkenthető, de az így szerzett előnyt a további exponenciális növekedés rövid idő alatt megsemmisíti. Nincs más megoldás: az ipari fejlesztést még valamikor 1975 és 1990 között meg kell állítani; az új beruházások ettől kezdve nem haladhatják meg többé az elhasznált termelőeszközök értékét.

A népesség-bomba

A Meadows-tanulmány sarkköve a népességrobbanás; ebben a kérdésben a kutatócsoport feltételezéseinek igazságát aligha lehet elvitatni. A probléma lényegére még Neumann János mutatott volt rá a chicagói *Fortune*-ben 1955-ben megjelent *Can We Survive Technology? (Túléljük-e a technológiát?)* című tanulmányában, amely megállapította, hogy korlátozott erőforrásokkal rendelkező bolygónk hosszú időn át nem viselheti el a korlátlan népességszaporulat folytán ránehezedő nyomást. A számítások ma már jól ismertek: ENSZ-kimutatások szerint 1970-ben több mint 3,6 milliárd ember élt a Földön. Ezek közül a huszonöt éven aluliak száma meghaladta a 2 milliárdot. Földünk lakossága naponta mintegy 200 000 lélekkel gyarapszik, vagyis egy-egy Kolozsvar nagyságú várossal. Az évi gyarapodás a hatvanas évek elején még csak mintegy 54 millió főt tett ki. Tizenöt év múlva a szaporulat már évi 100 millióra rüg, és ha semmi sem jön közbe, bolygónk lakosságának létszáma 2000-ben eléri a 7 milliárdot. A világnak két évszázadra volt

szüksége ahhoz, hogy lakossága 500 milliőről egymilliárdra emelkedjék. A következő milliárd már csak 80 esztendő igényelt, a harmadik mindössze harmincat. Pillanatnyilag 15 évenként jelenik meg egy-egy újabb milliárd földi lakos, és ehhez nem sokára már csak tízéves időközre lesz szükség. Még a legderülátóbb számítások szerint is (amit a körülmények egyáltalán nem tesznek indokolttá), ha a következő két és fél évtizedben hatásos lépéseket tudnának tenni a további népeségrobbanás megállítására, az össznépesség 2000-ig legkevesebb hatvan százalékkal nőne, vagyis az ezredfordulókor csak kevéssel maradna alatta a 6 milliárd léleknek. Megállapodásra ebben a kevéssé remélhető „kedvező” esetben valamikor a jövő század második felében kerülne sor — 8,2 milliárd lélekkel.

A köztudatban általában úgy él, hogy a népeségrobbanás mindenekelőtt a harmadik világ problémája. Ez részint igaz is. Ha például egy olyan országban, mint Indonézia, még ebben az évtizedben eredményes intézkedéseket tennének a kétgyermekes (nem szaporodó) családtípus megeremtésére, az ország mai 120 milliós lakossága tovább növekedne 2045-ig, s ekkor 240 millió fővel stabilizálódna. Ha ellenben a gyarapodást megállító intézkedéseket csak 2000-ig tudnák megtenni, akkor a lakosság csak 2060-ban állapodna meg 336 milliós lélekszámmal.

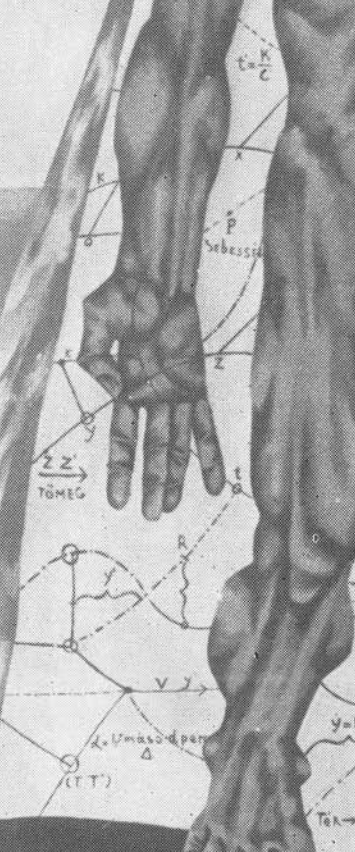
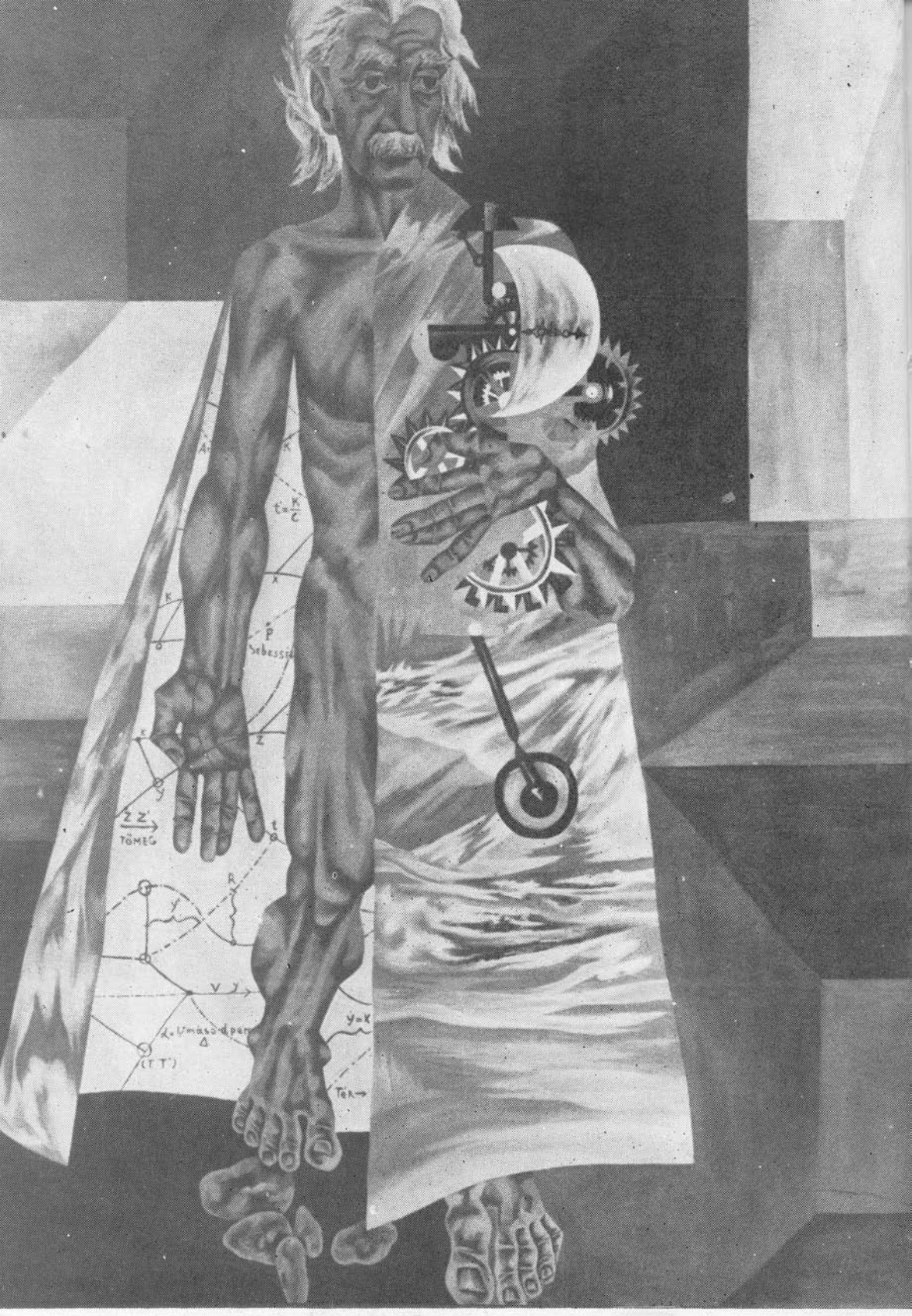
Van azonban a demográfiai kérdésnek egy kevésbé ismert, másik oldala is. A mai ember — átlagosan számítva — mintegy tízszeresét fogyasztja, és talán százszorosát szennyezi annak, amit nagyapja fogyasztott-szennyezett 70 évvel ezelőtt. 2000-ben ezek szerint legkevesebb hetvenszer akkora fogyasztással kell számolni, mint 1900-ban. „Átlagos fogyasztás” azonban közismerten nem létezik. A Harvard Egyetem demográfiai intézetének egyik nemrég készült kimutatása szerint minden egyes amerikai, mint fogyasztó és szennyező, 25 indiaival ér fel. „Indiai egység”-ben számítva tehát az Egyesült Államok jelenlegi lakossága 5 milliárd fő, az ezredfordulóig várható szaporulat pedig további mintegy 2 milliárd. Ha az így számított népességhez a megfelelő hányadossal szorozva hozzáadjuk a többi fejlett iparú tőkésország népességét is, kiderül, hogy a tényleges nyomás oroszlan-részét a környezetre és az anyagi erőforrásokra nem annyira a „szegény országok” rohamosan, hanem a „gazdag országok” mintegy harmad olyan gyorsan szaporodó népessége gyakorolja. Igaza van tehát Paul Ehrlichnek, a *Population-Bomb* (Népesség-bomba) és más népszerű humánökológiai tanulmányok szerzőjének, amikor azt követeli, hogy mindenekelőtt a tőkés országoknak — ezek közül is elsősorban a leggazdagabbnak: az Egyesült Államoknak — kell szabályozniuk születési arányszámukat.

Megint más szempontok szerint kell elbírálni a közép-európai szocialista országok — köztük Románia — népességi problémáit. Mint ismeretes, ezekben az országokban az 1961—1966. esztendők demográfiai mélypontot jeleztek. Nálunk például 1966-ban a születési arányszám évi 14,3 ezrelékre csökkent, olyan alacsony szintre, amely már nem is gyarapodást, hanem visszaesést jelentett. Az azóta hozott intézkedések elsődleges célja a demográfiai egyensúly helyreállítása volt. Ennek eredményeként 1970-ben 21 ezrelékes születési arányszám mellett a lakosság száma 20 252 000 lélekre emelkedett. A Román Kommunista Párt 50. évfordulóján, 1971. május 7-én tartott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs mutatott rá, hogy „a becslések szerint a lakosság száma 1980-ban eléri a 22,4 milliót, és 1990-ben a 24 milliót”. Ez más szóval azt jelenti — írja E. Mesaroș *Prognoză demografică și dezvoltarea economică în perspectiva României anului 2000* című tanulmányában (*Probleme economice*, 1971. 7.) —, hogy a születési hányados 1975-ig 18 ezrelék körül mozog majd, ezt követően pedig 16—17 ezrelékre csökken, vagyis megközelíti az európai átlagot. Az 1980—2000 közötti időszakra előirányzott évi mintegy 6,5 ezre-

1. BAÁSZ IMRE
KALEVALA-
ILLUSZTRÁCIÓ

2. SIPOS LÁSZLÓ:
MÁGUS

lékes lakossággyarapodás megvalósulása esetén az évezredfordulón Románia népsűrűsége négyzetkilométerenként 109 lesz, ami egyenlő Csehszlovákia vagy Magyarország mai népsűrűségével. A következő évezred népesedési politikáját aztán majd az akkori körülmények fogják meghatározni.

A végső logikai határ

A Meadows-jelentést támadó bírálatok mindenekelőtt a számítógépekbe táplált adatok helytálló voltát vonták kétségbe; úgy vélték, Meadowsék elsiették munkájukat, és számos borúlátó elődjük példáját követve — akiknek baklövésére csakhamar fény derült — ismét alábecsülték a Föld geológiai tartalékait. E támadásokat a Római Klub szakértőinek aránylag könnyű volt visszautasítaniuk. Csak annyit kellett tenniük, hogy a végső logikai határig vigyék el következtetéseiket, és kimutassák: mindenféle exponenciális növekedésnek előbb-utóbb meg kell állnia, egyébként ez a folyamat katasztrófához vezet. Évi 7 százalékos ipari növekedés tízévenként megkétszereződést és száz-egynéhány év alatt ezerszeresre-duzzadást jelent. Évi két százalékos lakossággyarapodás esetén pedig a földi népesség minden évszázadban nyolcszorosára nőne, egészen addig, ameddig valamikor 2600 táján már 3 ember jutna minden négyzetméternyi területre. Meadowsék megtámadhatatlan számítógép-logikával bízták azt válaszolhatták tehát bírálóiknak: helyettesítsék az általuk betáplált adatokat tetszés szerinti adatokkal, és néhány évtizednyi időkülönbséggel ugyanoda fognak eljutni.

Van azonban „a végső logikai határ“-nak egy másik oldala is, amelyről a jelentés nem szól, jóllehet mind közvetlen, mind távolabbi kihatásaiban gyökereken megváltoztathatná a végkövetkeztetéseket. Sicco Mansholt, a Közös Piaci Bizottság volt szociáldemokrata elnöke a párizsi *Le Nouvel Observateur* klubban nemrég elhangzott beszédében statisztikai adatokat közölt a fejlett és fejlődő országok egy főre eső átlagos évi jövedelmének arányairól. Eszerint az előbbieké fejenként átlag 2400 dollár, az utóbbiaké mindössze 180. A fejlett országok lakossága kb. 900 millió lelket tesz ki, a harmadik világe pedig ennek mintegy háromszorosát. A világ összjövedelme tehát e becslés alapján legalább 2600 milliárd dollárra rúg; ebből a fejlett országok részesedése 2100 milliárd, az elmaradottaké pedig nem egészen 500 milliárd. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a két világ életkörülményei közötti kirívó különbségeket csak úgy lehetne lefaragni, ha nagyon lényegesen csökkenének az ipari országok átlagfogyasztójának (vagyis dolgozójának) életszínvonalát. A Római Klub élmenedzserei azt kérik — írja ezzel kapcsolatban Robert Jungk a *Wiener Tagebuch* 1972. 6. számában —, változzék meg a „gazdag nemzetek“ eddigi pazarló életszemelete, „de azt persze elhallgatják, hogy melyek azok a társadalmi erők, amelyek a fogyasztási mámort teremtettké. Elemzésükből éppúgy hiányzanak a kritikai felismerések a fegyverkezési hajszáról, mint a szándékosan rövid életűre tervezett árucikkekről... Azokhoz intéznek morális önmegtartóztatási felhívást, akik legkevésbé felelősek a most egyszerre veszedelmesnek felismert kapitalista »way of life«-ért“.

Robert Jungk keserű szavaiban benne van a „végső logikai határ“ másik, a MIT-tanulmány szerzői által fel nem tárt oldala. Nevezetesen az, hogy a fejlett ipari országok egy főre eső nemzeti jövedelmébe beleszámítják az egy főre eső — atombombát is. Belekalkulálják továbbá az összes luxus- és presztízs-kiadásokat, a szándékosan rövid életűre gyártott késztermékektől az évről évre kicserélt autómódellekig. Hogy ezeknek a kiadásoknak hol van a tényleges határunk, arra ma még

igen nehéz volna egyértelmű választ adni. Egyesek például részben vagy egészben az Apollo-programot is presztízskiadásnak minősítik, szemben azokkal, akik úgy vélik, hogy az erre fordított csillagászati összegek idővel busásan megtérülnek majd tudományos eredményekben.

Semmiféle megbízható számadat nem áll rendelkezésünkre a jelen pillanatban arra vonatkozóan, hogy a fejlett ipari országok egy főre jutó *átlagos* bruttó nemzeti jövedelmének mekkora hányadát „költötték el“ például arra a 6 millió tonna bombára, amelyet Vietnamra és a szomszédos területekre zúdítottak az elmúlt esztendőben, nem is szólva azokról a károkról, amelyeket a ledobott bombákkal, herbicidekkel és egyéb módszerekkel az egységként felfogott világ természeti környezetének okoztak. Megkockáztathatunk mégis egy igen hozzávetőleges és önkényes becslést azon az alapon, hogy a nyugati atomhatalmak valutájának értéke — a bruttó nemzeti termék értékének állandó emelkedése ellenére — mintegy 20 százalékkal csökkent azon országok valutájának az értékéhez képest, amelyek egyelőre nem gyártanak nukleáris fegyvereket. Adjunk hozzá ehhez igen óvatos becsléssel mindössze 10—15 százalékot luxus- és presztízskiadásokra, és arra az eredményre jutunk, hogy a „gazdag“ országok polgárának egy főre jutó jövedelmeként kimutatott minden 3 dollár valójában csak 2 dollárt ér. De lehet, sőt valószínű, hogy még ennél is kevesebbet.

A fegyverkezés és a senkinek sem hasznos kiadások lefaragása esetén tehát sok százmilliárd dollár szabadulhatna fel az életszintkülönbségek kiegyenlítésére anélkül, hogy a fejlett ipari országok átlagpolgárának ebből bármiféle hátránya származnék. Ugyanakkor közismerten a fegyvergyártó ipar a legveszedelmesebb szennyező. A fegyverkezés korlátozása tehát a szennyezés csökkentését is jelentené.

Mindez azonban — legalábbis pillanatnyilag — utópia. A valóságra Siccó Mansholt világít rá, amikor közli, hogy az iparilag fejlett országok évszázadunk végéig 50 százalékkal emelik átlagjövedelmüket, a fejlődésben visszamaradtak pedig 100 százalékkal. Viszonyszámokban ez biztatóan hangzik. A valóságban azonban 3600 dollár áll majd 360 dollárral szemben, vagyis az arány javul, az abszolút számokban kifejezett különbség azonban további 1000 dollárral növekszik.

A levegő mint áru

A Meadows-jelentés más bírálói, köztük Michel Bosquet, arra mutatnak rá, hogy a Római Klub elképzelése ellentmond a tőkésrendszer logikájának abban a formájában, ahogy ezt a rendszert mi ma ismerjük. Mégsem lehet azonban kizárni a nem-növekvés tőkés módszerekkel való megvalósításának lehetőségét. Ennek előfeltétele az volna, hogy — amint már az előbbieken utaltunk rá — egyes tőkés csoportok alapvetően megváltoztassák stratégiájukat. Új stratégiai eljárásuknak az volna a célja, hogy birtokukba vegyék a szennyezésmentesítésre, a természet helyreállítására, a nyersanyagok újraértékesítésére szolgáló termelőeszközöket. Amennyiben erre irányuló terveik sikerrel járnának, és kiütnék a versenytől ellenfeleiket, monopolizálhatnák mindazt, ami lehetővé teszi az életet a Földön. Ezzel a kör bezárulna. A profittörvényt kiterjesztenék a természet valamennyi még szabadon maradt területére, magát a levegőt és ivóvizet is áruvá tennék. A kapitalista teljhatalom és vele a gazdaság monopolizálása teljessé válnék. A fejlődésnek ez a lehetőségként kirajzolódó útja magában hordja a legbarbárabb önkényuralom csíráit.

*

A technokrata elképzelésekben rejlő veszélyek azonban, úgy látszik, mégsem eléggé kézzelfoghatóak ahhoz, hogy visszaretentettek volna számos nyugati, baloldali nézeteket valló személyiséget olyan politikai jellegű akció megindításától, melynek célja a Római Klub elképzeléseinek gyakorlati megvalósítása. A zérus növekedés európai mozgalmát az előbbieken már idézett Sicco Mansholtnek, a Közös Piaci Bizottság volt elnökének levele indította meg. Nemrégiben a párizsi *Le Nouvel Observateur* klub keretében a zérus növekedés hívei és ellenzői vitaestet rendeztek, amelyen meghívott vendégként jelen volt Herbert Marcuse is. A felszólalók közül többen marxista szempontból elemezték a Meadows-jelentést. Rámutattak például arra, hogy a MIT szakemberei által elképzelt „globális egyensúly”-politika nem fosztaná meg teljesen a tőkét újratermelési jogától, viszont a lehető leglassúbbá tenné ezt, olyanképpen, hogy mind a beruházásoknak, mind a fogyasztási javaknak a leghosszabb élettartamot biztosítaná. A globális egyensúlyi rendszere tehát azt jelentené, hogy a maximális profit elve helyébe a minimális profit elvét állítanák. A tőkésnek nem volna joga további felhalmozásra, ezen túl minden jövedelmét fel kellene élnie. Ugyanakkor a nem-növekvés meadowsi elképzelése megtiltaná a fényűzési cikkek gyártását. A tőkésnek tehát semmiféle előnyt nem élvezhetnének jövedelmükből. Másszóval ez az állapot magának a burzsoáziának és a tőkésrendszernek az eltűnéséhez vezetne.

De ki kényszeríthetné rá a tőkét — kérdi Michel Bosquet — önmaga megszüntetésére? Az államapparátus? Honnan venné hozzá az eszközöket? Milyen társadalmi rétegekre támaszkodva hozná meg törvényeit és gondoskodnék azok végrehajtásáról? Hogyan kényszerítené rá ezeket a törvényeket a tőkésekre? A Római Klub hívei erre azt válaszolják, hogy a változásokat a társadalom egészének közérdeke követeli meg. Ez igaz. De aki a társadalom egészéről beszél, megfeleldeznek arról, hogy az állam osztályállam, tehát osztályérdekeket képvisel. A tőkés osztály érdekei pedig nem azonosak a közérdekkel. Ilyen változtatásokra csak gyökeres reformok, illetve forradalom útján kerülhetne sor.

A műszaki haladás — mondta ugyanezen a vitaesten Edmond Maire, a baloldali szocialista szakszervezetek (CFDT) főtitkára — alapjában véve megjavította ember és környezete viszonyát, s nagyobb lehetőséget adott a személyiség érvényesülésére. A megoldás nem állhat tehát pusztán abban, hogy egyetlen elemet: a természet védelmét elébe helyezik az összes többi, szintén fontos elemnek. A társadalmi kérdések „ökologikus” megközelítésének bele kell illeszkednie az összhangba, és nem építhet sem mitikus ruralizmusra, sem utópikus, természethez való visszatérésre. „Szerintünk — szögezte le Maire — a növekedés szükséges, a zérus növekedésért indított mozgalom pedig tagadása az emberi társadalom fejlődésének.”

Az urbanizációt sem vethetjük el, legfeljebb kaotikus, erőszakolt formáit („bidonville”). A városok végső fokon haladást jelentenek, fokozottabb emberi érintkezést, az információk nagyobb változatosságát, az egyéniség nagyobb szabadságát. Edmond Maire-nek annyiban föltétlenül igaza van, hogy az embert tulajdonképpen a maga alkotta művi környezet tette emberré.

A képzelet ereje

A legtöbb bíráló azonban elsősorban azt veti a MIT-kutatócsoport szemére, hogy alábecsülik a tudományos és műszaki fejlődést, hogy nincs bizalmuk az emberi képzeletében. E bírálatok jogos voltát Aurelio Peccei, a Római Klub elnöke is elismeri, de azzal érvel, hogy nem állt jogukban az előre nem láthatóra, az el nem tervezhetőre építeni.

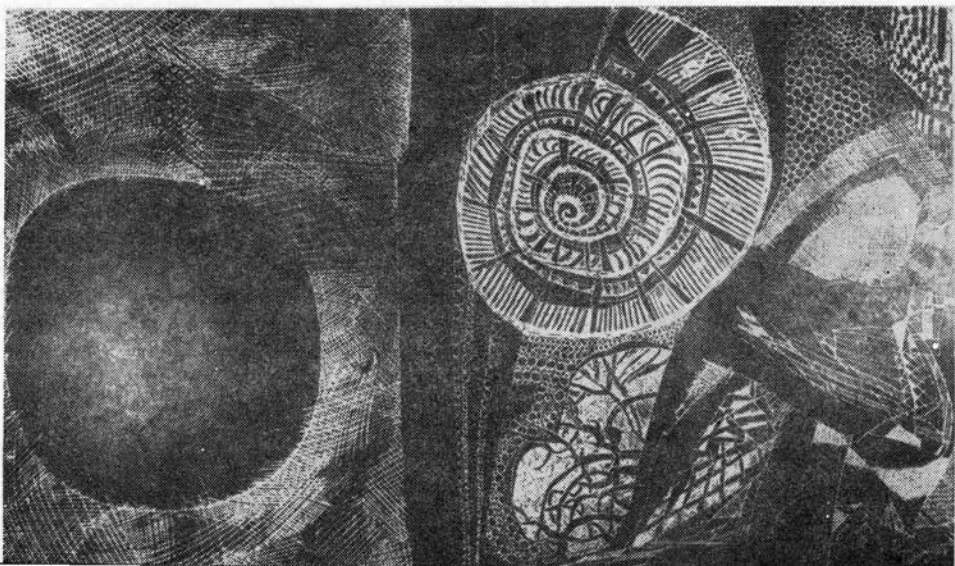
„Civilizációnk egyik legnagyobb tévedése — hangzik Peccei álláspontja — a vak bizalom a technológiában. A technikai haladás enyhítheti egy rendszer betegségeinek tüneteit, de nem szüntetheti meg az alapvető okokat, vagyis a szüntelen növekvés összeférhetetlenségét a földi erőforrások véges voltával. Még azok is, akik a műszaki haladásra építenek, elismerik, hogy a megoldásoknak nem kell szükségszerűen egybeesniük a válság kitörésével. Márpedig az elkésett megoldás nem háríthatja el a katasztrófát.“

Peccei érvelésének logikája töretlen. Nem kétséges, hogy mind a petrokémiai eljárások tökéletesítése (amelyek nagyobb kár nélkül megsokszorozhatnák a „zöld forradalom“ eddig elért eredményeit), mind a *nem szennyező* napenergia felhasználása, mind a *nem radioaktív* nukleáris fúzió megoldása csak *lehetőség*, és nem szükségszerűség. De ez a lehetőség maga az emberi szellem legvalóságosabb lényege. A lehetőségeket megragadó gondolat emelte az embert arra a lépcsőfokra, amelyen most áll. Amerigo Emerotti írta volt, hogy az egyszer megjelent gondolat, az egyszer jelenlevő szellem többre is képes, mint a külső világ reprodukálására. A szellem képes autonóm módon is gondolkozni, nemcsak feltalálni, hanem kitalálni is. Nemcsak igazat mondani, hanem hazudni is. A külső létezés, a valóság egységes és oszthatatlan, de szegényes és korlátolt a gondolat világához képest. A valóság csak létezni tud. A gondolat fel van vértézve azzal a különleges tulajdonsággal is, hogy *tagadni tudja a létezőt*, és meg tudja teremteni a *nem létezőt*.

Ezt legjobban éppen a Római Klub nagyiparosainak és bankárainak kellene tudniuk, akik minden történelmi sikerüket éppen annak köszönhetik, hogy üstökön ragadták a tudományt, és a maguk szolgálatába kényszerítették. Elsősorban nekik szól Jacques Monod *Le Hasard et la Nécessité*-jének az az üzenete, mely szerint „a tudományszötte modern társadalmak úgy függenek a tudománytól, mint a kábító-szerélvező a kábítószerétől“.

Az ellenkultúra híveinek etikája a tudománygyűlölet. Részükről ez úgyszólván „rendben“ is volna. A lényegükhöz tartozik. Hanem a nagytőke képviselőinek, mielőtt még végleg és visszavonhatatlanul integrálnák az ellenkultúrát, talán eszükbe juthatna, hogy XVI. Lajos udvarának parókás urait és krinolinos dámáit nem Robespierre sans-culotte-jai juttatták a gilotin alá: ők maguk mondták ki halálos ítéletüket, amikor elkezdtek lelkesedni az amerikai szabadságeszméért.

Arkossy István grafikája

A PSZICHOSZFÉRA VÉDELMEBEN

A napilapok apránként adagolt híreiből a bioszféra-romlás szinte apokaliptikus képe rakható össze, s ez sokakban a haladás, a civilizáció öngyilkos jellegének aggasztó képzetét kelti. Miközben azonban a fizikai környezetvédelem mégiscsak napirendre kerül, a lelki környezet, a pszichoszféra tanulmányozása még csak az előjelzéseknél tart.

Ismeretes, hogy a második világháború óta az elmebetegek szinte ugyanannyi kórházi ágyat foglalnak el, mint az összes többi beteg. Ugyanakkor az ún. pszichogén megbetegedések számarányát 5—70 százalékra becsülik, s ez a tág keret a felmérhetőség bizonytalanságát is jelzi. Sajátos jellege a kérdésnek ugyanis, hogy úgyszólván felmérhetetlen — hiszen a „csak“ idegesek, szorongók, fejfájások, fáradékonyak, rossz közérzetűek és örömtelen életűek száma még nem szerepel az egészségügyi statisztikákban. Ezeknek még nincs módjuk betegnek lenni, sem az orvosnak nincs ideje foglalkozni velük, ameddig panaszaik nem alakulnak sokkal több költséget, időt és veszélyeséget okozó „tisztá“ kórképpé. Így lép az elmulasztott megelőzés helyébe a nehéz s többnyire már csak részleges gyógyítás. Ezért nem az amúgy is túlterhelt kezelőorvosok felelősek, hanem az általános pszichológiai kulturálatlanság, együtt azzal a ma még világméretű jelenséggel, hogy a haladás nem egyenletes, a társadalom minden területére egyaránt és egyidőben kiterjedő folyamat, hanem szüntelen fáziseltolódásokkal terhelt történéssorozat, ami- ben az utóintézkedések helyettesítik az esetleges károk megelőzését.

A bajokat nem a lehetőségek sorrendjében kell megoldani, hanem súlyosságuk és fontosságuk szerint.

A kor, amelyben élünk, teljesítmény- és sikerigényes; értékjelzőnek az eredményeket tekinti. A társadalomlélektan azonban nem szakadhat el annyira a személyiséglélektantól, hogy a társadalmi „aranyfedezetet“, a személyiséget önmagában mint az önalakítás művét ne ismerje el ugyancsak teljesítménynek. Valamely társadalom értéke lelkileg egészséges tagjainak számán is lemérhető; a pszichohigiéne céljai így tehát elválaszthatatlanok a társadalmi tökéletesedéstől. Az, hogy a társadalmi tudat hazudik önmagának, s hogy a hazugság mögötti igazságot éppen az a mód mutatja meg, ahogyan a hazugság megszilárdítja magát, már Marxtól eredő tanítás — mint az is, hogy valamely társadalom ideológiája csak azoknak a valódi viszonyoknak a fényénél válik érthetővé, amelyek az adott közösség tagjait egymással és világukkal összefűzik.

*

A testi jegyek örökletes jellegével szemben a lelki-szellemi tulajdonságok genetikai meghatározottsága olyannyira kétséges, hogy egyes olyan veleszületett anyagcsere zavarakon kívül, amelyek az agyi működésekre károsítónak hatnak (fenilketonuria, homocisztinuria, galaktozémia stb.), a génállománynak csupán hajlamosító szerepét fogadhatjuk el feltétel nélkül. Ugyanez vonatkozik egyes adaptációs enzimekre is, amelyek elégtelensége csak későbbi és nagyobb megterhelések során válhat nyilvánvalóvá. Vitathatatlan kórtani jelentősége van azonban az intrauterin

életben az anya többféle megbetegedése, élvezetecikk- és gyógyszer-fogyasztása révén keletkező magzati ártalmaknak, a koraszüléseknek, a perinatalis sérüléseknek, a rendellenes szülések alkalmával fellépő oxigénhiánynak. Az élet első hónapjaiban pedig az elégtelen tápláltság, különösen a fehérje- és vitaminhiány okozhat irreverzibilis elváltozásokat az agysejtekben, amelyek kihatnak a gyermek lelki-szellemi fejlődésére. A környezet felől elsősorban az érzelmi tényező hat alapvetően a csecsemő- és gyermekkor pszichés fejlődésmenetre. Az anyát az összes egészségügyi feltételek optimális biztosítása sem pótolhatja teljes mértékben. Az anya—gyermek kapcsolat alkotja annak az érzelmi légkörnek az „energetikai központját“, amely mindinkább szélesedve (apa, testvérek, család, iskola, kulturális környezet stb.) nemcsak személyiségalkító, hanem az összes személyi kapcsolatokat mintaként meghatározó tényező — s ez érvényes negatív előjellel is, mikor az elindító élmény hiánya vagy torz jellege éppen ellenkezőleg hat — kriminális vagy pszichopasszív, örökké szeretetreszomjas személyiségjellegét alakít ki.

Fromm szerint az „ősi“ szülő—gyermek konfliktust nem a szexuális versengés és a következményes büntudat okozza, hanem a gyermek természetes lázadása az irracionális szülői tekintély ellen, amely számára azonos a társadalom jellegzetes tekintélyformájával, s amely korlátozza akarát és függetlenségét. Ez éppúgy vezethet neurozishoz, mint társadalmilag rendszeresített defektállapothoz, ami lehetővé teszi a beilleszkedést, s amit a kultúra erénnyé alakíthat. Erikson identitáls-konceptiója a kérdéskör más irányú bővítését és racionalizálását segítette elő: szerte az identifikációs válságok maguktól értetődő jelenségek, s az embernek bizonyos életszakaszokban úrrá kell lennie rajtuk. Egy-egy azonosulási válság után új azonosulási szakasz következik — kezdve a gyermek „ösbizalmával“ az anyához fűződő természetes kapcsolatban, mikor a lehetséges válság a bizalmatlanság, fogyatékos érzelmi kötődés következménye, s végezve az utolsóval, az öregkori identitással, amikor a válság kifejeződése a kétségbeesés. Erikson szemléletének lényege az, hogy e folyamatok nem „katasztrófajelenségek“, hanem a belső gyarapodás és differenciálódás jelei, s a válságok kedvező esetben az önmeghaladás válságai.

Hogy e fordulópontok az „önsorsrontó“ neurozisz, az antiszociális vagy kriminális személyiség irányába terelik-e a fejlődést, abban a fájdalmas tapasztalatoknak, sértő beavatkozásoknak, megrázó élményeknek, a helytelen szülői magatartásnak van döntő szerepe, nem pedig a szellemi-erkölcsi képességek eleve adott jellegének. A nevelői brutalitás nemcsak testi fenyítésben nyilvánulhat meg, hanem verbális agresszióban is. Előbbi esetben rendszerint dacreakciót vált ki, a gyermek szembefordul a fenyítővel; utóbbi esetben gyakori az önmegvetés, büntudat, önrzeti összeomlás, ami szuicid állapotig is súlyosbodhat.

Köztudott, hogy az élet során elszenvedett stresszek károsítják a lelki egészséget. Kevésbé ismeretes viszont, hogy az egyes stressz-formák nem mindig annyira jelentősek, amennyire a kibontakozó stressz-pánik elhitheti igyekeznek. Lengner és Michael vizsgálatai szerint a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása (válás, az egyik szülő halála stb.) nincs olyan számottevő hatással a lelkiállapokra, mint hinnők — a szülők gyakori veszekedésben és feszültségben megmutatkozó ellentéte viszont, vagyis a prolongált stressz-helyzet erősen emeli a valószínűségét annak, hogy a felnövő gyermek ideges természetű lesz, gyengébb szellemi és érzelmi teherbíróképességgel, csökkent szociabilitással fog rendelkezni. Sántha Pál és mások megfigyelései szerint a gyermek szellemi fejlődését illetően nem az a döntő, hogy a szülő mennyi időt tölt közvetlen nevelő funkciói gyakorlásával, ha-

nem a családi viszonyok összessége, az otthon légköre, beleértve a tárgyi környezetet is.

Tágabb értelmű szocializáló hatása van a testvéri kapcsolatoknak. A kialakuló szerepmegoszlás irányítása különös nevelői figyelmet és érzéket kíván. A gyermekek közötti megkülönböztetés gyakran nem is tudatos; épp csak a hátrányos helyzetben lévő testvér érzi, hogy ő a másíknál vagy a többinél valahogy kevesebbet jelent a szüleinek. A kényeztetés folytán kialakuló érzelem-túltelítés, érzelem-csömör azonban éppilyen káros lehet: oda vezethet, hogy később, ha már csupán az adott életkornak megfelelő kedvességet kapja a gyermek, nem tartja kielégítőnek, és relatív érzelem-hiányt érez. Az így létrejött elégedetlenség a lelki folyamatokban igen gyakori „ördögi körök” egyikét indítja meg: a nem megfelelő környezeti hatás kiváltja a nem megfelelő magatartást, ezzel újabb kedvezőtlen hatást vált ki a környezetből, ami tovább növeli a magatartási zavart, s így a dac és a megtorlás két pólusa között esik szét a személyiség belső összetartó és egészséges kapcsolatteremtő erejének jó része.

*

Az első iskolai névsorolvasással egy nagyobb közösségbe való besorolás indul meg; az óvodás korról kezdődött én-beilleszkedéshez most már a szellemi teljesítmény próbája is „részakad” a képlékeny személyiségre. A szülői, pedagógusi elvárások, majd az önmagával szemben támasztott igény és az elkerülhetetlen vetélkedés az iskoláskorú gyermeket a tananyag és a viselkedés-elvárás követelményei elé állítja. Mentálhigiéniai alapelv, hogy — Horányi Béla megfogalmazásában — az iskola ne támasszon se nagyobb, se kisebb követelményt a tanulók teherbíróképességével szemben, mint amekkorát pszichés és vegetatív károsodás nélkül teljesíteni lehet.

A jelenleginél árnyaltabb megítélést igényel ebben az összefüggésben is a két- és többnyelvű oktatás általában. Ugyancsak beható vizsgálatra vár egyes alacsony kultúrszínvonalon álló népcsoportok (afrikai, indiai népek) iskoláztatási kérdése, valamint anyanyelvük és a világnelvek „helyzeti viszonya”.

Megfigyelhető, hogy gyermekkorban sokkal több a magasabb szellemi teljesítményre képes egyén, mint később. Ez a világméretű „képeségvesztés” eddig még kellően nem ismert oktatási válságra enged következtetni. A kor követelményáramlatában jelzőbója lehetne, hogy miközben a fizikai erő pótolható gépekkel, az eredeti szellemi érték korántsem.

*

A felnőttek világától való lassú elszakadás, ami már az első évtized végén megkezdődik, a serdülés éveiben meggyorsul, s a lelki függetlenség rövidesen teljessé válik. Az önálló útkeresés intellektuális téren az érdeklődés sokirányúságában, illetve szereppróbalgatókban nyilvánul meg, amit később az egyirányú beállítódás vált fel. A személyközi kapcsolatokban, amelyek természetes közege a kortársak csoportközössége, a pszichét nagy fokú labilitás, érzékenység, változékonyság jellemzi. A felnőtt korban átmeneti összhangbomláshoz, az alkalmazkodó- és teljesítőképeség elégtelenségéhez vezető kapcsolatavarok gyermek- és serdülőkorban súlyos személyiségfejlődési torzulásokat eredményezhetnek. A szülő-gyermek viszonyban ez igen gyakran szinte az elviselhetetlenségig terjedő válsággá fajul.

A serdülőkoriak sajátos helyzetéhez korunkban még az is hozzájárul, hogy — főleg a fejlettebb országokban — a biológiai érés meggyorsult, a pszichoszociális érés pedig ennek következtében viszonylag lemaradt. A serdülők jelentős hányadánál tapasztalható bezárkózás, külön világban élés, érzelmi-akarati hullámszó ennek a „biopszichológiai forradalomnak“ a velejárója, amelynek ismerete, megértése és óvatos irányítása egyedüli módja a serdülőkori által csupán látszólag nem igényelt segítségnek.

*

A városiasodás társadalompszichológiai vonatkozásaival kevés kutató foglalkozott olyan behatóan, mint Burner, aki „urbanitizsnek“ vagy „betonbetegségnek“ nevezi az emiatt felléphető kóros állapotot. Tünetei közé tartozik az agresszivitás, a környezet egyhangúsága okozta félelem, az alkoholizmus (in vino caritas!), valamint depresszióhoz, menekülési vágyhoz vagy akár öngyilkossághoz vezető fáradtság. Mindezen ártalmakért Burner az építészek szegényes képzetét is felelőssé teszi. Tudniuk kellene — jegyzi meg — például azt, hogy a túl nagy lakótömbök csökkentik a közösséghez való viszony bensőségességét; márpedig a korábbi életszakaszok hovatarozási tájékozódása után az odatarozási igény erősödik meg az emberben. Burner végkövetkeztetése az, hogy ha kialakult már egy lakhely-pszichopatológia, akkor a gyógymódokat is magában az urbanizációs folyamatban kell megtalálni, s ez a nem könnyű feladat a társadalompszichológusra hárul.

Golaszewski összefoglaló megállapítása szerint a mai emberiség nagy része számára megváltozott a társadalmi tér és idő. A nagyvárosi életforma merőben új kereteket teremt, s ez még ki nem alakult adaptációs készségeket igényel. Az urbanizáció, a metropolisok és megalopolisok növekvő száma a rousseau-i életeszmény követését lehetetlenné teszi; a társas kapcsolatok, a szabad idő eltöltésének módjai a városban élők s főként az újabban odakerültek esetében gyökeres változást szenvednek. Az életkörülmények gyors változása pedig úgynevezett adaptációs stresszt vált ki.

*

Az információáradatot közvetítő tömegkommunikációs eszközök hatását illetően az utóbbi időben figyeltek fel a kutatók arra, hogy ezek tulajdonképpen nem közvetlenül az egyénre irányulnak, hanem — mint Buda Béla jelzi — mértékadó csoportokon „szűrődnek át“, azokon belül kerülnek kiértékelésre, majd a mértékadó személyiségek útján jutnak el az egyénig. Ugyancsak Buda hívja fel a figyelmet a korábban nem ismert közlési módokra, a nem verbális kommunikációk és az ún. metakommunikatív közlési szint nagy jelentőségére. Ezek többszintű kommunikációs manőverek útján történő kölcsönös viselkedésszabályozások a személyközi kapcsolatokon belül, amelyek megintcsak a csoportpszichológia fontosságára utalnak. Az információ- és híráradat kétségkívül sok szellemi energiát köt le, szétszórta teszi a figyelmet — de különféle ellenszabályozó működések is kibontakoztak már. Szent-Györgyi szerint „agyunk arra készült, hogy barlangjaink kezdetleges tüzével törődjék, nem pedig 15 millió fokos kozmikus lángokkal“. Csakugyan mindennap tapasztalhatjuk, hogy milyen érzelmi tehetetlenséggel reagálunk az állandó katasztrófa-hírekre, legyenek azok bármilyen borzalmasak. Ennek azonban talán nemcsak agyi vagy morális fejletlenségünk az oka, hanem egyfajta

„racionális“ védekezés is; amivel szemben tehetetlenek vagyunk, az nem vált ki bennünk különösebb érzelmi hatásokat.

Minden lehetséges és semmi sem érdekes — állapítja meg Norman Mailer s ezt a válságállapotot, ezt a lelki vákuumban éleést az eszmények hiányával magyarázza és azzal, hogy régebben a tőkés társadalomban az ember csak a munkajerejét adta el, most már szabad idejét és egyéniségét is feladja.

*

A „második XX. században“, ahogyan Lefèbvre nevezi a technikai civilizációban a második világháború után bekövetkezett nagy átalakulás korát, aggasztó aránytalanság jött létre a technikai fejlődés biztosította hatalom és az erkölcsi-szellemi erők között. Az amerikai szociológusokat és társadalompszichológusokat már riadóztatta az önálló erkölcsi-szellemi ítélkezési személyiséget a modern társadalom termelési-igazgatási szervezete felől fenyegető veszély, az általa kitermelt, kívülről irányított „radar-ember“ jelentkezése. Maria Ossowska írja erkölcsszociológiával foglalkozó könyvében, hogy Fromm (s mint tudjuk, nemcsak ő) talán azért vált olyan népszerű szerzővé, mert mikor hangsúlyozta a mai ember tanácstalanságát a nagy állami szervezetekben, reális indokoltságú kérdést vetett fel, ami a lengyel szociológusnő szerint nem kizárólag a tőkés országokat jellemzi. Friedmann — egy másik ilyen szerző — megállapítása szerint a „csavar-ember“ lélektani helyzetét az határozza meg, hogy a fejlődés tőle mint fogyasztótól a technikai haladás élvezetét várja el, de ennek a lehetőségét megvonja tőle mint termelőtől. Horányi és mások pszichohigiénés szempontból abban látják a rutinmunka hatását a munkásra, hogy érzelmi világa elszürküléséhez, érdeklődési köre szűküléséhez vezet, idegi-lelki téren pedig az ún. exhaustív neurózis egyik gyakori oka. A rutinmunka és a szétaprózott tevékenység a frusztráció állapotát idézi elő, s ez a kielégületlenség különböző pótcselekvésekre készíti az embert. Viszont az élet legfőbb szabályozója a munka, még ha érdektelen is — s ezzel a kör bezárul. „A jellem tisztességes folyamatosságát csak a mindenkori napi feladatok elvégzése biztosítja — írja Déry Tibor. — Az embernek lehetnek nagy tervei, magas céljai, lehet tisztessége, lelkesedése, tehetsége, lehet esze s ereje, hogy véghez vigye tervét, s elérje célját: mindez mit sem ér, ha nincsenek napi feladatai. Ezek óvják meg a széthullástól, terveit a füstbemenéstől“. A jellem — folytatja Déry — „cselekvő napokból, percekéből áll össze, s civilizáció az ilyen jellemek baráti szövetkezéséből“.

A társadalmi osztály- vagy réteghelyzet egyik alapvető kifejeződése a munkahierarchiában elfoglalt hely. Dollingshead és Redlich kutatók New Haven-i vizsgálatai kimutatták, hogy a társadalmi rétegradiensen lefelé haladva mind gyakoribbak az elmebetegségek; a legalsó rétegben számuk a legfelsőben észleltnek mintegy tízszerese. A jelenség okát a szerzők a fentiekben kívülről az egészségügyi ismeretek hiányában, a szabad idő felhasználásának kedvezőtlen módjában s abban a társadalomlélektani „barrier“-ben látják, amely a szegényeket az egészségügyi ellátási rendszertől elválasztja. Az ezzel összefüggő általánosabb szociális frusztráció természetesen még szélesebb kérdéskör. Kisebb-nagyobb csoportok, nemegyszer egész népcsoportok esetében szociálpszichológiai megnyilvánulása a konfliktusba kerülő csoportnormák, értékek és szerepek megmerevedése és a viszonyítási rendszer mindebből következő eltorzulása. A szociális frusztráció leggyakrabban emlegetett áldozata a négerek. Kriminálpszichológiai vonatkozásban jelentősek azok a vizsgálatok, amelyek kimutatták, hogy a négerek csak ott szerepelnek nagy száza-

lékban a bűnözési statisztikában, ahol szorosan együtt élnek az őket minden tekintetben diszkrimináló fehér néprétegekkel. Ahol teljesen egyenrangúként fogadták be őket, mint például Hollandiában, ott a bűnözés aránya esetükben egyáltalán nem kiugró. Az a megállapítás viszont, amely a szubkultúráknak bizonyos belső terrorjára utal, szintén a frusztrációs állapotból fakadó, védekező jellegű visszahatásra hívja fel a figyelmet.

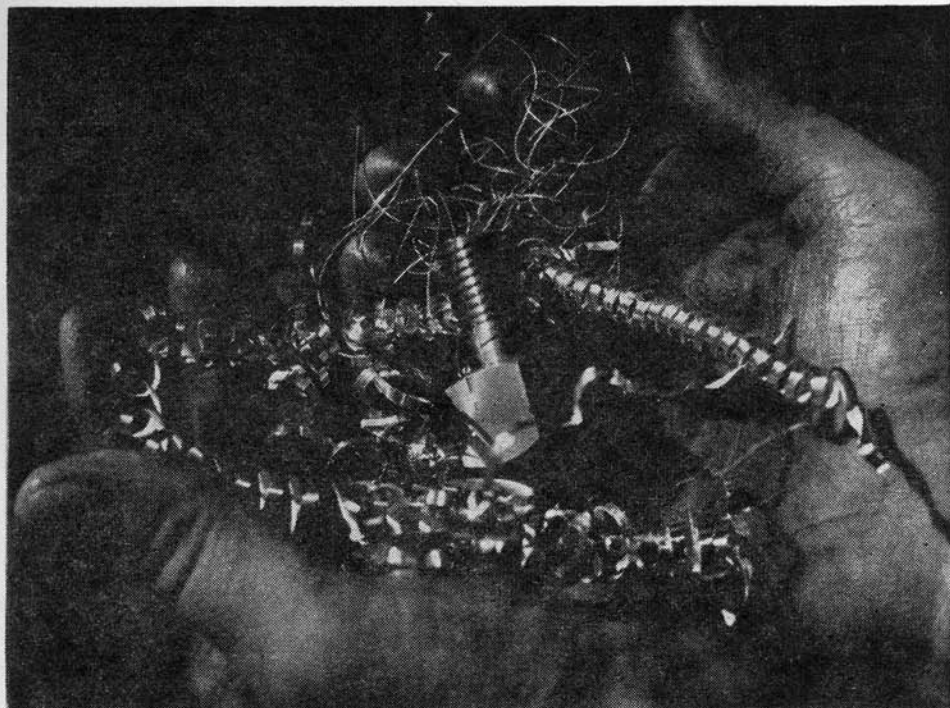
*

A társadalmi anomia megnyilvánulása az alkoholizmus is. Alkoholista az a beteg, aki környezetétől eltérő módon rendszeresen iszik, az alkohollal lelkileg és testileg „függőségi viszonyban” van, s alkoholfogyasztása személyiségi, társadalmi és gazdasági vonatkozásban súlyosan károsítja. E tankönyvszerű meghatározás a valóság sokkal drámaibb jelenségét takarja, mivel ez a menekülési anomia, illetve deviáns magatartásforma annyira önpusztító tendencia megnyilvánulása, hogy „szakaszos öngyilkosságnak” is szokták nevezni. Biológiai és pszichoszociális okai szer-teágazóak, s többnyire fedik egyik gyakori végkifejlete, az öngyilkosság okait.

Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint bolygónkon, melyet ebből a szempontból is újra fel kell fedeznünk, naponta mintegy ezer ember lesz öngyilkos, és legalább nyolcezer kíséri meg. Ez egyben azt is jelzi, hogy a szuicid gesztus többnyire kommunikatív tett, mely a környezetnek szól, azzal a céllal, hogy megerősítsen valamely ellenvetést. E kommunikatív megnyilatkozás végletes jellegét a leggyakoribb ok: a magány, az elszigeteltség érzete magyarázza. Az okok között — pontosan meg nem határozható sorrendben — a következők szerepelnek még: gyógyíthatatlan vagy annak vélt betegségek, életkonfliktusok (családi viszálykodás, szerelmi bánat, anyagi nehézségek), magárahagyatottság stb. Az erre vonatkozó számos adat és feltevés ismeretében is be kell vallanunk, hogy a kérdés pszichoszociális szempontból mindmáig tisztázatlan. Amerikában például a pszichiáterek között leggyakoribb az öngyilkosság, majd a mezőgazdasági munkások között, Oxfordban mintegy ötször gyakoribb a diákok, mint a hasonló korú más foglalkozásúak között, a franciáknál a halászos és hajósok vezetnek a statisztikában; s mindezek a megmagyarázhatatlan adatok erősen nehezítik a kérdés megértését. Általában mérsékelő hatású tényezőnek tekinthető az urbanizáció, a vállalásos beállítottság; ellenben a gazdasági válságok, társadalmi megrázkódtatások, sőt olyan időjárás tények is, mint a nyár kezdete, határozott összefüggést mutatnak az öngyilkosságok számának növekedésével.

A jelenséget tehát a szokásos pszichoszociális meghatározókkal nem lehet magyarázni. Tény azonban, hogy az öngyilkosságra készülők rendszerint valamilyen módon jelzik a szándékukat, sőt sokan orvoshoz is fordulnak — de a környezet sem a jeleket, sem a panaszokat nem veszi észre, illetve nem értékeli, és ezzel elmulasztódik a megmentés lehetősége. Tudott dolog, hogy egymással szemben a kölcsönös megértés az igényünk; de ez — mint W. H. Auden írja — a lelki szenvedések esetében, úgy látszik igen nehéz. Boldogtalanok mindnyájan másféleképpen vagyunk, s nem könnyű elképzelnünk, mi miatt boldogtalan a társunk; ezért van, hogy semmiféle szociológiai vagy lélektani elmélet nem magyarázhatja meg, miért lesznek öngyilkosok az emberek. Az angol író elsősorban a divatmozzanatot, az élet tagadását teszi mindezért felelőssé, azt a mozzanatot, amely szerinte korunk művészetére is jellemző. Bármennyire összetett jelenség is azonban az öngyilkosság, lélektanilag mindenképpen vitathatatlan, hogy döntő szerepet játszik benne a csökkent tűrőképesség nehézségekkel, csapásokkal, konfliktusokkal.

Weiss István: A „Kezek“ sorozatból

tusokkal szemben, ami odáig terjed, hogy az emberek önmagukat sem bírják elviselni, félnek szembenézni a bennük tátongó ürességgel, negatív élményekkel való túltelítettségükkel — s ez megint csak az érzelmi élet elsődleges érintettségére, fogyatékosságára vagy túlterhelésére utal.

Mindezek némiképp jobb megértéséhez hozzásegít az a felismerés, hogy a társadalmi hatások a szocializációs folyamatok közvetítik a személyiséghez. A különböző deviáns viselkedésmódok (alkoholizmus, kábítószerélvezet, bűnözés stb.) jó részét azonos gyökerek, s lényegében csak alternatívái egymásnak. Ezt bizonyítja az is, hogy a családnak és más kisközösségeknek nagy szerepük lehet a deviáns viselkedés fékezésében vagy éppen megelőzésében; ez azonban nem indokolhatja a családi élet túlértékelését, mely olykor a társadalmi önkiélés nem megfelelő színterévé is válhat.

Sajátos problémát jelent az öregkor is, ami a gerontopszichológiát és az öregkorúak pszichiátriáját egyre sürgetőbb feladatok elé állítja. Maga a kérdés azonban elsősorban társadalmi és társadalomlélektani jellegű. Az öregedő embernek testileg-lelkileg hanyatló, de mégis önmagával azonos személyiségéhez, az ennek következtében megváltozott környezeti feltételeihez, módosult személyközi kapcsolataihoz, változatlan önértékelési és megbecsülési igényeihez, megmaradó erőinek érvényesítési lehetőségeihez s végül az elmúlás tudatához való viszonyulása végső erőpróbát jelent, amiben közösségi támogatás, figyelem és gondozás nélkül alig tud sikeresen helytállni.

*

Mit tesznek a pszichoszféra védelmében az orvosok? Beteg és társadalom rájuk néz kérdően és számonkérően. Az elvárás az, hogy az orvos — különösen a pszichiáter — legyen tapasztaltabb és fölényesen biztosabb ítéletű az élet dolgai-
ban, mint a beteg; oldja meg a lelki rejtélyeket bűvészi könnyedséggel, művészi tökélyvel és tudósi pontossággal. Legyen gyöngéden együttérző, de ugyanakkor erélyes, türelmesen megértő, de ugyanakkor mindenhatóan cselekvő is, egyszóval hozzon rendbe mindent a beteg életében. Szinetár Ernő szerint minden ironia nélkül leszögezhetjük, hogy a páciens elvárásai a pszichoterápiát valami gyermeki mesevilágba helyezik, ami más tényezőkkel együtt — többek közt a sajtó elhamarkodott hírveréseivel egy-egy új és mindennél hatásosabb gyógyszerről — szükség-szerűen vezet a családáshoz és bizalomválsághoz.

A gyógyítás fő titka a meghallgatás művészete; ezt egészíti ki a tanácsadás, az irányítás. Mindenben az orvosnak különös „helyzetérzéssel” kell rendelkeznie. A lelki panaszok áradata ugyanis megállapíthatatlan, a neurotikusok közismerten „kronofág” betegek, mert legfőbb vágyuk s megkönnyebbülésük módja is — a ki-beszélés. H. H. Garner szintén az önálló kiúttalálásra való rávezetést tartja a pszi-
choterápia céljának, amelyben a kommunikatív együttműködés az alkalmazkodási funkciók fejlesztését szolgálja. Horányi Béla a „gyógyító hallgatás” módszerét ve-
zette be a pszichoterápiában, Bumke azon figyelmeztetéséből kiindulva, hogy álta-
lában túl sokat beszéltek a beteget, és lehetséges, hogy az ilyenkor felelevenített
konfliktusélmény újra felidézi az immár elcsendesült traumatizáló affektusokat. Ezért — egyetlen alapos megbeszélés után a soha róla nem beszélést tanácsolja
betegeinek, azzal a kiegészítéssel, hogy amint tudatukba lép a kóros élmény, azon-
nal fogjanak neki valamilyen erős összpontosítást igénylő feladat megoldásának. Ez a lelki ergoterápia számos megfigyelés, valamint a köznapi tapasztalat alapján is kedvező hatásúnak bizonyul.

Az itt vázolt néhány pszichoterápiás módszer alapján könnyen körvonalaz-
ható mind a lelki megelőzés, mind pedig az önismeret, az öngyógyítás s a sze-
mélyközi kapcsolatszabályozás módozatainak egynémelyike, valamint ezek széle-
sebb társadalmi feltételeinek jelentősége.

A feladatok elvégzését ugyanis, azok sokrétűsége miatt, korántsem lehet csak a pszichiáterekre hárítani. Különösen az emberekkel közvetlenül kapcsolatban álló foglalkozásúaknak van szükségük megfelelő pszichológiai alapműveltségre, hogy a lelki tényezők „létfenntartó” szerepét minden vonatkozásban felismerhessék és értékelhessék. Ez a pszichoszféra védelmének lényegi előfeltétele. Az általános egészségügyi nevelés mellett mindegyre fontosabb és szükségesebb lesz az egész-
séges magatartásra nevelés is. Ennek a magatartásnak a kialakítása — akárcsak a pszichoprofilaxis a maga egészében — a pszichológia, pszichiátria, pszichopeda-
gógia, és akárcsak a szociológia és társadalomlélektan, a létesítménykultúra, kör-
nyezetesztétika és még számos, részben csak most fejlődésnek induló tudományág együttműködését igényli. Epp ezért nem elég, sőt hiábavaló annak a pusztá meg-
állapítása, hogy a mai élet ritmusa, az ipari társadalom egyhangúsága és kimerítő
versenysszellem (ott, ahol ez vezéreljenséggé vált), valamint a nagyvárosi életnek
zsúfoltságából, zajból, levegő- és napfényhiányból összetevődő „sátáni műremek”
jellege okozza a lelki bajokat, mert ezek egyrészt a feltartóztathatatlan fejlődés
szükségyszerű velejárói, másrészt pedig — körültekintő irányítás és az emberi érde-
kek minden irányú figyelembevételére esetén — a tartalmasabb, korszerűbb, egész-
ségesebb élet lehetőségét is magukban rejtik. Fejlett pszichohigiénés közgondolko-
zás, mindenekelőtt pedig a társadalompszichológiai és szociálpszichiátriai elvek
széles körű érvényesítése nélkül e lehetőséget nem lehet kibontakoztatni.

A mentálhigiénés mozgalmak tevékenységét egyes országokban már megalakult, másutt csak tervezett „elmevédelmi ligák“, „nemzeti mentálhigiénés intézetek“ (pl. National Institut for Mentalhygiene), legmagasabb szinten pedig a Lelki Egészségvédelmi Világszövetség fogja egybe. Mindezek nemcsak az elmebetegek, pszichopáták és alkoholisták gondozását irányítják, hanem az élet minden területén igyekeznek a pszichét károsító okokat felkutatni és megszüntetésükhöz hozzájárulni társadalmi úton. A szándék természetesen távolról sem jelent még minden irányú hathatóságot, s egyelőre mindezek a létesítmények és mozgalmak csupán szervezett keretet adnak az elvégzendő munkák felméréséhez.

*

Az önismeret, önalakítás, az étellel szembeni cselekvő magatartás alapvető személyiségfenntartó szerepéről Jiří Mucha börtönaplójában (Hideg égbolt alatt) ezt olvashatjuk: „Sem a legnehezebb fogság, sem a halállal való találkozás nem volt képes megfosztani a saját életem alakításából származó örömtől, szépségének ámuló csodálatától. A fájdalmat nem végzetszerű szükségességgént vagy a megbüntetett emberiség próbájaként fogadom, hanem olyan anyagként, amelyből megalkotható az együttérés és az emberi lény iránti szeretet.“ Majd tovább: „... az ember élete a legértékesebb dolog a földön. A teljes tudatossággal megformált élet.“

Az ember célszerű és lehető legtökéletesebb összhangja környezetével, ami a lelki egészség alapvető feltétele és eredménye, mindkét összetevő — az ember és a környezet — alapos ismeretét igényli, együtt az összhang állandó „karbantartás“-ának erőfeszítésével. Ide tartozik az érzések tudatos ellenőrzése, az élmények folyamatos megszerzése és értékrendüknek megfelelő feldolgozása; az, hogy ismerjük a kedélyhullámzások ítéletmódosító hatását, a párválasztás egyénileg változó domináns meghatározóit, a csalódások ismerethiányra utaló jellegét, az életcél erőszerző értékét, az önmegújulás kínját és örömét, a feszültséget csökkentő lazítási módszereket (autogén tréning, aktív pihenés stb.), az agresszív indulatok társadalmilag elfogadható levezetési módjait; az, hogy tudjuk, „az ember nem rossz, de elvadható“, hogy az indulatos cselekvés sohasem menthető a beszámíthatatlansággal, hogy van gonoszság, amely már függetlenítette magát kezdeti indítékaitól, és van „jó“, ami nem szenved szükségképpen vereséget, de ha győz is, akkor sem végleges ez a győzelem mindaddig, amíg csak létezik egy ellenőrizhetetlen közeg az emberek közötti viszonyokban, amely eltorzítja a szándékot és a cselekvésben visszajára fordítja azt“ (Bretter György), s hogy „az ember ambivalens lény, aki néha nemes magatartással leplezi féltékenységének sötét kavargását, s jót tehet rossz meggondolással is, meg rosszat a legerkölcösebb megindokolással“.

Az összmagatartást illetően talán elvontnak tűnő, mégis hasznos „aprómunkára“ váltható vezérelv lehet egy „rugalmasan szilárd“, korszerű világképen alapuló beállítódás és készenléti állapot kialakítása az étellel szemben. A sokféle életeszmeny közül csak a dionüszoszi vidám társaságkedvelés és a csendes elmélyülés egységét s mindkettő közösségi irányú értékesítését említve, láthatjuk, hogy az integer személyiség megvalósulásának vágya mily messzi időkre nyúlik vissza.

*

A személyiség egysége, részeinek funkcionális egyensúlya és zavartalan működése nagymértékben függ a harmonikus emberi kapcsolatoktól és a megfelelő interperszonális viselkedéstől. Egyelőre nem rendelkezünk eléggé letisztult ismeretek-

kel e téren, de az arany szabályt korokon át örökölte a mindenkori bölcsesség: amit az ember a maga számára elvár, azt másoknak is meg kell adnia; a közös- ség tehát tagjai önfenntartási igényeit meghaladó munkatöbbletet igényel. A munkafolyamatban ennek a személyközi kapcsolatnak kezdettől fogva alapvető kultúr- antropológiai szerepe volt.

A személyközi kapcsolat, amennyire adott esetben megbetegítő, lelki ártalmat okozó tényező, éppannyira lehet gyógy mód is. Az ún. kapcsolatterápia felismeri, hogy akárcsak a nagyvilágban — a kisközösségekben sem elég a békés együttélés; bé- kés együttműködésre is szükség van. A pozitív személyközi kapcsolatok alapját az értékes személyiségvonások alkotják. Minél gazdagabb, sokoldalúbb, dinamikusabb személyiség valaki, annál több lehetősége van magas igényű kapcsolatokra. „A leg- nagyobb ajándék, amit kaphatunk — írta Jaspers —: az önmagukat megvalósító emberek közelsége.“ A személyiségfejlődés társadalmi feltételeinek tökéletesítése így hat vissza magára a társadalomra, ami társadalomlélektani szempontból nem más, mint a személyközi kapcsolatoknak különböző természetű és különböző szín- teken integrált egysége. Megemlíthetjük itt, hogy egyes országokban ún. „találkozási csoportmozgalom“ van kialakulóban, melynek célja, hogy a csoport tagjai az össze- tartozásérzeten kívül egymás megértésére is több lehetőséget találjanak, s így az elszigeteltség érzetét megszüntessék. Nálunk a sport- és másfajta klubok, szakmai önképzőkörök, művelődési egyesületek és hasonló szervezetek tölthetnek be termé- szetszerűleg ilyen szerepet.

*

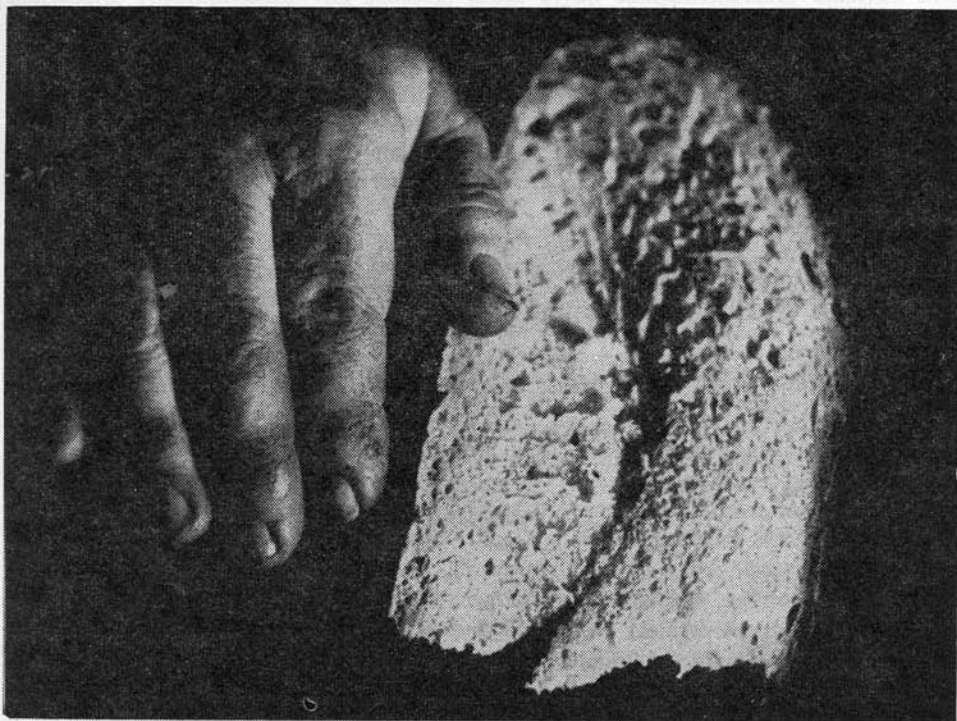
A sokat idézett „ismerd meg önmagadat“ nemcsak az egyénre vonatkozik. „A társadalom csak akkor lesz valóban demokratikus, ha megismeri önmagát“ — állapítja meg a demográfus A. Sauvy. Ennek az önismeretnek nyilvánvalóan magá- ban kell foglalnia mindazon okok felfedését, amelyek a pszichoszféra károsítják, s persze a kiküszöbölésükre irányuló törekvést is, ami a terhelességi tanácsadástól a gyermekpszichológiai, neveléslélektani, munkalélektani, családszociológiai, geron- topszichológiai vizsgálatokon át a nemzetlélektani kutatásokig terjed. A. Etzioni a rezponzivitásról, arról az érzékenységről szólva, amit egy szociális és kulturális rendszer saját „alegységeinek“, azaz személyiségeinek alapvető igényeit illetően mu- tat, megállapítja, hogy a nem rezponzív társadalmakban az egyének nagyfokú kon- formitása csak jelentős személyiség-ráfordításokkal valósítható meg, s ezért e tár- sadalmakban igen gyakoriak a lelki betegségek (szorongás, neurózis, alkoholizmus, erőszakos cselekedetek stb.).

A fentiek egyenes következménye, hogy az érdek- és haszonközpontú társada- lom önmagát mérgezi meg. Ch. R. Walker szerint a század következő negyedében nem az a nemzet lesz a leghatalmasabb (s tagjai a legegészségesebbek, tesszük hoz- zá), amely leginkább eleget tesz a tudományos fejlődés követelményeinek, hanem az, amely minél több teljes civilizáció létrehozásához hozzájáruló igényt elégít ki. Meer- loo viszont arra figyelmeztet, hogy ehhez meg kell javítanunk „fejlődésóránkat“, melyet a technológia elrontott.

A társadalmi pszichohigiéne szempontjából igen fontos a közélet és magánélet etikai összhangja is. Ez főként a munka útján fejt ki pszichotonizáló és teljesít- ményösztönző hatást — míg hiánya elkedvetlenítő, lankasztó és elégedetlenséget keltő. Ugyancsak pozitív irányban hat az általános műveltségi szint emelkedése is. A jó közérzethez mindenkinek joga van, a zavartalan életérzés egyetemes emberi igény, a jog pedig a társas lélek közérzete, s így a társadalomlélektan és a mentál-

higiéne bevett kategóriája. Ha a társadalomban megszűnik annak a lehetősége, hogy valakiben anyagi okokból keletkezzen kisebbrendűségi érzés, ugyanezt helyette a műveltségi szintkülönbség is kiválthatja. Így lesz a kulturális fejlődés humánus közüggé s ugyanakkor egyikévé a lelki egészségügy feltételeinek, másrészt a társadalmi közérzetet a tudományos vizsgálódás tárgyává, amely vizsgálódásból megfelelő intézkedések formájában kell levonni a következtetéseket.

A „boldogságon“ állandó derűt, megelégedettséget, sikert és elismerést érteni nemcsak kockázatos mentálhigiéniai munkahipotézis, de az elképzelés a valóságnak sem felel meg. Az adott személyiség szinten elérhető teljesség, a testi-lelki és szellemi adottságok mind tökéletesebb kibontakoztatása, a személyközi és társadalmi kapcsolatok zárlat nélküli működése már közelebb visz a valós távlatokhoz, ám ehhez természetesen hozzá tartozik az időleges kudarc, a visszaesés és megtorpanás, a termékeny elégedetlenség és a nyugodt, de nem fájdalommentes lemondás is, akárcsak a nehezen érthető csalódások, a kedélyállapotnak némelykor a kétségbeesésig terjedő kilengése; mindaz, ami emberi létállapotunk teljességét alkotja. És ha a pszichoszféra védelmét szolgáló tudást az elmúlás tudomásulvételére, a közel négy milliárdnyi emberiség mindegyik tagjának kijáró fontosságérzetre, a pótolhatatlanságnak kevés kivétellel csupán szubjektív érvényességére is kiterjesztjük — érthető lesz, hogy a kérdés bonyolultsága jóval meghaladja a feltárt méreteket.

Weiss István: A „Kezek“ sorozatból

VÉGESSÉGÜNK ÉRTELME

FORGÓ

Media in vita in morte sumus. Ez az igazság száz évvel ezelőtt jóval többet jelentett az európai embernek, több volt, mint egyszerűen a tudat küszöbe alá szorított, „elfojtott“ tudományos belátás. A régmúlt embere haldoklók között élt, a szó szoros értelmében együttélt a halállal. Gyermek, szülő és nagyszülő rendszerint hozzátartozói körében halt meg, nem pedig elszigetelve, magányosan, steril és túlgépesített kórházak irreálisnak érzett művi világában. Az iparilag nem annyira fejlett latin országokban még ma is kevésbé gondosan rejtegetik a halált a túlélő tekintete előtt. A velejáró ünnepélyességet, pompát ki-ki úgy éli át, mint a valóság csöppet sem takargatnivaló eseményét. Más a helyzet az iparilag fejlettebb, többnyire protestáns országokban. Az Egyesült Államokban például ismeretlen fogalom a halottaskocsi. A halottat gondosan álcázott taxiban csempészik ki a temetőbe, miután egyes kozmetikusok háborzongatóan élőnek ható bábút preparáltak belőle.

Minél jobban irtózzunk a halál látványától, annál inkább szeretnénk elfelejteni saját végességünket, melyet az idegen halála mindig újra és újra eszünkbe juttat.

Elfojtott öregség

Miért hiányzik (hol vészett el) az a készségünk, hogy tudomásul vegyük életünk végességét? Gyászunk többé nem a halott elvesztése fölött érzett bánat, hanem egyfajta halálfélelem. Saját halálunktól félünk. Nekem úgy tűnik, ez a „gyászra való képtelenség“ emlékeztet arra, ami Mitscherlich szerint [...] az egykori náciakat és szimpatizánsaikat jellemezte.

A mai nagyvárosi életkörülmények menhelyre számúzik az öregséget, klinikára a szülést és oxigénsátor alá a haldoklást. Mindez nem azért van így, mintha az ember manapság vonakodna átélni közeli rokonai szenvedését és halálát. E tendenciák részben a kevesebb tagból álló kiscsaládformában, részben pedig az orvostudomány legújabb vívmányaiban gyökereznek, melyeket csak a klinikákon lehet kellőképpen kihasználni. Olyan változások ezek, amelyek az ember gondolkozásmódjára is visszahatnak.

Eltoltuk magunktól az öregséget, a betegséget meg a halált. Ezt az amúgy is tisztos távolságot csak növeli az elszigetelt egyének konkurrenciaharca, amely az ún. jóléti társadalom bőség-cégére alatt a termelési szférából mindinkább a fogyasztási szférába csúszik át. A fejlett ipari államokban az ember túlnyomó többsége nem azért könyököl, hogy életben maradjon, hogy túlélje a többieket: a küzdelem a magasabb státusért, a nagyobb presztízsért folyik. Ahol többé nem az alkotómunka hozza az elismerést, ott hivalkodó fogyasztás, reklámozott boldogság lép a helyébe. Az ember fogyasztási javak és szolgáltatások reklám-szuggerralta kliséit követi: mindig olyan egészségesnek és fiatalnak maradni, mint a reklámfényképek sztárjai. Az öregedők (többnyire láthatóan öregedők) számára nincs hely ebben a reklámboldogság-világban. Ez a világ nem tűri meg sem az öregeket, sem a sú-

lyos betegeket. Aki pedig eljegyezte magát a halállal, az ebből a művilágból végképp száműzte magát.

Filmből és tévéből naponta ránk néz az erőszakos halál, ebbe azonban senki sem hal bele. Úgy találják nekünk a tényeket, mintha ehhez a halálnemhez hál' istennek semmi közünk nem volna, közben pedig a majdnem mindennapos közlekedési balesetektől igencsak megkímélnek bennünket. A tévé-krimik holttesteit ritkán megrendítőek, a krimi-halál nem bántja esztétikai érzékünket. A valóságtól való kellő távolságot garantálja nemcsak a leginkább világűrbeli krimi-történet valószerűtlensége, hanem a tévé-hullák megszépített, légies tisztasága is. Szívinfarktus, végelgyengülés, rák — mindez aligha tévészerű látvány.

A fiatalság és fiatalosság csaknem mindenki számára érték, kivéve az öregeket, akik minél jobban benne vannak a korban, annál kevesebbet adnak arra, hogy koruknál fiatalabbnak nézzük őket.

Könnyű összefüggést találni az öregség értékvesztése és a között, hogy állandóan növekszik a hatvan éven fölüliek aránya az össznépelesen belül (Ausztriában 1962-es adatok szerint 18,8 százalék, Angliában 17,2 százalék). A franciák átlagéletkora 1985-re férfiaknál eléri a 71,5, nőknél a 77,2 évet. Egyre több lesz az öreg, de egyre kevesebbre becsülik az öregséget (tapasztalatait, megfontoltságát, ítélőképességét). Egy ötven évnél idősebb, vezetői állást betöltő személy nehezen talál új munkahelyet, mindenütt „fiatal, dinamikus főnököket” keresnek. Természetesen erre a jelenségre is van racionális magyarázat. A tudományos-műszaki forradalom olyan helyzetet teremtett, hogy ha döntésre kerül sor, egyre ritkábban kell visszanyúlni az öregek tapasztalataéhoz — körülbelül így szól a tétel. Megújult tudásra, hajlékonyságra, rugalmasságra van szükség, mind olyan tulajdonságokra, amelyek nem tipikusan az öregség ismérvei. Az újabb kutatási eredmények szerencsére kimutatták, hogy mindez misztifikáció.

Nem hiszem, hogy hajánál fogva előranciaolt összefüggésre utalna az, aki ezt a misztifikációt a halálfélelem újabb megnyilvánulásának tekintené. Az ember egyre egyoldalúbb anyagi beállítottsága, biológiai és presztízs-öntudata oly fájdalmasnak érzi saját elmúlását, hogy már a gondolatát sem bírja elviselni. Lehet, hogy ezzel a biológiai beállítottsággal függ össze az is, ahogy az orvosokba kapaszkodunk: azt várjuk tőlük, hogy az emberi életet a gyógyítás lehetséges legvégső fázisáig hosszabbítsák meg. Az orvost pedig ugyanerre a beszűkült emberképre visszavezethető erkölcsi gátlások tartják vissza attól, hogy elmulassza az efféle „élet-meghosszabbítást”, még akkor is, ha a test tisztán biológiai folyamatainak fenntartásáról van szó (az agysejtek halála után).

Lehetne a vallás-antropológiához folyamodni, mely az embernek biológiai gyarlóságától független méltóságot kölcsönöz úgy, hogy őt a transzcendenciához való viszonyában tekinti — ez azonban aligha volna reális. Nekem úgy tűnik, hogy egy nem vallásos humanizmus szemléleti alapjairól mégis higgadtabban nézhetnénk saját végeességünk elé. Ennélfogva talán az „élet-meghosszabbítás” kérdésében is felvilágosultabb és felelősebb álláspontra juthatnánk.

Elfojtott egyenlőség

Mint emberek csak annyiban léteünk, amennyiben más emberekkel és az „elemberiesített” világgal (az ember által tudatosan humanizált dolgokkal) kommunikálunk. Az emberi lét társadalmi lét akkor is, ha az ember remetei magányba vonul vissza. A magány az emberi létezés egyik formája, mert szemlélődő és

elmélkedő, cselekvő és emlékező voltában is más (élő, eltávozott vagy eljövendő) emberekhez kapcsolódik. Nem lehet fogalmak nélkül gondolkozni. A fogalmakat a nyelv, vagyis az emberek közötti viszony és tradíció közvetíti. Más szóval: életvitelünket az teszi lehetővé, hogy állandóan növekszük azoknak a száma, akik egymással a munkamegosztáson alapuló viszonyokba lépnek, s így „újratermelik“ az emberi élet lehetőségét. Modern civilizációnkból hiába kívánczunk a robinsoni magányba, embertársainkra vagyunk szorulva, szükségünk van saját emberségünk igazolására és elismerésére. Csakis az emberi egyenjogúságnak ebben a tükrében látjuk viszont — ahogy Hegel ezt *A szellem fenomenológiájában* megfogalmazta — „önmagunk bizonyosságának valóságát“. Csak a velünk egyenértékűek szemében látszhatunk embernek. Önmagunk némi szkepszissel fátyolozott tükrét, önmagunk igazolását és bizonyosságát a presztízsfogyasztásban is kereshetjük (gépkocsimárka, nyaralás, külföldi utak, értéktárgyak gyűjtése stb.). Mindnyájan embertársaink elismeréséért és elismeréséből élünk.

Minél inkább rászorol erre az elismerésre, a mai fejlett ipari társadalomban élő legtöbb ember annál képtelenebbé vált arra, hogy ezt az elismerést a maga részéről másokkal éreztesse. Ezt az elveszett dialektikát mint korunk jellegzetes társadalmi betegségét írta le Sartre *A lét és a semmi*-ben. A szerelem arra redukálódik, hogy szeressék az embert. Minden arra irányuló törekvésünk, hogy „mások számára abszolút értéket jelentsünk“, a „szerelem“ minden akciója kétségbeesett kísérlet, hogy a másiktól a szerelmet kicsikarjuk. Minthogy a másik is ugyanezt akarja, vagyis hogy szeressék, minden közeledési kísérlet zátonyra fut. Az „adok“ és „kapok“ összjátéka és kölcsönössége helyett a partnerek kölcsönös manipulációval kísérleteznek. De aki manipulál, ha önmaga előtt titkolni próbálja is, mindenki másnál jobban tudja, hogy becsapja a másikat. Ebből sohasem teremthetjük meg „önmagunk bizonyosságának valóságát“. Önmagunk elismertetésének alapja és előfeltétele: elfogadni egymás egyenlőségét. Az egyenlőség viszont kizárja a csalást (mely az elnyomás egyik formája).

Eppen ez ellen az egyenlőség ellen berzenkedik az ipari társadalom emberében valami. Egész valójával egyet akar: túlszárnyalni, rászedni, megelőzni, felkonkurálni másokat. Hogyan tudná akkor embertársában a vele egyenrangút felismerni és elismerni? Egyvalami van, amiben mindnyájan egyenlőek vagyunk — s ez a halandóságunk. A halandóság összeköti az embereket, mert ráébreszti őket egyenlőségükre. Azzal hogy az ember önmagának sem vallja be saját végességét, azzal, hogy elfojtja a halál gondolatát, az egyenlőség egyik fontos feltételét is igyekszik száműzni a tudatából.

Simone de Beauvoir *Mindenki halandó* című regényében (1946) megpróbálja bemutatni, hogy az emberiség mennyire a valódi végesség tapasztalat- és érzélemvilágának foglya. Tosca olyan elixírt vesz magához, mely öröklétivé teszi őt. Ez a halhatatlanság azonban kizárja a világból Beauvoir hősét, megfosztja a szerelemtől, barátságtól, elismeréstől. „O, hogy szeretnék én is halhatatlan lenni“ — sóhajt a halandó Carlier. — „Aki halhatatlan, az közönyös, azt semmi sem érdekli, az egyedül marad a világban. Annak nincs barátja, azt az emberek idegennek, halottnak tekintik“ — válaszolja Tosca. Halottnak tekintett halhatatlan, talán nem is paradoxon ez, hanem csak a halandók hűsége önmagukhoz. Toscát a halandók világa nem fogadhatja be. Bármit tesz, bárhogy viselkedik, senki sem veszi komolyan, tettei és magatartása értéküket veszítik a világ és önmaga előtt. Kiteheti a lelkét, abban, amit csinál, sohasem lesz benne életének egy darabkája. A végtelenség árnyékában minden semmissé válik. A „halhatatlanság“ státusában nem tud többé embermódrá, vagyis halandó módjára érezni. Tompa kétségbeesésbe sülyed: „Sehonnai ember

vagyok, nincs múltam, nincs jelenem és nincs jövőm. Életemnek nincs kockázata, nem akarok semmit, nem vagyok senki.“

Simone de Beauvoir végességünk védelmében rajzolja föl ezt a víziót. Egyedül csak végességünk és korlátozottságunk tudatában vagyunk önmagunk és mások szemében hús-vér emberek. Csak ez a végesség adhatja meg érzelmeink, tetteink és terveink súlyát és komolyságát. A kereszthalált is emberi volta teszi súlyossá. A görög istenek szenvednitudásukkal, emberi gyengéikkel együtt sem kerülhetnek olyan közel az emberhez, mint a végessé, halandóvá, emberré vált isten.

Elfojtott halál

Halandók közt magányos „halhatatlan“ — bizonyos fokig minden egyenlőtlen-ség így álcázza magát. [...] Thomas Hobbes versenyfutáshoz hasonlította az életet, melynek nincs más célja, mint elsőnek szakítani át a célszalagot, s ahol a versenyt feladni maga a halál. [...] Ha az élet verseny, abban a versenytársat túlélni — győzelem (minden ember potenciális versenytárs). Erőszakos és dinamikus felfogásunk szétverte a feudális rendi társadalom statikus-hierarchikus világképét, s amit helyette kaptunk, az a fogyasztási és presztízs-verseny: általános nyugtalanság és elmagányosodás.

Amikor a késői antik városközösségek felbomlottak, hogy magánszemélyek és magánérdekek konkurrenciaharcának adják át a helyüket, vagy ehhez némiképp hasonló módon szétesett a római köztársaság, olyan filozófusok léptek fel, akiknek az eszméi ma második virágkorukat élik. Az egyén különösségének, egyszerűségének és egyediségének tudata kizökkentette az embert a halállal szemben tanúsított „klasszikus“ nyugalmából. Most már nem volt olyan magától értetődő, hogy az ember élete nemzetségében, a nagycsaládban, a városközösségben folytatódik, ezért a sztoikusok és epikureusok a halál iránti közönyt állították életbölcseletük középpontjába. Mindkét iskola képviselői azt hirdették, hogy a halált barátunkként kell üdvözölni, aki a küzdelemtől és a szenvedéstől szabadít meg bennünket. E felfogás mögött könnyű felismerni az emberi tanulságot: nincs közösség, eltűntek a biztos, az embert egyénenként is magukba foglaló, könnyen az idegekbe vésődő közösségi formák. Elkerülhetetlenné vált, hogy a „halál hitványságával“ vigasztaljuk magunkat, mivel halálunk a maga tényszerűségében sokkal intenzívebb és radikálisabb élmény, ha a saját életünket, saját életünk értelmét veszélyezteti. Végességünk elviselhetetlenségével a sztoikusok és epikureusok a halál semmibe vételét, a vallások a túlvilági életet állítják szembe.

Semmi közünk a halálhoz, mondja Epikurosz, mert minden, ami jó vagy rossz, az az érzékelésen nyugszik, a halál pedig éppen hogy érzéketlenné tesz bennünket. [...] A sztoikus Epiktétosz az életet olyan ünnepnek tekinti, mely nem tarthat örökké, s mint minden a világon, egyszer véget kell hogy érjen. A dolog e rendje ellen zsörtölődni nemcsak hogy botorság lenne, de mértéktelen mohóságról is árulkodna.

Persze, ha igaz az az összefüggés, hogy a halált semmibe véve öröm és ünnep csak az élet, akkor a fordítottja is igaz lehet. Csak ha az élet öröm, csak ha az élet ünnep, akkor van esélyünk arra, hogy hidegvérrel fogadjuk a halált. Sztoikus magatartásra mindazok keptelenek, akik életükben sohasem találkoztak szellemi, erkölcsi vagy anyagi örömmel. Földi nyomorukat ők az örök élet ígérétebe való meneküléssel kompenzálják.

Az újkori polgárság fellépése után, mikor az egyéniség jogait követelve újra feszégetni kezdte a hagyományos rendi társadalom kereteit, a gondolkodók, mint

Montaigne, nem véletlenül nyúltak vissza éppen a késői antik tradíciókhoz. Esszéi első kötetében a 20. fejezet élén ez a cím áll: *Que philosophe c'est apprendre à mourir*. [...] Benne az alkotó természet így szól a halandó emberhez: „Ha kihasználta az életed, elégedj meg ennyivel: állj föl és menj haza... A halál semmivel sem félelmetesebb a semminél, ha egyáltalán létezhet valami, ami semmibb a semminél.“

Miért félnék az emberek mégis a haláltól? Miért rejtegetik maguk elől a halál gondolatát? Ez a sunyi magatartás a halállal szemben nem természetes adottságunk, hanem annak a társadalmi és kulturális környezetnek a terméke, amelyben felnőttünk. „Minden halálnak az élethez kell hasonlítania — mondta Montaigne. — Halálunkban sem vagyunk mások, mint ahogy éltünk. A halál értelmét én mindig az életben keresem.“ „Halál-módunk“ életmódunkból következik — ez a montaigne-i gondolat lényege. A halálfélelem a megfélemlített élet öröksége (kifejezése). A gondolatot Montaigne egyik buzgó olvasója és csodálója, Rousseau fűzi tovább: „Miután jobban utánagondoltam, rájöttem, [...] hogy a természetben nincs átélhető halál. Ez a mi teremtményünk: képtelen rafinériája és barbár intézményei nélkül eszünkbe sem jutna fizikailag szenvedni [...] és a halált sem éreznénk. [...] Az élet pozitív, de véges javunk, amikor vége van, az a halál. A jó vége (határa) nem a rossz, csak a semmi.“

Elfojtott élet

Már Montaigne is megállapította, hogy a halálfélelmet többek között a tehetősebb házakban szokásos, hosszadalmas előkészületek is kiválthatják. Egyszerű földművesek és katonák minden félelem és ijedség nélkül halnak meg, halálukban sorsuk egyszerű beteljesülését látják. Mikor Rousseau a „barbár intézményekről“ beszél, melyek oly fájdalmassá teszik a halált, feltehetően a dicsőség, vagyon és hírnév, birtok és kitüntetés utáni hajszára gondol, melyet már Hobbes is nevével nevezett, s amelyet Rousseau *Émile* című regényében írt le. [...]

Bertolt Brecht az epikureus Lucretius tankölteményéhez hozzáírt néhány sorában jóval élesebben és pontosabban fogalmaz: a legtöbb ember élete nemcsak küzdelem, hanem egymás ellen folytatott kölcsönös rablóhadjárat. [...] Az erőszakra Brecht azért olyan érzékeny, mert az emberi viszonyokban rejlő latens ellenségeskedést sejtí mőgötte. Univerzális háborút. Ebben a háborúban mindenki a vagyonra tör, mert csak akinek vagyona van, az lakik jól, az elégheti ki életszükségleteit. A „bírásvágy“, melynek antropológiai értelmezését Marx Moses Hesstől vette, lassanként minden más vágyat elnémit és elnyom bennünk. Végül az ember saját testét, saját életét is magántulajdonának tekinti, melyhez minden körülmények között ragaszkodik. Mint ahogy minden olyan társadalomban, ahol működik az értéktörvény, elképzelhetetlen, hogy valaki egy árut csak úgy, minden ellenszolgáltatás nélkül átengedjen valaki másnak, az ember saját végességét sem hajlandó „ingyen“ elfogadni. [...] A számító polgár nem tudja elviselni azt a gondolatot, hogy egy tulajdonában lévő tárgyért ne kapjon cserébe semmi ellenértéket.

*Mindig járt nekünk valami azért, hogy éltünk,
Halálunkért hogyhogya nem kapunk semmit?*

-- kérdezi Brecht egyik, amerikai emigrációban írt költeményében.

A túlvilági élet reménye nemcsak egy boldogtalan evilági életet kompenzál, hanem az értéktörvény érvényét a halálra is kiterjeszti. Hogyan viselje el a halál

visszavonhatatlanságát az, akinek tartalmatlan és értelmetlen az élete? A vagyongyűjtés öncélú szenvedélye, a fogyasztás passzív láza nem ad értelmet semminek,

Míg a sztoikusok és epikureusok azt hitték, hogy elég a gondolkozó emberi szellemet végességünk értelméről felvilágosítani ahhoz, hogy semmibe vegye a halált, a marxista és humanista Brecht leszámol ezzel az illúzióval. Halálunkat akkor leszünk képesek mindnyájan elviselni, ha a társadalmi élet nem teszi többé az embereket egymás farkasaivá, s megszűnik a „bírásvágy“ egyeduralma. A sztoikus bölcsesség nyugodt szenvtelensége a mai társadalmi viszonyok között sokaknak aligha felel meg. Persze van, aki mégis ehhez folyamodik, ha nem képes másképp kivonni magát az ellentétek konkurrenciaharcából. Maga Brecht sem fogadja másképp saját halálát:

*... Jó ideje
nem félek a haláltól. Nekem
semmi sem hiányzik már, viszont
hiányzom én magam.
Most örülök, tudok örülni a
rigók dalának — így utánam is.*

— írja Brecht egyik utolsó versében.

Halálunk gondolatával megbarátkozni annyi, mint elviselni azt, hogy *utánunk* is élnek emberek, akik ugyanúgy örülnek az életnek, mint mi. Brecht a rigódalban foglalja össze a halála utáni jövőt. Mondhatják, hogy egy forradalmi marxistához talán az illetett volna, hogy a munkásmozgalom jövőjébe vetett hittel viselje el a halálát. Brechtnek ez esetben így kellett volna fogalmaznia: „Most örülök, tudok örülni a / szocialista haladásnak — így utánam is.“ Csakhogy nem a leendő új, hanem az örök természet a kapocs a költő szubjektuma és a jövő között. Ez a gondolatkapcsolás a késői antik filozófusokéra emlékeztet. Ha a költő örülni tud a „rigók dalának — így utánam is“, akkor ez az önzetlen öröm az utána élőknek is szól, akik hallhatják majd a rigók dalát.

Halálunk gondolatával megbarátkozni azt is jelenti, hogy nem irigyeljük az utánunk jövők életét, legyűrjük ezt az érzést, mely szemmel láthatóan megnehezíti, hogy a jövő nemzedékekkel azonosulni tudjunk. A nemzedéki ellentétekben mindig az idősebbek egy árnyalatnyi irigysége is dolgozik a fiatalabbakkal szemben: a fájdalom, hogy a fiatalok éppen azt az utat járhatják végig, melyet az idősebbek elképzelték maguknak, és most le kell mondaniuk róla. Ehhez járul az is, hogy az idősebb generáció egyre kevésbé tudja gyermekei és unokái anyagi jövőjét biztosítani.

Azt hiszem, az élet végességét igazán elviselhetővé az az élmény teheti, ha az ember adni tud másoknak, ténylegesen segíteni tud másokon. Hogy élete és társadalmi tevékenysége során ezzel az élménnyel oly kevés ember találkozik, ez legalábbis részben halálfélelmükkel, végességükre vonatkozó mindenfajta gondolat elfojtásával magyarázható. Nem lenne igazságos moralizáló kritikával támadni mindazokra, akik, mivel munkájukban nem találnak tényleges és tartós kielégülést, hasztalan keresik életük értelmét a szabad idő nyújtotta fogyasztási lehetőségekben. Az efféle kritika helyett aktív segítségre van szükség, mely olyan viszonyokat teremt, amelyek közt mind többen lelik kedvüket abban, amit csinálnak. Az élet végessége csak így fogadható el, sőt mi több, csak így tekinthető az érdemes élet szükséges feltételének.

A test fiziológiai funkcióinak művi meghosszabbítása ezért tűnik számomra nem éppen erkölcsösnek. Semmiképp sem az elmebetegekre gondolok, akik torzan, ha-

misán érzékelik környezetüket, mégis van némi minimális kapcsolatuk hozzátartozóikkal, ápolóikkal. Ők sem zárhatók ki az emberi interszubjektivitásból, mint ahogy mi is beletartozunk az ő világukba. Nincs orvos, aki el tudná dönteni, vajon egy súlyos (pillanatnyilag talán gyógyíthatatlannak tűnő) elmebeteg élete végleg elvesztette-e számunkra való értelmét, visszavonhatatlanul bezárkózott-e saját elszigetelt világába. Nincs érv, mely az euthanasiát igazolná. Aligha mulasztható el egy embert megillető orvosi segítség (gyógyszerral való ellátás) csak azzal az indokolással, hogy az illető úgyszólván súlyos elmebeteg.

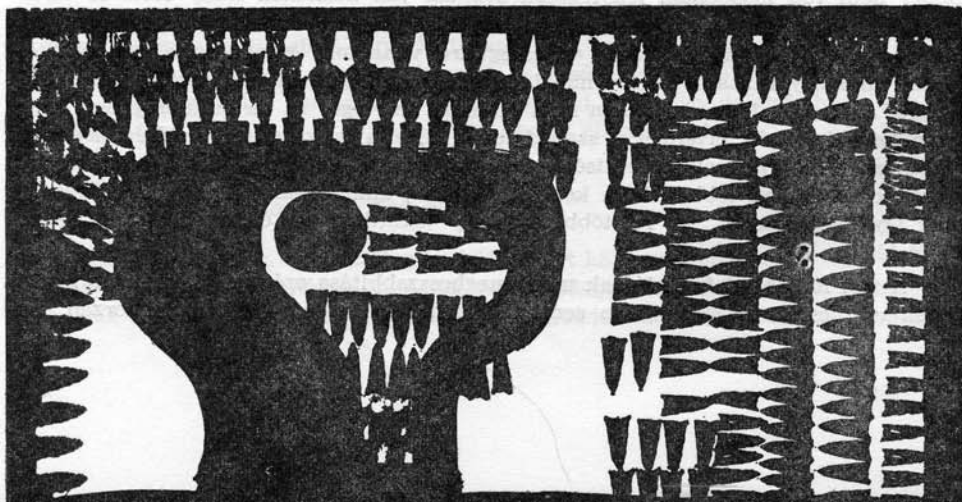
Ezzel szemben kimondanám: legyen a halálos betegnek joga ahhoz, hogy tárgyilagosan szembenézhesen saját állapotával. Bizonyos esetekben, ha ez a beteg gyógyulását szolgálja, el tudom képzelni, hogy korlátozhatják az információszolgáltatást, vagy azt a beteg feltételezett hír-állóképességéhez igazítják. Az elvhez azonban ragaszkodnék: minden felnőtt embernek joga van ahhoz, hogy tudatosan távozzék az életből. Ha eddigi életét üresnek érzi is, nem lehetetlen, hogy még mindig van egy „húzása“, mellyel értelmet adhat az életének (halálának). Mondjuk, talán másképp viselkedik a hozzá közel álló emberekkel. Olyan esély ez, amit elszalasztana, ha nem volna a közeledő vég tudatában. Hivatkozhatunk bármire, emberségéhez való jogából semmizzük ki a halálos beteget, ha nem világosítjuk fel valódi állapotáról.

Az élet emberi közösségekre és emberi kapcsolatokra épül, a halál — búcsú mindettől. Civilizációkban, ahol az ember klinikákon, menhelyeken, oxigénsátrak alatt haldoklik, ez a búcsú különösen kegyetlen. Az orvosoknak és az ápolószemélyzetnek nincs elég idejük és idegük, hogy a haldoklóval külön is foglalkozzanak, szóbaálljanak vele, s így könnyítsék meg számára a búcsúzást. A hozzátartozók és barátok pedig inkább visszavonulnak, nem szívesen szembesülnek újra és újra „saját“ halálukkal. A friss kutatások is azt mutatják, milyen sokszínű és bonyolult ez a távozás az emberi világból. Hozzátartozó, barát, lelki és testi ápolószemélyzet csak úgy tud feladatával megbirkózni, ha vállalja a kölcsönös egymásrautaltságot. De ehhez előbb nekik is meg kell barátkozniuk saját végességük tudatával.

Aradi József fordítása

A Merkur 1972. 5. számában megjelent tanulmány rövidített szövege.

Kazinczy Gábor: Agresszor

MINDENNAPI ÜRÜGYÜNK: A MÍTOSZ

Az űrhajót — Apollónak hívják. Az Apollo-program minden űrhajóját Apollónak hívják, és (mint az azonos nevű futballistákat) megszámozzák őket: Apollo—1, Apollo—2, Apollo—3, Apolló... ad infinitum, illetve ad astram. De miért Apolló, és melyik Apolló? Zeusznak és Létónak csak egy fia ismeretes ugyan ezen a néven, de az sokoldalú, mint az istenek általában. Vajon melyik minőségében választották az amerikai holdraszállási program keresztapjául? Mint Püthon kígyó és a küklpszok legyőzőjét? Vagy mint az olyan kiismerhetetlen indulatú istenséget, akinek rettegték járványokkal pusztító hatalmát, de akinek csodálatos gyógyító erőt is tulajdonítottak a régi görögök? Jós-isten volt, orákulumok alapítója és patrónusa, de a zene, a költészet istene is, a múzsák parnasszoszi ura. Talán inkább mint a vándorok, hajósok védnöke, utak, városok és építkezések protektora lehetne alkalmas nevet adni egy űrhajózási tervnek. Az, hogy a mitológiában a fény isteneként is számon tartják, sőt magával a nappal azonosítják, ugyancsak okot szolgáltathat egy antik isten és néhány nagyon is mai — már-már holnapi — halandó találkozására egy űrkabinban.

Okot vagy ürügyet? Miért éppen Apolló? Miért nem Ikarosz vagy Daidalosz? Mert pórul jártak, halandó módra? Ha van előzménye a legszárnyalóbb emberi gondolatnak, az ő tragikus bukásuk az. Apolló isten volt, nem érhet baleset. A nevét viselő vállalkozás vállalóinak isteni biztonság, biztos győzelem szavatoltatik? Mit ad a jó csengésű név? Tekintélyt. A más tekintélyét, a régóta megalapozottat, amelynek fényében — a jelek szerint — még mindig sütkérezni lehet: fényévek utasai a fény istenének nevében utaznak. A ma embere hátratekint, és gazdag képzeletű görög pásztorok hitvilágából merít jelképet jövőbe mutató álma megvalósításához. A huszadik század emberének képzeletében megszülethetett az űrrepülés megvalósítható terve, de ebből a fantáziából nem futná az adekvát metaforarendszer kidolgozására? A görög pásztorok nem építettek űrhajót. Falovat építettek. Arra volt szükségük. Arra voltak eszközeik. A trójai mondakör űrhajója: a faló.

„A mitológia — írja Marx — a képzeletben és a képzelet által győzi le, tartja uralma alatt és alakítja a természeti erőket: eltűnik tehát a természeti erők fölötti valóságos uralom esetén.“

Eljött „a természeti erők fölötti valóságos uralom“ ideje. És a holdraszállás amerikai terve az Apolló-program nevet viseli. Körülbelül olyan jogosan, mint amilyen indokolt volt Nietzsche részéről apollóinak nevezni — éppen száz évvel ezelőtt! — a derű, a harmónia, a higgadt és mértéktartó szépség elvét, szemben a misztikus és irracionális dionüszoszi elragadtatással. És miért „korhely Apolló“ Ady ós Kajánja?

Kérdéseink egymást szaporítják, ám lassacskán csak elvezetnek a sejtetethez, de eddig még ki nem mondottához: miért él a mítosz? Vagy: hogyan élte túl magát, jöllehet mint naiv tudatforma a legkevésbé sem tükrözi többé ember és természet ősi viszonyát?

Ha a mítoszt — pontosabban a *müthoszt*, a mondát — Roland Barthes-tal *parole*-nak fordítjuk, egy lépéssel talán közelebb kerülünk a válaszhoz. Az egyik-

hez a sok lehetséges közül. *Mint beszéd a mítosz hosszú ideje már, de napjainkban fokozódó feszültséggel, nem az ember és a természet, hanem az ember és az ember dialógusának eszköze.* Kísérlet a megértésre és a megértetésre. Belső emberi természetünk megismerésének és közlésének most, amikor a leigázott természet a pirruszi győzelem kétes elégtételével tölti el a leigázót, a mitológiák mint emberi helyzetek, döntések, felismerések és következmények jelkép-rendszere vált mindennapi szükségletévé.

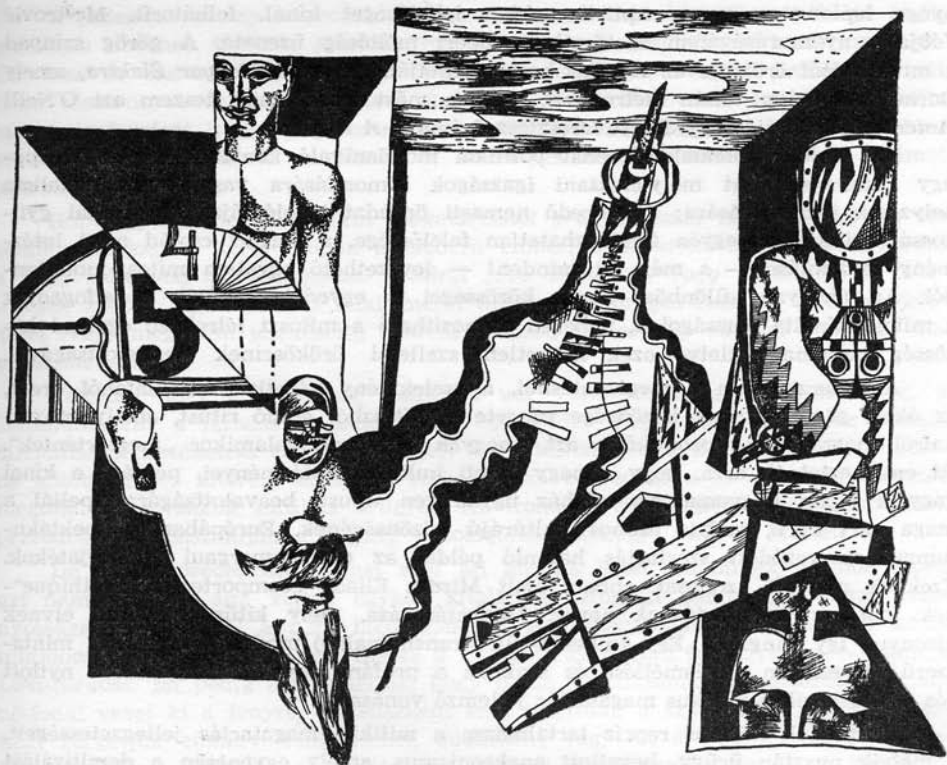
Elképzelhető, sőt bizonyosra vehető, hogy az Apolló-expedíciók megszámlálhatatlan tévenézőjének legalább egyharmada, ha nem több, ebben a váratlan, modern reinkarnációjában ismerte meg a görög istenséget. Következésképp számukra Apolló nem isten, hanem úrhajó. A mítosz ugyancsak társadalmilag meghatározott kollektív képzet, aminek Durkheim tartja, de mást tükröz, mint aminek az eredeti kód-rendszerében megmutatkozott. Hogy mit, arra magunktól rájövünk, ha megtoldjuk egy gondolattal a mítosznak Marx tétélezte fordított tükrölméletét: ha Marx felfogásában a mitikus monda (esetünkben az Apolló-monda, de ez tetszés szerint behelyettesíthető bármely más mítosszal) *a kultúrát* — illetve a társadalmat, a történetit, ideológiáit stb. — *természetként* prezentálja, akkor esetünkben: a houstoni Apolló esetében a fordított tükrőben, a *technológiaként* tükrözött kultúrát pillantjuk meg.

A huszadik század mitológiája — mert van ilyen, s az úrhajózás, az úrhajósok körül kialakult mondakört alapos okunk van ide sorolni! — a klasszikus mitológiákhoz képest a *diszkontinuitás* elvét követi. Nem összefüggően kidolgozott történetekben, hanem *frazeológiában nyilatkozik meg*; a sztereotip nyelvi fordulatok eltüntetik a mítoszt, hogy annál tágabb teret engedjenek a *mitikus* tolakodó jelenlétének. Hogy példánknál maradjunk: az Apolló-program elnevezése: utalás a történetre, melynek ismeretét (a beavatottságot) feltételezi; de a mitikus légkörhöz, amely az űrrepülést mint olyant körülveszi, nyilván nem szükségszerűen, az okozatiság elvéből következően kapcsolódik a görög mitológiából kölcsönvett alak, a maga hagyomány szentesítette vonásaival. Annyira nem, hogy például a Gemini — Gemini, nem pedig Castor és Pollux, a Szozuz meg egyenesen lemond a mitológiával való manipulációnak az Apolló-program elnevezésében implicite bennefoglalt lehetőségéről.

Amikor a *müthoszt* a *parole*-lal, a beszéddel azonosítja, Roland Barthes — akinek szellemes mítosz-elméletéhez lehetetlen nem visszakanyarodnunk — mintha pontosan a mi példánkban előforduló mitikus reprim magyarázatára vállalkozna: „... a forma nem semmisíti meg a jelentést, csupán leszegényíti, eltávolítja, a maga szolgálatába állítja. Azt hihetnők, hogy a jelentés meghal, csak hogy ez egy felfüggesztett halálos ítélet: a jelentés értékét veszíti, de megőrzi létét, amelynek formájából a mítosz táplálkozni fog.“

Ez a leszegényített, eltávolított, szolgátságba vetett jelentés: Apolló fogsága Cape Kennedyn, újabb mitológiai utalással — Janus-arcúnak bizonyul. Claude Lévi-Strauss több dél-amerikai indián törzs egyik mitikus mondájának kétféle változatát azzal magyarázza, hogy az éppen használatos variáns aszerint szerepel, hogy a törzs eredetét hivatott-e magyarázni vagy jelenét (esetleg közelmúltját). A *retrospektív* változat arra szolgál, hogy hagyományos rendet teremtsen a távoli múltban; a *prospektív* variáns feladata, hogy „ezt a múltat egy kirajzolódó jövő csírájává tegye“. Ennek az értelmezésnek az alapján Lévi-Strauss a következő modellel dolgozza ki: *szerves folytonosság* → *mitológia* → *mondai hagyomány* → *politika*. Nem nehéz a lezárt kultúrák mítoszait újraértelmező kísérletekben felismernünk azt a folyamatot, amely a múlt szimbólumait, példázatait, allegóriáit a

Sipos László: A mítosz

jelen igazolására vagy a jövő irányának a kifürkészésére, esetleg éppenséggel befolyásolására használja. A mítoszok utóélete — amennyiben egykori felépítmény jellegük nyilvánvalóan megszűnt — ezzel a jelenséggel magyarázható. A kérdés most már az, hogy a mítosz mint világmagyarázat antropomorfizáló jellege elvesz-e az átalakulások és átértelmezések során, deantropomorfizálódik-e, avagy új humánus tartalmakkal, változott emberi jelenléttel telítődik?

A reneszánsz humanizmus, jól tudjuk, egy ilyen reantropomorfizáció modelljét teljesítette ki, és — nem véletlenül — egyidejű volt egy új világkép kialakulásával. Ennek a párhuzamosságnak az a pikantériája, hogy éppen a heliocentrikus világkép állította egy új etika és esztétika középpontjába az embert, holott erre látszólag (!) a geocentrizmus lett volna alkalmasabb. Csakhogy a földközpontúság teológiai teremtés-elv volt, nem pedig tudományos kozmogónia. És itt csattan a paradox poén: a mitológiai is teológiai teremtés-elvek.

Azok is. Szerencsére nem csak azok. „Istent teremtek a magam képére“ — mondja Goethe *Prométheusza*. „Változtasd meg éted!“ — szólítja fel Rilke *Archaikus Apolló torzója* a huszadik századelő emberét. Freud úgy jutott például az *Ódipusz-komplexus* kidolgozásának gondolatára, hogy az apja halálát követő mély lelki válságban a *Hamletet* olvasgatta... Más: Lessing a térbeli képzőművészet és az időbeli irodalom elhatárolása végett a Laokoón-mítoszhoz nyúlt vissza: azt vetette össze a késői hellenisztikus kor nagy szobrászati alkotásával. Onkényes mítosz-interpretációk? Kétségtelenül. De erre az önkényre a mítosz lé-

nyege leplezetten vagy explicit módon lehetőséget kínál, felbátorít. Meštrović *Jóbja* a nyomorúságában is töretlen emberi méltóság üzenete. A görög színpad a mitológiától örökölte az Atridák sorstragédiáját. De az a *Magyar Elektra*, amely Bornemisza Péter tollán életre kelt, egészen mást mond, mint teszem azt O'Neill *Amerikai Elektra*ja vagy Sartre Oresztész-drámája, *A legyek*.

Az Atridák mondaköre tehát politikai mondanivaló köntöséül szolgálni épp-úgy alkalmas, mint mélylélektani igazságok kimondására vagy egzisztencialista helyzetek illusztrálására; az ébredő nemzeti öntudat ideológiája, a politikai gyilkosság etikája, az egyén feloldozhatatlan felelőssége, a polgári család mint intézmény felbomlása — s még mi minden! — levezethető egyetlen mítosz-motívumból. Az, ahogyan különböző korok közönségei és egyedei fogadják és elfogadják a mítosz kínálta igazságokat, nehezen azonosítható a mítoszt létrehozó egykori közösség tagjainak, illetve ezek közvetlen szellemi örököseinek beavatottságával.

A katarzisz nem a meglepetésből, a cselekmény váratlan fordulatából eredt, az ókori görög színház közönsége ismerte a mítoszból eredő rítust, amely mozzanatról mozzanatra reprodukálta azt, ahogyan a dolgok valamikor „megtörténtek”. Itt emlékeztetnék arra, hogy a nagy keleti kultúrák intézményei, például a kínai vagy a japán hagyományos színház ugyanilyen típusú beavatottságára apellál a maga zárt körű, vagyis azonos kultúrájú közönségének. Európában a spektakulummá szerveződött szertartás hasonló példái az oberammergauti passió-játékok. Ezeknek a nézői azonosak abban, amit Mircea Eliade „compartment mithique”-nek, *mitikus magatartásnak* nevez. Meghatározása, mely kítúnó rendező elvnek bizonyul, így hangzik: „Egy emberen-túli (transhumaine) modell utánzása, a mintaszerű szcenárium megismétlése és szakítás a profán idővel a Nagy időre nyitott rés útján, jelzik a mitikus magatartás jellemző vonásait.”

De melyik mitikus repríz tartalmazza a mitikus magatartás jellegzetességeit, s melyik pusztán ürügy, bevallott anakronizmus, amely egyenesen a demitizálást szolgálja? A mitikus magatartás embere, illetve közössége azonos módon éli a mindennapok profán idejét, az elbeszél, eljátszott vagy mutatott mítosz Nagy Idejéről is azonos képzetei vannak — ezért közösség. Vallása, tudománya, művésze a mítosz, azonos tapasztalatainak mágikus egységbe foglalása. Mindnyájuk számára minden mozzanat ugyanazt jelenti, ugyanarra emlékeztet, kultikus jellegét a dogma és a rítus ismerete biztosítja — és még valami: azon túl, amit látnak és hallanak, éppen az audio-vizuális felidézés hatására elképzelik a funkciót is, átérzik, amit sosem láttak-hallottak, sosem tapasztaltak, de amit hisznek.

A *mitológia* — vagy ha úgy tetszik, a mitológiák — mozzanatainak, *anekdotikumának, ikonográfiájának modern, világi felidézése már nem a hiten alapul, hanem a kultúraként elsajátított hagyomány ismeretén*. Példánkban ezúttal kövessük az őstörténetben általánosan elterjedt emberáldozatot s annak különböző mitikus interpretációit, egészen a demitizáló metaforává vagy allegóriává alakulásig.

Az emberáldozat át- meg átszövi a görögök „normális gyerekkorát” megörökítő mitológiát. Az antik tragédia interpretálja a mítoszt, állást foglal, s így aztán Iphigénia feláldoztatását Agamemnón által már a legkülönbözőbb értelmezésekben találjuk meg Aiszkhülosznál, Szophoklésznál, Euripidésznál — az áldozat az istennek tetsző — vagyis helyes — cselekedet, meg is hozza a kívánt eredményt; az áldozat egy hiú király gyermekgyilkossága, Klütaimnésztra bosszújának, férjgyilkosságának fő oka; az áldozat isteni beavatkozásra elmarad: Iphigénia nem hal meg; — aszerint, hogy a szerző az anyajogú vagy az apajogú társadalom erkölcsi normáit közvetíti.

A judeo-keresztény hagyományban a gyermekáldozat klasszikus példája Izsák és Jákob nevéhez fűződik. Mint tudjuk, az Úr angyalának megjelenése megakadályozza az áldozat véghezvitelét, melyre a felszólítás csupán próbatétel volt Isten részéről. A hívő Kierkegaard a bibliai történetben már az egzisztenciális szorongás forrását ismeri fel, Sartre pedig *situation*-ként fogja fel, mint a senkire át nem hárítható egyéni felelősség, a személyes erkölcsi döntéskényszer drámai pillanatát.

Hol vagyunk már a mitikus magatartástól s a mítosztól magától! Az ősi legenda anekdotikus keret csupán a modern emberi konfliktushoz: *engedelmeskedni a hagyománynak, a Valahonnan Felülről jövő Hangnak, vagy választani a lehetőségek között*, nem várva a lelkiismeret allegorikus angyal-alakban való megjelenését (vagy meg nem jelenését!), *dönteni és azon túl mindig vállalni a döntés következményeit!*

Feltűnő, hogy a felelősség vállalása vagy elutasítása, az elkötelezettség, a kommunikáció, a lázadás és beletörődés eget-földet megmozgató huszadik századi dilemmái, a történelem csapdájába esett vagy túlhaladott erkölcsi normáktól gúzsba kötött ember kitörési kísérletei emberöltőről emberöltőre és szerzőről szerzőre megtalálják a maguk mitikus ürügyét. Az irodalmi és filozófiai újraértelmezések precedensként használják a pogány mitológiákat csakúgy, mint a bibliát.

De miféle precedensről lehet szó? Mi közünk lehet valamihez, amiből éppen azt nem hisszük, ami végett egykor kitalálták? Hogyan békíthetjük össze bizonyosságainkat ezekkel a naiv hiedelmekkel? A mítosz-teremtő társadalmak közös tulajdonsága: az időnkívüliség, illetve a konkrét, történelmi idő elvetése — mondja Lévi-Strauss. Mi pedig azt reméljük, hogy etikai vívódásaink labirintusából Ariadné-fonal vezet ki a fényre, Anteuszként erőt merítünk a szülőföldből, Sziszüphosz-ként görgetjük embervoltunk terhét, Júdás-ként vagyunk árulók, Paulusként Saulusok, Jónással rühelljük a próféataságot, muszáj Herkulesek vagyunk és Danaidák hordóit töltögetjük...

A mítosz meghal, ha leírják. Így hangzik a dogma a hivatásos mitológusok megfogalmazásában. Valójában a mítosz száz alakot ölt, nem él már, mégse hal meg. S ha képlekenységét akarjuk kifejezni, jobb szót erre évezredek új és régi nyelvei nem teremtettek; *proteusz*nak nevezzük! Proteuszi — mondjuk, s nem szó ez, hanem kép; száz szó se lenne elég elmondani, amit érzékeltet, amire utal: száz arcot, száz alakot öltő lényre gondolunk. Mert e jelenség ismeretében erre a megjelölésre már a mitikus korok emberének szüksége volt. Annak az embernek, akinek — azt hihetnők — vajmi kevés szükséglete lehetett azonos a mieinkkel.

Mink nincs, hogy ebből az ősi forrásból, a kimeríthetetlenből máig sem szünhettünk meg meríteni? Pontosabban: mijük volt a régieknek, ami nekünk is sajátunk?

Az ember lassabban változik, mint a körülményei. Ha csak magunkon kívül keressük a természetet, amelyet a mítosz a képzeletben és a képzelet által tudott legyőzni, akkor a mítosz valóban elvesztette létjogosultságát. Csakhogy a természet bennünk is van, *magunk is természet vagyunk*, s ha ez igaz, akkor igaznak kell lennie annak is, hogy „a mítosz az emberi létezésnek bizonyos fajta metafizikai értékesítése“.

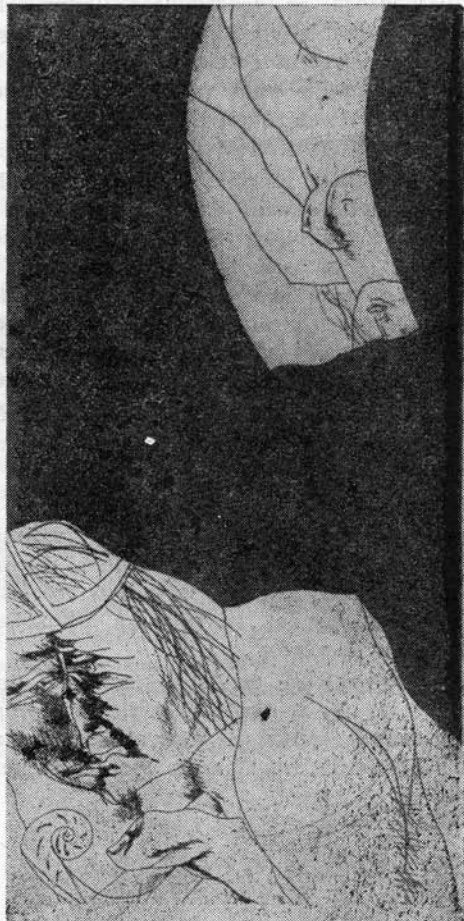
A nukleáris fizikában ismeretes Pauli törvénye, amely a *kizárás elve* nevet viseli, és így hangzik: „*egyetlen elektron sem tűr meg pályáján egy olyan másik elektront, amelyet az övével azonos kvantikus állapot határoz meg.*“ Ennek az analógiájára Jean-Charles Pichon szellemes mitográfiai törvényt alkotott: „Egy

adott korban egyetlen mitikus struktúra sem tűr meg egy olyan más struktúrát, amelyet ugyanazok az a, b, c és d tényezők határoznak meg.“

Fordítsuk meg a Pauli—Pichon-törvényt. Ki fog derülni, hogy korunkban nem születhetnek olyan mitikus megszemélyesítések, metaforák vagy allegóriák, amelyeknek eszmei-etikai pályáján már és még ott kering a szükségleteknek megfelelő, örökölt megszemélyesítés, metafora vagy allegória. A mítosz úgy konkretizál, hogy általánosít. Így és ezért egyetemes. Az a bizonyos, sokat emlegetett „normális gyermekkor“ természetességben, kegyetlen erőszakban, nemes gesztusokban, helyrehozhatatlanban és jóvátehetőben, az ember kiszolgáltatottságában s vele arányos, tehát roppant lázadásában úgyszólván mindent felfedezett, amit önmagunkról újra-felfedezni érdemes. Minden lehetőséget, minden fortélyt és minden álmodozást.

Talán még nem későn ér el hozzánk messi elődeinknek az a figyelmeztetése, hogy Prokrusztésznek voltaképp nem egy ágya volt, amint tévesen tudtuk, hanem kettő. A kisebbikbe a magas termetűeket fektette, a nagyobbikba az alacsonyakat. Nem csoda, hogy kivétel nélkül mindenki kisebb vagy nagyobb volt a kelletténél, tehát el kellett pusztulnia. Prokrusztésszel nem lehetett alkudni, megegyezni sem. Halandó anya fia, Thészeusz ölte meg, hogy nyugtuk legyen a görögöknek.

Baász Imre: Kalevala-illusztrációk

SZOCIOLÓGIA ÉS LEHETSÉGES JÖVŐK

A szociológiának nézetünk szerint kettős köze van a jövőt fürkésző kutatókhoz. A szociológia egyfelől — mint bármely tudományág — a vizsgált jelenségek jövőbeli fejlődési irányainak a feltárására is törekszik; az anticipatív megismerés nélkül képtelen volna optimális gyakorlati értékű javaslatokat kidolgozni. A modern szociológia másfelől ideológiai funkciójában kötődik a jövőkutatáshoz. A szakszociológiák ugyanis nemcsak az általuk vizsgált részjelenségek előrejelzéséhez járulnak hozzá, a szociológia mint a globális társadalmi rendszerek, mint a társadalom strukturális-dinamikus totalitásának tudománya fordul a jövő felé. Persze kétségtelen, hogy e két vonatkozást nem lehet teljesen elválasztani egymástól. A társadalom egészének fejlődésére vonatkozó prognózis elvégre is a részjelenségek fejlődési tendenciáinak a felismerésén alapul, bár nem csupán ezek egyszerű összegezése. Ha elfogadjuk, hogy a jövőkutatás szintetizáló jellegű, és hogy a társadalmi fejlődés távlatairól egységes képre van szükségünk, amely az emberi tevékenység legkülönbözőbb területeit fogja át, semmiképp sem mondhatunk le a szociológiáról, mégpedig mint általános szociológiai elméletről, amely már jellegénél fogva is totalitásra tör. „A prospektív kutatások figyelemre méltó sikerei a tudomány és a technika területén, különösen a technológiai és gazdasági előrelátás formájában, csupán részlegesen oldották meg a jövőről szóló tudomány alapvető kérdését, nevezetesen a jövő társadalmi lehetséges változatai globális leírásának kérdését” — írja M. Botez (*Introducere în perspectivă*. CIDSP. 1972). Ugyanez a szerző a prospektív kutatást „általános jövőtudomány“-ként határozza meg. Ha pedig így van, az általános jövőtudományhoz a társadalommal foglalkozó legáltalánosabb tudományos diszciplinának, a szociológiának jelentősen hozzá kell járulnia.

Részletes és globális előrejelzés között elvi különbség van. A tudomány és technika különböző területein az előrejelzéseket extrapoláció útján dolgozzák ki, legtöbbször kizárólagosan vagy majdnem kizárólagosan az adott terület saját fejlődési tendenciáit tartva szem előtt. Minél szűkebb a vizsgált terület, annál nagyobb az előrejelzések — főleg a rövid távra vonatkozó előrejelzések — várható egzaktági foka. Mihelyt nem valamely partikuláris terület fejlődéséről van szó — mint mondjuk az acéltermelés várható alakulása vagy a széntartalékok helyzete három évtized múlva, esetleg a számítógépek vagy az idős emberek számának növekedése —, hanem a társadalomnak mint globális rendszernek a jövőbeli fejlődéséről, mindjárt megváltozik a kérdés. „A holnap világa nem egymástól elszigetelt görbék összessége” — írja Mircea Malița (*A 2000. év krónikája*. Budapest, 1972). De különös módon a tudományos és technikai előrelátásnak szentelt, egyre terebélyesedő szakirodalom többnyire megkerüli a „holnap világának” társadalmi kérdéseit, vagy pedig úgy próbálja kikövetkeztetni a tudományos-műszaki forradalom hatását az emberek életmódjára, hogy figyelmen kívül hagy egy döntő tényt: azt ugyanis, hogy az emberek holnapi életmódja egyben a holnap társadalmának életmódja is. Ez pedig nem csupán a tudományos-műszaki forradalom gyakorlati alkalmazásától függ, hanem — és elsősorban — a mai különböző berendezésű társadalmi rendszerek belső fejlődésétől, az intézményesült társadalmi viszonyok további alakulásától, a különféle szervezetek, csoportok érdekellentéteitől, erővi-

szonyaik alakulásától. A jövőkutatás nem korlátozódhat tehát a rész-előrejelzések összegezésére. A jövőkutatásnak számolnia kell a technikai, tudományos, demográfiai elemeken kívül a gazdasági, kulturális és politikai vonatkozásokkal is, és mindezek alapján *szociológiai jellegűnek* kell lennie.

Gyakran jelentkezik a futurológiai irodalomban az a gondolat, hogy a technika, a tudomány vagy éppen a gazdaság fejlődése elvileg különbözik a társadalmi fejlődéstől, mivel ez utóbbiban az emberek tudata és akarata érvényesül, míg az előbbieket „semlegesek és passzívok“; ezzel magyarázható, hogy a tudományos előrelátás számára is könnyebben hozzáférhetőek. Kétségtelen, hogy a társadalmi mozgásra sajátosan jellemző a szubjektív tényező jelenléte, s pontosan e sajátosága, a társadalmi jelenségek ebből fakadó sokrétűsége — tehát maga a tárgy természeté — kérdőjelezi meg a szociológiai prognózis helyességét, nem pedig, mint ahogy egyes szerzők állítják, a szociológia módszereinek fejletlensége. Egyébként a tudományos-műszaki és gazdasági jellegű változások is akarattal és tudattal rendelkező emberek — a szubjektív tényezők — tevékenységének eredménye, sőt: ezek is meghatározott társadalmi körülmények között alakulnak. Nem csupán arról van szó tehát, hogy a globális társadalmi előrejelzés nem lehet a részprognózisok egyszerű összege, hanem arról a nem kevésbé fontos tényről, hogy a részprognózisoknak is számolniuk kell a globális társadalmi rendszerek várható fejlődésével és azzal a befolyással, amelyet e rendszer a társadalmi élet minden részterületére gyakorol. A tudomány és technika minden területének megvan a maga belső fejlődéslogikája. Egyetlen terület sem fejlődik azonban csak e szerint a belső logika szerint, alakulásukat a társadalmi intézmények, az érdekkonfliktusok és az erőviszonyok dinamikus struktúrái befolyásolják. „Nehezen képzelhető el manapság olyan államkérdés, amelynek ne volna valamilyen fontos tudományos vetülete“ — írja I. I. Raabi amerikai fizikus. Legyen szó hadseregről vagy közegészségről, iparfejlesztésről vagy közoktatásról, az államigazgatás valóban tudományra orientált. E megállapítás fordítottja is igaz: elképzelhetetlen manapság a tudomány fejlődésének olyan, valamennyire is fontos kérdése, amelynek ne volnának politikai és társadalmi kihatásai. S számunkra ez a lényeges.

Van a jövőkutatásnak egy olyan változata, amely szándékoltan elvonatkoztat a vizsgált jelenségek társadalmi körülményeitől — s a körülmények változásától. A légelhárítás „alaphipotézise“, hogy a célpont a célzás és a lövedékkel való „találkozás“ pillanata között nem változtatja sem magasságát, sem irányát, sem sebességét. Ez az „alaphipotézis“ a társadalomra alkalmazva aligha használható. A világ arculata az utóbbi évtizedekben annyit változott, a legtöbb országban oly mélyrehatóan átalakultak a társadalmi struktúrák, az életmód, a társadalmi élet légrétege földtekénk nagy részén oly gyökeresen megváltozott, hogy roppant kicsiny a valószínűsége annak, hogy a következő évtizedekben e változások ne folytatódjanának. A részprognózisoknak alighanem éppen az ellenkező „alaphipotézisen“ kellene alapulniuk. Az „ellenhipotézis“ szerint a technika, a gazdaság, a demográfiai mozgás társadalmi koordinátaiban újabb mutációk várhatók. S éppen mert e mutációk iránya nem egyértelműen meghatározott, a globális társadalom jövője több lehetőséget rejt magában. A társadalmi tevékenység minden egyes szférájának fejlődése is *több lehetséges jövőt* tartalmaz. A futurológusok, ha más kérdésben nem is, ebben mindannyian egyetértenek.

A globális előrejelzésre irányuló erőfeszítés a mai szociológiai törekvések logikus folytatása. Ebből a szémszögből a szociológia előrejelző funkciója kiegészíti a szociológia ideológiai funkcióját. C. Wright-Mills ezt „szociológiai képzelőerő“-nek nevezte (*L'imagination sociologique*. F. Maspéro. Paris, 1968), mi viszont a

szociológiai öntudat fejlesztéseként fogjuk fel (*Sociologia sociologiei in actualitatea științifică. Lupta de clasă*, 1969. 2.). Mindig van összefüggés az egyén mindennapjai, gondjai-bajai és a nagy társadalmi-történeti problémák között, akkor is, ha nem tudatosítjuk magunkban ezeket. Valójában minden ember többé-kevésbé tudatában van a társadalmi jelenségek — legalábbis közvetlenül a személyhez kapcsolódó viszonyok — valamelyes összefüggésének. A szociológiai önismeret olyan általános összefüggések tudata, amelyek a köznapi tudat számára rejtettek és hozzáférhetetlenek maradnak. Csak az az egyén válhat a társadalom tudatos alakításának, ellenőrzésének cselekvő részesévé, aki az egyének, társadalmi csoportok (kis- és nagycsoportok), intézmények és szervezetek kölcsönhatásának bonyolult szövevényében elfoglalt helyét magas fokon tudatosítja. A néptömegek szociológiai öntudatának fejlődése tehát azt jelenti, hogy a köztudat felemelkedik a rendszeres ismeretszerzés, vagyis a tudományos megismerés szintjére. Mircea Malița szerint 2000-ig átszakadnak azok a gátak, amelyek a tudóst a közembertől elválasztják. Úgy tűnik, hogy ez a folyamat nemcsak a természettudományos és technikai ismeretekre vonatkozik: a jövő emberének a társadalomról és önmagáról, a maga és társadalma viszonyáról is tudományos módon kell gondolkoznia. Ami persze nem azt jelenti, hogy el fog tűnni minden különbség tudós és nem tudós, valamelyik kutatási terület különlegesen képzett szakembere és a kutatásban hivatásosan részt nem vevő laikus között, függetlenül attól, hogy a természet vagy a társadalom vizsgálatáról van-e szó. Talán úgy lehetne fogalmazni, hogy az alap kutatás továbbra is a hivatásos kutatók — vagyis a szociológusok — feladata marad, de a nem hivatásosok is egyre inkább bekapcsolódnak az operacionális kutatásokba, s gyakorlati kérdéseiket egyre tudományosabb eszközökkel oldják meg.

„...a jövőkutatás célja, hogy felruházza az embert azokkal az eszközökkel, melyek révén érteni és irányítani képes a társadalmi fejlődés folyamatát, saját történelmét“ — írja André Gauron francia szerző (*La prospective sociale peut-elle être une science? L'homme et la société*. 1971. 20.). A jövőkutatás itt torkollik tehát a szociológiai tudat fejlesztésének követelményébe: az embernek nemcsak a társadalmi fejlődés múltbeli folyamatát kell megértenie és uralnia, hanem a társadalom fejlődésének jövőbeli tendenciáit is. A jövőkutatás és szociológia találkozását sürgeti az a történelemben példátlan, szédítő ritmus, mellyel a társadalmi élet minden vonatkozásában átalakul. Korunk e jellemző ismérve idézi elő a „jövők-sokk“-ot, amelyről Alvin Toffler széles visszhangot kiváltó könyvében írt (*Future Shock*. Random House. New York, 1970). Ebben a gyorsulásban a társadalom „kibújik az ellenőrzés alól“: tulajdonképpen ez a tény sokkol bennünket. „Ha az ember elveszti a lélekjelenlétét magánélete és a társadalmi élet egészének gyors változásaival szemben, nagyméretű adaptációs kudarcra ítéli magát“ — írja Toffler. A „jövők-sokk“-ot megelőzni vagy csökkenteni Toffler szerint úgy lehet, ha a szociológia képes felfedni a társadalmi fejlődés belső tendenciáit, s a „jövő tudata“-ként előre képes jelezni a változásokat. Mi persze nem oszthatjuk ezt a Millsnél és Tofflernél jelentkező, az eszmék önerejébe vetett, tipikusan felvilágosító illúziót. Az egyén és társadalom közötti viszonyok s ezek fejlődési tendenciáinak tudatosítása önmagában még nem módosítja a valóságot. Tudatosításuk legfeljebb *hozzájárulhat* irányításukhoz, megváltoztatásukhoz, de csakis a társadalmi praxis közvetítésével, a cselekvésre képes társadalmi erők alakító gyakorlatával, mely a cselekvésben való részvétel választója elé állítja az egyént.

A társadalom jövőbeli fejlődésének szociológiai megközelítése és a szociológiai öntudat fejlődése erősíti a *participatív társadalmi cselekvés valószínűségét* a manipulált cselekvéssel szemben. Ez a téma a nemzetközi futurologia egyik „vesz-

szóparipája". Számos, nagy visszhangot kiváltó munkában szerepel az a gondolat, hogy a jövő kutatás lehetővé teszi a technokratikus struktúrák meghaladását. Ehhez arra van szükség, hogy minél szélesebb tömegeket felfegyverezzünk a társadalmi kérdések megoldásában való tudatos részvételhez nélkülözhetetlen ismeretekkel. Így például Herman Kahn és Anthony J. Wiener a társadalmi praxis egyre hangsúlyosabb társadalmiasulása mellett kilátásba helyezi, hogy az állampolgároknak a közéletben való tényleges, intézményesült részvétele növekedni fog (*Ihr werdet es erleben. Voraussagen der Wissenschaft bis zum Jahr 2000*. Wien—München—Zürich, 1968). Mihajlo Marković szerint a társadalmi fejlődés tendenciái magukban hordják annak lehetőségét, hogy olyan elidegenedésmentes emberi politikai struktúrák kristályosodjanak ki, melyekben a megismerést, az önismeret tömegméretű szabad cselekvés tetőzi be (*Gesellschaft. Veränderung der Gesellschaft. Sechs konkrete Utopien*. Fischer Bücherei. Frankfurt am Main, 1970).

A már említett Alvin Toffler olyan társadalmi futurizmust javasol, amely mind szélesebb rétegek kompetenciáját emeli a társadalmi kérdésekben. Más kérdés persze, hogy az egyes szerzők hogyan képzelik el e probléma megvalósítását. A téma nyugati irodalmát jórészt az az illúzió hatja át, hogy a széles tömegek részvétele a társadalmi kérdések tényleges megoldásában az adott társadalmi-politikai struktúrák valamelyes módosításával is létrejöhetne, tehát a rendszer lényegét érintő változások, a tőkésrendszer történelmi meghaladása nélkül. A történelmi tapasztalat viszont egyre nyilvánvalóbban igazolja azt a marxista felfogást, mely szerint csupán a társadalom szocialista restrukturálása nyitja meg a dolgozó emberek — előbb a többség, majd minden állampolgár — előtt annak lehetőségét, hogy ténylegesen részt vegyenek a közügyek irányításában. Ennek a tendenciának és követelménynek a valóra váltása a szocialista demokrácia történelmi feladata. Az írók 1972-es országos konferenciáján elhangzott beszédében Nicolae Ceausescu elvtárs ezeket mondta: „A szocialista rendszer célul tűzi ki az új ember megteremtését, a gondolkodás és az értelem széles látókörével rendelkező új emberét, aki fel tudja fogni a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek értelmét, és tudatosan részt vesz a történelem alakításában, szabadon és tudatosan alakítja saját sorsát.“ E megfogalmazásban szervesen ötvöződnek a társadalmi viszonyok megértésére, a társadalmi fejlődés előrelátására és ezek alapján a tömegeknek a társadalmi élet szervezésében és vezetésében való részvételére irányuló követelmények.

Nem kevés szerző ismerte már fel azt az alapvető tény, hogy a participatív társadalmi vezetés megvalósítása nem csupán a demokratikus és kommunista eszmény követelménye, nem csupán erkölcsi és politikai törekvés, hanem egyben a társadalmi tevékenység hatékonyságának egyetlen útja is. „Azok a célkijelölési rendszerek, melyek egyfajta elit létezésére alapoznak, elvesztik hatékonyságukat. Sőt: arra irányuló erőfeszítésükben, hogy ellenőrizzék a változásokat, egyenesen ellentétes irányban hatnak, mert a szuperindusztrializmus körülményei között a demokrácia nem a politika fényűzése, hanem elemi szükségyszerűség. [...] A politikai demokrácia azzal, hogy egyre szélesebb tömegeket von be a társadalmi döntésbe, lehetővé teszi a visszacsatolást, és éppen ez a feed-back szükséges az ellenőrzéshez“ — írja Alvin Toffler. A szuperindusztrializmus, bár valóban kívánatosná teszi a politikai demokráciát, mégpedig a valóságos participatív vezetés értelmében, nem valósítja meg önműködően, az csupán a társadalom szocialista restrukturálása alapján alakulhat ki. Mivel a participatív vezetés a társadalmi egyenlőség demokratikus és szocialista eszménye s a társadalmi vezetés maximális hatékonyságának szigorúan tudományos követelménye is egyben, megállapíthatjuk,

hogy a participatív vezetést a jövőbeli fejlődés egyik alapvető tendenciájának tekinteni *nem utópia*, hanem *realista előrelátás*.

A társadalom jövőjét a társadalmi cselekvés alakítja. Cselekedni annyi, mint több lehetséges jövő közül választani. Mivel a választás mindig valamely értékrendszeren alapul, kérdés, hogyan határozzuk meg a választásainkhoz szükséges értékkoordinátákat. M. Marković például azt tartja, hogy a jövőre vonatkozó képzetek nem nélkülözhetnek bizonyos utópisztikus elemeket, mivel az érték-opciók tudományosan meg nem alapozhatók. Bár Marković ehhez hozzáfűzi, hogy a jövőkutatásnak meg kell haladnia a hagyományos utópisztikust, nézetünk szerint a materialista beállítottságú marxista szociológia meg tudja indokolni és meg tudja alapozni az elkerülhetetlen érték-opciókat. Ami van, azt annak a fényében kell elbírálni, aminek lennie kell, de aminek lennie kell, azt az objektív vakóságból, a fejlődéstendenciák ismeretéből lehet és kell levezetni. Tudományosság és értékrendszer tehát egységes társadalomképre építve egybeötvözhető. Ezáltal elkerülhetők mind a steril utópiák, mind az „el nem kötelezett“ pozitívizmus buktatói.

A futurológiai irodalom gyakran beszél arról, hogy a jövőkutatás maga is a változtatás eszköze, hogy a prognózisok visszahatnak megjelenésük okaira. (Lásd például Siegfried Grundmann-nál *Weltanschauliche Probleme der Gesellschaftsprognostik. Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1971. 6.) A futurológiai pluralizmus, a több lehetséges jövő arra kényszeríti a jövőkutatást, hogy a *lehetséges* jövők sorában különböztesse meg a *valószínű* jövőt, s mutasson rá az *elkerülendő* és a *kívánatos* jövőre. Úgy tűnik, a jövőkutatás sok részletkérdésben máris képes eleget tenni ennek a feladatának. A környezet szennyeződését illetően a szakemberek kiszámítják, milyen ütemben növekedik e folyamat veszélyessége, megvonják azokat a határokat, amelyeket semmi szín alatt nem szabad túllépni, s ezáltal a döntést hozó szervek rendelkezésére bocsátják a megelőző intézkedések elméleti megalapozását.

A globális jövőkutatásnak e tekintetben persze — egészen nyilvánvaló okokból — nagyobb nehézségekkel kell szembenéznie, mint a részleges előrejelzésnek. Ez azonban nem mentesítheti feladatai alól. A lehetséges, a valószínű és a kívánatos jövőkkel foglalkozó tanulmányok és viták, ha nehezebben fordíthatók is le a döntést hozó szervek gyakorlati nyelvére, előbb-utóbb feltétlenül meghozzák gyümölcsüket. Ilyen vita nemcsak manapság folyik, és nem is csupán a futurológiai szakirodalom keretein belül, hanem az egész mai ideológiai, gazdasági, politikai, szociológiai, filozófiai irodalomban. Vitatkoznak a jelenkori tudomány-műszaki forradalomról, és igyekeznek megfejteni várható társadalmi következményeit, tárgyalnak a „posztindusztriális“, sőt az atomkorszakon túli civilizáció jegyeiről. Néha elfeledkeznek azonban arról, hogy a holnapi társadalom problémái a mai társadalom megoldatlan kérdéseiből fakadnak, s hogy a tudományos és technikai tényezőkön túl a kapitalizmusról a kommunizmusra való áttérés, az elmaradottságból való felemelkedés, a béke megőrzése, vagyis a jövő kutatásának és alakításának nagy kérdései is nyitva maradnak.

Úgy véljük, a globális, szociológiai megalapozott előrejelzésnek hozzá kell járulnia és hozzá is járulhat ennek az anyyira vitatott, oly kontrasztos képnek a tisztázásához. A szociológiai önismeret, öntudat fejlesztése — e kifejezés általunk használt értelmében — hozzájárulhat a jövőkutatás demokratizálásához, a jövő iránti tudatos érdeklődés elmélyítéséhez úgy, hogy az mind szélesebb néptömegek sajátja legyen, hogy ezek a néptömegek egyre cselekvőbbben és hatékonyabban vegyenek részt a számukra kívánatos jövő alakításában.

1971. évi
11. kötet

PALOCSAY ZSIGMOND

KIÁLTÓ- ÉS KÉRDŐJELEK, A HOLDSZÍVŰ-HOLLÓ MÁS TANYÁJÁN

Holló holló,
szürke holló,
mondd, a Hold
szűz azért?
— dagad még?
— apad?

---

holdszíved fennakadt
Houston antennáin?
sztratoszkóp-dudvát
tekinted öregágnak?
s a szelet,
mit ventillálnak,
fogadod titoknoknak?
— tudod be sóhajodnak?

---

van-e holló OKOSGÉPNEK
csillaga, horoszkópja?

Anteuszt mi veti ODA?
— dolga,
hogy a Végtelent matringolja?

Holló! — A HOLD APAD!
Holló! — A HOLD DAGAD!

---

s a Föld szíve még,
a Víz jegyében;
Te meg az enyémben,
nyüszkölsz, bajmolsz

---

bánom, hogy nem szólsz le
Öregágról,
Erdőzengő-vén-hegyhátról
rémíthetnél minden Halót
jóslatoddal
űznélek kövel, bottal

---

de ONNAN — ONNAN!?
hogyan?

Teszla-villámokkal?
lézer-gyilokkal?
elektro-sokkal?

BALLA ZSÓFIA

POKOL KAPUJÁBAN

Az emberéletből kevés jutott
az erdő máris nagyon sötét
az igaz utat nem lelem
s rosszra nem véletlen jutottam
De a költő a síneken
és árkokon és térdeken
és imazsámolyon kőpadlaton
füves mezőn és sivatagon
és aknaúton patak fenekén
szakadéokban szekrény tetején
szőnyegen trónon deszkán bitón
szószéken kilincsen hintán lovon
emberen állaton levegőegen
megjött!
És vezetem

VIADAL

Öngyújtó töfög a vízben
hamu röppen a szájon
kiált szájszegleten
görbülő kacska átok
szorosan izzó kézzel
hideg vizekbe érten
lopva kiűszni lassan
dörzsölni testmagasban
lében forogni ázni
csörgő porcelánt vigyázni
törlő vizes ruha lobban
lebontott haj kiloccsan
arcra maszatolt éhség
szemre gyülemlett vétség
kézre csapódó fojtás
fogra fonódó tiltás
hideg nyár zöldszelű fagyok
cseppenő lépés kitört ablakok
szakadt függönyök orgiája
tündöklő zuhanások
palástos ég
kavargó lázas ágak

VALLOMÁS

Négy kisebb fenyő meg egy nagy
feketedik az éjszakában
tágranyitott szemre fagy
jeges párával ég a hegy

minden éji fény messze van
gépek röpülnek az óceánnak
a láthatáron szétfolyik a reklám-irat
szétporlad a szó a levél
partrahull a kikötők szennye
minden hajó elmerül

négy kis fenyővel ülni
messze

ADRIAN PĂUNESCU

BÚZASZEMEK GRÁNÁTOKKÉNT

A barátom azt mondta,
vigyázz, vigyázz,
hiába akarsz életképet írni,
az üresség nem kenyered,
te szókat fogsz kiejteni,
s a szódat fenyegetés hagyja el,
te búzát vetsz majd,
és a szemek gránátokként robbanni fognak.

Kimentem vetni, s dörgött a mező.

RITOÓK JÁNOS fordítása

VÍZNÉZŐ EMBER

Edit elég gyakran ír. Néha van kedvem elolvasni a leveleit, máskor nincs. Most nincs. A zárt borítékot visszagyűröm a zsebembe. Tudod, Editkém, olyan ez, mint a százméteres síkfutás. Látszólag semmi, kilenc és egynéhány másodpercig tart az egész. De mi előzi meg! De mitől függ! Elég egy leheletnyi ellenszél, egyetlen harsányabb kiáltás a közönség soraiból a start pillanatában, elég egy arcomhoz csapódó lepkeszárny, s az induló nyolc közül az előkelő nyolcadik helyet foglalom el. Mégsem a tizediket, mondod. Ez igaz.

Ha a pudlät a kenguruval lehetne szerelemre bírni, frigyükből egy ilyen kisvendéglő születne. Behemót fényezett farakások töltik be az asztal és szék szerepét.

Addig somfordáltam a Cité Universitaire környékén, amíg én is kaptam egyet a gumibottal. A tüntetés után örömmel siettem haza, kincsemet a jobb hónaljamtól indulóan, átlósan viseltem a hátamon. Sikerült kölcsön kapni egy tükröt. A falitükörnek háttal állva, a zsebtükörben szemlélttem, milyen az, amikor az ember szenved az ügyért. Kék, szélein bordóvörös, közepén felhasad, száradó vércsik a gerince. Később elsárgul, hámlik.

Belső elváltozásokat is okoz. A tehetetlen düh kocsonyás, lassan kötő, rideg elhatározásban csapódik ki. Szeretne felszívódni, de nem tud. Olyan mennyiségek kerülnek a szervezet patikaméregére, melyekről a szervezetnek addig sejtelme sem volt. Később a szervezet már nem akar orgyilkos, verhetetlen judóbajnok, mindenható államfő lenni. Egységülyba kerül lehetőségeivel. Szervezet-tudatára ébred, és hozzá hasonló szervezetek keresésére indul. Ez segít.

A füstből pincér gomolyog elő. Gőzölög, nem bocsát meg semmit. Szigorú büntetésem aléltan úszkál a tányér fenekén. A petrezselyem farkincája bizalomaltatóan tapad a porcelánra. Söröskorsók festik sárgára a fényt. A fatapéta nagyon kényelmetlen hátradőlést tud biztosítani, ha egyszer rászánja magát. A konyhából fanyar illat, egy másik helyiségből még fanyarabb árad. A zene, mert az is van, a népé. Össznépi bokacsont zördül össze ritmusára. Az értelmek kényelmesen berendezkednek a gluteusban. Ebédidő, kellemes mélybezuhanás. Szívesen zuhannék én is. De én épp azért vagyok itt, hogy felfelé zuhanjak. Fura.

Míg Közép-Európa táplálkozik, két férfi kérezkedik az asztalomhoz. Intek, nem nézek fel, arra gondolok, hogy előveszem Péter listáját, és ütemtervet készítek. Nem veszem elő, nem készítek semmiféle ütemtervet. Ehhez már túl öreg vagyok. A két férfi már ül, nevet. Hirtelen megérttem, hogy rajtam. Erre még érzékeny vagyok. Különben sok mindenre még, de most erre nyílik alkalmam.

Nagy szeretetben borulunk össze. Barátaim ők, a filmrendező és szövegírója. Ez aztán a kellemes meglepetés! Hol is kezdjük? Azt sem tudjuk, hol is kezdjük. Inkább el se kezdjük. Gyámság alá kerülök. Visszarendelik a levesemet. Az új levesben hetykébben kunkorodik a petrezselyem farkincája. Étvágygerjesztő kupicát hajtunk fel.

— Tényleg nem vettél észre bennünket?

— Nem.

— Fantasztikus! Amikor bejöttünk, egyenesen az arcunkba bámultál.

— Előfordul. Gondjaim vannak.

De mekkorák! Ki oldja meg a szárny nélküli, földalatti repülőgép problémáját? Ki itatja meg az állatkert szomjas vaskerítését? Ki viszi át a jobboldali házsört baloldalra és viszont? Ki éli helyettem tovább az életemet? Felkacsintok a lyukból. Szabályos, kerek lyuk, kár, hogy olyan magasan van. A nap se süt be. Ejnye.

Megértően néznek össze, barátaim ök. Gond? Kinek nincs? Persze, van közöttünk egy kis különbség. Megtudom, hogy nem is tudtam, milyen késhegyre menő harcot kell folytatni.

— Te láttad a filmet?

— Láttam — hazudom kivételesen az igazat.

— Észrevetted, hogy amikor Andor bejön a bunkerbe... Az után az erős jelenet után... Emlékszel?... Szóval bejön, és azt kéne mondja: a halak nem élhetnek a szabad levegőn, mi emberek vagyunk, mi sem élhetünk a víz alatt. Erős, mi? Tudod, mi marad belőle? Úgy élünk, mint hal a vízben és mint kismadár az ágon. Ez. Hátha ez nem...

Rántotthús érkezik, akkora, mint kismadár az ágon. Darabokban szökdécsel be a számba. Bús dalt füttyöl. Mindig így volt e világi élet, egyszer fázott, más-szor lánggal égett.

— Ezt rendeljétek, finom — javasolom.

Aszkéta arcú fiatal filmrendező eligazítja hátán a lecsúszni készülő tojáshéjat, elutazik Indiába, visszajön, ajtaja előtt Böskék hosszú sora kígyózik. Fülembé súgja: ha felülről, a harmadik sortól kezdve lóugrásban olvasod, a kapott szavak kezdőbetűit összerakod, az így nyert szöveget lefordítod svédre, a svéd szavak utolsó betűit összeolvasva, tudod, mit kapsz? Nem tudom. Nem könnyű film, de aki akarja, megérti.

Mátyás atya botorkál is a citromért, citromfacsaróért. Vannak dolgok, melyek születésük pillanatában már hagyományok. Ilyen a mi citromos limonádénk. S ez a furcsa, fáradt harangzó, ami fölemel, lebegésben tart, biztosabb kézben tart, mint anyánk. Amikor a lemez lejár, megnézem a feliratát. Jó társaság. Állít, sohasem tagad. Szeretem az állítókat. Ilyen Mátyás atya is, ilyenné szeretnék válni én is. Mátyás atya elmondja a viccet a bolhával, aki elment kirándulni. Harsány poengyilkos. Ő is csak ember. Szeret nevetni, nem szeret sírni. Vannak kedvenc ételei, és fél a haláltól. Nem cigarettázik ugyan, de szorongó szomorúság vesz rajta erőt, ha elhanyagolt ipari tájat lát. Szereti a harmonikus épületeket, és néha oktanul felmérgeződik, ha a sarki fűszeresnél nincs ementáli. Mert azt is szereti. Gógösen nem megy el a következő fűszeresig. Egye meg őket a fene, mondja bután. Ő is csak ember.

Nagy paksamétát tereget ki előttem. Mátyás atya tulajdonképpen tudós. Könyvei jelentek meg, és jelennek meg. Nem mindegy, miről? Körme piszkos, észreveszi, kisollóval piszkálgatja. Szeretné, ha én is tudnám, amit ő tud. Tudnám az életét. Nagyon óvatos, de bennem már bízik.

— Nem unod ezt a sok szemenszedett marhaságot? — kérdem.

Boldogan bólogat. Hogy milyen igazam van, de még mennyire, hogy igazam van. Unalmas bizony, meg nem kell a kutyának sem. Nem is érti, hogy lehetnek emberek olyan hülyék, mint ő. Elmehetne pincérnek, ezerannyit keresne, s érezné, hogy valami hasznosat csinál. Enni ad az éhezőknek. Mátyás atya látványa, fehér kabátban, tányérokka a kezében, zsongó asztalok között sokáig a legembertagadobb hangulataimban is felderít.

Közben olvasok. Nem nagyon értem, amit olvasok. Inkább Mátyás atyát olvasom. Nagyon, de nagyon irigy vagyok. Meleg, zsbongó, rajongó irigység tölt el.

Később mesélek. Lassacskán kézzelfoghatóvá válik a kozmosz számunkra is, akik a négy alapműveletnél hagytuk abba a matematikát. Már nem borzaszt a gondolat, hogyha a legtávolabbi csillagon ülnénk, onnan egy újabb legtávolabbi csillagot pillantanánk meg. Vagy semmit. De akkor a semmit pillantanánk meg. S a legtávolabbi semmin ülve újabb legtávolabbi semmit. Így araszolhatnánk... Már nem iszonytató. Ketten ülünk már, és nézzük a legtávolabbi csillagot.

Mátyás atya megvallja, hogy még mindig fél egy kicsit a nőktől. Szeretném megölelni érte. A győzelmemet szeretném megölelni. Legszebb győzelmem. Óvatos vagyok, mintha katicabogarat tartanék a tenyeremen. El ne szálljon! Nem száll el.

— Itt sürgős intézkedésekre van szükség, Mátyás atya — villogtatom a karimaimat.

— Gondolod?

— Oui, yes, si, ja.

Mátyás atya talányosan mosolyog.

Most a filmrendező rendel.

— Jókai bableves és egy... és egy...

— Én is egy Jókai bableves — mondja a forgatókönyvíró.

— Mit szólnának egy kétszemélyes Krúdy tálhoz?

— Mi van benne?

A pincér közli, hogy csupa jó van benne.

— Akkor kétszemélyes Krúdy tál...

És egy másfél személyes Vörösmarty savanyúborka. Nem szólva a József Attila szikvízről, Ady szalvétáról, Kosztolányi foppiskálóról, Kassák Lajos köpöcsészéről.

Kötetlenek vagyunk, ahogyan érett korban lévő értelmiségiekhez illik. Egyik élc a másikat éri. Jó így magunk között. Persze azért van közöttünk némi különbség. Én többnyire esengve hallgatok. Nem érthetem egyből, hogy miről van szó. És ha értem, hátha félreértem. Mert, végeredményben, mit is keresek én itt? Miért nem vagyok ott, ahol voltam? Az élet nem egymásutániság, hanem ok—okozati lánc. Legyünk csak óvatosak.

Belekapaszkodom minden felületbe, ami érdes, amin nem siklik le a tenyerem. A síkos tenyerek vagy a simára csiszolt felületek korát éljük. Elmondhatnám. Nem mondom el.

— Mi újság kint?

— Mi érdekel? — válok barátságossá.

— Minden.

Semmi. A minden nem érdekes. A minden nem érdekelhet senkit. Pincér! valami pikánsat az úrnak! Na, vigye innen azt a gömbölyded formát. Más pikánsat nem tud elképzelni? Olyanra gondolok, tudja, amin el lehet csámcsogni, valami bizsergetőt, valami vérpezsdítőt. Nincs? Na, ide sem jövök többet.

Azért persze mesélek. Az én automatám a legtökéletesebb. Legfeljebb kisebb csalódásokat okoz. Dehát már az is szép, hogy bedobjuk az érmét, s a gép, külön nekünk, és nem a mellettünk várakozónak kezd kattogni, kráknogni. Ki is köp valamit. Néha azt, amit várunk, néha málnaszörp helyett sonkás zsemlyét, cigaretta helyett jótanácsot. Az automata most zihál, légszomja van, nem érti, miért nem állítja le. Hiszen most ebédszünet van.

Nem is arat sikert. Pedig elég tapasztalt. Néhány gyakorlati megfigyelés alapján vázolja fel a világhelyzetet. Nem túl szomorú, nem túl vidám. Azért az automata is csak ember. Rámutat a feladatokra, kijelöli a maga helyét is. Nem hisz az egészben. A földmérés a leghálátlanabb munka. A földmérők már a lassan klasszikussá merevedő példákban is rosszul járnak.

Eszter zuhanyozik. Kisvártatva engednek ki izmai a forró víz alatt. A zuhanyozó félhomályos, az ablakon füstszürke üveg. Fürdőköpenyét átjárja a gőz, lecsapódik a bolyhokon. Eszter rám gondol. Gyakran gondol rám, ha egyedül van. A zuhany alatt mindig egyedül vagyunk. A zuhanyból most forró víz ömlik. De ömlik hideg is, ömlik epe, ömlik magányosság, ömlik az életünk. A homályos üvegen át integetek Eszternek. Felismeri az árnyamat. Szervusz, Árny, hogy vagy? Köszönöm, csak az árnyam vagyok.

— És ti? — kavarom bele Eszter vizes haját a kávémba.

Mi? Az más. Az már egészen más. Mi itt, hogy úgy mondjuk, a vártán! Nehéz. Nagyon nehéz. De kell. Szükséges. Elvárják. Sokan számítanak. Nem okozhatunk csalódást.

Kicsit irigyelnem kéne. Amikor a tél elől dél felé rohant velünk a nyitott teherautó, nekem is eszembe jutott ilyesmi. Hogy kell, meg hogy szükséges. De tőlünk nem várta el senki. Tőlünk azt várták el, hogy markoljuk fel maroknyi agyagunkat, és tapasszuk a talapzathoz. A hajó olajat szállított. Csak bizonyos helyeken vagy lopva lehetett rágyújtani. Nagy kedvvel talicskáztam a szenet a gépházban. Az Adria olyan kék volt, mint gyorsan felnyíló, rögvest lecsukódó szemem. Nem tudtam levenni a hatalmas dugattyúról. Libaszerű állatok röpködtek a vízvonalunkban. Hulladékunkat eszegették. Erről meddig akarok még hallgatni?

— Mondd meg, de őszintén, tetszett neked a film?

Megmondom. Őszintén. Hát persze, hogy nem értek hozzá. De hogyan is érthetnék annyi távol töltött év után. Az edénymosogatás, fiú, nem tesz jót az elvont gondolatoknak. Vagy épp az tesz jót?

Nagy átalakuláson megyek keresztül. Leemelték a fejemet. Fölnyitják. Néhány, sörét szopogató vendég idegesen pillant felénk. Ezt azért mégsem kéne hagyni. Szólni kéne. Nem szólnak. A pincér hozza a tálat. Arra állítják. Elég leveses, állapítja meg a fejem, amint maga alá pillant. Teli van! A szomszéd asztalt is odahúzzák, hogy minden elférjen. Legfelül poros irat: érettségi bizonyítvány. Egérrágtá. Nagy, vörös tóklámpa vigyorog alatta, gyertyájának már csak a kanóca feketéllik. Robusztus, bükkbe faragott bazorelief következik. Az ócskának sem kéne. Amint hozzáérnek, szétporlik. Pincér jön, Csokonai cirokseprűvel. Ébresztőóra, csengője beragadt, rugója fájdalmasakat pengve tolja előre a mutatókat. Az Idő nagy, sárgás liptói, hörsögszerű kisállat harap belőle szabályos darabokat. Erősen fogyóban. Női ruhák, többsége, sajnos, szennyes. Sörét szopogató vendég idegesen és véglegesen ül át egy távolabbi asztalhoz. Nyilvános helyen, ez mégiscsak sok! Néhány vízfestmény, becsmérően forgatják ujjuk között. Egyik szomorú kisleány ábrázol ugrásra készen. Másik vidám férfit, hasát vakargatja, köldökét nézi. Kis ékszerdoboz, kulcsát nem találják. Ránézésre nyílik, de ezt csak a fejem tudja. Finomművi üvegcese. Sósav van benne. Hát ez minnek?

— Mi nem akartunk jó filmet készíteni — mondja a forgatókönyvíró.

Ez érdekes. Nem értem, de érdekes. Csakhamar a harc egészen sajátos formáiról értesülök. Van egy galamb, ami tulajdonképpen veréb, s ha ezt bizonyos látószögből, inkább felülről lefele, mint alulról felfele nézzük, az egész kondor-keselyűhöz kezd hasonlítani. Akinek ez nem megy, vásároljon sasmadár láttató szemüveget, gyártja a „Bárgyúság“ legkiszaribb szövetkezet, Öszvér utca 70. b.

— Nem kellene mégis, elsősorban jó dolgokat csinálni? — kérdem csenevészén.

Nem értem, persze, hogy nem értem. Másról van szó. Mindig is másról volt szó. Jöttem hamvasan, másról volt szó. Mentem perzsszagúan, másról volt szó. Hát, miről van szó!

Időnként vizet kell látnom. Egy darabig számolgattam a folyókat, melyeken átkeltem, és számolgattam a tengereket, melyekben jóízűen fuldokolt egyre többet próbált lelkiismeretem. Nagyon fontosnak éreztem ezeket a számlálásokat. Aztán, hogy a gyors meggazdagodás egyetlen módját sem választottam céloomul, sőt, megtudtam, hogy nem is akarok meggazdagodni, sőt, azt is megtudtam, hogy nem is akarok akarni — abbahagytam a számlálgatást. Kerekded munka jelent még álmaimban. Gurult, gurult, míg fel nem ébredtem.

Péter azt mondja, dolgozz. Rossz szívvel bólintok. Én *dolgozni* szeretnék, nem dolgozni. Hogy őregszem, hogy csökkennek a választási lehetőségeim? Néha elhiszem neki. Látom, Péter, hogy időnként körülszimatolsz, mint kutya a petróleumos rongyot. Elviselhetetlen vagyok a finom orrodnak, mégsem tudsz elszakadni tőlem. Megfoghatatlan, de ahogy így együtt van, mégis valami, ugye Péter. Nem lehet, hogy ne legyen valami.

A pincér pucéran lép ki a konyhából. Hosszú, fehér papírcsíkot tekert maga köré. Ellejtí csábtáncát, meztelen fogát mutogatja. Mosoly. Szórszájai fekete katonák, kis táskagépfegyverrel a hónuk alatt.

— Váltás van.

Nézzük a papírcsíkot, és nézzük a leplezetlen pincért. Ő most maga, a maga valójában. Kaparászt érzek a zsebem körül. A kezem. Előhúzza a dugi százast.

— Szó sem lehet róla — szárnyal dalunk.

Kocsonyás anyagom szilárdba rándul. Százasom az asztalon. A szomszédból szórakozottan pillant át a söröző vendég. Némaságom sok beszéden tanult meg hallgatni. És néhány vidám koplalás alkalmával.

A forgatókönyvíró felugrik, sarjadzó pocakja az asztalhoz súrolódik. Elvezeti a pincért. Hová akarja bezárni? Nem zárja be, megállnak a véceajtó előtt. A forgatókönyvíró fizet. Nem tudok odamenni. A rendező nem enged kimászni a sarokból. Dulakodnék. Tudom, hogy arcom kréta. Aztán rájövök, hogy marha vagyok. Úgy viselkedem, ahogyan elvárják. Hálásan pislogok fölfelé a valamivel mélyebb gödörből. Akinek ez örömet szerez... A filmrendező homlokán kigyulad a felirat: *nie dies sine linie*.

— És különben, lehetünk-e valamiben a segítségedre? — ömlik ki a forgatókönyvíró az asztalra. Odakapok. Istenkém, csak le ne csöpögjön.

— Egyelőre semmim sincs. Szeretnék valamit, ami...

Szavaim elhullogatott szemét. Üszkálnak Európa felszínén, szétmállanak, lemerülnek. A felszín alatt én ülök, nyelek vissza mindent, amit lehet. Hogyne, fiúk, ha tudtok valami üresedésről a filmszavak szakmában. Esetleg modellt állhatnék burkolt célzásaitoknak.

Még maradok. Ők elmennek. Dolguk van. Nagy dolguk. Nekem, ugyebár, nincs. Előveszem Péter listáját. Edit levelét is előveszem. Nem tépem fel. Elteszem. Maradt pénzem telefonálni, ujjongok. És táviratozni. Dísztvíratban feladom összes gondolatomat ebédeltetőim címére. Érdekes falidiszeket lehet belőlük csináltatni. Érdekes falidiszeket az érdekes emberek falára. Néhány gondolatot azért magamnak tartok.

Kint minden más. Azért is más, mert eldöntöm, mostantól kezdve egy órán át nincs semmi dolgom. Ebben különös gyakorlatom van. A Semmi Dolgom Mű-

egyetemet jelesre végeztem. Néha felkeresnek évfolyamtársaim, leggyakrabban a lajhár, ritkábban a dél-amerikai hangyászsün. Miért vágnak annyian Dél-Amerikába? Belém Dél-Amerika vágyik.

Ráérousan sétál rajtam az aszfalt. Megy a Dunára. Emésztek. A savak jóízűeket harapnak a rántothúsból és a délelőttől. Majd csak kiadom. Van még egy módszer, ledughatnám az ujjamat a torkomon. Nem lehet. Európában vagy, fiú! Bízd csak az áldott anyatermeszetre, aki gyúrt.

Előveszem a tivoltit, melynek rugóját én feszegetném, ha tudnám. Néhány golyó a zérusba pattant, mások reménykeltően száguldanak a gumiszalagok között. Dobtam néhány százast is. Mit kezdhetek vele? Örvendek, hogy van. Villamos döcög át a váltón. Tele emberekkel. Golyó lehetőségek. Kezdesz megint túlságosan élelmes lenni, fiú.

Sohasem sikerült jól éreznem magam egyedül. Mások között egyedül? Az más. Nem barátkoztam. Provokáltam a barátkozást. Hozzám mindenkinek köze kell legyen. Nem volt. Ismét csapdává változik a szemem. Itt is csak ráérnek az emberek. Érjenek hát rám is.

A rakpart, mely már rég nem rak, csak part, néhány bágyadt horgással, szitakötőszerű szerelmessel, öntöttvas kikötőbakkal teljes. Az utóbbira ülök. Jó meleg. Valaki kijön a vízből, sűrű ruhát visel, gyanakodva körüljár. Talán jobbat várt? Közelebb somfordál, fején tölgykoszorú, mezítelen lábujjai között ibolyát tart. Arcunk összeér, lassan belémolvad. Együtt vagyok. Nézem a vizet.

Erettem nyüzsgő az univerzum. A fák megadóan szívják a nitrogént, vágyakozva néznek az állatok szippantotta oxigén után. Valamelyik geológiai korszakban kellett volna szólni, tiltakozni, most már késő. A víz kecses rétegekben fekteti medre aljára a szennyet, felszíne csillog. Tegyem fel a napszemüveget? Teszi a fene.

Eszébe jutok embereknek is. Kimerülten húzza az igát, viseli a sors megújuló csapásait. Szegény fiú! Hopp, ott felszökött egy hal! Rámegyek a vízből felszökő halakra. Nehéz az életem. Kéne igyak még egy kávé.

Szakt munkások rohannak lélekszakadva. Leemelik a bazilika kupoláját. Ne azt, az esztergomit hozzátok. A galambdúccokat nem kell leszerelni. Hangulatos. Az a Csontváry jó lesz szőnyegnek, a Lánchíd asztalnak. Kicsit hosszú, vágjatok le a két végéből. Megvan? Jöhetnek a lányok. És jönnek a lányok, kígyózó, mezítelen scsiban, rézdomborításos edénykében hozzák a kávé. Köszönöm, már nem kérek.

A hal félrekapott farkkal ül a szomszéd kikötőbakon. A horgász bekapta a horgot. Paprikajancsi. Be vele a kosárba. A horgászoknak kosárban a helyük. Pihenek. Lassan pikkelyeim nőnek. Szálkás is vagyok. Mihály krádog, visszaköp a tányérra. Alamuszin pislogok. Átharapta a gerincemet. De ezt csak én tudom. Vajon összeforr még?

Milyen anyaggal is burkolják az úrrakétákat? Tíz dekát kérek. Igen, kérem, most lónek ki. Tudom, pemzliivel kell felkenni. A pofámra, hogyne. Hogy még így sem garantálják? Hogyan merészkedjek ki az ürbe ilyen ócska burkolattal? Pillanatnyilag ez kapható vegyeskereskedésünkben. Ne feledje védjegyünket! Huszadik század.

Szép ez a koradélután. Ismét magamra rontok. Letépek a következő ruhát is. A közönség azért kedveli a vetkőzőszámot, mert tudja, hogy a harminc öltözék alatt szép, mezítelen test lapul meg. Ennyit elvár a pénzéért. Valóban nincs test a ruháim alatt? Valami puhára, lüktetőre tapint a kezem. Valami azért van. Megnyugszom.

Hátam mögött az úton Mihályok sietnek. Közben négy kerekük nőtt. Lelkük a farukban, pöfög halkán. Tricikli alakú filmrendező gördül elő, zsebóra forgatókönyvíróval. Diktálják az iramot. Mutatják, hány óra. Korán van még.

Egyre kevesebb dolog jut eszembe. Végre valami jó. Vajon szabad itt ülni a kikötőbakon? Miért ne volna szabad? És miért ne volna nem szabad? Rend a lelke mindennek.

Félig gyermek, félig felnőtt fiú közeledik ráérősen. A vizet nézi ő is. S engem. Lenézne a kikötőbakról? Egyszer fogadásból így szóltam barátaimhoz: öt perc múlva egy lekvároskenyérrel és azzal a vénasszonnal karonfogva jövök ki ezen az ajtón. Megnyertem a fogadást. Igaz, hogy csak zsír volt otthon, s a vénasszony nem tudta túrtöztetni a vihogását. Most arra fogadok, hogy a fiú megszólít. Tudom, hogy nyerek. Cigaretét veszek elő, a többit véletlenül kiszórom a földre. Egyenként, gondos megfontolás után dobigálom a Dunába.

— Adja inkább nekem.

Ezt már hallottam valahol. Milyen nyelven is? Mindegy. Az ad ígét minden európai nyelven megtanultam.

— That will never do.

— Külföldi? — integet is, hogy értsem.

— Nem, magyar vagyok.

— Akkor mit marhul?

— Felvágok.

Mátyás atya rosszállóan, de megbocsátóan csóválja a fejét. Il kuncog. Báránnyelű takarja el a napot. Béget.

— Vakáció?

— Az.

— Unod?

— Maga élvezi?

— Néha jólesik.

Dögölj meg, mondaná, de hallgat. Azért én megdöglök. Nagy temetés. A század saját halottjának tekint. Némi joggal. Felfuvalkodott sirások jönnek, tollszár ujjúak, homlokukon tanítások csillognak. Jaj, elfelejtettem mondani Mihálynak, hogy olvastam a cikkét, amit nem is olvastam. Mulasztás.

— Mi van? — változok mikrofonná.

— Adjon tüzet is.

— Mióta bagózol?

— Mi köze hozzá?

— Szeretted a piát?

— Nem. Adja nekem a tasakot is. Magának már úgysem kell.

Leül a lábamhoz a kőre. A rugalmas szomorúságot lehetne róla megmintázni. Beletörődött, hogy fizetni kell. Hetykeségét locsogva mosogatja a víz. Nagy partszakszok szakadnak le.

— Ebédeltél?

— Reggeliztem.

— Mit?

— Vajaspíritóst, tejeskávét.

— Én indigót, tonhalat és vasreszeléket.

Nézem a hátát. Elbírja. Fel sem pillant. Tarka gyermekmesét visel, kihajtott gallérral. Hónaljában, az ütköző szőrök között beatzenekar cincog. Cini-cini muzsika, táncol a kis Adámka a paradicsomban, Kiüzetés fél négykor. Addig táncol egyedül, amíg deresre kerül, rekerül, rekerül, amíg deres rekerül. Fejében akkora lámpa világít, mint egy hólavina. Hátrahőkölök, amikor észreveszem.

— Mi a véleményed a huszadik századról, amiben élsz?

— Maga hülye?

— Szeretnél utazni?

— Szeretnék.

— Van valami ötleted?

— Beálltam egy bábcsoportba. Azt mondják, kivisznek vendégszerepelni Svájcba.

— Jól tanulsz?

— Tűrhetően.

— Bosszankodnál, ha nem vinnének ki?

— Nem. Nem érdekel túlságosan.

— Mi érdekel?

— Semmi.

— Lányok?

Felnéz. Kabátujjamból miniszoknyás lányok rajzanak elő. Épp lefekvéshez készülődnek. Vele. Szimatol. Idegen még az illat. Mátyás atya, azt hiszem, most már komolyan neheztel.

A logikus válasz különleges ismérve a hazugságnak. Néha zenét hallunk, ez kissé összekuszálja a dolgokat. Külön világ. Barna ruhában jár, tömpe orrú cipőben, halk szavú, bal orcáján nyílt seb. Ha begyógyul, felszúrja. Megtűzesített jég-rudacskával.

— Mit gondolsz, lehet jeget forróítani?

— Marhaság.

— Keress meg máskor is. Ebéd után mindig itt ülök ezen a parton.

— Nem igaz. Még sohasem láttam itt.

— Az is előfordul.

— Tényleg, mi a baja? Mondja meg, látom, hogy van valami baja.

Magas alak közeledik, hátán imára kulcsolt kézzel. Elénk borul. Megvetően elfordulunk. Mi tudjuk, miért. Kéne inni még egy kávét. Előveszem Péter listáját. Telefonálni fogok. A magas alak még mindig előttünk térdel. Mi a tetűt akar? Én hátrafelé, a fiú előre már mindent megbocsátott. Hagyjuk ezeket a látványos ügyeket. A horgász is idebámul, elűsztatja a halat. A magas alak most felnéz. Meglátom, hogy vak.

Még nem telt le az óra. Van még pár perc. Megfeszítem a rugót. Még nem pattan el. Vajon meddig hajít ma? De még nem telt le az óra. Van még pár perc. Nézem a vizet. Nem nézem.

Víznéző embert mimelek.

Tartásom ősi, mint anyagom. Csak a lehetőség szivárgott el belőle, mellyel magamra mutathatok a világ kezével.

Most kissé előreroggyan a vállam. Tenyerem kifordul. Nem tudom, a koldulás vagy a tehetetlenség mozdulatát készíti bennem a mindenről előbb értesülő öntudatlanság.

Tartásaim használódtak el, vagy a tartások egyáltalán? Ezt egyik tartásból a másikba való tapinthatatlan átmenet pillanatában meg kéne határozni.

Víznéző embert mimelek.

Várom a túlparttól érkező bárkát. Belemerevedek a biztonságba, hogy végre annyi hajszolt nap múltán már csak a vízrehajló ember tartását kell felöltötenem. S ihatok. Amíg a bárka meg nem érkezik. A bárka évek óta érkezik.

Tartásom jelképes. Jelenti az átkerülés csillapíthatatlan vágyát, de jelentheti az átkerültség roppantó befejezettségét. Ki tudja, melyik az igazi.

Nem szabad tovább mímelnem a víznéző embert.

Víznéző embert mímelek.

Melyikén ennek a csak két partnak?

Valahonnan, alig meghatározhatóan, víznéző emberek vékony erecskéje csorog a szentnek és legfontosabbnak nevezett összecsorgásban. Talán önmagukat nézik a víznéző emberek? Önmagamat nézem?

A koraesti órában, valamikor a második és huszadik század között (vagy előbb), csak a ló fara látszott ki a bokorból. Foga alatt halkán ropogott a fű. Odébb valamivel felszerszámozott ember. Lábán aranypántos saru (vagy fényesre subickolt katonacsizma), fején tányérsapka (vagy kócsagtollas főveg), testén bő, vörös bugyogó (vagy élevesztett pantalló). A felszerszámozott ember a vizet nézte. Aztán valami zizzent, suhant vagy robbant. A ló még sokáig ropogtatott, állva aludta végig az éjszakát, mint a telivérek. Reggelre kifehéredett a szőre. And an old white horse galloped away in the meadow.

En még víznéző embert mímelek. Melyikén ennek a csak két partnak?

Valóban törvény koptatja tartásomat? Törvény-e az, hogy soká nézve értetté válik a felfoghatatlan, hogy soká nézve fel nem fogott marad a felfoghatatlan? Vagy meghaladott. Vízelnem kéne víznézés helyett? Esetleg derékon felül emelni szoknyát? S bújni alá?

Törvény-e a tartások lanygulása?

Törvény-e az, hogy tartásomnak kifelé kell kiegészülnie? Hogy mindig az a kérdés: mit tart a tartás, és sohasem az, mi tartja a tartást. Törvény-e a kifelé kiegészülő tartás? A kézigránáttal kiegészülő kéz, a fejedővel kiegészülő fej, a ruhával kiegészülő test, a haszonnal kiegészülő cél, az üritéssel kiegészülő szerelem, a cirkuszporonddal kiegészülő gondolat? És törvény-e a víznézőkkel kipontozott túlpart?

Mímelem-e a víznéző embert?

Épül-e valami ezekből a félretett pillanatokból?

Mi nyom többet egy öregedő római légionista mérlegén, a vérgyönyörűséges negyven-negyvenöt év, vagy a nagy futás után, két lihegő percre megpillantott víz az alkonyodó innenső parton? Vajon, ha egyé gyúrnánk az emberiség víznéző pillanatait, hitelt nyerne-e tőle az enyém? Vagy az enyém még csak falatnyi massa a fazekaskoronon a valami célból, céllal halmozódó gyurmához?

A világ reámmutató keze adhat csak méltóságot tartásomnak? Csak az van, akire rámutat a világ keze? A tölgy, a csordogáló szennyvíz, az alánkterülő föld — nincs? Nincsenek az önmagukért létező tárgyak? Nincsenek víznéző emberek?

Víznéző ember vagyok.

Hagyjuk. Vannak más igék is.

Fogadkozó ember vagyok.

Fogadkozó embert mímelek.

Ugyan!... Hol él maga?... Ne legyünk gyerekek... Esik az eső! Dehogy esik, süt a nap!... Aztán ráütsz két tojást. Én strucctojással csinálom... Szép termék, biztató előjelek... Elindult valamikor három vízvezetékiszerialó...

Felállok a kikötőbakról, Láncsörgés. Mindjárt indul a hajó. Péter listáját már kívülről tudom. Most telefonálni fogok. A számokat is kívülről tudom. Magamat is kívülről tudom. Belém sem kell pillantsak. Né, egy telefonfülke! Ide be-megyünk. Bejárat az emberbe, beléptidj ellenében. Gyerünk.

SZENT-GYÖRGYI ALBERT EMBER ÉS TERMÉSZET

Szent-Györgyi Albert neves tudóscsalád negyedik nemzedékeként, 1893-ban született Budapesten. Orvosdoktori oklevelét 1917-ben szerezte meg; anyai nagybátyja, Lenhossék Mihály mellett végzett szövetani kutatásaival már diákkorában nemzetközi elismerést szerzett. Az első világháború alatt az osztrák—magyar hadseregben szolgált, majd 1918-tól Európa és az Egyesült Államok egyetemén folytatott kutatásokat. A filozófia doktora (Ph. D.) fokozatot 1927-ben Cambridge-ben szerezte meg; visszatért Magyarországra. 1931-ben megbízták a szegedi egyetem biokémiai tanszékének vezetésével. A Szegeden töltött évek során sikerült teljes bizonyossággal azonosítania a régóta ismert skorbutellenes faktort, a titokzatos C-vitamint az aszkorbinsavval; itt került sor a tiszta C-vitamin mennyiségi előállítására.

1937-ben az anyagcsere- és vitaminkutatásban elért eredményeiért neki ítélik az orvosi Nobel-díjat.

A második világháború előtt és alatt meg nem alkuvo lelkiismerete, humanista meggyozodése élesen szembeallítja a nacizmus embertelensegeivel. A világháború után az Egyesült Államok keleti partvidékén, Woods Hole-ban telepszik meg, itt a Tengerbiológiai Laboratórium Izomkutató Intézetében folytatja kutatásait.

Szent-Györgyi Albert professzor a széles látókörű, sokoldalú alkotó példaképe. Alapvető szövetani, élettani, bakteriológiai, farmakológiai, biokémiai és fiziko-kémiai felfedezések fűződnek nevéhez. Ezek közül kétségtelenül a legközismertebbek szervezetünk egyik kulcsvegyületének, az aszkorbinsavnak az azonosítása, a vegyület hatásmechanismusának a tisztázása, azok a felfedezések, amelyek az anyagcsere kutatás és az egészségvédelem gyors fejlődését segítették elő. Évtizedeket szentelt az izomösszehúzódnás biokémiájának felderítésére, és laboratóriumában ezen a területen is világszerte számon tartott, örök értékű eredmények születtek. Az utóbbi két évtizedben fokozatosan az életfolyamatok szubmolekuláris alapjai kerültek érdeklődésének homlokterébe. Munkája nyomán két új tudományág, a szubmolekuláris biológia és a bioenergetika megalapítói között emlegetik. Korszakalkotó kötete, az 1957-ben kiadott *Bioenergetics* (Academic Press New York) román fordításban is hozzáférhető.

Jelenlegi kutatásai a sejtműködés szabályozórendszereinek megismerését, a sejtosztódás szabályozásának, ellenőrzésének lehetőségeit célozzák; ennek az alap-kutatási iránynak egyebek között a rák elleni küzdelemben van hatalmas távlata.

Az itt következő szemelvények, amelyeket a közeljövőben a Kriticon Könyvkiadónál a Korunk-sorozatban, Szabó T. E. Attila gondozásában megjelenő kötetből válogattunk, ezúttal nem Szent-Györgyi szaktudományos eredményeit, hanem a tudományok társadalmi felelősségét vizsgáló, az emberiség sorskérdésein tőprengő tudós gondolatait, vívódásait villantják fel.

A szemelvények eredeti szövege a következő, zárójelben megjelölt kötetekben jelent meg először: *Tudomány pályámról (Introduction to a Submolecular Biology*. Academic Press. New York—London, 1960); *A tudományos alkotókészségről (Perspectives in Biology and Medicine*. 1962. 5.); *Észrevételek a nevelésről, Gyermekek, Szex, Élet a halál ellen, Utóirat (The Crazy Ape*. Philosophical Library Inc. New York, 1970); *Következtetések. Egy személyes megjegyzés (What Next?* Philosophical Library. New York, 1971). A *Tudományos pályámról* és *A tudományos alkotókészségről* című szemelvényt Tóth Miklós, a többit Szabó T. E. Attila fordította.

TUDOMÁNYOS PÁLYÁMRÓL

Kutatásaimat a szövettannal kezdtem. Miután az az információ, amelyet a sejtalaktan nyújthatott számomra, nem elégitett ki, az élettan felé fordultam. Az élettant túlságosan bonyolultnak tartottam, ezért hozzáfogtam a gyógyszerteranhoz, amelyben a partnerek egyike, a gyógyszer egyszerű. Minthogy még mindig nagyon bonyolultnak tetszett számomra a helyzet, a bakteriológiát vettem célba. De mert a baktériumok túlságosan bonyolultak, leszálltam a molekuláris szintre, és a kémiát, valamint a fizikai kémiát tanulmányoztam. Az itt nyert tapasztalatokkal felfegyverkezve kezdtem az izom vizsgálatába. Húsz évi munka után arra a következtetésre jutottam, hogy az izom megértéséhez le kell ereszkednem az elektronok szintjére, arra a szintre, amelyen a törvényeket a hullámmechanika szabja meg. Tehát itt ismét olyan dimenzióba kerültem, amelyről mit sem tudtam. A korábbi időszakokban, valahányszor egy új irányvonalat elkezdtem, mindig volt rá reményem, hogy elsajátítom

Szent-Györgyi Albert,
a harmincas évekből

a terület csínját-bínját. A kvantummechanikával nem ez a helyzet. [...]

Életrajzomra nem azért hivatkoztam, mintha ennek önmagában bármilyen jelentősége volna. Ezt az utalást pusztán azért tettem, mert egy nagyon fontos kérdés sarkpontját alkotja: megengedhetik-e a biológusok maguknak, hogy — mert járatlanok a kvantummechanika bonyodalmaiban — elkerüljék az elektronok dimenzióját? Jelenleg nagyon kicsi azoknak a száma, akik mindkét tudományhoz, a biológiához és kvantummechanikához is értenek. Lehet, hogy az emberi élet és az emberi agy korlátozott volta miatt ez a szám sohasem lesz nagyon nagy. Mindkét tudomány teljes elmét és teljes életet követel. Ezért, legalábbis ma, a fejlődés valamiféle hibridizációtól függ.

Véleményem szerint, legalábbis időlegesen, a legjobb megoldást nem a biológusok fizikával való keresztezése és *vice versa* jelenti, hanem a biológus és a fizikus együttműködése. Ezért nem szükséges, hogy a biológus megismerkedjék a hullámmechanika bonyodalmaival. Eleendő, ha közös nyelvet alakítanak ki a fizikussal, eljutnak a kvantummechanika alapeszméinek és határainak intuitív felfogásához, hogy ilyen módon kiválasztassák a fizikus számára a problémákat és megértsék a fizikus válaszákat a jelentését. Hasonlóképpen a fizikus jobban teszi, ha a saját portáján marad, semmint esetleg másodrendű biológus váljék belőle.

A Tudományos Alkotókészségről

Ha kívülről, tárgyilagosan szemlélem magamat, az első dolog, ami feltűnik, az, hogy látom magamat, az mint mindennap kora reggel nagyon türelmetlenül sietek laboratóriumomba. Munkám akkor sem ér véget, amikor délután elhagyom a munkahelyemet. A problémáimról való gondolkodást egész idő alatt folytatom; és agyam bizonyára még akkor is folytatja róluk a gondolkodást, amikor alszom, mert problémáimra a kész válasz legtöbbször abban a pillanatban jut eszembe, amikor felébredek, olykor pedig az éjszaka közepén. Agyammak úgy kell működni, mint annak a magyar hashajtónak, amelyet a következő szöveggel reklámoztak: „Amíg ön alszik, a Darmol dolgozik.“ Amennyire vissza tudok emlékezni, nagyon ritkán fordult elő, hogy bármelyik problémámnak a megoldására tudatos gondolkodással jöttem volna rá. Ez a tudatos gondolkodás csak mint a

végso eredményt meghatározó kezdet szerepelt agyamban, amely — úgy látszik — sokkal jobban dolgozott akkor, amikor nem zavartam, például amikor aludtam vagy horgásztam. Azt gondolom, hogy e nélkül a koncentráció és odaadás nélkül semmi komolyat nem lehet elérni sem a művészetben, sem a tudományban.

Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy az értékelésünk alapját képező normákat a legtöbben közülünk nagyon korai éveinkben lefektetjük, és később ezeken már nem tudunk változtatni. Koordinátáim szerint, a szellemi alkotómunka látszott annak a legnagyobb célnak, amiért bárki csak küzdhet, az egyetlen dolognak, amiért érdemes küzdeni. Értékítéletünknek ez a korai éveinkben történő kialakulása a legfontosabb szempont a nevelés számára, és gyakran tudni szeretném, hogy milyen emberekké fejlődnek majd azok a fiatalok, akik a tévé erőszakot és gyilkosságot sugárzó műsorán és a család reklámozáson nőnek fel, gyakran olyan családi hagyományok nélkül, amelyek e hatásokat ellensúlyozhatnák.

Gyakran megkérdezik tőlem, hogy mi képp adhatott szülőházam, a kicsi Magyarország viszonylag olyan sok kiemelkedő művészt és tudóst a világnak. Az ebben közrejátszó tényező bizonyára a szellemi értékek méltánylása volt, ami családom életét is jellemezte, s bizonyos mértékig az egész nemzet hagyománya. Egy kiemelkedő tudós a nép szemében magasabb polcon állt, mint egy kiemelkedő üzletember, tisztviselő vagy politikus.

A kis bibliai Dávid, aki megölte Góliátot, biztosan nagy megelégedést érzett, amikor óriás ellenfelét a földön kinyúlva látta. Az igazi tudós sohasem érezheti ezt a megelégedést. Az ember fejében körvonalazódhat egy akkora probléma, amekkorának Dávid látta Góliátot, de mi helyt a probléma megoldódik, rögtön el is enyészik, elveszti minden érdekességét. Talán ez az, ami mindig tovább és tovább ösztökél bennünket, és nem engedi, hogy leüljünk, s a múltban elért teljesítményeknek örüljünk. Helyesen mondják, hogy „aki babérajain ül, rossz helyen viseli azokat“. Mindez izgalmas, de nem kellemes. Ez az alkotó megszállottság nem megy gyötrelmek nélkül. Úgy látszik, minden szülés fájdalmas.

A hangyákat hatalmas alkotóösztön hajtja, hogy magas hangyabolyokat építsenek, amelyek lényegében értéktelenek. A kérdés nemcsak az, hogy alkossunk-e, hanem az is, hogy mit alkossunk. Ez a probléma természetétől függ. Felvetni egy

jó problémát, kérdezni egy jó kérdést — már a munka felét jelenti. A tudományos alkotóképesség értéke attól a feladattól függ, amelyre ezt az alkotóképességet fordítjuk. Minél nagyobb, alapvetőbb a probléma, annál jobb, de itt is megvanak a szigorú korlátok, és a túlméretezett feladat sem ér sokat. Goethe mondta, hogy „sehol nem nyilvánul meg a lángész világosabban, mint a bölcs önmérsékletben“; Newton, aki a gravitáció alaptörvényeit kidolgozta, mindig távol tartotta magát a gravitációs erő jellegének problémájától, amit ugyanúgy nem tudunk ma sem, mint nem tudtak az ő idejében, és ismeretlen marad még valószínűleg sok ideig, ha nem örökre. Ami engem illet, én csak az alapproblémákat szeretem, és a saját kutatásomat azzal tudnám jellemezni, hogy elmondom: mikor letelepedtem Woods Hole-ban és elkezdtem horgászni, mindig irdatlan nagy horgot használtam. Meg voltam győződve arról, hogy semmiképp sem fogok semmit, de úgy véltem, hogy sokkal izgalmasabb egy nagy halat nem kifogni, mint egy kicsit. Azóta csökkentettem horgom méreteit, és most már meg-megakasztok egy halat.

ÉSZREVÉTELEK A NEVELÉSRŐL

Megkíséreltem bemutatni, hogy a működés a szerkezetektől függ, az emberi tetteket az agy szerkezete határozza meg. Ha mindössze ennyiről volna szó, akkor semmit sem tehetnénk a dolgok mai folyása ellen, és ez a könyv fölösleges lenne. Az ember azonban azért tarthatja kezében a saját jövőjét, mert az agy sok vonatkozásban hasonlít egy újonnan megszerkesztett géphez — a számítógéphez. A számítógép is egy szerkezet, mint annyi más hasonló konstrukció, de hogy mit képes elvégezni, az nem csupán nyers vázától, hanem finom elektromos és mágneses szerkezeteitől is függ, azoktól a szerkezetektől, melyeket programozással megváltoztathatunk.

Amit mi nevelésnek nevezünk, az nem egyéb, mint az agy programozása abban a korai szakaszban, amelyben még formálható. Az emberiség jövője a neveléstől függ, attól a programozási rendszertől, amely tetszés szerint változtatható. Az emberi történelem lényegében ennek a programozásnak a fokozatos változását tükrözi, és hogyha bárki összehasonlítja önmagát egy vad emberevővel, beláthatja, hogy az egyetlen lényegbevágó különbség kettejük között abban az eltérő

nevelési programban van, amelynek külön-külön alávetették őket. Ebből az következik, hogy a nevelés az emberiség egyik legfontosabb tevékenysége. Csodálatos lehetőségek felé tár kaput, de ugyanakkor szörnyű veszélyeknek is kit teszi az emberiséget. Nevelés útján bármelyik diktatórikus rendszer saját érdekében alakíthatja át a társadalmat, ártatlan embereket vérengző gyilkosokká változtathat, amint erre századunk folyamán nem egy példa volt már.

A politikai rendszerek mindig saját javukra használták ki ezeket a lehetőségeket. Minden új politikai rendszernek minden időben első feladata, hogy megtegye saját nevelési rendszerét, mely érdekeit szolgálja és megszilárdulását biztosítja. Jómagam feudális országban nőttem fel, ahol a gondolkodást veszedelmes dolognak minősítették. Ilyenformán szakadatlan magolásra kényszerítették, és arra tanítottak, hogy a legnagyobb erény, ha valaki kész meghalni a királyért. (Később megtudtam, hogy a király valójában azt a klikket jelentette, amelyik kibőbántotta az első világháborút, meghamisított jelentéseket továbbítva az uralkodónak.)

Elméletileg megvan a lehetősége annak, hogy nevelés útján gyökeresen megváltoztassuk a történelem menetét, a szűklátókörű nacionalizmust általános emberi szolidaritással váltsuk fel. A gyakorlatban azonban felmerül a hatalmas kérdés: ki képes, ki alkalmas arra, hogy tanítsa az ifjúságot? Léteznek az idősebbek, akik tanítják az ifjakat, de az idősebbek hajlamosak arra, hogy azt a világot közvetítsék tanulóik felé, amelyben maguk is felnövekedtek. Ki tanítja a tanítókat? És milyen világba akarunk eljutni? Ha válaszolni tudunk ezekre a kérdésekre, már félúton vagyunk a problémák megoldása felé.

Hasonló megközelítésben: az ember cselekedeteit meghatározó egyik leglényegesebb tényező az az értékrendszer, melyet fiatal korában alakít ki. Ha én hetvenhat évemmel még mindig türelmetlenül rohanok reggelente a laboratóriumba, ez azért van, mert mint gyermek megtanultam a szüleimtől, hogy az egyetlen dolog, amiért küzdeni érdemes, az új tudás vagy új szépségek megteremtése.

A tantárgy, amelynek döntő hatása volt értékrendszerünk kialakulására, az a történelem. Milyen más alapokra lehet a jövőt építeni, mint a múltra? Bár természetűdös vagyok, mégis úgy gondolom, hogy a történelem a legfontosabb tantárgy egy gyermek nevelésében. De ennek a valóságos történelemnek kell lennie! A

„valóságos történelem“ értelmezésem szerint az ember lassú fejlődésének a története, annak története, hogyan emelkedett ki állattársai közül mai kiváltságos helyzetébe, ahol értékelni tudja a szépséget, a tudást, és önmagáról medítál. A felemelkedés útjára két tényező eredője: az egyik előrevisz, a másik visszahúzza az emberiséget. Visszahúzzák a háborúk, a vérengzés és a pusztítás... Ezeknek az erőknek voltak képviselői a királyok, a cárok, a diktátorok, a tábornokok és hasonlók. Történelmük nemcsak véres történelem, de hamis is, mivel — amint gyakran rámutattak már — a legtöbb háborút nem a dicsőséges királyok és vitéz tábornokok döntötték el, hanem a tetvek, a patkányok, melyek fertőzést hordoztak és járványokat terjesztettek. És eldöntötte őket a táplálékhiány, amint ezt legutóbb a biafrai tragédia is példázta.

Azoknak az erőknek a képviselői, amelyek előrehajtották az emberiséget, azok voltak, akik új tudás, új szépségek, határozottabb erkölcsi és etikai értékek után kutattak. Történelemkönyveimben sehol sem találok nevüket. Bertrand Russell találóan jegyezte meg, hogy nemzeti hőseink szobrainak talapzata annál magasabb, mennél több embert öltek meg. Véleményem szerint az emberiség igazi hősei a Galileik, Newtonok, Darwinok, Pasteurök, Shakespeare-ek, Bachok, Lao-cék és Buddhák..., akiknek nevét ritkán említik azok a történelemkönyvek, amelyek tele vannak a csatáknak és az országhatárok értelmetlen ide-oda tologatásának leírásával.

A jó nevelés megoldhat egy másik igen nyomasztó problémát: mit tegyen az ember önmagával akkor, amikor már többet tud termelni, mint amennyit elfogyasz? Ezért van szükségünk egy olyan nevelési rendszerre, mely valódi erkölcsi, esztétikai és szellemi értékek megértésére alapoz. Elegendő fenségesség, szépség és báj van a világban arra, hogy magunkba szívjuk; a valóságban nem létezik olyan reális kényszer, mely arra készítetne, hogy emberöléssel szórakozzunk.

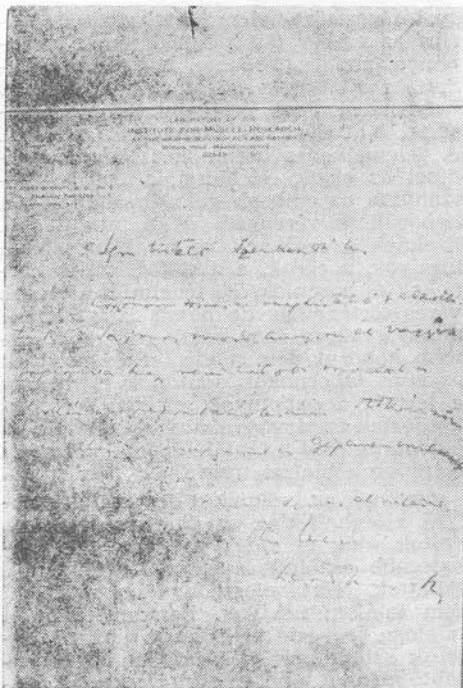
Az ebben a fejezetben ismertetett helyzet már bizonyos mértékben megváltozott. Úgy írtam le ezeket a sorokat, mint az öreg, aki a fiatalokat oktatja: ne tovább! Az ifjúság kitört, önmagát tanítja és saját világot alkot magának.

GYERMEKEK

Uram!

Szétválasztottad a nemeket, hogy az örök keresésben

**Szent-Györgyi Albert levele
a Korunk szerkesztőjéhez**

lelkünk legmélyebb húrjai

*összecsengjenek.
Az összecsendülésből gyermekek
születnek,
kedves, hóféhér értelemmel kifestő
gyermekek.*

*De elöttételeim, félelmeim és gyűlöletem
borítják el*

*ezt a tiszta elmét.
Bombavetőim az élet sötét árnyait, szép
szándékaink*

*hiábavalóságát példázzák.
És ha felnő, nemes tettekre készen,
szervezett mérsárlásra tanítatom,
legszebb éveit erkölcsi iszapba fojtva.*

*Uram, mentsd meg gyermekeinket.
Mentsd meg értelmüket,
hogy romlottságunk ne rontsa meg őket.
Mentsd meg életüket,
hogy a fegyverek, melyeket mások ellen
kovácsolnak,
ne őket pusztíthassák,
hogy jobbak lehessenek szüleiknél,
hogy építhessék önnön világukat,
a szépség, tisztesség, összhang, jóakarát
és méltányosság világát.
Melyet a béke és a szeretet kormányoz.
Mindörökké.*

SZEX

A nemiség és az éhség jelenti a legerősebb vágyat az emberben, ezek váltják ki a legerősebb érzéseket is. Az éhség gyakran vezetett háborúhoz és forradalmakhoz, a nemiség alig. Nincs politikai jelentősége, csak ökológiai szempontból jelentős. Emellett az élet legerősebb hatóereje, nélküle nyilván ki-aludna.

A nemiségben a magasztost a közönségtől csupán egy hajszálnyival választja el. A keresztény vallásoknak sohasem sikerült következetes álláspontot kialakítaniuk ezzel kapcsolatban; bűnként ítélték el a házasság előtt, és szentséget tulajdonítottak neki a házasságban. Minden, aminek valamely köze van a házasságon kívüli nemi élethez, az bűnös — ezt az érzést a vallás hagyta ránk örökölni. Úgy látszik, fiataljaink ma lerázták magukról ezt a természetellenes örökséget, azért remélhetőleg már a közeljövőben helyesebben, fogékonyabban, ésszerűbben ítéli meg a világ a nemiséget.

Hetvenhat esztendővel a hátam megett nem érzem magam illetékesnek, hogy a kor nemi problémáiról beszéljek, vagy a kérdés szakértőjének mezében tetszelegjek. Amikről beszélhetek, azok az én fiatalkoromban uralkodott szexuális erkölcsök. Akkoriban a nemiségről alkotott fogalmaink rettenetesen zavarosak voltak. Nemi kapcsolatokat házasságon kívül fenntartani bűnnek számított, a szüzesség erénynek. Ha mégis túl erős volt a kísértés, nem kellett egyebet tenni, mint elmenni a bordélyházba, mely elfogadott társadalmi intézmény volt. Abban a társadalmi osztályban, amelyhez én is tartoztam, nem volt szabad egy „tisztességes” lánnyal másként beszélgetni, mint gardedám, azaz egy idősebb hölgy társaságában — még otthon, szüleinek házában is. A leányokat annál vonzóbbnak tartották, minél kevesebbet tudtak a nemiségről.

Mindezek a szokások az erkölcsösség igényével léptek fel, de véget nem érő szenvedéseknek voltak az okozói, az idegrendszer egyensúlyzavaraira és körleléktani tévelygésekre vezettek.

Azután jött a penicillin és a „pirula”, s az egész erkölcsi struktúra világszerte fellazult. Úgy látszik, régi erkölcsünk alapján a terhességtől és a nemi betegségtől való félelem állott, lévén az erkölcsök nem egyebek, mint a társadalmat biztosító előírások. A nemi betegségekkel és törvénytelen gyermekekkel terhelt tár-

sadalom nem lehetett volna szilárd. Egyébként a nemi erkölcsök hirtelen változása is azt tanúsítja, milyen felszínesek lehetnek erkölcsi meggyőződéseink. És tanúsága annak is, hogy a történelmet már rég nem a fővárosokban, hanem a kutatólaboratóriumokban formálják, ott, ahol a fogamzásgátló tablettákat és az antibiotikumokat felfedezték. A gyöttrő szexuális korlátainktól való felszabadulás lényeges fordulópontja az emberiség történetének.

Szerintem fiatalságunk egyik legnagyobb érdeme, hatalmas erkölcsi bátorságának jele, hogy az egyik legerősebb emberi érzésnek, a szexuális vonzódásnak visszaadta tisztaságát és méltóságát. Ezzel sokkal gazdagabbá és derűsebbé tették az emberi életet, és engem személy szerint arra készítettek, hogy sajnáljam, miért nem születtem ötven vagy hatvan esztendővel később.

Nagyon tanulságos lenne végighaladni erkölcsi meggyőződéseink teljes skáláján, hogy megvizsgáljuk, vajon ugyanolyan ingatag alapokon állanak-e, mint a nemi erkölcsök állottak; hogy megvizsgáljuk, nem lehet-e őket jobb, tisztább erkölcsi normákkal helyettesíteni. Minden reménység, mely a világon létezik, ifjúságunk képességeiben és törekvéseiben lakozik. Ha ifjúságunk képes volt egy új, egészségesebb szexuális kódot alkotni, ha képes volt elvetni a nemiséggel kapcsolatos, mélyen legyökerezett, hagyományos színelést és szemforgatást az őszinteséért, becsületességért és méltóságért, nincs okunk kételkedni abban, hogy új erkölcsi szemlélet kialakítója lehet minden más — számunkra létkérdést jelentő — területen. Az ifjúság megpróbálja helyettesíteni a szűk látókörű nacionalizmust az emberi szolidaritással, a háborút a békével. Ha valamiért, hát azért imádkoznám, hogy ez sikerüljön nekik, hogy sohasse adják meg magukat, tartsanak ki a fenyegetések és megtorlások ellenére.

ÉLET A HALÁL ELLEN

A tudomány elsődleges célja, hogy az igazságra, új igazságra találjon. Ez a törekvés annál eredményesebb, mennél inkább arra irányul, hogy az igazságot magáért az igazságért keresse, függetlenül annak esetleges gyakorlati hasznától és felhasználhatóságától. Általános szabály, hogy mennél alapvetőbb és mennél nehezebben érthető egy új igazság, annál hatalmasabbak és jelentősebbek lesznek gyakorlati lehetőségei. Tulajdonképpen mindenünket, amink van — beleértve magát az életet is — a tudománynak,

a kutatásnak köszönhetjük. Ha egyszerre mindent elvesztenénk, amit a kutatás adott nekünk, a civilizáció összeroppanna, és ott állnánk ismét meztelenül, barlangok után kutatva.

Még maga a tiszta igazság is, melynek egyáltalán semmilyen alkalmazási lehetősége nincs, magasabb szintre emeli az életet. Gyakorlati szempontból meg lehetőséget mindegy volt, hogy a Föld kering a Nap körül, vagy a Nap kerüli meg a Földet. Ennek ellenére Galilei és Kopernikusz magasabb szintre emelte az emberi létet. Hasonlóképpen vélekedhetnek majd egykor első holdbéli lépéseinkről. A tudomány az élet felé irányul.

Ezzel szemben a hadseregek és a fegyverek a halál szolgálatában állanak. A hadseregek, akár védekezésre, akár támadásra használják fel őket, a szervezett mészárlás eszközei. Minden nemzetük, ágyúik, bombájuk, napalmjuk, tankjaik, rakétáik, bombázóik és harci gázuk a halál eszköze. A militarizmus halálközpontú, és a militarizmus uralta társadalom maga is halálközpontú társadalom, amint arra George Wald nevezetes képviselői beszédében rámutatott.

Eszközöket használhatunk építésre és pusztításra, az élet felemelésére és tönkretételére egyaránt. Mennél hatalmasabb egy eszköz, annál hathatósabban szolgálhatja az életet, de annál általánosabb öldöklést és pusztítást végezhet.

Az élet jobbá tételére törekvő tudományos vívmányokat a hadászat az élet elpusztításának eszközeivé változtatta. Mi, biológusok, csodálatos ismeretek birtokába jutottunk azon a téren, hogyan működnek az idegek — s a katonák felhasználták tudásunkat arra, hogy idegbenítő gázokat állítsanak elő. Csodálatos ismeretekkel rendelkezünk a betegségek természetéről, különösen a fertőző betegségek természetéről — s a hadászat felhasználta ezt a tudást, hogy tökéletesítse a bakteriológiai hadviselés eszközeit. Csodálatra méltó ismeretekre tettünk szert a növényi életről — a hadászat pedig lombtalanító anyagokat szintetizált ennek alapján. Felszabadítottuk az atomok rejtett energiáit, hogy magasabb szintre emeljük az életet, és megszüntessük a robotot — s a hadászat atom- és hidrogénbombákat gyártott ezzel a tudással, bombákat, amelyek kipusztíthatják az emberiséget. Ezek a jelenségek változtatják a hadászatra alapozó társadalmat halálközpontú társadalommá, olyan társadalommá, amely elkerülhetetlenül halad végzete felé. Valamennyien úgy végezhetjük egyszer, mint az a 6300.

juh, melyet egy reggel élettelenül találtak az Utah állambeli Shull Valleyben, miután egy harci gázokkal gyakorlatozó katonai repülőgép kissé elszámította a magasságot és a szélességet. A tévedés valóban olyan apró volt, hogy a hadsereg illetékesei nem tudták felfedni a hibát, és tagadták a felelősséget. De mi történik majd egy nagyobb baleset alkalmával, vagy éppen háború esetén, amikor a szembenálló hadseregek szántsándékkal nyitják ki a halált osztó csapatokat, lövik ki méreggel töltött rakétákat?

Miközben az Egyesült Államok tudományát helyrehozhatatlan károk érik évi százmillió dolláros megtakarítás kedvéért, nyolcvanmilliárd dollárt költenek évenként katonai célokra. Éppen mielőtt leírtam volna ezeket a sorokat, szavazott meg a kongresszus húszmilliárd dollár „különköltséget” a hadseregnek. Húszmilliárd az kétszázszor százmillió. A katonai költségek és a társadalom megsegítésére fordított kiadások viszonyát jól szemléltette nemrégiben a *The New York Times* címlapján egymás mellett közölt két számoszlop. Az egyik egy apró tudományos felfedezés költségeiről számolt be, egy új kanyaróellenes védőoltás kidolgozásáról, mely a becslések szerint egyedül az Egyesült Államokban évi 30 000 életet ment meg. A másik számoszlop a heti vietnami háborús statisztikákat adta össze, kimutatva, hogy a Vietnamban megölt amerikai katonák száma elérte a 40 000-t. A kanyaróoltás felfedezése körülbelül 100 000 dollárba, a 40 000 katona elpusztítása mintegy 100 milliárd dollárba került.

Amikor felfedeztem az aszkorbinsavat (a C-vitamint), büszkeséget éreztem, hogy olyasmivel vittem előre a tudományt, mely semmiképpen sem járulhat hozzá az öldökléshez. Ez a büszkeségem azonban rövid életű volt. Egy nap, amikor meglátogattam egy gyárat, tégelyek seregére lettem figyelmes. Elmondták, hogy ezek a tégelyek nyers aszkorbinsav-készítményt tartalmaznak; a német tengeraltjárókon helyezik el őket, ilyenformán a tengeraltjárók halált osztogató küldetésben hónapokon át a nyílt tengeren tartózkodhatnak anélkül, hogy legénységüket megtörné a skorbut.

Fokozatosan lefaragjuk tudományos és kulturális juttatásainkat, hogy tovább bővítsük amúgy is duzzadt hadi költségvetésünket. Egy társadalmat, amely halált osztani készül, nemigen lehet megmenteni. Egy atomháborúban csak azok tarthatják magukat szerencsésnek, akik az első csapásra meghalnak...

Fel kell riadnunk, fel kell számolnunk a hadseregeket, és meg kell szabadulnunk az őket támogató héjától, fel kell számolnunk a pusztító berkeketek megszállottjait, hogy jobb életet építhessünk, amelyben a modern tudomány nyújtotta csodálatos eszközöket és lehetőségeket kihasználhatjuk.

UTÓIRAT

Jóformán már befejeztem ezt a könyvet (a *The Crazy Ape* címűt — a fordító megjegyzése), amikor a My Lai-i mészárlás részletei napvilágra kerültek. Kínos volt látnom befekettítve hazám nevét, azét az országét, amely sokáig az emberi eszmények zászlóvivője volt. Mi, amerikaiak tudjuk vagy legalább sejtjük, hogy a My Laiban történetekhez hasonló dolgok tovább folynak, és — a cinkosok felelősségével — sokkal súlyosabb gaztetekben és kínzásokban is bűnrészesek vagyunk.

Nyilván az történik majd, hogy a fővádlottakat haditörvényszék elé állítják, és szigorú büntetést szabnak rájuk. A hadsereg megpróbálja kitisztítani a becsületen esett foltot, és saját ártatlanságának igazolására megkísérli néhány egyénre, elsősorban Calley hadnagyra hárítani a felelősséget. Calley hadnaggal kapcsolatban engem mindenekelőtt nem az nyugtalanít, hogy őlt, hanem az, hogy a tanúk szerint nagyon tisztességes legény, jó tanuló és jó katona volt, nyilvánvalóan mindig teljesítette kötelességét, soha semmilyen jelét sem mutatta bűnös hajlamoknak. Ez az, amitől elborzadok, mivel ez bizonyítja, milyen szörnyen brutálissá tehet a háború és a katonaelet, hogyan képes tisztességes embereket tömegvilkosokká változtatni, olyanokká, akik hidegvérrel lőnek agyon asszonyokat és gyermekeket. A vádlók maguk tették Calley hadnagyot gyilkossá. Ha én volnék a bíró, elutasítanám a vádat, felmenteném Calley-t és társait, de szigorúan elítelném a társadalmat, mert olyan intézményeket hoz létre, amelyek gyilkosokká változtatnak tisztességes embereket. Mindenekelőtt a hosszadalmas katonai kiképzés, amelynek fő célja, hogy megtanítsa az embereket vakon engedelmeskedni a parancsoknak. Eppen ez az, amit Calley tett. Jó katona lett belőle. Van egy magyar közmondás: „Fejétől bűdösödik a hal.”

Van itt még egyéb is, ami engem ebben az egész ügyben nagyon meggondolkoztat. Kísérlet történt annak bebizonyítására, hogy szó sem lehetett a mé-

szárlásról, hiszen My Lait már egy korábbi légitámadás eltörölte a föld színéről. Ha ez bizonyítható, nem lett volna több probléma. Ez az, ami engem zavar. Ha ez a légitámadás igaz, minden gyermeket és asszonyt éppen úgy megölték volna. Miért rosszabb a civilek nyílt lelövése a földön, mint egy légitámadás, amely rutinművelet? Csak azért, mert a repülő, aki ledobja a bombákat, nem látja az áldozatokat? Puskával szemtől szembe ölni, látni azt, amit teszünk, elfogadni a felelősséget érte — bátrabb és becsületesebb?

A helyzetet az teszi különösen visszatekintővé, hogy az Egyesült Államok, mi voltunk azok, akik alapelveként mondtuk ki egykor: „a parancs végrehajtása nem menti fel a bűnösöket, mindenkinek saját erkölcsi mércéje szerint kell cselekednie, és felelős saját lelkiismerete előtt.” De ha ez így van, hol vannak a határok? Nekem azt súgja a lelkiismeretem, hogy helytelen dolog tízezer kilométerre utazni hazulról és embereket ölni azért, hogy hatalmon tartsuk egy rendőrállam antidemokratikus és korrupt kormányát. Nyilván, ha mint fiatallembert engem is Vietnamba küldenének, csupán önvédelemből nekem is ölnöm kellene. De ha nem kellene odamennem, nem volna okom erre az önvédelemre. Ilyenformán, ha valóban hűszesztenődös volnék, és behívnának, hallgatnék lelkiismeretemre, és bizonyára kettészakítanám a behívómat. Valószínűleg börtönbe küldenének, talán öt év kényszermunkára. A bíróság, amely börtönbe küldött azért, mert nem akartam ölni, elvileg ugyanaz lenne, amelyik el fogja ítélni Calley-t, amiért engedelmeskedett annak a parancsnak, hogy öljön.

Az egész helyzet példázza, mekkora mocskoba és zűrzavarba kerültünk. A fegyveres erő vagy bármilyen hasonló erő mint politikai eszköz idejétmúlt a huszadik században. Gyökeresen új utakat kell találni a politikai kérdések rendezésére. Ezek megoldása értelmet és jóindulatot, nem pedig nyers erőt követel.

A vietnami háború mérete elérte az első világháború méreteit (nem számítva a civil lakosságot ért károkat), és féltűn van a második világháború statisztikai adatai felé. Az öldöklés tovább folytatódik, beszennyezve választott hazám nevét.

Úgy ítélem meg, a hazafiság azt követeli; valamennyien utasítsuk vissza azt, hogy részt vegyünk ebben a háborúban. Ha vannak, akik segítettek az ország becsületének megmentésében, azok a béke-menetek résztvevői. Ők tüntettek, hogy

megmutassák: ez a háború nem az amerikai nép háborúja, csupán a hadseregé és a kormányé.

Az emberiség keresztúthoz érkezett, két, ellenkező irányba mutató jelzőtábla áll előtte. Az egyiket a My Lai-ban történt események jelképezik. Ez a tábla sötét világ felé mutat, melyet katonai-ipari komplexumok urálnak, rettegés, gyűlölet és pusztítás vezet. Megvalósításai a terror, a pusztítóeszközök..., atombombák, tengeralattjárók, napalm, srappnelek, lombtalnitó szerek, mérges gázok..., az utolsó ítélet útjelzői...

A másik útjelző az ellenkező irányba mutat. Napfényes, békés, tiszta világ felé, melyet a jóindulat, az emberi összefogás, tisztességtudás és méltányosság övez, amely megszabadult az éhségtől és a betegségekől, békét biztosít mindenki számára.

Nem vesztegethetjük sokáig az időnket arra, hogy határozzunk, melyik utat válasszuk. Hosszas habozás esetén megtörténhetik, hogy nem lesz már lehetőségünk a választásra. Pedig olyan egyszerűnek látszik a választás. Vagy talán mégsem az?

KÖVETKEZTETÉSEK

Az emberek többségének nevelése már jóval a születés előtt meghatározott. Az anyám is néhány nemzedékkel azelőtt kezdődött, mielőtt megszülettem volna. Akkor, amikor egy szegény, mezítelbas észak-magyarországi paraszt dél felé vette útját, és ott elszegődött egy gyógy-szerészhez. Később ez a legény a bécsi egyetem élettan-professzora, és a kar dékánjaként az akkori modern orvostudomány központjába került. A fia és a fiának a fia is tudós volt. Én az ő dédunokája vagyok. Fiatal éveimben kialakult értékrendem szerint a legnagyobb dolog, melyért küzdeni érdemes — a tudás, az ember javát szolgáló új ismeretek. Pályafutásom kezdete óta sok méltánytalanságot és megpróbáltatást kellett elviselnem ennek az eszmének a szolgálatában. Később Hitler megтанított arra, hogy a tudás önmagában, erkölcsi értékek nélkül haszontalan. Ő sem tudott elbátortalanítani, mert csak az volt a kérdés, hogyan lehet megszabadulni tőle. [...] Az Egyesült Államokba jöttem, abba az országba, amely akkori elképzeléseimhez a legközelebb állott. Azt reméltem, kutatói tapasztalatomat a rák elleni harc szolgálatába állíthatom, az ellen a betegség ellen harcolhatok, amely egyedül ebben az országban két percnél

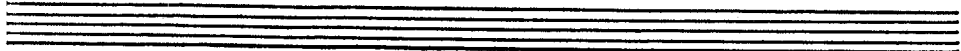
pusztít el egy-egy hosszas szenvedéseken átesett embert. Az ellen a betegség ellen, amely két legkedvesebb hozzátartozótól fosztott meg.

Ma az öldöklésnek előnye van a gyógyítással szemben. Emiatt — a tudományos tanács véleménye ellenére — megvonták tőlem a költségvetésből a kutatási segílyt. A kormány a tudományt nélkülözhető társadalmi fényűzősként kezeli, és életemben most először reményvesztettnek érzem magam. Fel kellett tennem a kérdést, vajon én jártam volna mindig rossz úton? Leírtam a gondola-

taimat, hogy — fekete sorokban a fehér papíron — tisztán lássam őket magam előtt. Hogy világosan áttekinthessem és eldönthessem, ki követi a hibás utat.

Végkövetkeztetésem, hogy az én utam a helyes. A sebesség, amellyel az általam választott és kedvelt ország a lejtőn lefelé halad, azt bizonyítja, hogy ez az állam választott helytelen utat. Az ifjúságnak ajánlom ezt a könyvet, abban a reményben, hogy ismét helyes útra segíti a nemzetet. Az egész országnak ajánlom, amely jószívvel fogadott, és évek hosszú során át támogatta kutatásaimat.

Szabó T. E. Attila összeállítása

A bécsi döntés a történettudományban

Egy izgalmas és egy hasznos könyvet olvastam a napokban. Az első* egy kolozsvári — a második** egy bukaresti kiadó gondozásában jelent meg. Mindkét szerző — A. Simion és Traian Bunescu — a bécsi döntés előzményeit és következményeit tárgyalja. Tegyük hozzá: rendkívül dokumentáltan és történeti tárgyilagossággal. Bőségesen merítettek a királyi és a minisztériumi levéltárakból, áttanulmányozták a kor gazdag s nagyrészt még csak kéziratban fellelhető memoárirodalmát, valamint a német és olasz diplomáciai iratokat, a magyar külügyminisztérium anyagát, Ciano, Churchill, Gafencu naplójegyzeteit és emlékezéseit, s természetesen a Kommunista Párt tevékenységére vonatkozó dokumentumokat.

A. Simion és Traian Bunescu munkái a legújabbkori történelem kérdései iránti érdeklődés fokozódásának bizonyítékai. S az érdeklődés nemcsak a történészek részéről nyilvánul meg; a történelem menetét figyelemmel kísérő mind szélesebb olvasórétegek igénylik a jó könyveket.

Nem célunk részletesen ismertetni vagy elemezni a két könyvet. Az életünkben lejátszódott eseményeket, az 1930 és 1945 közötti történéseket megismerni igyekvők figyelmét azonban szeretnénk e két könyvre irányítani.

A szerzők bőségesen használják egyes magyar történészek (Csatári Dániel, Juhász Gyula, Karsai Elek) vonatkozó írásait is. Megállapíthatjuk, hogy mind A. Simion, mind Traian Bunescu hivatalos dokumentumok adataival bizonyítja: a bécsi döntés kizárólag a német imperializmus érdekeit képviselő Hitler diktátuma, amelyet az olasz diplomácia aktívan támogatott, s a felelősségben részes az angol és francia kormány, hiszen elősegítették a német imperializmus „Drang nach Osten” politikáját, s mind a magyarországi, mind a romániai uralkodó osztályok szovjetgyűlöletük következtében és a szocializmustól való félelmükben kiszolgáltatták országukat a hitlerizmusnak.

Nyilvánvalóan a román és magyar burzsoázia egyetértett a munkásosztály elnyomásában és féken tartásában, s nem egy esetben szorosan együtt is működtek uralmuk fenntartásában. A külpolitikában azonban egymással élesen szemben álltak, s a romániai uralkodó osztály természetesen utasított el minden revíziós törekvést.

A bécsi diktátumot végeredményben a szélsőséges nacionalista csoportok fogadják el. A koronatanácsban többek között Alexandru Vaida-Voievod, Ion Gigurtu, Constantin Argetoianu s a Vasgárda képviselői foglalnak állást

* A. Simion: Dictatul de la Viena. Editura Dacia. Cluj, 1972.

** Traian Bunescu: Lupta popularul român împotriva dictaturii fasciste de la Viena (august 1940). Editura politică. București, 1971.

a kapituláció mellett, s vetik el a fegyveres ellenállás gondolatát. A diktátum után pedig Ion Antonescu és Horia Sima biztosítják Hitlert a határozat végrehajtásáról, a belső demokratikus erők elleni fellépésről, s bejelentik Románia csatlakozását a tengelyhatalmakhoz.

A könyvek dokumentumanyaga félreérthetetlenül bizonyítja, hogy az alkuval a pillanatnyi „nyertes”, a magyar burzsoázia lényegében ugyanúgy feladta állami és nemzeti függetlenségét, mint a nacionalista frázisokat hangoztató román szélsőjobboldal. Az igazi hazafias érzést azok a kommunisták, szocialisták és haladó demokraták képviselték, akik tiltakoztak a fasiszta hatalmak döntése ellen, akik ellenállásra, a faszizmus elleni harcra mozgósították a tömegeket; s az igazi patriotizmus képviselőiként összekapcsolták a valóságos nemzeti érdekeket a dolgozók osztályérdekeivel, a nemzeti függetlenségért folyó harcot a proletár internacionalizmussal: a küzdelmet a faszizmus belső és külső leverésére összpontosították.

Az osztályszemlélet és faszizmus elleni küzdelem mozzanata csaknem hiánytalanul tükröződik A. Simion könyvében. Traian Bunescu szemléletét szintén e felismerések jellemzik, de könyvében kisebb súlyúak a faszizmus elleni küzdelem dokumentumai.

*

A. Simion könyvének utolsó fejezetei a tömegek aktív politikai szerepével foglalkoznak. A királyi diktatúra, majd a nyílt fasiszta diktatúra kapituláns erőivel szemben a kommunisták a bécsi döntés végrehajtásának megtagadására és a faszizmus elleni küzdelemre hívják fel a tömegeket. A Román Kommunista Párt 1940. szeptember 10-én az ország népéhez intézett kiáltványban szögezi le álláspontját. Az Álláspontunk címet viselő dokumentum határozottan megállapítja: kicserélődtek az elnyomók, a kizsákmányolók és népfosztogatók, de megmaradt az elnyomás, a kizsákmányolás és a népfosztogatás... Megsemmisítő katasztrófa fenyegeti a dolgozó népet, ha nem dönti meg ezt a rendszert.

Egyik oldalon „a nemzeti-legionárius állam” deklarálása Ion Antonescu, a vasgárdisták vezetésével, a másikon a kommunisták irányította tüntetések és akciók a faszizmus ellen. Az illegális Scinteia 1940. október 8-i számában felteszi a kérdést: kik győztek? S a felelet világos: „Elkövetkezett a zöldingesek győzelme Romániában. De nem a nép harca árán győztek, ahogyan dicsekszenek, hanem egy, a német imperializmus szolgálatában álló csoport teátrális puccsa által. A legionáriusokat a német és olasz imperialisták segítették hatalomra.”

A magyar uralkodó osztályok politikájával kapcsolatos A. Simionnak az a megállapítása, hogy „bár a magyar reakció reményei nem váltak be teljesen, mégis az észak-erdélyi részek átcsatolása a revizionista program jelentős győzelmét jelentette; a győzelmet azonban drágán fizette meg Horthy Magyarország”. Idézi egy magyar marxista történész, Juhász Gyula véleményét: az a magyar külpolitika, amelyet „a fegyveres semlegesség” elve jellemezett, összeomlott, s Magyarország a fasiszta Németország eszköze lett.

A román—magyar ellentétek megoldásához csak a faszizmus elleni győzelmes harc révén lehetett eljutni. Antonescu és Horthy Hitlerral való szövetségével szemben álltak a romániai és magyarországi kommunisták és szocialisták, a faszizmus leverésére irányuló nemzetköziségükben.

A könyvek áttanulmányozása utáni meditatálás közben hiányérzetei is lehetnek az eseményeket átélt olvasónak. Rögton hozzá kell tennem: ezért nemcsak a szerzőket okolom. A Simion könyvét például olyan izgalommal olvastam, mintha egy érdekesítő nyomozást feldolgozó filmet néztem volna. Most vált világossá előttem sok olyan részlet, amelyről kortársként sem tudhatam. Hiába figyeltük türelmetlenül a sajtót. Mit tudhattunk meg a diplomáciai kulisszák mögötti tevékenységből a bukaresti Curentulból, az Universulból, a kolozsvári Keleti Újságból, a budapesti Újságból vagy Magyar Hírlapból, vagy akár Hitler orgánumból, a Völkischer Beobachterből? Vagy mit tudhattunk meg a moszkvai vagy a londoni rádió kommentárjaiból? A lényegyet igen, a részleteket nem. Tudtuk, hogy az imperializmus akcióiról van szó, de a diplomáciai húzásokat nem ismertük.

Amít hiányolunk, nem a szerzők hiányossága. A helyi és munkásmozgalmi memoárirodalom hiányzik. Azokra a kommunistákra és szociáldemokratákra gondolok, akik nemcsak átélték az eseményeket, hanem azok aktív résztvevői voltak, s hiányos informáltságukkal (de a marxista szemlélet szellemében!) maguknak kellett meghatározniuk a követendő utat.

A két könyv apropójára megpróbálom visszaemlékezés formájában felidézni egy-két mozzanatát a kolozsvári munkásmozgalomnak, amely szerves része a romániai mozgalomnak.

Szemelgetek ez események forgatagában írt naplójegyzeteimből.

A második világháború kezdetének napján, 1939. szeptember elsején hosszú bejegyzésre bukkanok: „Az európai válság csúcspontjára jutott. Nyugtalan vagyok. Az elmúlt napok bizonytalanságai; nyugtalanító hírek, amelyeket tudatunkba rögzít a rádió; különös érzéseket keltenek bennem. Hiszem, hogy nem egyedül én vagyok így. Tudom, hogy ezer és ezer, valamicskét is gondolkozó ember itt csakúgy, mint Angliában vagy Németországban, ugyanilyen érzésekkel ébred naponta. Nyugtalan-ság-érzetem kollektív érzés, melynek alapja nem a félelem, nem egyéni sorsom bizonytalanná válása, de ennél több: aggodalom a hozzám közelállókért, bajtársaimért, a dolgozó nők és férfiak sorsáért; aggodom a gyermekekért és asszonyokért, és kultúránk mindennapi kicsinyégeiért. Nagyképű lennék — és gyáva is —, ha nem ismerném be, hogy magamat is félttem. Nem szeretnék meghalni egy gépfegyver-golyótól vagy gránátszilánktól, nem kívánom, hogy a közelembé tévedő bomba robbanási körzetébe kerüljek. Szeretnék élni és dolgozni. Ki akarom venni a részem eszménk megvalósításának előkészítéséből.

Napok óta bárhova megyek, bárkivel beszélek, ugyanazt a kérdést szegezik nekem: hisz a békében, elkerülhetetlennek tartja a háborút? Az emberek szeretik magukkal elhitetni a békés kibontakozás lehetőségét. Új, szeptemberi megoldást várnak, új Münchent. Már-már szállóigévé kezd válni az egy év előtti franciaországi intellektüelek és szakszervezeti vezetők között oly népszerű állásfoglalás: »Ha a háború és szolgaság között kell választanom, az utóbbi mellett döntök.«

Emberek, kikben biztam, kiket sokra tartottam, többre, mint amilyeneknek bizonyulnak, szegyenkezve ismerik el bátortalanságukat.

Biztos vagyok a háborúban. Az imperialista ellentétek elkerülhetetlenül vezetnek a háborúba. A statikus, kielégített és a dinamikus, éhes tőkés országok között a véres harcnak, a hódításnak vagy a leszámolásnak be kell következnie.“

Az emberek érezték a nagy összeütközések előszelét. Mégis csodákban reménykedtek. Innen a passzivitás, a hatalmak és erőszakgépezetek előtti meghunyászkodás.

A naplóban kifejtett gondolatok nem csupán egyéni vélemények. Annak a közösségnek az álláspontját tükrözték, amelyhez magam is tartoztam, s amelynek tagjai nem rendültek meg a szocializmus győzelmébe vetett hitükben.

Természetszerűen a világpolitika alakulásának figyelése közben elsősorban a belpolitikai kérdésekkel foglalkoztunk. A demokratikus front szélesítése mind nagyobb akadályokba ütközött. A román polgári demokrata pártokban is tért nyertek a fasiszta elgondolások, a Magyar Párt egyes rétegei az olasz fasiszmus irányába tájékoztak. Az Erdélyi Magyar Szó barátainak 1939. december végi találkozóján, amelyen munkások, parasztok és értelmiségiek vettek részt, a megjelentek hitvallást tettek a népi demokrácia s a magyar—román testvéri összefogás mellett.

1940 elején kétirányú fasiszmus ellen kell küzdeni. A királyi diktatúra mind nyomasztóbb. De még rettenetesebb rémként tűnik fel ismét az ország és a nép sorsát Hitlerékhez kapcsolni akaró Vaszgárda fokozódó tevékenysége. Saját sorainkban is ki kell védeni egyes szakszervezeti vezetők opportunistáinak intrikáit s a munkásegyletet szervező demagóg népámitók antimarxista konkolyhintését. A vasmunkás szakszervezet titkára 1941 áprilisában egy beszélgetés folyamán kijelenti, hogy a munkásmozgalomban ma csak kétféle ember van: mindazok, akik a rendszert támogatják, szociáldemokraták, akik annak ellenségei, bolsevikiek. Élesen tiltakozom. Egy év múlva ez a titkár a hivatásszervezet titkáráként működik, én pedig háziörizetbe kerülök.

A történelem ironiája, hogy 1940 kora nyarán, alig két-három hónappal a bécsi döntés előtt, a királyi diktatúra, a polgári demokratikus pártok és opportunisták szakszervezeti vezetők támadásait a kommunisták és forradalmi szocialisták ellen irányítják. Érzik saját fenyegetett helyzetüket, a trón ingadozását, a kényszerrendszabályok fokozását; a hitlerizmus és belső fasiszta erők döntő rohamra készülnek. És mégis, támadásaikat a szocialista mozgalom ellen irányítják.

Május közepén a Nemzeti Újjászületés Frontja kolozsvári vezetőségének ülésén egyik volt szocialista a „nagy” kommunista veszélyről beszél, s bejelenti, hogy a legközelebbi ülésre referátumot készít „a gyanús szervezetekről és a szakmai szervezetekben működő gyanús személyekről”. Valamivel előbb a Magyar Népközösség távolítja el soráiból Józsa Bélát és Nagy Istvánt. A magántisztviselők szervezetében antiszemita kijelentések hangzanak el. Egy júniusi reggeli séta alkalmával, egyik elemi iskola előtt megállok, hogy hallgassam a gyerekek vidám énekét. Kedves, gyermekeknek írt szöveg, de a Giovinezza, az olasz fasiszták indulójának a dallamára. Hazamegyek, s miközben a rádióban a tömeg üvölti a Sieg! Heil!-t, az emberirtó hitlerizmus jelszavát, naplómban megvallom szocialista hitemet.

Június 9-i jegyzeteimből: „Hogy nem fog egyik napról a másikra megvalósulni a szocializmus, az természetes. Az álomképekben való hit helyett dolgozni kell, szétörögni a mítoszokat, és erőnkre támaszkodva dolgozni, építeni; csodákra nem várni, de kétségbeesve lemondani se. A fanatizmus nem elég a szocializmushoz, mint ahogy a fatalista végzettség szélsőségeire sem lehet hagyni a munkásmozgalmat. Céltudatos munka, előttünk mindig a végcéllal — és meglesz az eredmény. A szocializmus minden, és

én büszke vagyok — most érzem — arra, hogy az apám munkás, hogy szocialistának nevelt engem is, hogy fiatal iskoláskoromtól munkások között élhettem, a munkásmozgalmat közelebről figyelhettem és aktív részese lehettem.“

Fokozódott a tengelyhatalmak beavatkozása a román belpolitikába és a román—magyar kérdésbe. A külpolitikai helyzet rendkívül komoly 1940 júliusában.

Július 8-i bejegyzésem: „Egyetlen megoldás egy népkormány sürgős hatalomrakerülése lenne. Olyan népkormányé, amely teljesen likvidálná az egész jelenlegi rendszert, minden uralkodó rétegével, korrupciójával, munkásokat és nemzetiségeket elnyomó politikájával együtt... Népkormányt kell kiharcolniok az elégedetlen tömegeknek. A hangulat az egész országban forradalmi. Mindenki elégedetlen. Most kell résen lenni minden forradalmi szocialistának. A lázadások és lázongások forradalommmá terebélyesítése s annak győzelemre juttatása a feladat...“

Július végén elvbarátaimmal sokszorosítón elkészítjük és kiadjuk az illegális Forradalom első és egyetlen számát.

Augusztus 30-án eldöntötték néhány évre Erdély sorsát. Az osztályuralom maradt, csak formája változott. Csak annyit jegyzek fel — emlékeztetőül: „A munkásság azonban tovább kell hogy folytassa küzdelmét teljes felszabadulásáért.“ S két nap múlva, az utcai gyűlések s az új körülményeket felmérő titkos megbeszélések lázában: „Az embereken, ha elvesztik a fejüket, segíteni kell. »Román, magyar, szláv bánat egy bánat« — talán így írja egy helyen Ady. S a román—magyar sors, ha eddig nem is akarták a vezetők észrevenni, közös sors. A kis nemzetek sorsa. Elnyomatás, szenvedés és bánat mindannyiunknak osztályrésze. Legfeljebb az egyik jobban érzi, mint a másik. Ennyi a különbség.“

Nem tudom, ki „dobta be“ a publicisztikába a „rendhagyó“ szót. Nem is érdekelt eddig. Mégis úgy érzem, hogy rendhagyó módon szóltam hozzá két könyv kapcsán egy olyan kérdéshez, amely milliókat érintett. Rendhagyó jegyzetek, de hiszen a történelem maga is rendhagyó. És minthogy az emberek csak évtizedek múlva ismerik meg egyes történeti események rugóit és lefojlyását, akkor, amikor nyilvánosságra kerülnek a hét pecsét alatt őrzött dokumentumok, szükséges a döntésekben részt nem vett emberek történeti szerepének a bemutatása is.

Számot kell vetni a szereppel is, amit az ismeretlen vasasok és építők, vasutasok és gyári munkások éltek át munkahelyeiken, családjukban, szervezeteikben s napról napra kifejtett politikai tevékenységükben. Nem rendhagyó a megállapítás a tömegek történelemalakító szerepéről, s a történészek a kis emberek emlékiratainak megírását is szorgalmazzák.

Jordáky Lajos

Üzenet és igazságtevés

Amikor a második világháborút követő emlékirat-özön egy-egy kötetét, Churchill, Zsukov, de Gaulle, Eisenhower önéletírásait olvastam, kissé elfanyalodtam, lám mi ebből is kimaradunk. Hiába volt nekünk Bethlen Miklósunk és Arva Bethlen Katánk, Mikes Kelemenünk és Rákóczi Ferencünk, Borsos Tamásunk és annyi más hadvezér-tollforgatónk, fejedelem-tollforgatónk, kancellár-tollforgatónk, nagykövet-tollforgatónk, nagyasszony-tollforgatónk, hiába hagytak ránk pompás leveleket, útirajzokat, naplókat, testamentumokat, benső vívódásleírásokat, napjainkra — úgy látszik — elakadt-elapadt az emlékezőkedv, nem vállalkozik senki sem életpályája bemutatására s egyben a közélet-történelem, a két világháború és a közéjük eső korszak személyes sűrűtű, szubjektív szűrésű elénktárására.

De miről mesélhetnének öregeink? — tettem föl magamnak a kérdést, elvégre az elmúlt fél évszázadban meglehetősen peremes szerepet játszottunk. Persze, emlékiratot lehet szűrke kis szerepről, jelentéktelen életről is írni, de az ilyesmíhez fokozott érzékenység és memória, hatékonyabb írói fegyverzet kell, hiszen nem segít maga a téma, a történelem légköre.

Aztán csak megjelent Lám Béla, Balogh Edgár, Antal Dániel önéletírása, még hömpölyög Nagy István önéletrajzi regényének folyama, árad Kacsó Sándor, Bartalis János és Tamási Gáspár emlékezése, s azon veszem észre magam, vakarom a fejem, kit hagytam ki a fősorolásból, ki fog megsértődni. Nem is folytatom a listát, csupán egyetlen könyvről írnék, a Veress Páléről.*

Az íráshoz merészség kell — tehetségen, tudáson, sok egyeben kívül. Az önéletíráshoz különösen jó adag szükségeltetik, hiszen a szerző föltételezi önmagáról, hogy élete a mások érdeklődésére számot tarthat. Ha pedig olyan szerző vesz tollat a kezébe, aki nem vezetett hadakat, sem államot, nem nagy tudós vagy rajongott színész, akkor kétszeresen is nagy bátorság kell ahhoz, hogy publikum elé tárja életét, s elvárja, hogy az „íme, ez voltam én“-felkiáltásra odafigyeljenek.

Mi tűrés-tagadás, ilyen kételyek, kérdések kavarogtak bennem, amikor a Kalapács, könyv, muzsika kötetet kezembe vettem. Jó negyedszázada ismerem szerzőjét. Amikor a város egyik vezetője volt, mint kezdő riporter közelebbről is bele-belepillantottam munkájába. Jó ideig számomra a „munkáspolgármester“ megtettesítője ő volt, azt is tapasztalhattam annak idején, hogy Kolozsvár lakossága számára neve fogalom volt, sőt a sors úgy hozta, hogy amikor a tollat kalapáccsal kellett fölcserelnem, s amikor nem bírtam a munkát, vagy elkeseredtem, munkástársaim az Unirea-gyár kovácsműhelyében azzal vigasztaltak, ne búsuljon, látja, Veress Pali is nálunk volt rehabilitáción, aztán csak visszakerült a közüzemekhez. Nos, mindezek ellenére kérdőjelek sorát szerettem volna írni könyve első lapjaira.

A könyv indítása ugyanis a szokásos, ki volt nagyapám, ki a nagyanyám, miféle emberek őseim harmad- és negyedigiglen visszafelé. Ma, amikor az időbontásos, bonyolultabb építkezést, hátra- meg előretekintő szerkesz-

* Veress Pál: Kalapács, könyv, muzsika. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

tést tapasztaljuk nemcsak a nagyobb lélegzetű regényekben, hanem a kisebb drámákban és elbeszélésekben is, akkor elvártam volna, hogy az önéletrajzírók is — nem divatból, nem pusztán modernkedésből, hanem az összetettebb struktúra kínálta előnyök kiaknázása végett — éljenek a mai irodalmi eljárásokkal. Nem, ilyesmit nem találunk Veress Pál könyvében, de hivatások iróink önéletírásaiban sem.

A nagy államférfiak, diplomaták, hadvezérek önéletírásaikban gyakran fejtik ki állambólcseseleti nézeteiket, történetfilozófiai meglátásaikat, s általában törekednek gazdag életpályájuk tapasztalatainak általánosítására, elméleti következtetésekre. Veress Pál könyvében nem lelünk ilyen törekvést.

Találunk viszont mást. Húsz-harminc oldal elolvasása után már meggyőz minket arról, hogy ezt a könyvet nemcsak a tények, a kor többé-kevésbé hű bemutatása teszi érdekessé, hanem elsősorban maga a szerző. Mert Veress Pál tollforgató a szó igazi értelmében. Remek memóriája s leíró képessége van. A század eleji Marosvásárhelyt, a szülői házat és környékét úgy tárja elénk, mintha nem rég letűnt világot festene meg, hanem a tegnapi. Magam előtt látom az építőanyaggal, tűzifával megrakott udvarukat, a meszesgödör vizében tutajozó gyermekeket éppúgy, mint az őszirózsás forradalom napjainak enyedi vasútállomását.

Jó érzékkel rajzolja meg egyes alakjait is, legyen szó az édesanyjáról vagy Berde Máriáról, egykori tanárnőjéről, akár munkástársairól vagy az orosz hadifoglyokról. Portrészerezkesztése sajátos, hasonlít a gyermekrajzokhoz, a naiv festők művészetéhez, nem részletezi a jegyeket, tulajdonságokat, hanem csak azt írja le, ami emlékezetében maradt, de az a szelektív memória jól megőrizte, kiemelte a döntő vonásokat, s kevéssel is sokat tud mondani.

Aki ismeri Veress Pált, tudja, hogy mesélőkedve kiapadhatatlan. Kíváncsi voltam, mit hasznosít e tulajdonságából könyvében. Nem tagadta meg önmagát. Jóízűen mesél, s érdekessé tudja tenni az egyszerű gyermekjáték kifejtését éppúgy, mint az első tüntetést, amelyen részt vett. De különösen megrendítő és mint írói teljesítmény számottevő szülei halálának leírása.

A könyv tehát nem szükölködik irodalmi erényekben, s mondhatni tárgyától függetlenül olvastatja magát, érdekes írás annak is, akit nem érdekel a munkásmozgalom története, sem a század eleji Erdély világa. Amikor azonban mindezt hangoztatom, nem feledhetem el, hogy mégiscsak olyan kötetről van szó, amely számunkra üzenetet hoz.

Mit tartalmaz ez az üzenet?

Mindenekelőtt azt, amire Balogh Edgár az előszóban rámutat; válaszolja, hogyan jut el egy viszonylag módos kisiparos fia sok-sok csapás, megpróbáltatás után, különböző hatások nyomán a munkásmozgalomba, s lesz az illegális nehéz küzdelmeit, szenvedéseit vállaló kommunisztává. Való igaz, amit az előszó megállapít: a statisztikai átlag egyéni sorsokból áll össze, és Veress Pál kommunisztává fejlődése egyike a sok-sok egyedi változatnak, erescskének, amelyből végül is összegyűl a munkásmozgalom hatalmas folyama.

Ez az út azonban, amellettt hogy mint minden ember útja, egyedi, sajátos is. Mert a kis Palika nemcsak hogy kispolgári család sarja volt, hanem a hírneves enyedi Bethlen Kollégium jól tanuló diákja, gyámja ugyanabban az intézetben tanár és ismert népdalgyűjtő, zenekutató, s amikor a fiú a négy gimnázium elvégzése után úgy dönt, hogy nem folytatja tanulmányait, többen is igyekeznek „jobb belátásra” bírni, de hiába. Mi készítette ilyen elhatáro-

zásra? A szerző több oldalról közelíti meg a kérdést, s megértjük, hogy a gyám mostoha bánásmódja mennyire elkészerítette a szeretetre vágyó kisfiút, hideg fölénye mennyire megalázta, és mindezzel párosult a növekvő legényke önállóságra, függetlenségre irányuló törekvése, szorították az anyagi gondok, a nélkülözés, a velejáró szégyenérzet, kisebbségi érzés, ami végül is mind oda vezetett, hogy a serdülő inkább vállalta az inaskodást, az értelmi-ségi jövő földadását, semhogy a gyámja rideg gondoskodását vagy a szegénydiák nyomorgását viselje el.

Veress Pál dokumentum-írói érdeme, hogy e döntő lépés sok-sok eredőjét fölhaltja, ugyanakkor szépírói mulasztása is, hogy ennek az elhatározásnak a mélyebb, lélektani ábrázolását, a jellembe, a kezdeti gyermekkorba is visszanyúló elemzését már nem képes elvégezni. Ez azonban nem is állt szándékában, s én csak mint tollforgató teszem szóvá — inkább csupán magamnak —, hogy mit mulasztott el a szerző.

Viszont mint a munkásosztálynak és öntudatosabb fiainak életpályáját bemutató dokumentum a kötet sokat és jellegzeteset nyújt. Megdöbönt, lázít, fölkorbácsol a véres munkabalesetektől, verésektől terhes enyedi inaskodás vagy a vásárhelyi vasúti javítóműhely másnak tetsző, mégis sok tekintetben hasonló világa. Hogy mennyi és hányféle hatás érte emitt a munkásifjút, hogy mit beszélget a szektás hívővel, a Bebell olvasó kommunistával, mennyire megdöböntik az árulók csalásai vagy a gyávák meghunyászkodása, hogyan tekint a magyar kommün harcosaira vagy a börtönből szabadultakra — az mind-mind értékes, ritka becses dokumentum, hiszen huszadik századi múltunk javáról, a munkásosztályban végbement alakulás, forrongás nemes gyümölcsöt érlelő folyamatáról tudóstit. Arról, hogy azok, akik megutálták a kizsákmányolásra épülő társadalmi rendszert, akiknek mélyen fáj a nyomor, az igazságtalanság, az embertelenség és az erkölcsi romlás, miért jutottak el — ha bátor és harcos emberek voltak — a kommunisták soraiba. Ily módon sok-sok mai kérdésünkre, gondunkra ad időszerű választ.

Egyik beszélgetésünk alkalmával Veress barátom kissé szomorú-kélkezőn tette föl a kérdést, vajon a fiatalok olvasni fogják a könyvet. Nem tudnék a nevükben válaszolni. Tudom viszont azt, hogy a munkásmozgalmi dokumentum-íráson túl Veress Pál könyve még valami: a harcos, küzdelmes, változatos élet, a közösségnek szentelt tevékenység, az áldozatos sors szép-míves bemutatása is. És irányulhat a fiatalság figyelme a munkásmozgalmi múlt felé, máskor ellankadhat az érdeklődés, mindig időszerű marad viszont a Veress Pál könyvből adódó tanulság: csakis a tevékeny élet, csakis a közösségben-élés lehet gazdag, változatos és tartalmas.

Nem tudnám megmondani, hogy a nagyvilág önéletrajz-irodalma mennyire arisztokratikus vagy nem, de tudom, hogy az erdélyi emlékirat-kincs jórészt az. Ezt nem elmarasztalón mondom — oktondiság volna az ilyesmi —, hanem inkább fájlalón, mert akármennyire is tisztelettel olvastam nagy uralkodóink gondolatgazdag szellemi hagyatékát vagy a hajdani asszony-írók szenvedélyeinek és szenvedéseinek liúktető leírását, mégis sajnálom, hogy oly kevés emlékezésből tudunk meg valamit a hajdani jobbágyok, bányászok, köz-katonák, mesterlegények, szolgálók vagy szabadparasztok életéről.

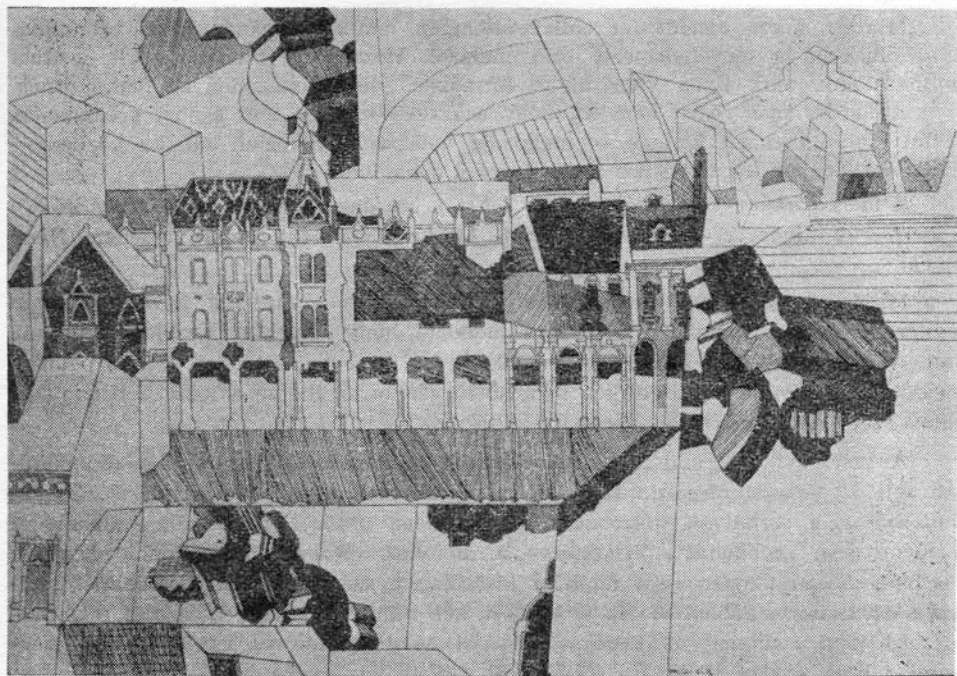
Nagy István és Veress Pál, Tamási Gáspár a nép életét mutatja be, a parasztok, munkások, kismesterek szürke napjait éppúgy, mint tüntetéses, forradalmas készülődését. A régi, arisztokratikus emlékiratszerzéssel szemben a mai — plebejusi. És ez nagy érdem, nagy nívó, mert régóta érezhető, már-

már kiáltóvá vált hiányt, űrt tölt be. Önéletrajzíróink tette pedig nemcsak irodalmi-esztétikai, de történelmi jelentőségű is. Mert egyfelől bizonyítják, hogy kisemberek életéről is lehet érdekesen, tanulságosan írni, a munkások, gazdálkodók is foghatnak tollat, sorsuk érdeklődésre tarthat számot, másfelől viszont — különösen Nagy István és Veress Pál könyve — személyes élménytárak mellett egy nemzetiség és egy osztály élménytárát is tartalmazza, és mintegy jelzi, hogy ha a háborúkban, a sorsdöntő ütközetekben vagy a diplomáciában a romániai magyarság nem is játszott jelentős szerepet, de a munkásmozgalomban, a kommunisták társadalmi felszabadító harcában, a XX. század eme legjelentősebb nemzetközi mozgalmában mi igenis szívvel-lélekkel benne voltunk, és nem kis áldozatokat hoztunk. Ezek az önéletráások ilyen megközelítésben emlékeztetést jelentenek számunkra.

Marad azonban továbbra az igény: a plebejusi emlékirásnak is fel kell művelni a mutatót az ilyen jellegű erdélyi hagyaték és a nagyvilág mai visszaemlékezéseihez hasonló gyöngyszemeket.

Ettől azonban még messze állunk.

Herédi Gusztáv

Paulovics László: Szatmár kövei

A jogismeret aradi és temesvári „topográfiaja”?

A következőkben ismertetett „diófa-teszt” nem felel meg a jogszociológiai kutatások szigorú követelményeinek, s őszintén szólva, ma már nem alkalmaznám. Néhány évvel ezelőtt — amikor a szakirodalomban hiába kerestem számszerű adatokat a jogismeret színvonaláról —, megtette kötelességét. A „felmérést” egy ember végezte: alulírott. Annyiből állt, hogy feltettem a következő kérdést: mit követ el az, aki minden formalitás mellőzésével kivágja kertjéből az öreg diófát?

Semmit, amit a jog tiltana — válaszolt a többség. Szabálysértést — óvatostak azok, akik már a kérdésfeltevésben is ravaszságot sejtettek. Arra senki sem gondolt, hogy létezik még egy harmadik válasz is, amely így hangzik: bűncselekményt.

Mindez akkor merült fel emlékezetemben, amikor Lőrincz László tanulmányát olvastam a jogismeret színvonaláról. Hézagpótló munka, sokat segíthet mindazoknak, akik ilyen vagy olyan formában jogi propagandával foglalkoznak.

A kérdés már régen nem az, hogy szükséges-e vagy sem a jogi propaganda. A mi esetünkben azt kellene — mégpedig hatékony gyakorlati munka közben — eldönteni, *hogyan* népszerűsítse a törvényeket a napilap?

S mert törvény egymagában nem lehet / burjánzott mellé sok kis rendelet. / S kertészük nincs... — borong Radnóti Miklós Tűnemény című versében. Némi joggal.

Minden további óvatosság nélkül leírhatjuk: pillanatnyilag kevés az olyan jogi szakember, aki pontosan meg tudná mondani, hány érvényben levő jogszabályunk van. A megkérdezettek közül egy sem akadt, aki erre választ adott volna, pedig a jogszabályok körét leszűkítettük a legfelső törvényhozó, illetve a legfelső államigazgatási szerv által kibocsátott normatív aktusokra.

A szocialista jogrendszer kiművelésének szakaszában vagyunk. A dinamikus fejlődő társadalmi-gazdasági valóság megköveteli a jog dinamizmusát. Ez pedig, sajnos, a szabályok sokasodását vonja maga után. Nem mindig indokolt ez a mennyiségi „robbanás”. Visszatérve a diófához, érdemes elmondani, hogy a 134/1954. számú törvényerejű rendelet kizárólag e szép gyümölcsfa védelmét szolgálta. Nem egymagában. Azóta a kérdést két minisztertanácsi határozat, egy minisztertanácsi rendelet, az Erdőgazdálkodási Minisztérium és az időközben megszűnt Mezőgazdasági Főtanács közös szabályrendelete, valamint az 1962. évi 3-as számú törvény néhány szakasza szabályozza.

A beavatatlan talán azt hihetné, hogy a jogi normák ismertetése, népszerűsítése eleve lehetetlen, s következőképp a törvényismeret színvonala is igen alacsony. Kétségtelen tény, hogy az állampolgárok ismerik a jogszabályokat.

A sajtó, pontosabban a napisajtó feladata tehát nem valamiféle jogi bozót módszeres feltérképezése és reprodukálása. Anélkül, hogy elmerülnénk a szocialista jogtudat fogalmának pontos meghatározásában, hangsúlyozni kell, hogy a fogalom sokrétű, s csupán egyik eleme utal arra, amit nagyon durva egyszerűsítéssel a jogszabályok betű szerinti ismereteként írhatnánk körül. A fogalom másik eleme nem kevésbé fontos, és ezt — a kérdés egyik hazai szaktekintélye, Anita Naschitz nyomán — a joghoz mint társadalmi jelenséghez való érzelmi viszonyulást határozhatjuk meg.

Nem szorítkozhatunk csupán törvényismertetésre, hozzá kell járulnunk a szocialista jogrendszerre vonatkozó pozitív értékítélet, az egészséges közhangulat kialakításához. Ezt a komplex célt semmiképp sem érhetjük el, ha nem válogatunk. A jogi propaganda megköveteli a választást, a lényeges és általános érdeklődésre számot tartó elkülönítését, a szűk csoportokat érdeklő „diófa-szabályoktól.”

*

A temesvári *Szabad Szó* és az aradi *Vörös Lobogó* évfolyamait lapozgatva szembetűnik, hogy mindkét lap a maga útját járja a törvények népszerűsítésében. A temesváriak a kazuisztikát választották. Havonta két-három alkalommal jelentkezik Egeressy László ügyész rovata, a *Jogi tanácsadó*. Tiszteletre méltó következetességgel négy esztendeje minden jogi vonatkozású levelet megválaszolni, és csupán az utóbbi esztendőben (1971. július 1.—1972. augusztus 1. között) csaknem kétszáz olvasó kapott eligazítást. E munka hatékonysága statisztikailag felmérhetetlen, de ha az eredményesség egyik mércéjének az állandó érdeklődést tekintjük, kimondhatjuk: elismerésre méltó tevékenységet végeztek. Egyébként a temesvári lap jogi fogadóórákat is szervez, az olvasók egy része ugyanis szóbeli felvilágosítást kér. Tavaly 625-en, az idén augusztusig csaknem 300-an keresték fel a szerkesztőséget. Az esetfeldolgozás, illetve a szoros értelemben vett jogi tanácsadás bevett formája a törvényt népszerűsítésnek. Bizonyosra vehető ugyanis, hogy a megjelenő újságcikk nem csupán a levél íróját, hanem az olvasók nagyobb csoportját is értékes információhoz juttatja.

Az aradi *Vörös Lobogó* azonos célt követ, de más úton. Az *Ismerjük meg törvényeinket* című rovat ugyancsak havi két-három alkalommal jelentkezik, de a szerkesztőség igyekezett a maga számára fenntartani a kezdeményezés lehetőségét, és — tematikai terve alapján — a helyi bíróság és ügyészség jogászait, esetenként a kolozsvári jogi fakultás tanárait kéri fel egy-egy közérdeklődésre számot tartó cikk megírására. A jogi propaganda hatékonyságát itt sem mérték fel, de a rendszeresen megrendezett szerkesztőség—olvasó találkozókön kiderült: a vidéki és városi előfizetők szívesen olvassák ezeket az írásokat.

A temesvári és az aradi lap egyaránt előszeretettel foglalkozik munkajogi és társadalombiztosítási, valamint a lakáshasználatra vonatkozó polgárjogi szabályok ismertetésével. Az aradiak az utóbbi időben szintén bevezették a kazuisztikai módszert, de nem mondtak le az általánosabb jellegű törvényismertető cikkekről sem. Sajnos, a két lap az egyoldalúságban is hasonlít egymáshoz. Ez az egyoldalúság nem a különböző jogágak közötti arányeltolódásra, hanem mindenekelőtt az eljárási jogszabályok ismertetésének teljes hiányára vonatkozik. Erre annál is inkább érdemes felhívni a figyelmet, mert minden hazai magyar napilapunk jogpropagandáját jellemzi.

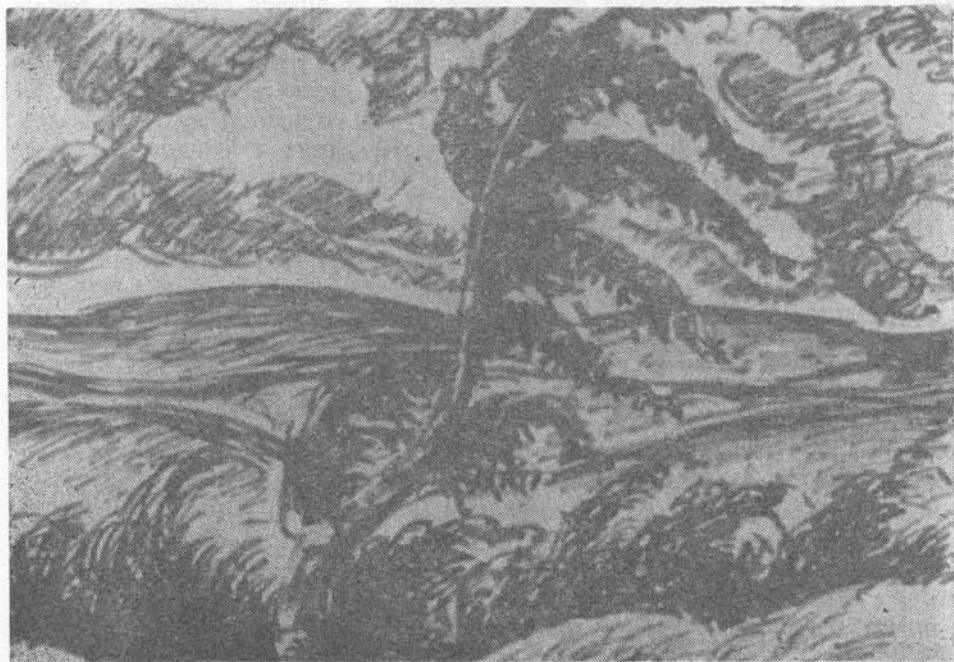
Üttörő munkáról van szó. Az aránytalanságok, az esetlegességek, legalábbis ebben a fázisban, elkerülhetetlenek. Mindennek ellenére senki sem vonhatja kétségbe a napilapok jogpropagandájának hasznosságát.

Talán válaszolni kellene arra a kérdésre is, hogy az aradi vagy a temesvári módszer-e a helyesebb. Bármennyire is banális a középút javallása, az a meggyőződésünk, hogy a kazuisztikai és az általánosabb jellegű törvényismertető cikkek együttesen jelenthetik a jogpropaganda legszerencsésebb formáját.

Végül néhány szót a tematikai válogatásról. Nehéz probléma. Kevés adat áll rendelkezésünkre. Aradon kísérlet történt arra, hogy az ismertetendő törvényeket a reális igények felmérése alapján határozzák meg. Bírók, ügyészek és újságírók együtt próbálták diagnosztizálni a jogismeret hiányait, s főleg a bírói gyakorlat tapasztalatai nyomán meghatározni azokat a jogszabályokat, amelyeket a megye lakossága kevésbé ismer. A bírósági statisztikai adatok felhasználását a jogi propaganda tematikájának összeállításában csak üdvözölni lehet, hiszen a szubjektív becslés helyett bár közvetett, de mégis objektív adatokra támaszkodik.

Az országos bírósági statisztikai adatok, valamint a Kovászna megyei szociográfiai felméréshez hasonló kutatások eredményeinek felhasználásával elképzelhető egy olyan munka, amely a jogismeret „topográfiai” felméréséhez vezethetne. Az így készült térkép „fehér foltjainak” eltüntetése már könnyebben menne.

Tokay György

Bede István grafikája

A korondi fazekasság

Korond a Sóvidék (Hargita megye) legrégebb településeinek egyike: az 1333-as pápai tizedjegyzékben több faluval egyetemben szerepel, míg a szomszédos Sófalváról csak a XV. század végéről, Atyháról pedig a XVI. századból vannak írásos emlékeink. Lakóinak száma a XVI. század végén alig haladja meg a négyszázat, de Orbán Balázs korában már nagyközség, s azóta a környék vezető helységei közé tartozik.

A korondi fazekasságról az első átfogó és alapos jellemzést Orbán Balázs adta, aki a többi tényező említése mellett külön kiemeli a fazekasságot mint alapfoglalkozást: „A havas alatti Korondnak kevés művelhető földje van, de terjedelmes havasain annál több legelője, ezért a marhatenyésztés főtényező itt, és a *fazekas mesterség*, mert Korondon minden ember fazekas is, itt készülnek azon mázatlan és hallatlan olcsó cserépedények, melyek egész Székelyföld, kivéve Csíkot, konyhakellékeit fedezik: nyikorgó szekereiken százezreit hordják szét a korondiak ezen gyártmányuknak, s azt rendszerint nem pénzért, hanem gabonáért adják el. Faluról falura, vásárról vásárra menve élénk cserevásárt folytatnak, s gabonát visznek haza a havason szénacsinálással foglalkozó családaiuknak.“

A korondi fazekassággal foglalkozó eddig megjelent tanulmányok közül fontos helyet foglal el Incze Lajosnak *A korondi fazék* című tanulmánya, amely a *Hitel* 1939. II. számában jelent meg; kiegészítik ezt Haáz Ferenc és Gáspár Gyula 1940-ben megjelent tanulmányai. „Nincs az országban olyan jelentős kirakó vásár — írja Incze —, amelyen a korondi edényest ne lehetne megtalálni, átvette a borvizes székely örökségét: az országutat [...]. Leleményességben, bátorságban felülmúlják szomszédaikat. Vállalkozó szellemük a merészséggel határos. Ismerik a kockázatot, de nem riadnak vissza tőle. A korondi ember kicsi haszonért is mer kockáztatni, befektetéseket végezni, bízik szerencséjében, saját erejében, hidegvérében, mely soha nem hagyta el. Korond népe országszerte arról nevezetes, hogy háziiparilag végzett agyagedény-gyártása által nagy területet képes ellátni egyszerűbb konyhaedényekkel és szükségleti tárgyakkal.“

A fazekasság a felnőtt lakosság jelentős százalékát foglalkoztatja. A néptanács adóügyi osztályán 375 családot, képletesen szólva 375 korongot tartanak nyilván, a gyárban foglalkoztatott munkások száma pedig meghaladja a 160-at. Ez legalább 1500 embert jelent, ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbb korondi család 4—5, sőt 7—8 tagú. Hogy milyen nagy szám ez, abból is kitűnik, hogy Hargita megye virágzó fazekas-központjában, Csíkdánfalván mindössze 6 család foglalkozik fazekassággal, míg az üzemben 93 munkást foglalkoztatnak.

Ebből a számból következtethetünk Korond legfőbb érdemére, arra tudniillik, hogy fazekassága — a történelmi változások, a gazdasági élet viharos átalakulásai ellenére — fennmaradt a többi, hajdan jelentős fazekas-központtal szemben. Ez már önmagában értékes, szunnyadó népművészeti energiát rejt.

A szájhagyomány a korondi fazekasság kezdetét visszaviszi a legrégebbi idő-kig, „amióta a világ világ, mindig fazakaltak” — mondják a korondiak. Az első írott forrás 1613-ból származik, amikor az udvarhelyi fazekas céh kontárkodással vádolja a korondiakat. Tárgyi bizonyítékaink viszont ennél régebbi időkre nyúlnak vissza: Páll Lajos festő tulajdonában van egy gótikus jegyeket magán viselő csempe, amely valószínűleg a XVI. század végén készülhetett, korondi mester kezétől.

Az udvarhelyi fazekas céh privilégiumát 1643-ban újra megerősíti I. Rákóczi György, és szigorúan megparancsolja az udvarhelyi tiszteknek, hogy a céhen kívül álló fazekasokat ne engedjenek sem dugva, sem nyíltan árulni egy mérföld körzetben. Ez a szigorú rendelet elsősorban Korondot, Etédet, Küsmödöt és Szolokmát érintette. A korondi fazekasság elterjedéséről tanúskodnak az újabb fejedelmi rendeletek, amelyek keményen kardoskodnak az udvarhelyi céh kiváltsági mellett. Így Apafi Mihály 1685. március 2-án kelt rendeletében védlevelet ad az udvarhelyi fazekasoknak: „...egy mérföld körzetben senki falujában és jóságában nem szabad az ő akaratjokban kontárkodni, ott lakni és művet művelni, ha az ő céhükhöz nem tartozik, s tőlük nem függnek. A panaszló fazekasok ügyükben kiváltságok szerint segítségül legyenek — már mint a kapitányok —, hogy a mondott faluban senki ilyen kontár fazekast ne tartson, s azoknak áruikat sem otthon, sem a sokadalmakban eladni meg ne engedjék, akik mégis jószágaikban ilyeneket tartanának, megzabolázni igyekezzenek.” Mindezek a fejedelmi rendeletek arra utalnak, hogy a vásárok alkalmával a környező falvak fazekas-termékei komoly versenytársként lépnek fel az udvarhelyi fazekas céh termékeivel szemben.

A XVIII. század közepétől a korondi fazekassággal kapcsolatos levéltári feljegyzések egyre gyakoribbak, és a fazekasság elterjedését kénytelenek elismerni a szék vezetői is. A korondi határ egy részének tulajdonosa, gróf Gyulafy László (1699—1754), Erdély udvari kancellárja 1750 májusában Bécsből írt levelében biztosítja a korondi fazekasokat, hogy az előző esztendőben kötött vásári szerződés értelmében — amely szerint évente négy vásárt tartanak Korondon — ezeken a vásárokon szabadon árulhatják, minden vám nélkül, edényeiket, még azokon a vásárokon is, melyeknek jövedelme a gróftól illeti.

A XVIII. század második feléből igen fontos adatunk van a hólyagos edények elterjedéséről Korondon, amelynek hazája a Kolozs megyei Alsó-Jára. A hólyagos edények elterjedésével kapcsolatosan közlöm a levelet, amelyet Fekete Mózes írt Pálfi Ferenchez 1768. december 20-án Rugonfalváról: „Méltóságos Gróf Bethlen László uram Ő maga nagy Alsó-járai porciójából ennek előtte mint egy harmincz esztendővel eu fugalt két Balás nevet viselő (de mitsoda Balás nem tudom) Fazakas jobbágya, s a mint érthette Ő nagysága homályosan vagj Etéden vagj Korondon lagnának, s most is ha élnek Fazakas Mester Emberek, ezen a helyen, ők kezdették tsinálni a hólyagos csuprot midőn elvetődtenek. Vallásokra nézve unitáriusok voltak, s már nekem az alázatos Instanciam volna Bátyám uramhoz, hogy ha valami módon végire mehetne az én kijöveletemig, ugj mint a esonkahétnek vége felé... Még édesbátyám uram azon kérem bátyám uramot, ne sajnálja számomra vagj száz szép tangjért vetetni, s ha készen lehetne kapni Szőke Pista had hozná le.“

Régi korondi korsó

A fazekas-központok között tehát már ebben az időben kialakultak a kapcsolatok, és gyakran történt meg az, hogy az egyik fazekas-faluból a másikba vándoroltak át a mesterek, hozzájárulva a különböző motívumok elterjedéséhez.

A korondi fazekasok főleg máznélküli edényeket készítettek, tányérokat, korsókat, amelyek olcsók voltak és a szomszédos falukban igen keresettek. A korondi fazekasokat két csoportra oszthatjuk: voltak az úgynevezett háts fazekasok, akik fogattal nem rendelkezvén, kora hajnalban felkerekedtek, és az átalvetővel, amelyet tele raktak fazékkal, vagy egyszerűen összefűzött fazekakkal, leereszkedtek a környező gazdagabb falukba: Énlaka, Etéd, Siménfalva, Keresztúr vidékére, egészen Udvarhelyig. A fazekasok második csoportja a fogatosok: szekereikkel már a XVIII. század végétől a Mezőséget látták el mázatlan edénnyel, vörös fazékkal, a későbbiekben pedig a korondi fazék kitűnő piacra talált a Kárpátokon túl, főleg Moldvában, de Havasalföldön is.

A XVIII. századi fazekasságból egy igen értékes darab van Páll Lajos tulajdonában; egy régi csempéről van szó, amelyet 1764-ben készített egy korondi kézműves Nemes Molnos D. Korond. Ugyancsak az ő tulajdonában van egy 1780-ból és egy 1784-ből származó csempe is. A csempe jellegzetessége, hogy jóval nagyobb, mint az általunk ismertek, díszítése pedig jellegzetesen korondi. Hasonló csempéket ugyancsak a XVIII. századból garmadával találni a faluban és a faluhoz tartozó tanyákon. Így Pálpatakán három darab XVIII. század végi csempét találtak.

Mindmáig a korondi fazekasság központja a Tószeg nevű utca, ahol a lakosság jáváresze fazekasságból él.

A XIX. század közepétől a korondi fazekasok termékei egész Erdélyben ismertté válnak. A Korondról induló, fazékkal járó szekeres emberek Sóváradon és a magyarósi hágón át Marosvásárhelyre mentek, fő vásárló körzetük a Vásárhelytől északra fekvő mezőségi falvak voltak, Szászrégen környéke, Teke, Lekence. A na-

gyobb városokban már nem volt keletje a mázatlan korondi fazéknak. A korondi fazekasok bejárták a Mezőséget, eljutottak egészen Bethlenig, sőt egyesek kimerészkedtek a Mezőség-széli falvakba is. Általában egy katlan fazekat, azaz 600—800—1000 darabot raktak fel a szekérre, és az edényt „kétszer töltve“ törökbúzával: ez volt az ára az edénynek. Ez a fazekasság lényegében szegényes megélhetést biztosított a lakosságnak, de a földművelés, állattenyésztés mellett igen-igen jól jött a korondiaknak ez a kiegészítés. (A fazekasok általában a falu legszegényebb emberei voltak, s Tószeg valósággal külön falut alkotott; a módosabb, valamivel jobban álló felszegiek és alszegiek megvetették a fazekasokat.)

A korondi fazekasokról az első számos adatunk 1820-ból származik, amikor az Erdély-szerte végrehajtott úrbéri összeírás alkalmával Korondon 50 fazekast tartottak nyilván, ami azt jelenti, hogy a csak fazekassággal foglalkozók száma a többi községhez viszonyítva igen magas.

A XIX. század közepétől a korondi fazekasság számára új piacokat jelentettek a Kárpátokon túli falvak, városok, amelyek valósággal felvirágoztatták a korondi fazekasságot, annyira, hogy 1904-ben Barabás Endre leírása szerint — ha túlzott is kissé — Korondon 600 fazekas volt. A korondi fazekasság számára súlyos csapást jelentett a Románia és Ausztria—Magyarország között kibontakozott öt éves „vámháború“ (1886—1891). A mázatlan fazekak iránt a század végén amúgy is megcsappant a kereslet, a korondi fazekasság súlyos értékesítési gondokkal küzdött. A válság érintette a székely bokályok fontos központjait, Küsmödöt, Etédet és Szolokmát; Udvarhely megyéből a vámháború következtében 17 fazekas vándorolt át Romániába, hogy ott próbáljon újabb szerencsét a kerámiával.

A századvégi korondi kerámiával kapcsolatban igen fontos adatokat szolgáltatnak a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentései. Ezekből nyomon lehet követni, hogyan tűnt el lassan-lassan a korondi mázatlan kerámia, s foglalta el helyét a keresettebb mázas. Szinte évről évre kimutatható, hogyan ösztönözték a korabeli Kereskedelmi Minisztérium képviselői a mázas fazekasság elterjedését Korondon, s így fény derül arra is, hogy a giccs elterjedésében az akkori minisztérium éppúgy ludas, mint a korondi fazekasok. Az edény árának a csökkenése is arra kényszeríti a korondiakat, hogy rátérjenek a mázas fazekasságra. Míg 1886 előtt 100 darab edénynek az ára 3 forint volt, addig a vámháború után mindössze 1,70 forint.

A régi mázatlan fazekakból, sajnos, nagyon kevés maradt ránk, s annak is legnagyobb része a két világháború közötti. A legügyesebb fazekas a korondi Koszta Mihály volt, akinek remekbeszabott mázatlan munkáiból a székelykeresztúri múzeumban őriznek több értékes darabot, például a képünkön is látható korszót.

A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara igyekezete eredményeként a kereskedelemügyi miniszter 1892-ben nyolchónapos tanfolyamot szervezett a mázas fazekasság elterjesztésére. A falu lakói idegenkedtek a tanfolyamtól, attól tartva, hogy ugyanúgy járnak, mint Küsmöd, Etéd és Szolokma fazekasai, akikre „rásózták“ a kereseti adót. Ezért a tanfolyamnak egészében véve szinte semmilyen következménye nem volt. Hasonló volt a helyzet az úgynevezett „vándor tanítóval“, aki házról házra járva tanítgatta az embereket a mázas edények készítésére.

A korondiak éveken át göröcsösen ragaszkodtak a régi kerámiához, idegenkedtek mindenfajta újítástól, szegényes berendezésük, pénzhányuk szinte lehetetlenné tette a mázas kerámia elterjedését. A mázas, ipari kerámia elterjedésében

Korondi kulacs és kerámiatál

igen jelentős szerepe volt az 1893-ban alapított szakiskolának, amely Udvarhelyen működött, és nagyon sok korondi fiatal látogatta, akikből később verbuválódott a mázas fazekasság élgárdája. Így honosodott meg Korondon az ipari kerámia.

A kerámia-válság ellenére Korondon volt még mindig a legtöbb fazekas; így az 1893-as jelentés itt 145 fazekast tart nyilván, míg Küsmődön és Szolokmában 8—8-at, Etéden pedig 7-et.

A mázas kerámia új formákat jelentett, megjelent a giccscs, a piac igényelte kerámia. A korondi fürdő akkori tulajdonosa egy mázas fazekakat gyártó kis műhelyt épített a fürdő mellé, amelyben alkalmazta a mázas fazekakhoz kitűnően értő Katona Jánost Kőrispatakról. Így tehát 1893 után megjelennek az első mázas edények, és 1909-ben a Kereskedelmi és Iparkamara nyugodtan jelenthette, hogy Korondon elterjedt a mázas edény.

Közben a szomszédos fazekas-központok mint edénykészítő helyek megszűntek, egyedül Korond maradt fenn, kiállta a vámháború, a házimesterségek iránti kereslet csökkenésének hét próbáját, és „alkalmazkodva” a piac feltételeihez, részben áttért a népietlen, giccscs kerámiára.

A két világháború között a korondi fazekasság újra fellendül, egyre inkább behatolnak a díszítőelemekbe a szászos, kékes motívumok. Érdekes jelenség, hogy a jelentős fazekasok mindegyikétől maradtak ránk olyan bokályok és csempék, amelyek magukon viselik a népi kerámia nagy gonddal megalkotott jegyeit, ugyanakkor munkájuk java része mégis giccscs, népietlen volt. Hiányzott a piac megfelelő szükséglete, s hiányzott egy olyan ember, aki irányította volna a valóban népi kerámia reneszánszát.

A korondi fazekasság régi készítményei közül kiemelkedő helyet foglalnak el a kályhacsempék, amelyekkel nem ártana részletesebben is foglalkozni, annál is inkább, mert pillanatnyilag Korond az egyetlen olyan fazekasközpont, amelyben szép számmal maradtak meg a régi szabadtüzelők, s ahol pillanatnyilag is

készítenek kályhacsempét. A csempekészítés nagy központja, Csikmadaras mellett olyan jelentős csempeközpontok is voltak, mint Küsmöd, Korond, Etéd, vagy a távolabb lévő Makfalva, Görgényszentimre, Várfalva, Hunyad stb.

A csémpekészítés Korondon a fazekasság mellett csupán alkalmi foglalkozás volt, elsősorban a saját szükségleteik kielégítésére. A korondi agyag kitűnő minősége lehetővé tette, hogy még a csiki csempéknél is jóval nagyobb méretű csempéket készítsenek. A korondi csempék közül Páll Lajos tulajdonában igen értékes — és dekoratív szempontból jelentős — csempék maradtak ránk, a gótikus formáktól, folytatva a reneszánsz formákkal, egészen a bogaras vagy a rámás és rózsás csempékig.

A korondi fazekasság történetében új helyzetet teremtettek a két világháború között megalakult „edénygyárak“. 1928-ban felépült két kis üzem, a Bertalan és Kacsó-, valamint a Katona-féle üzem. Incze Lajos 1939-es tanulmánya szerint az előbbiben 70—80, a másodikban pedig 30 munkás dolgozott. Bertalan, mivel nem volt szakember az edénykészítésben, társnak maga mellé vette az alsósófalvi Kacsó Ákost, aki agyagipari szakiskolát végzett; a Katona-üzemhez pedig az ugyancsak agyagipari szakiskolát végzett Zoltán Gézát alkalmazták. Így kezdődött meg Korondon a tömegáru készítése.

Megindult a versengés az üzemek és az egykorongos fazekasok között. Az egykorongosok az üzemet hibáztatták: „Mindennek a gyár az oka“ — hangoztatták, s közben igyekeztek átvenni azokat a giccses formákat, gyártási eljárásokat, amelyeket az üzem alkalmazott a sorozatgyártásban. Incze Lajos már emlegetett tanulmányában megjegyzi, hogy a korondi fazekasság „magán viseli a kényszeriparosodás súlyos bélyegét“, s felteszi a kérdést, hogy a korondi edénygyártás népművészet-e. A gyárét egyáltalán nem tekinti népművészetnek. Az egykorongos sokat eltanult a szász, román, orosz, magyar fazekasság elemeiből, s aszerint termel, hogy az egyes vidékeknek milyen edényekre van szükségük.

E hosszas eszme-futtatásnak nem célja igazolni az elferdült ízlésű termékek gyakori jelenlétét, hanem az, hogy a történelmi, gazdasági ráhatások következtében kialakult korondi kerámiát a maga teljes egészében láttassa.

A két edénygyárat 1949-ben államosították, azóta termelésük megsokszorozódott, ma 26 országba exportálnak. Sajnos, még mindig nem sikerült teljesen áttérni az igazán népi, sajátosan korondi kerámiára. Ebben ludasok a vállalat udvarhelyi vezetői is, akik még mindig mostohagyermekként kezelik a korondi kerámiarészleget, s nem nyújtanak megfelelő anyagi lehetőséget arra — ebben hibásak a részleg vezetői is —, hogy egyetemet végzett szakemberek, népművészek biztosítsák a hagyományos korondi és modern kerámia összekapcsolását.

*

Korondon szinte valamennyi kerámia-termék készítésével foglalkoznak, a legkisebttől a legnagyobbig: készítenek mázatlan edényeket, bokályokat, csempéket, giccsot, mindent, ami a piacot kielégíti. A leggyakoribb mégis a kupás fazék, vagyis a közepméretű edény, ezt általában a háztartásban használják tejesfazékként, szilvaíz tárolására, vízfóralásra. A század elején még készítettek nagyobb fazekakat is: így egy katlan fazék összetétele a következő: körülbelül 10 db kétvékás, 50 literes fazék, 20 db vékás, 20—25 literes, 30 db félvékás, 100 db 4 kupás, 100 db kétkupás, 200 db kupás, 50 db félkupás, 50 db csupor. A nagyobb fazekakból csak ritkán égettek. A korondi edényeket szinte minden falu paraszti konyháján megtaláljuk.

A korondi fazekasság tárgyalásakor szólni kell a nyersanyag beszerzéséről és felhasználási módjáról. Az alapanyag nagy mennyiségben található, de házhoz szállítása a fogatok számának csökkenése következtében már jelentős összegbe kerül. A másik fontos probléma, amely veszélyezteti a többi népi fazekasközpont létét is, az égetéshez szükséges fa beszerzése. A fa gazdaságosabb értékesítése nehézségeket gördít a népművészet e fontos ága elé. Az üzemek biztosítani tudják a modern technikai eljárásokkal a szükséges tüzelőanyagot, de a házfazekasokat az a veszély fenyegeti, hogy nem lesz mivel égetniük. Korondon már történtek kísérletek a nyersolajjal való égetésre, de a hagyományos égetési eljárás még nagyon általános.

A máz és a festékek beszerzése is nagy gond. Eme nyersanyagok használata új foglalkozási ágat jelentett egyes korondiak számára; a máz- és festékörlést. A múlt század végén és a XX. század elején az edénykészítéshez szükséges mázat nagy körülményességgel szállították Nagybányáról, sokan az udvarhelyi mázas szekeresektől vásárolták a szükséges nyersanyagot. Kezdetben a festékeket, a mázat kéziörlőkön őrlték, az első mázórló 1920-ban épült, azóta számuk háromra szaporodott, nem számítva az üzemeket (a mázórlók száma meghaladja a malmok számát; ez is igazolja, hogy Korond életében milyen jelentős szerepet játszik a fazekasság).

Egyesek szemében Korond a pénz hazája, s közben elfelejtjük, milyen drága árat fizetnek a korondiak azért, amit az edényért kapnak. Tény és való, hogy a felszabadulás után — egyrészt a korondi edények iránti kereslet fokozódása, másrészt a gépek bevezetése nyomán — ugrásszerűen nőtt a termelés. Míg régebb egy család alig állított elő egy esztendőben 3—4 katlan edényt, addig ma csupán egy vásárra, egyetlen család 10—20 ezer edényt is elvisz, ami 30—40-szeres növekedést jelez. Ez a hatalmas, sokszor emberfeletti munka, valóban termékenyítőleg hatott a falu gazdasági életére. Ma Korond Hargita megye egyik legvárosiasabb jellegű községe. A községet teljes egészében ellátták vízvezetékkel, s az újonnan épült házak bármelyik városban megállnák a helyüket. A korondi fazekasság gazdasági hatása nem közömbös a szomszédos falvak számára sem: a környék falvai itt értékesítik mezőgazdasági termékeiket. A szombatonként megtartott hetipiacoknak jelentős forgalmuk van, s a fő vásárlók a fazekasok. A korondi üzlethálózat nagy forgalma ugyancsak bizonyítéka a gazdasági életben beállt lényeges változásoknak.

Művelődési szempontból azonban más a kép: a fazekasság rengeteg munkát, s főként nagyon sok munkáskezet igényel. A gyerekek egészen kicsiny koruktól bekapcsolódnak a „termelésbe“, az edények rakosgatása, szárítgatása az ő munkájuk. A szülők felhasználják gyerekeiket — akiknek döntő többsége iskolás — a fazekasság minden fázisában. Ennek következménye, hogy a fazekas-szülők gyermekeinek lényegesen alacsonyabb tanulmányi eredményük van. A fazekasság ugyancsak károsan befolyásolja a műkedvelő csoportok tevékenységét, mert a fazekasság egész napi munkát igényel, sok esetben komoly problémát jelent egy táncsoport, tartós műkedvelő csoport összeállítása. Az országos méretű vásárok, a vándorlás elvonja a fiatalokat a kulturális akcióktól.

A fazekasság sajátos egészségügyi problémát is jelent. A kívülálló szemében csodálatra méltó, hogyan formálódik szinte percek alatt a mesteri kezek munkája nyomán a szebbnél szebb bokály, de kevesen tudják, hogy a kerámia ilyen méretű termelése egy új betegséget hozott Korondra: az ólommérgezést. Nem új keletű jelenség, hogy a mázas fazekassággal foglalkozó gócekben már a század elején megmutatkozott a bénulás (így az egyik magyarországi lap 1908-as fényképe hódmezővásárhelyi béna fazekasokat ábrázol). Sok fazekas fogán látható az „ólom-

szegély“, a mázsmérgezés jele, mert a védelmi intézkedéseket nem tartják be. Sajnos, ez alól nem képeznek kivételt az üzemi alkalmazottak sem. Az üzemi dolgozók kapnak ugyan tejet, de ennek legnagyobb részét a család mindennapi szükségleteire használják fel. Jelenleg a mázsmérgezés az egyik igen súlyos és azonnali megoldásra váró probléma, amely nem lehet közömbös a megyei egészségügyi szervek számára sem.

*

A fazekasság jelenleg döntő tényező, amely meghatározza a község nemcsak gazdasági, hanem demográfiai arculatát is. Ma Korondon biztos megélhetést jelentő foglalkozás a fazekasság és a taplófeldolgozás, az mtsz-tagok gyakran vállalnak ideny jellegű vagy más munkát. Ezt talán statisztikai adatokkal lehet bizonyítani: Korondon jelenleg 34 terepjáró kocsi van (több, mint a megye bármelyik községében) a fazekasok tulajdonában. Hasonló a helyzet a televízió esetében.

Ezzel magyarázható, hogy a fazekasság ipari méretűvé válása lényeges változásokat eredményezett a község lakóinak felfogásában is. Eddig a fazekasok a korondi társadalom kirekesztettjei, páriái voltak. A legnagyobb bűn volt, ha egy felszegei vagy alszegei legény (itt élnek a földművelők döntő súlyban) egy tószegei lányt vett el feleségül, vagy fordítva. Azt a ballépést a család többi tagja sohasem bocsátotta meg. Tószeg, a fazekasok főhadiszállása szinte külön falu volt apró, tenyérszerű ablakú, zsindegyel fedett házaival. A fazekasságnak köszönhetően lényeges változások következtek be az anyagi egyenlőtlenségek kiegyensúlyozásában. Ma a falu leggyorsabban építkező területe Tószeg. Még ezelőtt tíz évvel több mint 15, száz évnél idősebb házat írtam össze, ma alig van 4—5. Társadalmi kötöttségek a házasságot illetően már nincsenek. Ma bárki végigmehet Tószegen, benézhet a lakásokba, mindenhol megtalálja a rádiót, a lemezjátszót, sőt legtöbb helyen a mosógépet, és azon sem csodálkozna, hogy nagyon sok házban városias bútort, porszívót vagy az urbanizálódás más kellékeit találja meg.

A korondi fazekasságnak van egy igen lényeges hatása, amely eddig elkerülte a szemlélődők figyelmét: a demográfiai. A fazekasságnak köszönhető, hogy a városra való elvándorlás Korondon jóval kisebb, mint a környező, mezőgazdasággal foglalkozó falvakban. Korondon a népszaporulat — a Hargita megyei átlagot véve alapul — elég magas. Ezt két tényező határozza meg: az edények rakosgatása, szárítása, égetése sok munkát és odaadást igényel, s erre a legmegfelelőbb, a legolcsóbb munkaerőt a gyermek jelenti; a másik tényező, hogy a megváltozott anyagi körülmények mellett nem okoz különösebb gondot a gyermek felnevelése. Másrészt él még a korondiakban a tudat, hogy a gyermek a legnagyobb áldás, öröm.

Erdekes felmérést végeztem: két utcát vettem alapul az összehasonlításra — Tószeg, a kizárólag fazekas utcát, és Alszeget, a főleg mezőgazdaságit. Az előbb említett tényezők következtében a szaporulat lényegesen magasabb a fazekasoknál (egyébként hasonló a helyzet a pásztoroknál is, ahol a szaporodás mozgatórugói nagyjából azonosak). Egy dolgot mégis azonnal észre kell vennünk: csökkent a fazekasoknál is a nagy családok száma. Ma csak elvétve vannak 8—10 gyermekes családok.

Igazi népi kerámiát csak otthon lehet eladni, ezért kialakult egy olyan fazekasréteg, amely kimondottan otthon értékesíti termékeit: Molnos Áron József, Páll Antal, Józsa István, Józsa Lajos mesterségéről külön-külön lehetne egy-egy

jól sikerült riportot írni. Azonban még ezek a fazekasok is időnként „rá-ráfanyalodnak“ a vásári holmi készítésére, amely kevesebb odaadást és nagyobb hasznot jelent a készítő számára. Lényegesen megnőtt a korondi népi kerámia iránti kereslet: nyáron külföldi, belföldi autók százai keresik fel a korondi fazekasokat, s így mind többen és többen térnek rá a székely mintájú bokályok, tányérok készítésére. Az igazi népi kerámia reneszánszában nagy szerepe volt és van a marosvásárhelyi népi alkotások háza lelkes, fáradságot nem ismerő irányítójának, Bandi Dezsőnek, aki újabb meg újabb mintákat küldött a korondi fazekasoknak; így például ebben az évben a korondi líceum tanulóinak 33 darab mintát adott, hogy rajzórákon gyakorolják és vérükbe ivódják. Ő az, aki a művészi kerámia első úttörőinek minden lépését irányította. Közben arról sem feledkezett meg, hogy Korondon nemcsak a kerámia újjáteremtése életbevágóan fontos feladat, hanem a temetőben levő kopjafák és nem utolsósorban a nagyszámú, múzeumokba is beillő székelykapu megmentése is.

Befejezőképpen csak annyit, hogy a korondi értelmiségnek lényegesebben nagyobb erőfeszítéseket kell tennie az elfelejtett, szunnyadó népi tehetségek felkarolására. A korondiak értik mesterségüket, könnyedén, kecsesen és finoman dolgoznak, csak jóval többet kell törődni azzal, hogy mit fazakalnak és festenek. Lényegesen többet kellene tenniük a kereskedelmi szerveknek is a piac igényeinek irányításában. A népi kerámia megmentése érdekében sokkal nagyobb gondot kellene fordítaniuk az egyetemeknek, főiskoláknak a hallgatók ilyen vonatkozású nevelésére, felkészítésére, hogy a tanerő legyen az, aki legelőször meg tudja különböztetni a talmit az igazi népi értéktől.

Tófalvi Zoltán

Egyszerű keresztmetszet Málnás művelődési életéből

A múlt századok művelődési életét az önforrású és önkifejező formák jellemezték, a falusiak maguk alkották táncaikat, énekeiket, játékaikat. Inkább alkotói, mint fogyasztói voltak a kultúrának. A külső forrású művelődésben is alkotó résztvevők a falusiak, hiszen a színdarabokat vagy dalokat maguk adják elő. A külső forrású, de mégis aktív részvételt igénylő művelődés átmenet a teljes alkotói és teljes „fogyasztói“ közt. Fogyasztói művelődési forma a rádióhallgatás, tévézés, mozilátogatás és bizonyos mértékig az újságolvasás is. A három művelődési forma időrendben követi egymást, a társadalom fejlődésének velejárója. Egyik megjelenésével nem tűnik el a másik, hanem keverednek, bizonyos művelődési ágak uralkodóvá válnak.

Málnás 741 lakosú falu. Mezőgazdasági területe 1182 hektár. Földműves dolgozó 192 családból 224 személy. A falu polgárosodó agrár jellegű, az ipar felé tájékozódó fiatalsággal. A faluban az mtsz-en kívül nincs munkalehetőség, csak a szomszédos Málnásfürdön. Itt kőbánya, borvíztöltő, pálinkafőző, téglagyár működik, ahol sok málnási dolgozik.

Málnáson nincs dalárda, zenekar, népszokások, élő hagyományok. Két okra vezetem vissza ezt a „nincstelenséget“: a vasúti megálló, s a műút áthaladása,

mely lehetővé tette a korai elvándorlást és polgárosodást; de az otthonmaradótakkal sem volt, aki foglalkozék. A hiány ellenére is mindenképp van valami kevés. Málnáson a hagyományos önforrású művelődési formák, melyek az agrár foglalkozás kizárólagos dominációjával virágoztak, már a múlt század végén, de főleg a húszas évek elején eltűntek. A fogyasztói művelődés nem egyszerre vált uralkodóvá, a fonók, tollfosztók önforrású szórakozási repertoárja mellett a múlt század végén megjelentek a külső, intelligencia kezdeményezte dalárdák, színdarab-bemutatók, vallásos játékok. Az öregek csak ezekre emlékeznek, és csak ezeket tartják valódi művelődésnek. A 73 éves B. B. így jellemezte a málnási művelődési életet: „Itt kérem csak az volt, amit a tanítók rendeztek. Színdarab-tanulás.“

Az önkifejező és önforrású növekedés szórványosan és szervezetlenül fordul elő. Népdalokat, balladákat ritkán énekelnek: munka közben a szabadban vagy otthon, ha nem szól a rádió, tévé. Az öregek szívesen elénekelik kérésre a népdalokat, balladákat. Páll Mária tanítónő csaknem száz balladát gyűjtött, melyek mind megtalálhatók a kiadott balladagyűjteményekben. Népdalokat is többen énekeltek, málnási felvételeket hallhattunk a Kossuth rádió közvetítésében ez év tavaszán. Ezelőtt — mesélik az öregek — nem úgy szórakoztak, mint most, nem volt annyi minden, csak egy bálterem, s oda járt a falu vasárnap táncolni, szép csárdást, lassút, gyorsat. Aztán volt fonó, farsang, lakodalom, keresztelő. E szokások eredeti formája azonban kihalt.

Az önforrású művelődés ugyan az összművelődési tevékenységnek elenyésző hányada, mégsem látom halálraítéltnek. Az iskolában jó a zeneoktatás, helyi népdalokat is tanul a gyermekkórus, az óvodások Bartók- és Kodály-gyermekdalokkal szerepeltek az évzáró ünnepélyen. A megkérdezett felnőttek kivétel nélkül ismerték Bartók és Kodály nevét. Ismeretforrásnak az iskolát nevezték meg: „tanultuk az iskolába“, az öregebbek pedig: „hallottam a rádióban“. A jövő generáció ígéretessége felbátorít arra, hogy összefoglaljam a hagyományápolás, alkotó továbbfejlesztés tennivalóit:

1. Az itt összegyűjtött balladákat és magnóra vett népdalokat széles körben kellene ismertetni, tanítani.

2. A nőbizottság a téli estékre szervezzen szövéskört. Csulak Magda gyűjtése 22 málnási népviseleti ruha leírását tartalmazza; ilyen darabokat most is lehet találni, meg kell keresni és kiállítani a készülő falumúzeumban. A szép négy-nyüstös, szedett, csépes szövéseket meg kellene tanítani a fiataloknak.

3. A helyi folklórból több előadást volna jó bemutatni a faluban.

Valahogy úgy vagyunk, hogy könnyen törünk pácát a falusiak felett önforrású művelődésük elhagyásáért, holott mi, városiak is csupán fogyasztói vagyunk ezeknek a „termékeknek“, nem tudunk hatékonyan segíteni a falusiaknak kincseik megőrzésében. Megszaporodtak a hobyból gyűjtők, cserekereskedelmet is folytatnak a tárgyakkal. Nem egy esetben úgy fölvásárolták már a korsókat, kancsókat, máktöröket, kályhacsempéket, régi kézimunkákat, hogy egy tájmúzeum összehozására nem található egyetlen darab sem.

*

Málnáson az önforrású és fogyasztói művelődés közti átmeneti forma a legnépszerűbb. A ráfordított idő a tévézés és újságolvasás után következik. Ez az intézményes művelődés a kulturális otthon keretében bontakozik ki. Emeletes

épület, alul üzlet és nagy előadóterem, fent könyvtár, klub-terem, öltöző és színpad. A könyvtárat és kulturális igazgatást a tantestület látja el. Az igazgató három éve Papp György román szakos tanár. A művelődési otthon tevékenysége télen főleg előadások szervezésében és ifjúsági klubtevékenységben merül ki. Műkedvelő színjátszó csoport és agitációs brigád működik. A színdarabokat a tanítók, tanárok tanítják be a falusi fiataloknak, vagy a tantestület tanulja és adja elő. Elég nehéz összeszedni a fiatalokat, számuk nem éri el az ötvenet, nagy részük ingázó. Az elvárt kérelés után viszont szívesen mennek próbákra. A színdarabpróba egyúttal szórakozási, találkozási, gyülekezési lehetőség is. Nemcsak a szereplés vonzza a fiatalokat. Bemutatják mindazt, amit bejárás közben a városon tanultak: beszédfordulatokat, új szavakat, ruhadarabokat, amivel „tekintélyüket” növelhetik. Tekintélyszomjas a fiatal, s hogy tekintélyén ne essék csorba, olykor tiszteletlen a betanító tanerővel, nem fogadja el utasításait, felesel. A színrevitel éppen ezért nehéz és megbecsülésre érdemes teljesítmény. Ezt a falusiak annak rendje és módja szerint ítélik meg: „Szép, hogy megtanulták a sok beszédet, és sorjában el is tudták mondani.” A *Művelődés* értékes segítséget nyújt a színdarabok megválasztásában, s így el lehet kerülni a ripacskodást. Láttam Tamási-népszínműveket falusi fiatalok előadásában, mondhatni művészi szintű volt.

A falusi színjátszásnak Málnáson van tekintélye, szelektáló és differenciáló hatása. Az ügyes és talpraesett fiatalokat évek múltán, felnőtt korban így jellemzik: „Ügyes, világi ember, fiatalkorában jó szereplő volt.” Érdeklődéssel követik előadásait, bemutatókor elmegy a falu apraja, nagyja. Egy év alatt 11 előadást tartottak a művelődési otthonban: négy színdarabot mutattak be, a *Vadrózsa* együttes vendégszerepelt, irodalmi zenés összeállításokkal állt elő az agitációs brigád. A rendezvényeknek ebben az évben 1564 látogatója volt, a színdarabokat mindig 200-nál többen nézték meg. Málnáson minden rendezvény, kulturális tevékenység közt a színház tekintélye a legnagyobb.

A kulturális otthon nyújtotta művelődés, szórakozás azonban végső fokon szegényes, csak az van, ami ellenőrzéskor is feltétlen szükségeltetik. Az igények ma már jóval nagyobbak, mint amit a helyi művelődési otthon ki tudna elégíteni; hogyan tölthetné meg akkor népművelő rendeltetését? Elvárások szerint a művelődési élet központja, a falu mindent onnan vár. Vannak objektív nehézségek, mentőkörülmények: nincs elegendő fiatalság, ha sikerül összehozni egy színjátszó csoportot, akkor nem marad, aki táncoljon vagy énekeljen. A művelődési otthonnak nincs anyagi alapja, tévéje, jó rádiója, magnója, amivel be lehetne rendezni egy vonzó ifjúsági klubot. A mezőgazdasági termelészövetkezet kulturális alapja a jövedelem 1%-a, ezt felosztották a mezőgazdasági tanfolyamok költségeinek fedezésére, újságelőfizetésre, sportfelszerelésre és propaganda-anyagra. „Sportfelszerelése” a klubnak is van, sakk, rómi, tábla — s ha jól meggondoljuk, innen már csak egy lépés a kártya. Figyelembe véve, hogy a tömegkommunikációs eszközök elterjedésével a kulturális otthon vonzóereje csökken, még nagyobb gondot kellene fordítani működésére. A fiatalok nem mennek a klubba, ha a tévében jó műsor van, a felnőttek is szívesebben nézik otthon a filmet, mint hogy hallgassák a művelődési házban tartott előadást. A tévék, rádiók száma napról napra növekedik. Most 45 tévé van — 4—5 családra jut egy —, 140 rádió, 40 lemezjátszó; egy magnetofon van, az iskolában.

A fogyasztói művelődés szintjének is vannak feltételei. Befogadása attól függ, milyen ismeretekkel rendelkeznek „fogyasztói”. Tudnak-e eleget ahhoz, hogy megértsék a rádió- és főleg a tévé-adásokat. Az iskolai végzettség, ismeretszint és érdeklődési kör generációnként változik. Az idős emberek 4—6 elemít végeztek.

Sajátos jellemző a román nyelv ismeretének hiánya. A középkorúak iskolai végzettsége többnyire nem magasabb az idősebbekénél, de a környező változások jobban érintették őket, inkább a „rendszer neveltjei“. Kevésbé ragaszkodnak a szokásokhoz, hagyományokhoz. Ez a korosztály nézi a tévét, jár az előadásokra. A fiatalok iskolai végzettsége magasabb, művelődésük más beállítottságú, éles hátrvonulat lehet húzni a harmincévesek és az idősebbek közt. Az önforrású művelődési formákat alig ismerik, és nem igénylik. A tömegkommunikációs adásokat hallgatják, aktívan részt vesznek a művelődési otthon életében, a vallási szer-tartásokról teljesen hiányoznak. Sajnos, a könnyű, fajsúlytalan műfajokat kedvelik.

Következésképpen az ismeretszint elég változó.

A málnásiak ismerete és ízlése egymást befolyásolja. Vannak divatos szórakozási cikkek, mint a lemezjátszó; a műszaki műveltség bizonyossága, a társadalmi felemelkedés és jólét mércéje. Gyorsan jött divatba, és gyorsan el is tűnt. Egy készülékhez 10—40 lemezt vásároltak, elsősorban „népzenét“ (közte a „Piros rózsák beszélgetnek“ és „Akácós út“), műdalokat és a Csárdáskirálynőt. Találunk még hazai és külföldi könnyűzenét és daljátékokat. Lemezeket akkor hallgatnak, ha társaság van, a rádió nem szolgáltatja a kívánt zenét, és tévé sincs a házban. A lemezjátszónak nincs hatása az érzelmi kultúrára, sem a szórakozási szokásokra.

A rádió meghonosodott a falusiak mindennapi életében. Elterjedéséről, fontosságáról számol be az 1. számú táblázat. A táblázatba a legjellemzőbb választokat választottam ki, ezek ismétlődnek korosztályonként és foglalkozás szerint. A málnásiak, olvashatjuk a válaszokból, népzenét, műdalokat és könnyűzenét hallgatnak. A zenehallgatás nem élményszerű, csak kísérője a mindennapi tevékenységnek. Jól elválaszthatók a generációk közti különbségek. A fiatalság a könnyűzenét hallgatja, leginkább Bukarestet. A középkorúaknál a politikai érdeklődés a legnagyobb. Figyelemmel kísérik a vietnami eseményeket, és véleményüket, valószínű, egymást közt kicserélik, mert meglehetősen azonosak: „Egyik sem fog győzni, kiegyeznek majd“, így szól M. Gy. tömör megfogalmazása. A politikai események mellett az időjárás foglalkoztatja őket. Az öregek a rádiót együtt hallgatják a fiatalabbakkal, ha nagycsaládban élnek. Politikai érdeklődésük nem kisebb a közép-generációénál, csakohy a híreket az újságból olvassák el.

A rádióhallgatásnak nincs önálló foglalkozás jellege, szórakoztat, kiegészítő a tévé mellett.

A mozinak csekély a hatása. Hetente kétszer van előadás. Többnyire megné-zék-e a műsoron levő filmet, attól függ, hogy van-e magyar felirat. A Jókai- és Mikszáth-regények filmváltozatait az egész falu megnézi. A málnásiakat csak a már ismert filmek vagy filmtémák érdeklik, ezekre pedig nem várnak otthon, hanem bemennek Szentgyörgyre. Ilyen film volt például májusban a *Csárdáskirálynő*. A megyei mozivállalat hálózati osztályfőnökétől érdeklődtem a falura kerülő filmek kiválogatásának kritériumairól. Elvben minden jó film, ami az országban műsoron volt, elkerült Málnásra is: sajnos, éves differenciákkal, kopottan, recsegős hanggal. A rossz vetítés csökkenti a mozilátogatók számát. A mozi nem vált az átlag málnási szükségletévé, nem tartozik művelődési profiljához, s egyáltalán nem jön zavarba arra a fejcsóválásra, hogy „Nem nézett meg évek óta egy filmet?“, inkább elítéli azt, aki mindig kész kiadni a mozi beléptidíját. A mozi „társadalmi tekintélye“ kisebb más előadásokénál, lehet közben beszélgetni, tökmagozni és megjegyzéseket tenni a szereplőkre.

Málnáson a tévétulajdonosok nem alkotnak külön réteget. Legelső készülék az iskoláé és az mtsz-é volt. A magyar nyelvű adás megnövelte az érdeklődők

<i>A kértettt foglalkozása</i>	<i>Életkora</i>	<i>Milyen adásokat hallgat?</i>	<i>Mikor?</i>	<i>Milyen gyakran?</i>
mtsz-tag	68 év	ami szól	mikor a fiatalok bekapcsolják reggel és du.	naponta
munkás	40 év	cigányzene		
munkásnő	18 év	könnyűzene	egész nap bögeti, mikor otthon van	mindig
asztalos	45 év	hírek, sport	reggel, este	mikor a tévében nincs adás
tanuló	18 év	könnyűzene	mikor otthon van	egész nap szól
mtsz-tag	76 év	hírek, időjárás, politika	reggel, este	naponta
mtsz-tag	43 év	amit mások hallgatnak, én is meghallgatom, csak azt az ordító nőtát nem szeretem		
mtsz-elnök	58 év	cigányzene, hírek, időjárás	délben	vasárnap
munkásnő	38 év	Szabó család, nótacsokor, falusi műsor	mikor otthon van, mindig	1—2 órát naponta
tanár	30 év	politika, sport-hírek, könnyűzene	délután	2 órát naponta

számát. A 45 tévétulajdonos közül öt értelmiségi, hét mtsz-ben fogatos vagy brigádos, a többi állami alkalmazott, munkás. Egy-egy készülék előtt nemcsak a család nézi az előadást, hanem a szomszédok és rokonok is.

A televízió a szabad idő szórakozásra fordított részének 75%-át veszi el. Nyáron nem nézik rendszeresen, mert még az ingázó munkás is a háztájiban tevékenykedik. Télen már sötétedéskor bekapcsolják a készüléket. Az idősebbek megválogatják az adásokat, a fiatalok nem. Minthogy az idősebbek egy része nem tud románul, a tévéadásokat — az előbb jeleztük — csak fogyatékosan érti meg. A rendszeres tévézés, -hallgatás azonban egymaga is elmélyíti a román nyelv ismeretét, gyökeres javulást mégis az újabb nemzedékek, korosztályok iskolai nyelvtanulása hoz; ez pedig jól halad Málnáson. A felmérés eredménye azonban azt mutatja, hogy a meg nem értés nem akadályozza a falusiakat az adások követésében.

A tévéhez való viszonyulással kapcsolatos kérdésekre kapott válaszokat a 2. számú táblázatban találhatjuk meg. Ebben az esetben is a tipikus, ismétlődő választ tüntettem föl. Az első észrevétel a magyar nyelvű adás közkelettsége. A csütörtöki adást kevesen nézik, mert a munkaidővel egybeesik, a vasárnapit azonban mindenki megnézi, az ebédidőt is ahhoz igazítják. Legkedveltebbek a színdarabrészetek, népi táncok, kórusok, dalok, majd a neves emberekről készített riportok. A felnőttek is szeretik a gyermekműsorokat. A monológokat kivéve min-

<i>A kértetett foglalkozása</i>	<i>Életkora</i>	<i>Milyen gyakran néz előadásokat?</i>	<i>Mit szeretne látni?</i>
mtsz-tag	55 év	hetente	filmet magyarul
mtsz-tag	80 év	évente egyszer	—
szakmunkás	28 év	naponta	színdarabot, táncot
tanuló	18 év	naponta	filmet magyarul
mtsz-tag	56 év	hetente	mindent szeretek
háztartás	60 év	hetente	színdarabot, magyarul
asztalos	45 év	naponta	filmet magyarul
tanár	30 év	naponta	szak-útmutatót
munkásnő	40 év	nem nézek, mert nincs mikor	
tisztviselő	32 év	naponta	filmet magyarul
tanár	35 év	hetente	sportot, irodalmi ismertetőt
munkás	18 év	naponta	zenét, táncot
mtsz-tag	40 év	naponta	zenés színdarabot

den műsorért lelkesednek. Amint a válaszokból kiolvasható, a málnásiak buzgón nézik a román nyelvű adásokat is. Az adások általában egyetlen reakciót váltanak ki: „Tényleg, igazán megtörtént, amit láttunk!” Akivel beszélgettem, mindenkitől megkérdeztem, hiszi-e, hogy valóban emberek szálltak le a holdra, ahogy a képernyőn is láthatta. Megkérdeztem, mert többen elszólták magukat, hogy az asszony nem hiszi. A kérdést csak az idős generáció teszi fel, s igenlő válaszokat inkább a férfiaktól lehet hallani, tagadót az asszonyoktól. Ugyanígy a „Mindenszent” (David Vincent) hőstetteit mérlegelve megoszlanak a vélemények, megtörtént vagy sem. A filmsorozatokot híven követik, de valami ködös-zavaros világot érzékelnek, csak a „végén hámozzák ki a magját”. Ezért nézik szívesen a zenés adásokat. s valószínű, innen ered a málnásiak rendkívül nagy zeneszeretete.

A meg nem értett, de mégis befogadott, végignézett adások nem szélesítik a nézők látókörét, nem gazdagítják ismereteiket, csak uniformizáló hatásuk van. Ilyen körülmények közt a tévé óriási vonzó hatása vizualitásának és könnyen elérhetőségének tulajdonítható.

A tömegkommunikációs eszközökről beszélve talán úgy tűnik, hogy málnási tapasztalataim mind negatívak. Nem, a tévé magyar nyelvű adása, a rádió, mozi hatása falun lassú, közvetlen alig lemérhető, keveredik más hatásokkal, s összereként mutatkozik meg pozitív értelemben, az emberek tudatának átalakulásában. A tudati változás a falusiak világról alkotott képének és a világhoz való viszonyulásának megváltozásában érzékelhető. Az újság és rádió elterjedése előtt a katonaságnál szereztek az információkat a világ eseményeiről. Elkésett és szegényes információ volt. Ma az újság hírforrása szükségletté vált, nincs olyan család, ahová ne járna megyei vagy országos lap. Az újságot hátulról kezdik olvasni, először a híreket. Érdeklődésüket békevágyuk táplálja. A fiatalok politikai érdeklődése az évek múltával növekedik. A világismeret kiszélesedése mellett az összművelődési tényezőknek vannak olyan hatásai, melyek nem szilárdulnak művelődési tevékenységgé, de egy közösség lelki és anyagi kultúrájának arculatához szorosan hozzátartoznak; ilyenek: a lakáskultúra, táplálkozáskultúra, öltözködés, életvitel, viszonyulás a betegségekhez és bajokhoz. A málnási közösségben a művelődési formák hatását ezen a téren mérhetjük le a legszemléletesebben. M. L. körorvos tömören így jellemezte ezeket a változásokat: „Az emberek nyiltabbak, őszintébbek, közvetlenebbek. A falusi faragatlanság napjainkra talpraesettséggé csiszolódott. Leleki kultúrájuk növekedett, kevésbé önzőek, kialakult bennük bizonyos szolidaritás, közösségi összetartozás.“ Ehhez hozzáteszem az ismeretek bővülését, növekedését, a fokozott tájékozottságot és világlátottságot. A művelődési igények megsokszorozódtak. Elég, ha betekintünk egy átlag falusi lakos költségvetésébe. Évről évre többet áldoznak könyvre, újságra, előadásokra. Ezek az általános felemelkedés mutatói, minden faluban megtaláljuk. A málnási művelődési életben tapasztalt sajátosságokat az alábbi pontokban foglalom össze.

1. Az önforrású, hagyományos művelődés csökkenése a fogyasztói formák elterjedése nyomán.

2. A tévézés megoldatlan visszás ténye (befogadják a vizuális információkat, de jelentős részüket nem értik).

Mindkét probléma megoldását a kultúrotthonnak valódi művelődési otthonná való átminősülésében látom. Óriási lehetőségei vannak egy egységes művelődési élet létrehozásában és irányításában. Ehhez elsősorban olyan szakképzett és hivatott irányítóra van szükség, aki nem katedra mellett kultúrigazgató, hanem önálló tevékenységet fejt ki. A művelődési otthonnak nemcsak az igényeket kell kielégítenie, hanem a modern tömegkommunikációs eszközök segítségével — a hagyományokból táplálkozva — magasabb rendű ízlést és elvárásokat kell formálnia.

Ehhez döntő mértékben járul hozzá a román nyelv minél tökéletesebb elsajátítása, ami egyben feltétele és az ország egész társadalmi-gazdasági vérkeringésébe történő minél eredményesebb bekapcsolódásnak.

Kósa Szánthó Vilma

Hatalom és tudomány szövetsége

Az *Impact: Science et Société* idei kettős száma (Vol. XXII. 1—2, janvier—juin 1972) *A tudomány, a tudósok és a kormányzatok* gyűjtőcímmel jelent meg. Az UNESCO-folyóirat több állam- és kormányfővel készített, terjedelmes interjúban számos jelentős — bizonyos nyugati és „harmadik világ”-beli adottságokat feltáró — tudománypolitikai problémát vet fel, s négy Nobel-díjas írása ugyancsak egy-egy állam viszonylataiban konkretizálva elemzi a tudományos forradalom korszakának nyitott kérdéseit. Az alábbiakban kivonatossan közölt írás szerzője az OCDE (Organisation de Coopération et de Développement Économique — Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) tudománypolitikai részlegének az írányítója.

Bertrand Goldschmidt *Les rivalités atomiques* című könyvében (1967) elmondja, mi készítette első ízben politikai jellegű cselekvésre tudományos karrierje során. 1943-ban történt: akkoriban Goldschmidt ahhoz a Joliot-Curie egykori munkatársából kialakult francia kutatócsoporthoz tartozott, amely — az angolokkal együttműködve — részt vett az atombomba előállítását célzó amerikai kísérletekben.

Chicagóban már egy hónapja működésben volt Fermi atomreaktora, amikor a Montréalban nemrég megtelepedett angol—kanadai atomtudósok csoportja megtudta: a Manhattan-terv felelős tényezői azzal fenyegetőznek, hogy felfüggesztenek mindenfajta együttműködést az Egyesült Királysággal. A montréali laboratórium megbízta Bertrand Goldschmidtet és Pierre Auger-t, igyekezzenek további értesüléseket szerezni.

— Eppen hallom, hogy az önök látogatása valószínűleg hosszú ideig nem ismétlődik meg — mondotta nekik a chicagói laboratórium egyik vezetője. — Remélem, nem üres kézzel távoznak innen.

Valóban, amikor visszaindult Montréalba, Pierre Auger a reaktor adatainak birtokában lehetett, s Bertrand Goldschmidt egy tartályban magával vitt négy mikrogramm plutóniumot, parányi mintáját az ember létrehozta első elemnek.

Ez a kis történet két szempontból jellemző. Képet alkothatunk az egyetértés és barátság ama nagyszerű légköréről, amely a tudósok világát az atomtitok kialakulása előtt jellemezte. S arról is, hogyan szenvedte meg a tudományos értesülések cseréje politikai üggyé válását. Pedig a felek szövetségeseek voltak... Ami abban a bizonyos tartályban volt, sem kölcsönzött, sem pedig lopott holminak nem tekinthető. Vajon Goldschmidt ne támaszthatott volna intellektuális jogcímet a plutóniumra, miután személyesen részt vett a chicagói reaktor segítségével előállított első kétszáz mikrogramm kinyerésében? Bármiként értelmezzük a dolgot, egy valami biztos: a kölcsönös jóindulat említett megnyilvánulására néhány

nap múlva már nem lett volna lehetőség, s ha mégis, már árulásnak minősült volna.

A nukleáris energia megszelídítésének és az atomfegyverek előállításának kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy megváltozzék a tudomány és a politika viszonya. Ettől kezdve a lojalitás, amellyel a kutató hivatásából következően viszonyul tudományához, olyanná változik, amilyenre állami hivatala kötelezi.

A tudósok régebben is a hatalmasok tanácsadói lehettek, kutatásaik soha sem voltak közömbösek a politikusok érdekei szempontjából, tudományos intézményeik néha főt hajtottak a kormány akarata előtt, de tudományos kutatói minőségükben mégsem voltak állami hivatalnokok. A második világháború idején kiteljesedett fordulat azonban nemcsak a tudományos intézménynek legfontosabb hitelforrását jelentő, a legelőnyösebb helyzetben levő gazda szerepét betöltő államtól való egyre nagyobb függőségét szentesíti, hanem egyben az állam egyre inkább növekvő kiszolgáltatottságát is a tudomány intézményének. Ugyanis a tudomány olyan új termékeket és technológiákat hoz létre, amelyek közvetlenül érintik a hatalom gyakorlásának a mikéntjét, s megkövetelik olyan szakemberek segítségének az igénybevételét, akik alkalmasak az új vívmányok alkalmazása következményeinek a felmérésére is.

A modern tudomány hajnalán, amikor Francis Bacon megfogalmazta „a tudás hatalom” formulát, nem sokat törődött azokkal a nagy nehézségekkel, amelyek e párosításból következnek. Talán szándékos volt mulasztása. Egy új tudományos koncepció apostolaként előbb az új legitimitását kellett elfogadtatnia a régivel szemben, ezért aztán nem sokat foglalkozhatott az operacionálissá, eszköz jellegűvé vált, a természet átalakítására alkalmas, az emberek új életkörülményei ki-művelését lehetővé tevő, a technika szakadatlan haladása jellemezte tudás negatív vagy problematikus vonatkozásaival. Az új tudományt, melynek hajnalhasadtát jelezte, az eszközök egyikének láttatta. S noha ez az eszköz minden másnál hatékonyabbnak bizonyult, nem változtak a célok, amelyeknek elérését most már lehetővé tette: az ókor inspirálta hagyományosak maradtak. Etikai vonatkozásban a tudomány végeredményben semleges, jóra és rosszra egyaránt alkalmazható: Aiszóposz nyelve.

Ha figyelmesen átlapozzuk az *Új Atlantiszt*, felismerjük, hogy már Bacon megérezte: a tudomány hatalommá válása problémákkal jár, tudomány és hatalom násza nem mézeshetekkel folytatódik. Például olyasmiket is olvashatunk benne, hogy a tudósok fenntartják maguknak bizonyos felfedezéseik közzétételének a jogát, s — ami még jellemzőbb — ők döntenek arról, milyen felfedezéseiket közlik az állammal, s melyeket kell továbbra is titokban tartaniuk. De Bacon még nem vetette fel a kérdést, hogy mi történik, ha az állam tart bizonyos felfedezéseket túlságosan fontosnak ahhoz, hogy közzé lehessen tenni őket, sőt magát a tudományt is túlságosan fontosnak tartja, semhogy a tudósok ügye maradhasson.

A XVII. században a kérdésfelvetés e módja még abszurdnak tűnhetett volna. Valóban a tudományos akadémiák megalakulásakor a hivatás krédóját a Royal Society statútumai fejezik ki, amelyek a természet megismerését és minden hasznos művészet tökéletesítését jelölik ki a tudós céljaként; elérésére törekedvén ne avatkozzék a teológiába, a metafizikába, az erkölcsstanba, a politikába. A politikai elvet és a politikai pártot kizárják a tudomány alakulására hatni hivatott tényezők sorából.

Pedig az intellektuális tartást apolitizmusa sem gátolja abban, hogy az állammal olyan szerződés megkötését tervezze, amelynek alapján a tudományos társaságokat az állam patronálja és pénzezi, egyidejűleg biztosítván a tudományos

társaságok függetlenségét. A tudás haladásának útja a hatalom erőterében kanyarog.

Évszázadokig nem válik súlyossá az ebből keletkezett feszültség. Először is a tudományos tevékenység még nem igényelt jelentős anyagi támogatást. Másodszor — s ez a fontosabbik tényező —: még csekély a tudomány hatása a társadalomra. Egymást kiegészítő okok ezek: éppen a világ dolgainak alakulására mind közvetlenebbül ható tudomány az, amely az állam egyre nagyobb támogatására szorul.

A feszültség hirtelen válik drámaivá. A tudomány önmagát elvontnak, szigorúan el nem kötelezettnek szeretné tudni, de a tudományok olyan társadalmi intézménnyé alakulnak, amely sok mindennek mondható, csak éppen el nem kötelezettnek nem. Annak a gyökeres változásnak a lényege, amelyet az atombomba előállítására okozott tudás és hatalom viszonyában, az, hogy maga a tudás intézményesült, mégpedig mind a tudomány, mind a politika viszonylatában. A hatalom szempontjából a tudomány nemzeti tőkévé válik: az erőviszonyok alakulásának nem csupán döntő tényezője, hanem egyben nélkülözhetetlen eszköze a hatalom gyakorlásának. A tudomány pedig egyre nehezebben határolhatja el saját haladását e haladás társadalmi következményeitől, s a tudósok többé már nem állíthatják, hogy számukra közömbös felfedezéseik politikai célokat követő alkalmazása.

Az atombomba felfedezéséig a katonai jellegű kutatások beérték azzal, hogy a polgári életben alkalmazott technológiákat a háború szükségleteinek megfelelően hasznosítsák, következképpen ez az eljárás gyökeresen újat sem a tudomány, sem a politika szempontjából nem eredményezett. A második világháború során első ízben hasznosítják új technológiák forrásaként magát a tudományos kutatást; ez a tény nemcsak a konfliktus befejezése, hanem az egész háború utáni korszak szempontjából döntő fontosságú. Ettől kezdve a hatalom többé nem hagyhatja magára a tudományt: immár erőltetnie kell a felfedezések és újítások ütemének a gyorsulását; a háborúban mozgósított tudomány békeidőben sem szerel le.

Allandó érvényű rendelkezésekkel mozgósítják a tudományt, s a kormányok megszervezik, koordinálják, sőt, megtervezik a tudományos kutatást. Fantazmagória, a letűnt idők visszavágásának tünete a megtérés áhítása a tiszta kutatás szolgálatába: Robert Oppenheimer álma. A történelem betört a csendes laboratóriumokba, s örökre megvetette ott a lábát.

A politikai hatalom többé már nem nélkülözheti sem a kutatókat, sem a kutatást, mert sokoldalú feltételeknek kell eleget tennie, éppenséggel olyanoknak, amelyeket a tudomány és a technika fejlődése tett fontossá vagy hozott létre. Az állam arra kényszerül, hogy a tudósokat tanácsadói, adminisztrátori, diplomáciai, stratégiát meghatározó posztokon hasznosítsa politikája kidolgozásában és alkalmazásában. A tudomány viszont azért vállalja behelyezését a politika körébe, mert saját szükségleteit már nem biztosíthatja az állam nélkül. Már nincsenek olyan mecénások, akik a tudomány számára per definitionem végtelen nagyságú beruházások eszközzésére vállalkozhatnak. Manapság elválaszthatatlan a tudományra alapozó politika a politikára alapozó tudománytól.

Véget ért a tudomány klasszikusnak nevezhető korszaka, amelyben értéke kizárólag a valóság feltáráshoz való hozzájárulásában nyilvánult meg; e korszak vége egybeesik a gyors alkalmazások azon ígéretével, amelynek teljesítésére immár megérett a tudomány. Az iparral fenntartott kapcsolataiért a tudomány semmivel sem kisebb árat fizet, mint bármely más emberi tevékenység.

A tudományos kutatás második világháború után bekövetkezett mennyiségi növekedése minőségi változáshoz vezetett: az egykor kevesek számára fenntartott eszmény, hivatás, kultúra sokak nyílt pályájává vált. A tudomány a gyorsan alkalmazott újítások forrásaként a termelési rendszer alkotóeleme.

Vannak még tudományos kutatók, akik úgy vélik, hogy ez a változás a tudomány céljainak (és érdekeinek) elárulását jelenti, hiszen szerintük a tudománynak csakis a valóság feltárásával kellene törődnie. A hasznosság kecsegtető távlatai — úgymond — kompromittálták, önmagától elidegenítették, mondhatni: prostituálták a tudományt.

De az állam szükségszerűen tekinteti eszközzé a tudományt: társadalmi hasznossága dönti el támogatása mértékét. A hatalom kritériumai e tekintetben a hasznossághoz igazodnak, a tudomány annyiban érdeklődik az államot, amennyiben célra vezető eszköz. Hogy mi a hasznos, ezt a hatalom dönti el. Kézben tartja a pénzügyeket, s megszabhatja a kutatások főirányát.

A tudósok szeretik abban a hitben ringatni magukat, hogy az állami támogatás nem kötelezi őket ellenszolgáltatásra. Az állam sem lehet teljesen bizonyos afelől, hogy befektetései minden esetben gyümölcsözők lesznek. Pénzügyi támogatásával a tudományos kutatás kiszámíthatatlanságának kockázatait is vállalja. A tudomány és a politika viszonya nem egyszerű kötelezettségeket szabályozó szerződésekben kristályosodik ki, ez a viszony azonban irreverzibilis: a tudomány és a hatalom most már örökre elkötelezték magukat egymásnak; káromolhatják, de nem nélkülözhetik egymást.

Technonature-nek nevezem azt az erőteret, amelyben a hatalom céljainak elkötelezett és szükségleteinek fedezéséért felelős tudósok érdekei és magatartása szétfértetlenül egybefonódnak a politikával. A szó nem véletlenül emlékeztet Galbraith *technostruktúrájára*.

Galbraith az értesülések és a technikai ismeretek azon birtokosairól szól, akik a tőke és a technológia szervezett hasznosítására építő modern ipari rendszer döntési mechanizmusának az alanyai. Csakhogy Galbraith e közösségen belül gondosan megkülönbözteti „a tanárok és a tudósok testületét”. A kiemelését szerinte ez utóbbiak motivációi indokolják: a tudományos kutatók nem hatalomvágyók és nem pénzsóvárok. Ha politikai célt követnek, másoktól akkor is az különbözteti meg őket, hogy motivációik kivételes erkölcsi tisztaságuk érzetét keltik, írja Galbraith.

Szélsőségesnek tűnik ez a — legalábbis idealistának mondható — felfogás a tudósok szerepéről az ipari társadalomban. De túlzás az ellenkezője is, amely szerint valamiféle összeesküvés részesei volnának a „katonai-ipari komplexummal” társult tudósok. Aki összeesküvésről szól, annak fel kell tételeznie, hogy a tudományos közösségen belül létezik egy tudatosan szervezkedő, a hatalom megragadására törő csoport. Viszont azt állítani a tudósokról, hogy teljesen mentesek a hatalom és a vagyonszerezés kísértéseitől, ugyancsak túlzott naivitásra vallana.

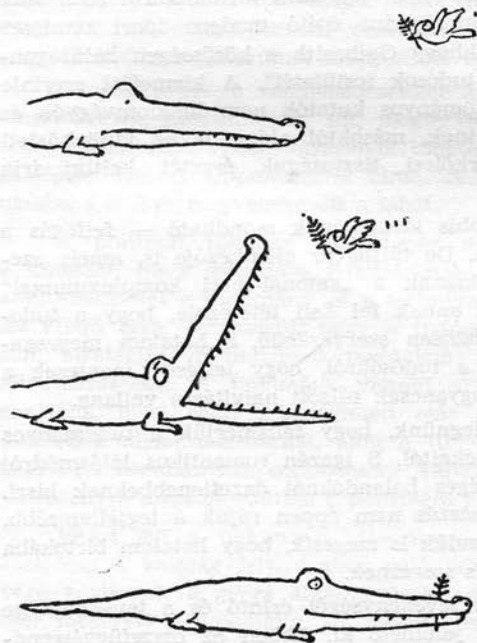
Nem szükséges konspirációról képzelegnünk, hogy felismerjük a tudományos kutatás függését valamely kormány szándékaitól. S igazán romantikus látásmódról tanúskodik az, aki a tudósokat a közönséges halandóknál önzetlenebbeknek hiszi. Kétségtelen, hogy a hatalom- és pénzahajzás nem éppen rájuk a legjellemzőbb, de azért hivatásuk teljesítése során néha velük is megeshet, hogy hatalom birtokába kerülnek, esetleg még valamicske vagyont is szereznek.

A tudós helye a modern világban a tevékenységét érintő és a tevékenysége befolyásolta politikai döntések erőterében jelölhető ki. Ebben az összefüggésrendszerben a tudományok önmegvalósítása egyike a technikai jellegű tevékenységek

realizálódásának: miközben a politikai döntések követelményeihez igazodva megzabolázzák a természet erőit, a hatalom számára mind újabb problémák forrásaivá is válnak. A *technonature* kifejezéssel tehát nem valamely csoport, osztály, elit helyét jelöljük — amely nem is lehetne egységes érdekei szerint vagy a hatalom iránti magatartásában —, hanem a színteret, amelyen a valóság feltárására törő tudomány már elválaszthatatlan a hatalomtól. Az ideológia és a tudományosság egymásratalálásának színtere, ahol a tudomány már eszköz-jellegének megfelelően hat, vagyis olyan értékrendhez és célokhoz igazodik, amelyektől a tudósok elvben idegenkednek.

A második világháborút követő években volt egy idő, amikor néhány tudós azt hirdette, hogy a kultúra, a tudomány módszereinek, tárgyilagosságának és normáinak letéteményeseiként a tudósok különleges hatalom gyakorlására hivatottak az államvezetésben. De már túl vagyunk ezen. A tapasztalat kijózanítólag hatott: a tudomány és a politika szövetsége, amelyet a második világháború szentesített, nem vezetett sem az illetékességek, sem a felelőségek megosztásához. A tudomány politikai ügygyé vált, anélkül hogy valóságos hatalomhoz jutott volna. A modern állam a tudósok lekötélezettje, de — noha a tudósok hozzájárulnak megvalósításukhoz — az állam és a tudósok céljai nem mindenben azonosak.

Jean-Jacques Salomon

Desclozeaux karikatúrája

Az első erdélyi magyar opera

Az első erdélyi magyar operát 150 éve mutatták be Kolozsvárt. Európa zenei életében ez az esemény egybeesik az operakultúra általános fellendülésével. Bécsben felújítják Beethoven *Fidelióját*, a nagy mester személyes közreműködésével. Ez évben nyitják meg, ugyancsak Bécsben, a Josefstädter Theatert. A megnyitón Beethoven már süketen vezényli *Házavatás* című nyitányát. Rossini megírta *Othelóját* és *A tolvaj szarkát*. Berlin Spontinot ünnepli, a párizsi Conservatoire-nak Cherubini az igazgatója. Berlioz 19 éves, és már bontogatja szárnyait. Glinka a népi zene felhasználásával kísérli meg az orosz műzene megteremtését, Prágában bemutatták Mozart *Don Juanját*, Kamienski megírta az első lengyel nemzeti operát. Havasalföld és Moldva székvárosaiban olasz, német és francia vándor operatársulatok előadásait élvezi a főurakból toborzódó közönség.

Bukarestben, Iași-ban és Kolozsvárt az arisztokrácia udvarházaiban külföldi zenészek játszanak idegen hangszereken, bevándorolt karmesterek vezényletével. De már érezhető a zenei kifejezésmódban a nemzeti hangvétel keresése. A külföldről beözönlő muzsikusok a meginduló nemzeti öntudatra ébredéshez próbálnak kapcsolódni. Ez a folyamat Erdély nagyobb városaiban sajátos, nemzeti zenei nyelv megteremtését igényli. Osztrák, német, olasz zenei elemeknek a népies zenével való keveredéséből születik meg az a zenei stílus, amelyet toborzó vagy verbunkos zenének nevezünk. Maga a verbunkos szó is német eredetű: a Werbung — toborzás jelentésű — szóból nyerte nevét. Első művelői idegenek, de a XIX. század elején rövid idő alatt hallatlanul népszerűvé válik. Először csak cigányzenekarok játsszák ezt a muzsikát, melyről jóformán ma sem tudjuk bizonyosan, hogyan született. A népi zenekarok ilyen tánc- és szórakoztató zenével hódítják meg a városok polgárságát és az országot járó idegeneket. E zenei nyelv hangulata jellemző, szabályai magukra vonják a külföldi zeneszerzők figyelmét. Haydn, Mozart, Dittersdorf, Beethoven, Weber, Schubert, Berlioz verbunkos motívumokat használnak fel műveikben. Lavotta János, aki valószínűleg 1802—1804 között a régi kolozsvári Nemzeti Színháznak orchestrum directora, vagyis karmestere volt, az elsők között ír zenét nyugat-európai mintára, de a toborzó muzsika modorában. A Lavottának tulajdonított verbunkos táncok a kolozsvári központi Egyetemi Könyvtár kéziratgyűjteményében is megtalálhatók.

A XVIII. század végén az erdélyi magyar nyelvű színpadokon is megszólalnak az idegen operák. Először külföldi együttesek, vándortársulatok szerepelnek, és idegen nyelven, főként németül énekelnek. A verbunkos zene terjedő népszerűségének hatására a közönség magyaros muzsikát kíván hallani. Kezdetben csak egy-egy áriát énekeltek magyar nyelven, majd az idegen dalművek betétjeként adták elő a verbunkos stílusú áriákat.

Ruzitska József *Béla futása* című operája az első erdélyi dalmű, amelynek ismerjük a partitúráját; ez a becses zenetörténeti dokumentum a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban porosodik. A példányt annak idején Nagy Gábor vendéglős, lelkes zenebarát ajándékozta az Erdélyi Múzeumnak. Ő szerezte meg az eredeti vezérkönyvet, és szerencsés érzékkel juttatta a legmegfelelőbb helyre.

Hogyan került a *Béla futása* hangjegyyanyaga az Erdélyi Múzeum kéziratrábába? A kérdéses vezérkönyvön ez áll: Csóka Sándor tulajdona. Mellette, a bélyegzőn Szász Lajos neve olvasható. A bekötött partitúrában levelek fekszenek. Ezek egyikét Krecsányi Ignác temesvári színigazgató írta Oberti Jánosnak, a kolozsvári Zenekonzervatórium egykori igazgatójának. Az 1908. január 26. keltezésű levélben közli Obertivel, hogy a temesvári színház is régen keresi a *Béla futása* kottáit, de nem képes megszerezni, következésképp nem is tudja elküldeni a kölcsönként hangjegyyanyagot.

Egy másik, 1908. január 25-ről keltezett levélből, melyet Mándoky Béla küldött Debrecenből Magyarossy Gyulához, a kolozsvári Zenekonzervatórium akkori titkárához, megtudjuk, hogy Mándoky beszélt Zilahy Gyulával, a debreceni színház igazgatójával, és közölte vele: elküldte a *Béla futása* kottaanyagát Kolozsvárra, Török Károly színész címére, mert Török ebben a darabban akart jubilálni.

Világosságot vet a zavaros ügyre Nagy Gábor kolozsvári szállodás és műkedvelő hegedűs írása, mely szintén mellékelve van a már említett Ruzitska József-vezérkönyvhöz. A *Béla futása* partitúrájának ügyében Nagy Gábor így foglalja össze kutatásait:

„A kolozsvári Nemzeti Színház könyvtárában van Török Károly színész és könyvtáros gondozásában két keménykötésű kézírásos könyv. Erre piros betűkkel a következő jelzést írták: B. III. Ennek első lapján ez áll: *Béla futása*. Néző játék 2 felvonásban Kotzebuétól. Valamikor ebből írhatták ki a megzenésített opera szövegkönyvét. A második könyv címkéjére ez van írva: *Béla futása*, opera 2 felvonásban, sűgő darab. E kötet belső lapján ez olvasható: »*Béla futása*. Dalmű 2 felvonásban, Kotzebue után, zenéjét írta eredetileg Ruzitska József a Nemzeti Színház egyik karmestere 1837-ben.« Szövegében, mely 1908. január 22-ről keletkezett, Nagy Gábor még elmondja, hogy az eredeti Ruzitska-féle operához Heinisch József 243 ütemből álló nyitányt szerzett. A kérdéses partitúra, melyet Nagy Gábor ajándékozott az Erdélyi Múzeumnak, állítólag Szász Lajos debreceni teológusé volt, aki Szilágyosomlyón vette egy árverésen. Egy 1908. január 21-i elismervény igazolása szerint a szöveges partitúrát Nagy Gábor 20 forintért megvette Török Károlytól, aki az eladásra Szász Lajostól, Debrecenből megbízást kapott. Nagy Gábor még utána nézett, vajon a vezérkönyv nem azonos-e azzal, amelyet Török állítólag Debrecenből elküldött, s amelyre Mándoky Béla Magyarossyhoz írt levélben hivatkozik. Úgy látszik, Zilahy a *Béla futása* kottaanyagát nem is juttatta el Törökhöz. Ez kitűnik Zilahi Gyula debreceni színház igazgatójának 1908. február 3-i, Debrecenből keltezett leveléből, melyben azt írja, hogy Töröknek a *Béla futása* partitúráját nem is küldhette el, mert a mű a színház könyvtárában nem volt meg.

Ruzitska József dalművét, a *Béla futását* a kolozsvári Farkas utcai régi színházban mutatták be 1822. december 26-án. Az első erdélyi magyar nyelvű dalműkísérletnek hallatlan sikere volt. Népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy még 1863-ban is volt Kolozsvárt közönsége. Többen is, több ízben átdolgozták, korszerűsítették, és betéteket írtak hozzá. Erkel Gyula nyitányt szerzett a dalmű témáinak felhasználásával. Heinisch József, aki 1825-től 1830-ig a kolozsvári Nemzeti Színház karmestere volt, 1828-ban dolgozta át a dalmű zeneanyagát, és betéteket is írt hozzá.

Kolozvárt. Első Abonnement. 1827

1100 Szám.

A FELSŐBBEK ENGEDELMEVEL.

Ma Tízötönökön, December 26^{ik} napján,

A' Nemzeti Játék-Színen

fog előadani

BÉLA FUTÁSA.

Nemzeti Opera 2. Felvonásban.

Személyek:

IV. Béla, Magyar Király	—	—	—	Czelestin
Mária, W. Királyné	—	—	—	Pálma
Lajos	} Mária Gyermekel	—	—	Eder Terzi
Szabolcs		—	—	Toot
Kalman, Magyar Kancellár Úr	—	—	—	Üdvöshelyi
Palkó, a szomszéd	—	—	—	Jansó
Lórá, a Palkó leánya	—	—	—	Parkasó
Csabi Miklós, Lórá barátja	—	—	—	Pál
Leila, Kalman' Lórá Leánya	—	—	—	Tarkis
Magyar Asszonyok: Mária levetője	—	—	—	} Üdvöshelyi
Társak: Vanya	—	—	—	
Társak: Vanya	—	—	—	Hajonó
Társak: Vanya	—	—	—	Sr. Szabina
Maszinok & Tarsak	—	—	—	Kemény
				Göde
				Molnár

Érmenet-Pénz Váltó Cédulában:

Egy Lejt a helyi pénz	—	—	3 1/2
És az élti pénz	—	—	1 1/2
És az élti pénz	—	—	40 1/2
Egy helyi	—	—	15 1/2
Gyémán	—	—	12 1/2

Közlelő pinda egy Ertyú háza, vege s elét.

Az első erdélyi magyar opera
korabeli plakátja

(Heinisch Beethovennel állott összeköttetésben annak idején.) Káldy Gyula, egykori kolozsvári színházi karmester is a mű felfrissítői között szerepel. Az opera dallamait mindenütt énekelték. Különösen a románc volt népszerű, meg is jelent nyomtatásban változatokkal (1827-ben). Ruzitska második operát is írt, a *Kemény Simon* címűt, de ennek sikere meg sem közelítette a *Béla futásáét*.

Az opera zenekari hangszerelése kísérletszerű, nem mutat nagy változatosságot. Látszik, hogy gyorsan kellett vele a szerzőnek elkészülnie. Akkoriban a színházi karmestereket úgy szerződtették, hogy bizonyos számú zenés játékot, kísérő zenét kellett a színház részére biztosítaniuk. A karmesternek rendszerint rövid idő állott rendelkezésére. A dalmű írásakor Ruzitskának bizonyára sok mellékkörülményre kellett tekintettel lennie. Az énekesek nem voltak olyan képzetek, mint a mostaniak, a szerepeket legtöbbször prózai színészek vagy színésznők játszották, kezdetleges énektudással, tehát vigyázni kellett, hogy a szólam egyszerű legyen, könnyen énekelhető. Ugyanez a vezérelv érvényesült a kórusok megírásánál, mert az énekkar rendszerint a statisztákból toborzódott. A zenekar sem volt nagy felkészültségű, hangszereik is maradiak, gyengék voltak; 1820 táján a nagyobb külföldi zenekarok már használták a ventilkürtöket és trombitákat, de az erdélyi kis színházi zenekarok — melyek 10—15 tagból állottak — még természetes hangolású fúvós hangszereken játszottak, ezeken pedig nem lehetett minden hangot és félhangot kifújni. Még a régifajta, ventilek nélküli kürtök sem voltak meg teljes számban a vidéki kis zenekaroknál.

A vezérkönyvben a kürtök részére írt zenei mondatokat C-dúrban és D-dúrban írta Ruzitska, valószínűleg azért, mert csak ilyen hangolású hangszerek állottak rendelkezésére. Ha tehát a szerző szükségesnek érezte, hogy kürtöket használtasson, akkor bármilyen hangnemben is volt mondanivalóival, először át kellett mennie C, illetve D-dúrba, hogy kürtjeivel beléphessen. A zenészek képzettsége is alacsony fokon állott, ezzel is számolnia kellett a *Béla futása* szerzőjének. Ruzitskának nem volt ideje arra, hogy változatosságot vigyen a hangszerelésbe. Ahol csak a hangnem megengedi, a kísérő zenekari figurák is ismétlődnek. Sok a műben az egyhangzású (unisono) rész, ahol több hangszercsoport egyidejűleg ugyanazt játssza; ez ötletzegénységet jelent, de gyorsította a mű megírását, és eljátszását leegyszerűsítette. Ruzitska jó hangszerező volt, bizonyára másként állította volna be művének vezérkönyvét, ha erre elég ideje, megfelelő énekesei, hangszerei és muzikusai lettek volna. Ezzel magyarázható a zenekar alárendelt, kísérő jellegű szerepe. Nem számított halhatatlanságra, egyszerűen el kellett készítenie időre a művet, hogy mielőbb másorra lehessen tűzni. Csak a főszerepeket, nagyjáriákat dolgozta ki, a mellékszerepek beállítására felületes, vázlatos.

A *Béla futását* 1937. december 6-án, 115 év múlva, a budapesti Operaház felújította. Ez alkalommal gondoskodtak korszerűsítéséről. A szöveggönyv felfrissítését Márkus László végezte, a zene átdolgozását Siklós Albert zeneszerző-tanárra bízta. Heinisch, Káldy és Erkel után a mű Siklós-féle átdolgozása felette csekély sikerrel járt. Siklós ugyanis a kétfelvonásos dalműből háromfelvonásos nagyoperát készített, és ehhez felhasználta Ruzitska József másik dalművének, a *Kemény Simon*nak zenei anyagát is.

Figyelmet érdemel Brassai Sámuelnek az a közlése, hogy a *Béla futásának* egyes részeit Kótsi Patkó János kolozsvári színigazgató énekelte tollba Ruzitska Józsefnek, aki ezeket csak lejegyezte és hangszerelte. Ha így volna is, első, hangjegyzve fennmaradt magyar hangvételő operánk akkor sem veszít semmit jelentőségéből.

A kolozsvári Zenekonzervatórium 1819-ben kezdi meg működését. Három évvel ez után kerül sor a *Béla futása* kolozsvári bemutatójára.

Lakatos István

Néhány gondolat a matematikai kutatásról

ELŐLJÁRÓBAN Jelen írásomban legalább annyi szó fog esni magáról a matematikáról, mint a matematikai kutatásról. Erre az késztet, hogy soraimat elsősorban matematikailag nem képzett olvasóknak szánom. Utalnom kell a matematika bizonyos fejlődési tendenciáira, különben érthetetlenekké válnak a kutatási problémák. A címet azonban nem valamilyen szerkesztői elgondolás sugallta: magam választottam. Hangsúlyozni szeretném vele, hogy elsősorban a kutatásról akarok néhány gondolatot kifejtetni. A többi körítés. De nélkülözhetetlen.

Sietve szólok kutatótársaimhoz is. Elsősorban algebraistákhoz. Azokhoz, akik alkotóerejük teljében vannak, és a fiatalokhoz. Előző soraim miatt ne tegyétek félre ezt az írást. Hozzátok is szólok. Egy programra akarok utalni, amit évek óta népszerűsítetek. Itthon, Budapesten, Padovában és másutt. És sokan egyetértenek velem. Talán jó lenne megvalósítani. Még egyet: bocsássatok meg, ha néhány matematikai fogalmat nem teljes szigorral fogalmazok. Azt itt nem tehetem.

Mondanivalómat elsősorban személyes élményanyagomhoz kötöm. Mint előadó sok mindennel foglalkoztam. De mint kutató, főképpen algebraista vagyok. Tehát a beígért matematika helyett többnyire algebráról fogok írni. Ez a címmel kapcsolatos újabb visszaélésnek tűnik. Kissé az is. De nem túlzottan. Mert a jelenkori algebra behálózza az egész matematikát. Egyidejűleg iránytű és nélkülözhetetlen segédeszköz.

ÉRDEKLŐDÉS A MATEMATIKA IRÁNT

Sokszor megkérdezik: a matematikai kutatáshoz lényegében valóban csak ceruza és papír szükséges? Vagy: lehet-e egyáltalán még valami újat felfedezni a matematikában? Vagy: miképpen lehet új eredményekhez jutni a matematikában? Nem értek egyet azokkal a szaktársaimmal, akik az ilyen és hasonló kérdésekre csak legyintenek. Főleg ha elnéző vagy éppen lenéző mosollyal legyintenek. Mert ezek a kérdések „abszolút értékben“ valóban naivak. De a lényeges szerintem az, hogy az emberek mindinkább látják: a matematika egyre nagyobb teret hódít. Hiszen a legklasszikusabb alkalmazási területein, a fizikán és a különféle műszaki diszciplínákon kívül behatolt minden természettudományba, a gazdaságtudományba, a nyelvészetbe, a társadalomtudományokba. Ezt látják az érdeklődők. Egyesek úgy vélik, hogy egy már teljesen kialakult matematikai apparátus alkalmazásáról van szó. Ez tévedés. Má-

sok ösztönösen megérik azt, hogy a matematika egyre növekvő hatékonyságát saját fejlődése biztosítja. Ez helyes. Ez a kérdés egyre nagyobb közönséget foglalkoztat, s erre csak a matematikus próbálhat választ adni. A legyintésből pedig vajmi kevés pozitívum érthető meg.

A MATEMATIKÁRÓL SZÓLÓ INFORMÁCIÓ NEHÉZSÉGEI

Ezt talán le sem kellett volna írnom. Félek, hogy megsértettem valamelyik szaktársamat. Tehát megmagyarázom a legyintés leggyakoribb okát: sok mindent képtelenek vagyunk megmagyarázni a matematikailag nem képzett társalgónak. Egyszerűen azért, mert a matematika rendkívül elvont fogalomrendszerét és az azt leíró formalizmusrendszerét gyakran nem lehet „közel hozni” a laikushoz. Egy ókori szállóige kissé módosított változatával élve: a matematikához nem vezet „királyi út”. De azért vannak kérdések, amelyek intuitíve megérthetők.

Most pedig attól tartok, hogy soraimból akaratom ellenére is valamelyes szakmai gög érezhető ki. Erről szó sincsen. Tudatában vagyok annak, hogy egy humanisztikus beállítottságú és foglalkozású ember nem emészthet fel életéből annyi energiát, hogy a matematika absztrakt világához közel jusson. Az viszont kétségtelen, hogy valamivel közelebb kell jutnia. De ez már az oktatás problémája. A jelen és a jövő oktatásáé. És az oktatás óriási erőfeszítéseket tesz ebben az irányban.

NEHÁNY SZÓ AZ ALGEBRÁRÓL

Ahhoz, hogy a jelenkori algebrai kutatásokról megközelítőleg helyes képet alkossunk, szólnom kell magának az algebrának a fejlődéséről. Ez elsősorban azért fontos, mert algebrán különböző korokban mást és mást értettek — és jelenleg az algebra szó mást fed, mint amire a nagyközönség általában gondol. Ebből a szempontból az algebra különbözik a matematika más klasszikus diszciplínáitól, amelyek nyilvánvalóan fejlődtek, gazdagodtak, mind átfogóbbá váltak vizsgálati tárgyuk és módszereik szempontjából, de struktúrájuk szempontjából nem változtak meg.

BETŰKALKULUS

Az algebra valójában egyidős a matematikával. De mint különálló matematikai diszciplínát a XVI. század óta tartják nyilván. Ekkor teremtette meg Viète, latinosan Vieta, azt a formális betűkalkulust, amelyet ma minden kisdíák jól ismer.

A számokkal végzett műveletek szabályainak ez az absztrakt kifejezése, formalizálása — bármennyire egyszerűnek tűnik is ma — valószínűleg forradalmasította a matematikát. Lehetővé tette a már ismert általános szabályszerűségek rövid alakban való felírását és egyre újabb törvények felfedezését. A matematikus kezébe olyan eszköz került, amely hozzásegítette ahhoz, hogy hosszas és sok hibalehetőséget tartalmazó gondolatmeneteket játsszi könnyedséggel elvégezzen. Jelentős szellemi erőfeszítést igénylő eszmefuttatások apró számítástechnikai problémákká szelődtek. Könnyen érzékelheti az olvasó a fenti megállapítások helyességét, ha megpróbálja szavakban, mondatokban elmondani a másodfokú egyenlet valóban egyszerű gyökképletében megfogalmazott törvényszerűséget. Még inkább érzékelheti, ha végiggondolja azokat a számításokat, átalakításokat, melyeket e gyökképlet levezetéséhez használunk — és megpróbálja ezeket az elemi algebra formalizmusrendszere nélkül

mondatokban leírni. Márpedig az említett formalizmusrendszer felfedezése előtt ily módon kellett eljutni a matematikai igazságokhoz.

A formális betűkalkulust jelentő algebra tehát lehetővé tette a matematikus számára, hogy biztosabb kézzel nyúljon nehezebb feladatok megoldásához. És a matematikusok éltek is ezzel a lehetőséggel. Jelentős eredményeket értek el az algebrai egyenletek tanulmányozása terén. A fizikai jelenségek leírásának szükségességéből megszületett a mai néven matematikai analízisnek ismert diszciplína, a geometria algebraizálása révén az analitikus mértan. Ebben a lenyűgöző fejlődésben a Viète által megteremtett algebra egyszerű segédeszközzé vált.

EGYENLET- ELMÉLET

Az algebra igazi építményét, tárgyát a XVIII. század második felétől kezdve már kétségtelenül a polinomok zérushelyének vizsgálata, más szóval az algebrai egyenletek (röviden: egyenletek) elmélete alkotta. A név maradt, a tárgy megváltozott. Ma általában klasszikus algebra elnevezéssel szoktuk jelölni azt az algebraét, melynek tárgya az egyenletek elmélete. Ennek elemeivel ma már minden liceumot végzett diák megismerkedik.

A múlt század fordulóján és első felében az egyenletek elmélete tetőfoka felé közeledett. Azt a már korábban megfogalmazott sejtést, mely szerint minden n -ed fokú, komplex együtthatójú egyenletnek van gyöke a komplex számok körében, következőképpen pontosan n számú ilyen gyöke van — többféleképpen is bizonyították. A valós együtthatójú egyenletek tetszőleges, adott intervallumba eső (valós) gyökeinek számát meghatározták. Már korábban ismeretes volt az első-, másod-, harmad- és negyedfokú egyenletek gyökképlete. Most sikerült bizonyítani azt, hogy a négyenél magasabb fokú általános egyenlet esetén ilyen gyökképletet találni nem lehetséges — ezért a keresésére irányuló kísérleteket is nyilvánvalóan fel kell függeszteni. Ez a negatív eredmény különösképpen kihangsúlyozta a valós együtthatójú egyenletek valós gyökeinek meghatározására szolgáló közelítő módszereknek nem csupán gyakorlati, hanem elvi jelentőségét is.

A JELENKOR ALGEBRÁJÁNAK BÖLCSŐJÉNÉL

Ilyen előzmények után sikerült megtalálni annak feltevést, hogy egy adott, tetszőlegesen választott egyenletnek egy adott számtestben (a számok egy olyan halmazában, amelyben a négy alapművelet elvégezhető) legyen megoldása. E jelentős eredmények természetesen nevekhez fűződnek. Nagy nevekhez. Itt jegyezzük meg csupán a legutóbb említett eredmény felfedezőjét: Évariste Galois. Ez a huszonegyedik életévében tragikus halált halt lángész üstökös volt a matematika egén. Eredményeivel kupolát emelt a klasszikus algebra épületére. De igazi jelentőségét nem kutatási eredményei képezik, hanem az a módszer, amelyet eredményei elérésére alkalmazott. Majdnem másfél évszázad távlatából világosan látszik, hogy vizsgálati módszerei döntő módon befolyásolták a matematika későbbi fejlődését, azt valósággal forradalmasították. Galois a vizsgált egyenlethez hozzárendelte gyökei sokaságának egy bizonyos permutációs csoportját (erről a fogalomról még lesz szó). E csoport szerkezetében találta meg a keresett feltételt. Ezzel ráirányította a figyelmet az ún. algebrai struktúrák vizsgálatára.

ALGEBRAI STRUKTÚRÁK

Mit nevezünk algebrai struktúrának? Egy halmazt, amelyben értelmezett egy vagy több művelet (vagy valamivel általánosabban: halmazt, amelynek elemei között értelmezett egy vagy több reláció). A műveletek jellege, száma és tulajdonságai alapján osztályozzuk a struktúrákat. A csoport például egyetlen (kétváltozós) művelettel ellátott olyan struktúra, amelyben a művelet asszociatív és invertálható.

A Galois által elhintett magok gyökeret vertek a matematika tala-
jában, a szárbá szökkent fa gyorsan terebélyesedett. Ez nem is meglepő,
hiszen egyre több forrásból táplálkozott, így a számelméletből, a geo-
metriából, a közben kialakult matematikai logikából és más matemati-
kai diszciplínákból. A matematika egyre több ágában fedezték fel, hogy
bizonyos alapvető tulajdonságok jellemzését egyrészt bizonyos algebrai
struktúrák szerkezetének vizsgálata révén, másrészt bizonyos objektum-
ok közötti relációk révén lehet megadni. Ezeknek a struktúráknak
természetesen konkrét elemei vannak a különböző diszciplínákban: szá-
mok, geometriai transzformációk, logikai ítéletek stb. A relációk is
konkrétak: oszthatóság, nagyságrendi rendezés, hasonlóság, ekvivalencia
stb. De a műveletek tulajdonságai szempontjából a legkülönbözőbb ma-
tematikai diszciplínákban szereplő struktúrák közös vonásokat mutatnak.
Hasonló megállapítás érvényes a relációk esetén is. Szükségessé vált te-
hát az absztrakt algebrai struktúra és az absztrakt reláció fogalmának
megteremtése. Ehhez viszont le kellett mondani a különböző matematikai
fogalmak egyéni jegyeiről. Meg kellett teremteni egy eléggé „szintelen“
fogalmat, amely az összesség fogalmának matematikai kifejezője. Ez a
halmaz absztrakt fogalma. Erre visszavezethető a reláció absztrakt fogal-
ma. Ez utóbbira visszavezethető a művelet absztrakt fogalma. Most már
tanulmányozhatók az absztrakt struktúrák, az olyanok, amelyeknél az
elemek milyensége, „egyéniisége“ nem érdekel bennünket — csupán a
műveletek tulajdonságai, az elemek közötti relációk tulajdonságai.

SZINTÉZIS

Ez a gondolat-ökonomiai szempontok mellett azért is
fontos, mert lehetővé teszi, hogy a különböző mate-
matikai diszciplínákra magasabb, egységes szempont szerint tekintsünk.
Lehetővé teszi, hogy felfedezzük és kifejezzük a közös vonásokat, hogy
magasabb szempontból szintetizáljunk — tehát egyúttal egyszerűsítsünk.
Ebben a szintetizáló folyamatban az egyes diszciplínák egymáshoz köze-
lebb kerülnek, a közöttük levő éles határvonalak eltűnnek, feloldódnak.
Látszólag különböző törvények azonosulnak, vagy egy általánosabb tör-
vénytyszerűség speciális eseteinek bizonyulnak. Íme a XX. század algebra-
jának, az absztrakt struktúrák tudományának jelentősége. A jelenség meg-
ismétlődött: megmaradt az algebra elnevezés, de most már elsősorban az
absztrakt algebrai struktúrák elméletét jelenti.

TOPOLOGIA

A leírt absztrakt apparátus még nem alkalmas arra,
hogy a határértékkel és az ezzel kapcsolatos folyto-
nossági fogalommal kapcsolatos kérdéseket lényegbevágóan tanulmányoz-
hassa. Ezek a kérdések viszont át- meg átszövik a matematikát. A bonyo-
lultabb fizikai jelenségek leírásának szükségességéből született a XVII.
és XVIII. század fordulóján, Newton és Leibniz munkássága révén, a

határérték fogalmára alapozott diszciplína: a matematikai analízis, a differenciál- és integrálszámítás tudománya. Módszerei lassan behatoltak a matematika sok más ágába. Még a látszólag nagyon távol álló számelmélet sem nélkülözheti őket. A klasszikus matematikai analízis ragyogóan betöltötte szerepét mindaddig, amíg a jelenségek leírására elegendő volt a valós számok halmazában, „terében“ maradni. Bonyolultabb jelenségek szükségessé tették a klasszikus analízis módszereinek általánosabb terekre való kiterjesztését is. A kérdésnek magasabb szempontból való vizsgálata itt is szükségessé tette olyan halmazok, „terek“ vizsgálatát, amelyekben a határérték és folytonosság fogalmának értelme van. Ehhez meg kellett találni egy olyan fogalmat, amely egy absztrakt halmazban bizonyos esetekben értelmezhető, és amellyel a határérték és folytonosság fogalma absztrakt módon meghatározható. Ez a „környezet“ fogalma. Az adott halmaz minden eleméhez (szokásosabb kifejezéssel: az adott „tér“ minden „pontjához“) hozzárendelünk egy bizonyos részhalmazrendszert, az adott pont „környezeteit“. Ha e környezetrendszerek bizonyos tulajdonságokkal rendelkeznek, akkor a vizsgált halmazban az említett fogalmak értelmezhetők. E halmazokat topologikus tereknek nevezzük. Ezekkel a topológia foglalkozik — századunk matematikájának másik nagy absztrakt ága.

A környezetrendszer megadása bizonyos reláció megadásával egyenértékű. Ily módon a struktúrák elmélete és a topologikus terek elmélete is két alappilléren, a halmaz és a reláció absztrakt fogalmain nyugszik.

TOPOLOGIKUS ALGEBRA

A legfontosabb vizsgálati területeken az algebrai és topologikus szerkezet egyidejűleg, összefonódva lép fel. Pontosabban, olyan algebrai struktúrákról van szó, amelyek egyúttal topologikus terek és az (algebrai) műveletek folytonosak. Ezek a topologikus struktúrák, amelyek már alkalmasak mind a műveletekkel (algebrai szempont!), mind a folytonossággal (topologikus szempont!) kapcsolatos törvényszerűségek leírására. Az előzőekből kiténik, hogy ezek elmélete, a topologikus algebra egyrészt a klasszikus algebraiban, másrészt a (klasszikus) matematikai analízisben gyökerezik, és a matematika majd minden ágából táplálkozva serdült fel.

IRÁNYTÚ A JELENKOR MATEMATIKÁJÁBAN

Lehetővé teszi a matematika legalapvetőbb kérdéseinek magas szinten való vizsgálatát. A matematikai fogalmaknak és módszereknek egy olyan szintézisét képezi, amely lehetővé teszi, hogy egységes törvényekbe foglaljuk össze a matematika különböző ágainak bizonyos alapvető — látszólag különböző — törvényeit. Lehetővé teszi azt az egyszerűsítő, szintetizáló vizsgálatot, amely nélkül nehezen képzelhető el a tájékozódás a jelenkor matematikájában, és ennek következtében a matematikának további fejlődése.

FELREÉRTÉSEK ELKERÜLÉSE CÉLJÁBÓL

Az említettekhez négy megjegyzést kell fűznöm. Az egyik századunk két nagy matematikai diszciplínájának kialakulásával kapcsolatos. Az olvasónak tudnia kell egyrészt azt, hogy ezek kialakulásában sokkal több tényező játszott szerepet, mint amennyit írásom tükröz. Én csak

a leglényegesebb szempontokra hívtam fel a figyelmet. Másrészt azt is tudnunk kell, hogy a kialakulás folyamata nem volt olyan töretlen, olyan egyszerűen logikus, mint ahogyan esetleg a vázlatos történeti áttekin-
tésből kitűnik. Sok buktató, sok mellékút nehezítette a fejlődést.

Másik megjegyzésem: nehogy valaki arra a következtetésre jusson a fenti sorok alapján, hogy a matematika e két absztrakt ága helyettesíteni tudja a már kialakult diszciplínákat, azokat feleslegessé teszi. Földünkön nagy magasságból, mondjuk egy mesterséges holdról készített fénykép nem helyettesíti, nem teszi feleslegessé a pontos geodéziai mérések alapján készített részlettérképeket. Lehetséges, hogy e hasonlat méreteiben torzít, de mondanivalóm lényegét tükrözi. Másrészt a magasabb absztrakciójú ágak nemcsak táplálkoznak a konkrét diszciplínákból, hanem vissza is hatnak rájuk; rámutatnak azokra a problémákra is, amelyeknek további elmélyítése fontos.

NÉHÁNY NYITOTT PROBLÉMA AZ EGYENLETEK ELMÉLETÉBEN

Harmadik megjegyzésem bizonyos fokig a másodikhoz kapcsolódik, és az egyenletek elméletére, más szóval a klasszikus algebra vonatkozik. Azt a megállapítást, hogy az ezen elmélet keretében felmerült legfontosabb problémákat már a múlt század első felében megoldották, nem szabad úgy érteni, hogy ez az elmélet teljesen lezárt. Még sok — kétségtelenül kisebb jelentőségű — probléma vár megoldásra a klasszikus elmélet keretében is. Elsősorban a gyököknek a komplex számokban való elhelyezkedésére vonatkozóan merülnek fel nyitott problémák. Ennél még fontosabb kérdéskomplexumot vet fel éppen a jelenlegi algebra az egyenletelmélettel való ötvöződése: a klasszikus elmélet kiterjesztése bizonyos, a számtesteknél sokkal általánosabb absztrakt algebrai struktúrákban értelmezett egyenletek esetére. Sok közlemény jelent meg ezen a téren, egy összefüggő munka azonban a mai napig is hiányzik. Pedig megírása nem jelentene különösebb nehézséget, inkább kiterjedt bibliográfiai búvárkodást, rendszerezőképeséget és a klasszikus keretben meglévő gondolatmenetek iránti erős kritikai szellemet igényelne.

KATEGÓRIÁK

Negyedik megjegyzésem a további fejlődés irányára mutat rá. Az algebrai struktúrák elméletéből és a topologikus terek vizsgálatából született a szintézisfolyamatnak egy még magasabb foka: a kategóriák elmélete. Úgy tűnik, hogy ez az alig „tizenéves” diszciplína a matematika sokat ígérő ága.

KIKBŐL LESZENEK ALGEBRISTÁK, TOPOLOGUSOK?

Már majdnem negyedszázados tanári és kutatói pályafutásom alatt arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szintézisre, az általánosabb összefüggések meglátására, általában az erős fokú absztrakcióra egyesekben eleve adott hajlam rejtőzik. Ezt fel kell fedezni, mert természetesen az ilyen irányú hajlammal rendelkezőkből válnak algebraisták, topológusok. Másokat a részletkérdésekben való elmélyülés jellemez, ezekből jó kutatók válhatnak bizonyos szűkebb területeken. Természetesen a két kategória között merőv határt nem lehet vonni, hiszen mindkét típusú kutatónak rendelkeznie kell a másik típus bizonyos jegyeivel. És mindkét típusú kutatóra egyformán szükség van.

Húszonöt évvel ezelőtt, még egyetemi hallgató koromban kezdtem az algebrai struktúrák elméletével foglalkozni. Magánszorgalomból. Alig két esztendő után kezdtem ismeretséget kötni a topológiával és a topologikus algebraival. Szintén magánszorgalomból. E kérdések oktatása ugyanis csak néhány évvel később vonult be a kolozsvári egyetem programjába. Egy akkori professzorom fedezte fel hajlamomat ennek az absztrakt világnak a tanulmányozására. Egy szűkebb körű tantárgyból vizsgáztam, a készülődés során sok könyvet átlapoztam, egészen moderneket is, és feleletem során a struktúrák elmélete szempontjából világítottam rá a felmerült kérdésekre. Persze akkor még nem voltam ennek tudatában, hiszen még a struktúrák elméletének elemeit sem ismertem. Honnan olvasta ezt? — kérdezte professzorom. Megmondtam. — Tetszik magának ez a nézőpont? — kérdezte. Igen — válaszoltam. — Szeretne mélyebben megismerkedni hasonló kérdésekkel? — Igen. — Akkor jöjjön be hozzám vizsgái után, ajánlok egy jó könyvet... Nos, így lettem ennek az absztrakt világnak tanulmányozója, később kutatója.

**A TANÍTVÁNY
HÁLÁJA**

A történelem szeszélye úgy hozta, hogy alig indultam el a tudományos kutatás útján, nagyon fiatalon, egyedül maradtam algebraista Kolozsváron. Még kevés tapasztalatom volt, és elszigetelten mindig nagyon nehéz előrehaladni. De az absztrakt világnak annyira megszállottjává váltam, hogy egyedül is kitarítottam mellette. És amikor említett tanárom hosszú évek után vizsgatétét, hogy az őt megillető kormánybotot átvegye, már egy kis algebraista csoport várta. Fiatalok, akikben sikerült elültetnem az algebra iránti szenvedély magvait. Azóta is sok fiatalt segítettem, többükből kiváló kutató, jó munkatárs vált. Úgyannyira, hogy sok részleteredményünkről már nehezen lehetne eldönteni az egyéni hozzájárulás mértékét. De ez nem is fontos: azok hosszas éjszakák együttes munkájának közös eredményei. Volt mesterem iránti hálaérzetemet pedig hatványozottan visszakapom fiatal munkatársaimtól. Szép érzés. Egyetlen esetben tapasztaltam magatartásbeli elcsúszást, ezt is a fiatal kor számlájára írtam, azzal próbáltam mentegetni. Arról, amit hosszú ideig ösztönösen végeztem, most már pontosan kialakult véleményem van: a tanítvány úgy róhatja le háláját tanítója iránt, ha a kutatás fáklyáját még fiatalabbaknak adja át. Ezt kérem fiatal munkatársaimtól, tanítványaimtól.

**EGY SOKAT
KUTATOTT
PROBLÉMAKÖR**

Tudományos közleményeim között tallózva egy gyakran visszatérő téma szerepel, ez a struktúrák ún. direkt szorzatával kapcsolatos. Ezt a fogalmat itt még csak megközelítő pontossággal sem tudom leírni. Elegendő csupán annyit megjegyezni, hogy az az algebra egy olyan fontos módszerével kapcsolatos, amely bizonyos struktúrák vizsgálatát egyszerűbb szerkezetű struktúrák vizsgálatára vezeti vissza. Ez a fogalom először csak véges számú elemet tartalmazó, ún. véges struktúrák esetén létezett, később általánosították — bizonyos végességi feltételek mellett — végtelen struktúrák esetére is. Ezek a végességi feltételek abban a tényben fejeződnek ki, hogy ha valamely struktúra bizonyos részstruktúráinak direkt szorzata, akkor minden eleme bizonyos — a részstruktúrákhoz tartozó — véges számú elem szorzata.

Két lényegbevágó kérdés merült fel e fogalommal és a vele kapcsolatos módszerrel kapcsolatban. Az egyik ahhoz a megfigyeléshez kötődik, hogy számos struktúra direkt felbonthatatlan, azaz nem írható fel bizonyos részstruktúráinak direkt szorzataként. Ezeknél a struktúráknál a direkt felbontással kapcsolatos vizsgálati módszer nyilvánvalóan hatástalan. Felmerül tehát a kérdés, hogy magát a fogalmat miképpen lehet oly módon általánosítani, hogy a hozzá kapcsolódó módszer szélesebb struktúraosztályra alkalmazható legyen anélkül, hogy hatékonyságában lényegesen mögöttes maradjon az eredeti módszerének. A probléma aktualitását közvetve az a sok kísérlet is bizonyítja, amely az utóbbi két évtizedben a probléma megoldására irányult. Legfontosabb ilyen irányú eredményünk a Lengyel Tudományos Akadémia folyóiratában jelent meg.

A másik kérdés a módszer alkalmazási területének azon korlátaihoz kapcsolódik, amelyek az említett végességi feltételek következményei. De az ezekről való lemondás azzal lenne egyenértékű, hogy minden struktúraelemet végtelen szorzat alakjában állítsunk elő. Ehhez viszont határértékfogalom szükséges, más szóval megoldása csak a topologikus algebra keretében remélhető. Mintegy 17 évvel ezelőtt fogalmaztam meg ezt a lényegbevágónak tűnő problémát, s mintegy 15 év telt el addig, amíg sikerült kielégítő módon megoldani. Sokáig egyedül dolgoztam rajta, később fiatal munkatársaimmal. Legfontosabb eredményünk olasz földön, Padova ősi egyetemének folyóiratában jelent meg.

Az utóbb említett probléma megoldására irányuló tapogatózások sok „mellékterméket” eredményeztek. Egyik-másikat legalább olyan fontosnak ítélem meg, mint magát az említett eredményt. Így például még 1956—1958-ban sikerült bizonyos topologizálási eljárásokat kidolgozni absztrakt algebrai struktúrák széles osztályaira. Később különféle matematikai diszciplínák keretében fontos szerepet játszó bizonyos algebrai struktúrák — látszólag különböző — topológiáinak közös gyökerére sikerült bukkanni. Ez a már említett szintézis-folyamatnak egy példája. Ezek és hasonló eredmények hazai, továbbá magyarországi és olasz folyóiratokban láttak napvilágot.

VÉLEMÉNYCSERE Az említett kérdésekről sokat beszéltem itthon és külföldi egyetemeken. Többen „ráharaptak” a problémákra, ami azok továbbfejlesztésének záloga. Magam is sokat gazdagodtam mások észrevételeiből. Ez az élő kapcsolat, gondolatcsere egyik fő biztosítéka annak, hogy a kutató lépést tartson a korrallal. Ez semmivel sem pótolható. Ezért kell lehetővé tenni, hogy a kutató minél több tudományos rendezvényen részt vegyen, minél több olyan intézményt meglátogasson, ahol szakemberekkel találkozhat. Világszerte mindinkább szokássá válik a tudományos rendezvényeket kisebb helyeken, gyakran üdülőhelyeken tartani. A nagy centrumok ugyanis sok figyelmet vonnak el. Kisebb helyeken viszont a rendezvény időtartamára valóságos nagy családdá kovácsolódnak össze a résztvevők. Együtt ülnek az előadásokon, a szervezett és spontán kialakuló vitákon, együtt étkeznek. És ha szükségessé teszi a lazítás, hát együtt szórakoznak. Ne sajnálja senki ezt a kutatótól, mert ő is ember. Legfennebb annyiban különbözik az átlagtól, hogy amikor egy kiadós úzás után kifekszik a homokra sütőkéreznire, akkor tovább folytatja kollégájával véleménycseréjét. De ha tör-

ténetesen nem matematikáról, hanem egy épület stílusáról, egy aktuális eseményről vagy egy feltűnő hölgy kecses mozdulatairól beszélnek, akkor sem vétettek a társadalom ellen. A lényeges az, hogy amikor a „család“ felbomlik, akkor minden résztvevő tudásban, gondolatokban gazdagabban távozik. Másrészt: a „családtagok“ megismerik egymás életproblémáit, azok mindenütt fellelhető — legfőnnebb különböző típusú — nehézségeivel együtt. Ez emberileg közelebb hozza őket. Ennek nagyon fontos társadalmi kihatása is van. Egyszerű igazság, melyre már a középkor mesteremberei is rájöttek, és segédeiket elküldték „világot látni“. Ezeket az egyszerű igazságokat mindenkinek magáévá kell tennie, akinek akár tudományos, akár pénzügyi, akár bármely más adminisztratív szempontból szava van a kutatók találkozásának létrejöttében. Mert aki erre képtelen, az egy adott pillanatban feltétlenül a fejlődés kerékkötőjévé válik.

EGY PROGRAM- RÓL

Látogatásaim, személyes ismeretségeim, közvetett úton szerzett információim alapján állíthatom, hogy mi, algebristák, túlnyomó többségünkben meglehetősen elszigetelten dolgozunk. Ez részben történelmi, részben szervezési okokkal magyarázható. A tudományos központok ugyanis ma is elsősorban az egyetemeken. Úgy vélem, hogy nagyobb arányú összefogásra maga az algebra szintézisre törekvő tendenciája ad lehetőséget. A csoport fogalmáról már szó esett. A gyűrű olyan kétműveletes algebrai struktúra, amelyben az egész számok esetében megismert számítási szabályoknál valamivel általánosabb számítási szabályok érvényesek. A csoportelmélet és a gyűrűelmélet az algebrai struktúrák elméletének két legjobban kidolgozott, klaszszikus fejezete. Jól kidolgozott módszerekkel elért, lényegbevágó eredményekkel büszkélkedő, de ugyanakkor számos nyitott kérdést tartalmazó elméletek. Korosztályomban kiváló csoportelméletesek és kiváló gyűrűelméletesek vannak. Már kevesebben dolgoznak mindkét területen. Alig 16 évvel ezelőtt kristályosodott ki egy algebrai struktúrafogalom, amelyet legtöbbször omega-csoport néven ismernek. Ez természetes módon általánosítja a csoport és gyűrű fogalmát, de nem túlságosan általános ahhoz, hogy a két elméletben ismert legfőbb kutatási módszerek egymásra hatását, közös általánosítását megakadályozná. Nos, sok helyen propagáltam már, itthon és külföldön egyaránt az omega-csoportok elméletének részletes kifejtését. Ezt teszem most is. Ez a szintézis kétségtelenül gazdagítaná külön-külön a két említett elméletet, és nagyszabású tudományos együttműködést is lehetővé tene. Jelenleg ezen a téren ugyanis az a helyzet, hogy a figyelem egy kétségtelenül magasabb fokú szintézis, az általános algebrai struktúrák, az ún. univerzális algebra vizsgálatára fordult. Ez szükséges és helyes. Magam is végeztem kutatásokat ebben az irányban. De ennek az erős általánosításnak nyilvánvalóan sok csoport- és gyűrűelméleti módszerről le kell mondania, mert messze távolodott a két klasszikus elmélettől, éppen magasabb fokú absztrakciója miatt. A csoportelmélet és gyűrűelmélet leglényegesebb eredményeinek szintézise az omega-csoportok szintjén, úgy vélem, generációim feladata. És azé a generációé, amely közvetlen tudományos ráhatásunk folytán dolgozik. Az utóbbi esztendőkből két nagyon értékes doktori disszertációt mutatott be két fiatal munkatársam. Ezekben a csoportelmélet keretében elért korábbi eredményeinket általánosították omega-csoportok esetére.

**A MATEMATIKAI
KUTATÁS
TECHNIKAI
ALAPJAIRÓL**

Úgy érzem, szólnom kell néhány olyan jóindulatúan naiv kérdésről is, amelyet cikkem elején említettem. Arra remélhetőleg sikerült rávilágítani, hogy a matematika fejlődik, és igenis lehet újat felfedezni a matematikában. Az új eredményeket mennyiségileg jelmez bizonyos fokig az a nagyszámú közlemény, amely a világ különböző folyóirataiban megjelenik. Az utóbbi esztendőkből mintegy 20 000-re tehető az évente megjelenő közlemények száma. Ez ijesztően nagy szám, amely egyben világosan rámutat arra is, hogy manapság már nem létezhet a matematika minden területén egyformán tájékozott, „univerzális“ matematikus. Egyben a már említett szintézis-tendencia fontosságát is hangsúlyozza. Nos, a kutató rendelkezésére kell állnia egy olyan könyvtárnak, amely az időnként megjelenő monográfiákat és a közlemények zömét tartalmazó fontosabb folyóiratokat rendszeresen beszerzi. A kolozsvári matematikai intézet könyvtára ilyen. Az említett beszerzés nagy pénzügyi és főleg áldozatkész szervezői munkát igényel, a folyóiratanyag nagy részét ugyanis a könyvtárak helyi szakfolyóiratok cseréjével szerzik be. Ez természetesen feltételezi a megfelelő nivójú folyóiratkiadást. Tehát a megfelelő nivójú helyi tudományos kutatómunkát is. Egy matematikai közlemény áttanulmányozása hosszadalmas művelet. Ez szükségessé teszi ún. referáló lapok kiadását. Ezek a megjelenő közlemények leglényegesebb eredményeire (esetleg módszereire) rávilágító rövid tartalmi kivonatokkal segítik a kutatót munkájában. A húszas évek óta Németországban adnak ki ilyen jellegű folyóiratot, a negyvenes évektől kezdve az Amerikai Egyesült Államokban, az ötvenes évektől kezdve a Szovjetunióban is. Ezek szerkesztése egész Földünket behálózó nemzetközi együttműködést feltételez. E sorok íróját az amerikai folyóirat kérte fel munkatársnak. A gazdaságilag fejlett országok matematikai intézeteiben, azok könyvtáraiban automatikus másológépek állnak a kutatók rendelkezésére. A kiválasztott közleményről fényképmásolatot készíthet a kutató. Ezzel részben „földrajzi függetlenséget“ élvez munkájában, másrészt a folyóiratok kivételével nem akadályoz másokat. Ma már léteznek olyan dokumentációs központok is, amelyek nagy szakértő-gárdát foglalkoztatva, elektronikus számítógépek memóriaegységeibe táplálják az évről évre felhalmozódó anyagot. A kutató pedig az őt érdeklő problémakör teljes bibliográfiáját rövid idő alatt kézhez kaphatja. Persze, ez nagy pénzügyi befektetést igényel. Nos, a jól felszerelt könyvtár előfeltétele a kutatásnak. A modern technikai feltételek elősegítik, lerövidítik a kutató dokumentációs munkáját. De van egy tényező, amelyet semmilyen technikai „csodával“ nem lehet helyettesíteni. Ez a kutatók közvetlen, szóbeli véleménycseréje. Erről már írtam.

**ELŐNYÖK,
HÁTRÁNY**

Nos, a széles körű dokumentációs munka, a véleménycseréket követő ráhatások után a matematikai kutatáshoz valóban nem szükséges más technikai berendezés, mint papír és ceruza. Ez bizonyos értelemben előnyt jelent a kísérleti tudományok művelőivel szemben. „Földrajzi függetlenséget“ biztosít a matematikus kutatónak. Nem köti helyhez. Ugyanakkor a kísérleti eredmények hiánya nagy nehézséget, a kísérleti tudományok művelőivel szemben hátrányt jelent a matematika kutatójának. Hiszen kutatásának nincs

közvetlen empirikus alapja. A szorgalmas dokumentáció minden kutatómunkának alapfeltétele. Csupán szorgalommal nagy eredményeket semmilyen tudományágban nem lehet elérni. Csupán szorgalommal kis eredményeket sem lehet elérni a matematikában. Persze a tapasztalt kutató nagy segítséget adhat a fiatalnak, ha annak az alapötletet megadja. Ilyen esetben már elegendő lehet a szorgalmas, figyelmes, kitartó munka is.

AZ ALAPÖTLET A helyes problémafelvetéshez és annak megoldásához szükséges alapötlet megadása a problémakörnek sokoldalú tanulmányozása mellett is általában nehéz. Tapasztalatom szerint az ehhez szükséges pszichikai állapot (talán ezt az állapotot nevezik a költők „ihlet“-nek) csak úgy alakulhat ki, ha a kutató valósággal együtt él a problémával. Munkája, pihenése alatt egyaránt. Az ötlet kikristályosodása a legkülönbözőbb pillanatokban lehetséges. Legtöbb esetben véleménycserék alkalmával vagy a rákövetkező napokban, hetekben. Ilyen szempontból minden kutatónak sok szép — teljesen szubjektív — emléke van. A gyűrűk topologizálására adott egyik módszerem mindig felvilantja bennem a Balaton képét. Egy szép nyári éjszakán bukkantam rá az alapötletre a holdsütötte vízparton üldögélve... Sötét éjszakában szalad a vonat, a megpattintott ablakon az Alpok hűvös levegője áramlik be. Szemben velem egy spanyol lány alszik, szép madonnaarcára hullámokban hull fekete haja. Azóta évek teltek el, a néhány óras beszélgetés emléke bizonyára nem maradt volna meg bennem, hacsak egy már hetek óta nyersen megoldott csoportelméleti probléma általános, harmonikus keretbe való beágyazásának ötlete nem éppen ezekben a pillanatokban született volna meg... Objektíve bizonyára nincs semmi kapcsolat e tények között. Vagy ha van, hát annak a felderítése már a pszichológusok feladata. De a kutatóban szép emlékként forrnak össze.

UTÓSZÓ Képeket villantottam fel a matematika fejlődési tendenciáiról, a kutatás egyes problémáiról, eredményekről, néhány olyan programpontról, amelyről eddig csak zárt körű matematikus társaságban beszéltem, lazább társalgás keretében. Tudom, hogy nem érintettem a kutatás sok problémáját. Azt is tudom, hogy egy-egy felvillantott gondolat alapos tanulmányt igényelne. Egyetlen célom volt: kissé „emberközelve“ hozni a matematikai kutatást, kutatót. Nyilván nem én döntöttem el, hogy sikerült-e avagy sem. Egy matematikai közlemény minden megállapításához két logikai érték egyikét lehet hozzárendelni: igaz vagy hamis. Ebben az írásomban azonban matematikáról írtam és nem matematikát. Írásom tehát nyilván nem mentes a szubjektív vonásoktól. Állításaimhoz az említett két logikai érték közötti számos más logikai értéket is hozzá lehet rendelni: „nagyjából igaz“, „majdnem biztosan hamis“ stb. De ez az értékelés szintén nem mentes a szubjektív vonástól. Ami pedig a formát illeti, az feltűnően elüt egy matematikai közlemény megszokott tömör, zárt formájától. Ha úgy tetszik, nevezzük csevegésnek. De egyszer a matematikus is megteheti ezt. Mert ugyebár... ő is ember.

Maurer Gyula

Hitvallás és szolgálat

Felvilágosodástól felvilágosodásig: szuggesztív a címe Csehi Gyula professzor legújabb könyvének*. Szuggesztív és egy kicsit rejtvénytyszerű. Az olvasó kíváncsiságát nem elégíti ki azonnal. Nyugtalanít, „megfejtésre“ ösztönöz, és — tartós érdeklődést ébreszt.

Aki a címet elolvassa, azt egy pillanatra zavarba hozza a szóismétlés lát-szólágos tautológiája. De csak egy pillanatra. Mert rögtön rá kell jönnie, hogy a két szó nem azonos tartalomra utal. A pillanatnyi zavar valósággal kényszerít arra, hogy az alcímet is elolvassuk. Az alcímből azonban csak az derül ki, hogy három évszázadról szóló és négy évtized terméséből összeválogatott írások gyűjteményét tartjuk a kezünkben. A könyv sorozatjelzése — Romániai Magyar Írók — azt is elárulja, hogy a gyűjtemény reprezentatív jellegű. További műfaji-tematikai tájékoztatásért viszont a tartalomjegyzékhez kell folyamodnunk. Aki pedig a tartalomjegyzéket fellapozza, annak rá kell bukkannia a kötethez csatolt szerzői felvilágosításokra, amelyeket aztán közvetlen vallomásként olvashat.

Közvetlen vallomásként, hiszen a szerző nemcsak arról világosít fel bennünket, hogy kötetébe „alkalom szülte“ írásainak tömegéből mentett át egy töredéket, hanem hitet is tesz az írásokban kifejezett törekvések, több évtizede rendíthetetlenül hirdetett szerzői, emberi meggyőződése mellett. Ám semmiféle magyarázat sem pótolhatja a gyűjteményt magát. A kötetet annak is el kell olvasnia, aki történetesen a benne foglalt összes írásokat ismeri, még első megjelenésük idejéből. Mert nemcsak az egyes írások tanulságosak, hanem a gyűjtemény egésze is. Sőt: a gyűjtemény többet mond, mint az egyes írások külön-külön.

A szerző alkalom szülte írásokat emleget. Valójában nemes veretű publicisztika az, amit kínál. Olyan publicisztika, amely a szépirodalommal és a tudományossággal egyaránt szoros kapcsolatot tart. Adott esetben valódi szépirodalom, az esetek többségében írói eszközökkel művelt, a széles olvasóközönségnek szánt irodalomtudomány.

Irodalmi publicisztikáról lévén szó, nem érdektelen számba vennünk az egyes írások keletkezési idejét. Ez a számbavétel egyrészt a szerzőnek korszakanként változó és a kortól nyilván korántsem független termékenységéről vall. Másrészt — a hiányok révén — azokra az évekre enged következtetni, amelyek, enyhén szólva, nem kedveztek az irodalmi tevékenységnek.

A negyven és egynéhány írásnak mintegy harmadrésze a harmincas évek második felében, további közel kétharmada pedig a hatvanas évek közepétől látott

* Csehi Gyula: *Felvilágosodástól felvilágosodásig*. Írások három évszázadról, négy évtizedből (1930—1971). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

napvilágot. Az előbbieket a népfronti korszakban, az utóbbiak a dogmatikus szemlélet oldódásának időpontjától kezdve.

A kötet legkorábbi írása *A Jövő Társadalmában*, a népfronti korszak közleményeinek többsége pedig a *Korunkban* jelent meg először. Ezek az adatok már önmagukban véve is a szerző hovatarozásáról vallanak. De erről vall a kötet írásainak minden egyes sora.

A szerző kora ifjúságától kezdve a munkásmozgalomnak kötelezte el magát, az új felvilágosodás szolgálatába szegődött. Az évtizedek óta tartó és soha be nem fejezhető szolgálat lényege az állandó tanulás és tanítás. A szerző nemcsak az iskolai és egyetemi katedréről, hanem írásban is az új felvilágosodás ígét hirdette és hirdeti, kereső-kutató, örökös hitvalló szenvedéllyel. A szolgálattevő az évek során nyilván tévelygett, sőt tévedett is, de mindig megőrizte szemléletének nyitottságát. Ezzel a tulajdonságával függ össze a jelen kötet tematikai skálájának átfogó volta is.

Csehi Gyula korán felismerte azt, hogy a szocializmus elválaszthatatlan az előző kétszáz év törekvéseitől. Felismerte a felvilágosodás és a proletár szocializmus — eltérő vonásaik ellenére is tagadhatatlan — párhuzamát. Ezért fordult a népfronti években a demokratikus polgári hagyaték felé. Ezért idézte a francia felvilágosítók harcait. Ezért tért vissza később is újból és újból a Diderot-irodalom kérdéseire.

A XIX. századból Heine, Zola, Csernisevskij és — mi sem természetesebb — a marxi életmű tanulságai foglalkoztatták. Érdeklődését azonban elsősorban a XX. század kötötte és köti le, a maga vívódásaival, ellentmondásaival és megoldásra váró elméleti problémáival.

XX. századi kérdésekkel a kötet írásainak mintegy kétharmada foglalkozik. Ezeknek egy része irodalmi kor-, sőt kórrajz a harmincas évekből, másik része irodalmi portré olyan alkotókról, mint Makszim Gorkij, Kurt Tucholsky vagy André Breton; többségük viszont az elméleti tájékozódás igényét szolgálja. Ez utóbbi csoport egyúttal a legtanulságosabb is.

A szerző valóságos önvizsgálatot tart a huszadik század filológusainak nevében. Megállapítja, hogy századunk filológiai tudományainak s különösen az irodalomtudományak a helyzete problematikusabb, mint bármikor az előző századokban. Az irodalomtudomány a társadalomtudományok kvantifikálásának, modellezésének, matematizálásának folyamatában nagymértékben lemaradt. Ezt a lemaradást próbálják behozni a különböző, divatosá váló irodalomtudományi iskolák szerte a világon. De erre törekszik a marxista szemléletű irodalomtudomány is.

Azt már régóta tudjuk, hogy az irodalom társadalmi determináltságának elvét hangoztatni korántsem elegendő. Évek teltek el azonban addig, amíg a gyakorlatban is érvényesülni kezdett egy másik elv, amely Csehi Gyula professzor dialektikus fogalmazásában így hangzik: „Semmit el nem fogadni csupán azért, mert divat; semmit el nem utasítani csupán azért, mert divat.“ A divatos iskolák eredményeivel is meg kellett ugyanis ismerkednünk ahhoz, hogy az irodalmi művek megközelítésének korszerűbb módszereit kialakíthassuk. Ezen a téren pedig — a hazai magyar irodalomtudomány vonatkozásában — Csehi Gyula professzornak köszönhetjük a legtöbbet.

Egy gazdag és korántsem lezárt életmű publicisztikai részének foglalata ez a könyv. Szerzője sokunknak példaképe. Eredményeiben önmagunkat is becsüljük.

Mózes Huba

SIMION STOILOW: Matematică și viață. — „Emberközpontú” matematikai tárgyú írásk gyűjteménye a kötet, a tizenegy éve elhunyt kiváló román tudós munkáiból készített reprezentatív válogatás. „Emberközpontú” — mondjuk, nemcsak mert egyik részében önéletrajzi, másik részében jeles matematikusokra, közöttük Bolyai Jánosra emlékező tudománytörténeti fogantatású írásokat tartalmaz, hanem mert a további két részben szereplő írások szintén a matematika és az ember, a matematika és az élet kapcsolatával foglalkoznak: a tudományágban folytatott kutatómunkával, nem függetlenül a kutatók személyétől, és a matematika filozófiai problémáival. Mindezek miatt a tartalmához külsejében sem méltatlan könyv sokkal szélesebb közönség érdeklődésére számíthat, mint a szoros értelemben vett tárgykör szakértőinek köre. (*Editura Academiei, 1972.*)

Janus Pannonius. — A magyar irodalom legelső nemzetközi hírű klasszikusa halálának 500. évfordulóján V. Kovács Sándor szerkesztésében impozáns könyv látott napvilágot. A 600 lap terjedelmű kötet a latin szöveggel párhuzamosan 33 költő fordításában Janus Pannonius költeményeinek és prózai műveinek csaknem teljes gyűjteményét nyújtja. Előszó, utószó és gazdag jegyzetapparátus egészíti ki, növelve a kötet értékét. Az igényes és nagyszabású vállalkozás méltó tisztelgés a nagy reneszánsz költő emléke előtt. Együtt valljuk az előszóiró Csorba Győzővel: „A nagyság a rábocsátott fényt sokszorosan veri vissza, s rangot kölcsönöz a tisztelgőnek is.” (*Tankönyvkiadó, 1972.*)

La souveraineté au XXe siècle. — Az R.-J. Dupuy szerkesztette *Relations et institutions inter-*

Hogy Erdély ipara a századok folyamán meglehetősen fejlett volt, többé-kevésbé tudjuk. Kolozsváron például a sokat emlegetett ötvösségen és kőfaragáson kívül hírneves nyomdászat, lakatosság, puskaművesség, lóporkészítés alakult ki. Torockó ismert volt sokirányú bányászatáról és vasfeldolgozásáról, Zalatna, Brád, Abrud, Nagybánya aranykitermeléséről, Kézdivásárhely vargáiról, szeszfőzdeiről, Marosvásárhely bútorgyártásáról, építőiparáról, Brassóban, Szebenben, Segesváron és Medgyesen pedig az iparágak egész sora emelkedett ki.

Mit tudunk azonban arról, hogy mennyiben járultak hozzá az ipar kialakulásához a történelmi feltételek, hol és mennyit nyomtak a latba a gazdasági adottságok, például a nyersanyag-lelőhely, a vízi energiaforrás, a megfelelő közlekedési, szállítási és értékesítési lehetőségek, miben segítették a kibontakozást a szubjektív adottságok, az emberi készségek, a tapasztalat vagy a vállalkozókedv?

Ne kérdezzünk tovább, a felelet csupán egy lehet: iparunk múltjáról vajmi keveset tudunk. Mert készült ugyan néhány jó tanulmány a hajdani Torockó iparáról, a kolozsvári ötvösségről és kőfaragásról, tudunk egyet-mást néhány nagyobb kulturális központ régi nyomdászatáról, egykori só- és nemesfém-bányászatunkról, de ahhoz mérten, hogy a fejlettebb országok történettudománya mit „hajtott fel” kézművesi múltjáról, és mennyit tudunk hajdani királyainkról és hadjárataikról, ahhoz képest ipartörténeti téren bizony sovány ismeretanyaggal rendelkezünk.

Bocsáttassék meg nekem, hogy laikusként ilyen megállapításokat teszek — mindez különben sem az én „eredeti” meglátásom —, csupán újra meg újra eszembe jutott egy érdekes könyv olvasásakor.* Mert érdekes — a nem szakmabeliek számára is — és fölöttébb elgondolkoztató a két kolozsvári történész műve. A Hunyad megyei Batizon a múlt század során működött manufaktúráját, keménycserépkészítő műhelyt mutatja be Ha most ezt a mondatot úgy folytatnám, hogy „... de nem unalmasan, nem szakszerűen”, akkor kétes értékű dicsérettel illetném a szerzőket, mert munkájuk szakértésről, a kérdés elmélyült tanulmányozásáról vall, az pedig mintegy rátehet, hogy a könyv több fejezete mint olvasmány is érdekes.

A kötet jelentőségét előszavában Constantin Daicovicu akadémikus többek között a következőképp méltatja:

„Első eset, hogy országunknak egy olyan jellegű és jelentőségű manufaktúrájáról, mint a batizi, a termelés egész komplexumának szakavatott tanulmányozása révén átfogó és teljes képet kapunk.”

Valóban, az átfogó teljesség a könyv legnagyobb érdeme. A szerzők bőven elemzik a batizi manufaktúra idején (1805—1865) kialakult európai és or-

* M. Bunta—P. Gyulai: Batiz. Monografia manufacturii de faianță fină. Bibliotheca Musei Napocensis II. Cluj, 1971.

szágos fajánszipari helyzetet, a jelentősebb erdélyi, munténiai és moldvai műhelyeket, leírják a batizi „vállalat“ kialakulásának gazdasági, történelmi föltételeit, a fölvirágzás különböző szakaszait, majd a hanyatlás és megszűnés körülményeit. Bemutatják magát a műhelyt, a nyersanyagokat és nyersanyagforrásokat, a termelés egész folyamatát, kezdve az anyagelőkészítéstől az égetésig, de képet nyernünk a hajdani dolgozókról, az eladás, értékesítés módjáról, sőt a különböző városokban alkalmazott megbízottakról, ügynökökről, a raktárhálózatról, kiállítási szereplésekről is. Végezetül a könyv színes műmellékleten, valamint katalógusban szemlélteti a hajdani üzem napjainkra fennmaradt termékeit.

Nem könnyű munkára vállalkoztak a szerzők; nem csupán, mert sok tekintetben szűz talajon, töretlen úton jártak, hanem olyan tekintetben is, hogy a kerámiaipar történetét nemcsak ipartörténeti és gazdaságpolitikai kérdés, hanem művelődéstörténeti és iparművészeti is. Bunta Magda és Gyulai Pál e nehézség teljes ismeretében láttak munkához, és kutatótevékenységük mindenre kiterjedt. Történész-ként vázolták a korabeli gazdasági és politikai viszonyokat, régészket nem elégedtek meg a ráuk maradt írásos dokumentumok és kerámiaanyagok tanulmányozásával, hanem kiterjedt ásatásokat végeztek a faluban, és az értékes leletek nem egy esetben döntő bizonyítékul szolgáltak sok vitatott kérdés tisztázásában; végül pedig művészettörténészekként a hajdani műhelyben készült áruk sajátos formáit, stílusát, művészeti vonásait értékelték.

Hogy miként alakul ki az akkori visszamaradott Erdély egy félreeső falujában olyan üzem, amely 10–15 évi munka után már versenyre kel a bécsi és cseh gyárak portékáival, sőt külföldre is szállít, az önmagában véve is érdekes ipartörténeti kérdés. A szerzőknek azonban sikerült a batizi üzem és vezetőik tevékenysége folytán nem egy olyan jelenséget is megvilágítaniuk, sőt számunkra is tanulsággal szolgálnak, s meggondolkoztat.

*

A „gyár“ műszaki vezetője és társalapítója a Triestből Bécsen, Kassán át ide került Georg D'André. Hogy francia-e vagy olasz, számunkra nem érdekes, fő az, hogy szívvel-lélekkel erdélyivé lett, első sorban annak révén, ahogy a hazai körülmények közé „beépült“. Kezdte azzal, hogy az első csákyvágyástól fogva itthoni, batizi embereket alkalmazott, s közülük kiváló szakmunkásokat nevelt ki. Bécsből, Kassáról csupán egy-két alkalommal hozatott különösen képzett szakembereket, amikor bővítésre, új gyártásmód alkalmazására került sor. A hazai dolgozó pedig nem kis hasznára vált; nem csupán olcsó munkáskezet jelentett, de tehetséges embereket is, akik a hagyományos erdélyi kőfaragás, famegmunkálás, fazekasság sok-sok eljárását, motívumát, tapasztalatát ültették át a kerámiaiparba. A hazai ornamentika sajátos vonása, a gazdag növénydíszítmény és az erős stilizáltság mihamar a batizi kerámia egyik eredeti színe lett.

Míg az akkoriban létesült ilyen üzemek Európa-

TÉKA

nationales (Nemzetközi kapcsolatok és intézmények) sorozat kötetének igényes címe (A szuverenitás a XX. században). A nemzetközi élet e központi fogalmának történeti tárgyalását sejteti. Ehelyett azonban a nyolc szerző egy-egy fejezetben a szuverenitás és különféle nemzetközi gazdaság-, tudomány- és művelődéspolitikai intézmények, tervek, szervezetek aktuális világpolitikai jellegű kölcsönhatásait elemzi: a szuverenitások dinamizmusát „a nemzetközi intézményekkel tarkított világban“, főként Nyugat-Európa viszonylatában firtatják. A nemzetközi jog, a nemzetközi élet szüveirén alanyainak és az ENSZ szakosodott intézményrendszerének szentelt fejezet már felveti az Egészségügyi Világszervezet „kvázi-szuverenitásának“ kérdését is. R.-J. Dupuy szerint a magasabb dimenzióban megvalósuló szuverenitás soha nem volt életereőbb, mint éppen évszázadunkban. (Armand Colin, 1971.)

MARCEL PETRIȘOR: Curente estetice contemporane. — Mintegy száz oldalon felvázolni a jelenkori esztétika főbb irányzatait — olyan vállalkozás, amelynek nehézségeivel, kockázataival a szerző, a mai román esztétika ígéretes tehetsége, a jelek szerint nagyon is tisztában volt. Aggályaink fokozatosan átadják helyüket az elismerésnek, amint Lukácsról, Husserlről, Heideggerről, Benseről olykor vitatható, de sosem felületesen odavetett gondolatait olvassuk. Bibliográfiája nem terjedelmével, hanem a szelekció biztonságával vívja ki a tárgyban járatosabb olvasó tiszteletét, a kevésbé szakavatott pedig hasznos eligazítást kap a további tájékozódáshoz. (Univers, 1972.)

GEORGE STEINER: Egyre távolabb a szótól. — A kötet a mai angol irodalomkritika

egyik legjelentősebb, Európa-szerte is legismertebb képviselőjének az esszéit tartalmazza. Steinert, egyes kritikussai szerint, a nyelvfilozófia érdeklődésével, s az elemzett művek csak ürügyül szolgálnak számára elméleti tételeinek illusztrálására. A kötetben közölt tanulmányok alapján nehéz eldönteni, igaz-e ez a vélemény. Tény azonban, hogy ragyogó esszéjében, *Az odvas csodában*, amely Németországban máig tartó vita hullámaint verte fel, csillogó élelméjűséggel mutatja ki, milyen szerepet játszott a német nyelv a fasizmus térhódításában, és hogyan züllött Goethe, Schiller, Kleist és Heine nyelve náci zsargonná. (*Európa, 1971.*)

KARDOS PÁL: Babits Mihály. — Ez az eddigi legterjedelmesebb Babits-monográfia. Az írói fejlődésrajzba ágyazott elemzésekben sok az új szempont és gondolat. Babits egyéniségének és pályájának áttekintő bemutatása mellett nagy értéke a könyvnek a „Babits utókor” című részletes fejezet s a filológus igényeket kielégítő bibliográfia és mutató. Az elmúlt korszak Babits-kutatói után Kardos Pál monográfiája is nagymértékben hozzásegít ahhoz, hogy a nagy költő titkaiból, verseinek rejtett szépségéből minél többet ismerhessünk meg. (*Gondolat, 1972.*)

EDUARD MÖRIKE: Mozart in drum spre Praga. — A szerény külsejű kis kötetet a címlapon díszelgő két név véteheti meg a nem muzsikussal is. No meg a harmadik, a városnév: Prága. S jól sejti az olvasó: arról az útról van szó, amely a Don Giovanni diadalmas ősbemutatója felé vitte Mozartot. A múlt század halk hangú, meditatív hajlamú költőjének novellájáról egyébként Babits Világirodalomtörténetében ol-

szerte néhány francia, angol cseh, spanyol bányából importáltak drága pénzen a nyersanyagot, addig a batizi üzemalapító a környéken keresett és talált kitűnő fehér, sárga és vörös agyagot, kvarcot, a színezéshez pedig fölhasználta az Erdélyi Ercegyesség aranyát, ezüstjét, kobaltját, sok egyéb ásványát, amelyek hozzájárultak a batizi kerámia jegyeinek kialakításához, s megkönnyítették betörését a piacokra.

Az erdélyiesülés koronáját azonban a formakeresés jelentette. A korabeli ízlésnek megfelelően d'André gyártotta az empire, neobarokk, biedermeier csészéket, tányérokat, vázakat, másfelől viszont kitartóan kereste az erdélyi nyersanyagoknak, a saját újításainak megfelelő külalakot. Figyelmesen tanulmányozta például a híres erdélyi ötvösművészet remekeit, és jó néhány készítményén az aranyserlegek, ezüstkelyhek kecsességét sikerült a kerámia nyelven visszaadnia. Más gyártmányai az ónkannák, ónkupák vonalait követik, de megfigyelte a paraszti készítésű faedények, a kártyusok, cserekek, debereké sajátosságait, s mindezt sikeresen ültette át a keménycserép-tárgyakra.

Nem vált volna azonban igazán erdélyivé, ha nem fedezi föl, hogy szűkebb hazája a kultúrák találkozásának földje. Hunyad megye közismerten gazdag dák és római építészeti s művészeti emlékekben. A kőedények, egykori fazekasmunkák, ásatásokból előkerült fémtárgyak láttán a batiziak remekművű antik jellegű amforákat, gyümölcsöstálakat készítettek. De formáztak török rézedényekre jellemző hasas kannákat, fűszertartókat, csészéket is.

Amit apja megalapozott, a fiú, D'André Ferenc tovább vitte. Enyeden tanult, majd Bécsben végezte el a műgyegetemet, de már tanulmányi évei alatt is a császárváros egyik porcelángyárában dolgozott, azután pedig Angolhonban tőkéletesítette üzemi ismereteit. Itthon kitartó kísérletezés nyomán sikerült előállítania — hazai anyagokból — az ún. fekete porcelánt, azt a kemény, fémes csillogású, sajátságos batizi terméket, amellyel bécsi, pesti, kolozsvári, brassói, szebeni kiállításokon tűnt fel. De az aranylüszteres díszítés, végül pedig a porcelán első hazai — noha csak laboratóriumi — előállítás mind az ifjú D'André nevéhez fűződik.

Föl kell tennünk a kérdést, hogy ma, amikor a népi kerámia újjászületésének vagyunk tanúi, amikor a korondi vagy a csikdánfalvi termékek iránt éppolyan nagy a kereslet — külföldön és belföldön —, mint a segesvári fajszen vagy a kolozsvári porcelán iránt, akkor mennyiben követjük az új formák, díszítőelemek, kifejezőeszközök keresésében a batizi mesterek útját? Mai üzemi tervezőink, népi fazekasaink, iparművészeink támaszkodnak-e eléggé az erdélyi hagyományokra, megfigyelik-e a dák és római antik művészet itthon föltárt leleteit, a kelta, avar vagy szláv eszközök sajátosságait, hát a hajdani ötvösség ma is látható termékeit? Fölfigyelnek-e az egykori réz-, ón-, cink-, kőedények sugallta lehetőségekre, avagy a csereberek, kádárok, bognárok készítményeinek művészi adottságaira? A Batizt bemutató mű sok útbaigazítást ad e tekintetben.

*

Külön felfedezés volt számomra a két Nalátzy szerepének méltatása. A könyv szerzői azzal, hogy jelentőségükhöz méltón tárgyalják apa és fiú, a manufaktúrának helyet és támogatást nyújtó batizi birtokosok munkáját, nemcsak e két reformpárti, liberális gondolkodású emberről alkotott képünket egészítik ki, számot adva irodalmi, politikai tevékenységük mellett ipartelepítő törekvéseikről, hanem az egész reformkor jobb megismerését is szolgálják. Mert tudunk ugyan sok mindent Széchenyi, Wesselényi, Kossuth alapítványairól, szervező vagy közirói tevékenységéről, amellyel az ipar, kereskedelem, közlekedés fejlődését, a mezőgazdaság korszerűsítését szolgálták, de kevés az ismeretünk a Lánchíd-építéshez képest nem látványos létesítményekről és a nem annyira kimagasló egyéniségek iparhonosító fáradozásáról. A Batizt bemutató mű ipartelepítésünk szerényebb kezdeteiről, modern gazdaságfejlesztésünk első, tapogatózó és nem országos ügygé nőtt lépéseiről nyújt mély látásra valló képet.

Idézzük végezetül a bevezetőt író Ștefan Pascu történésznek, a Babeș—Bolyai Tudományegyetem rektorának utolsó mondatait: „Hozzáértésük és szorgalmuk teljes és átfogó monográfiában öltött testet. Tudomásom szerint ez a legteljesebb ilyen jellegű monográfia országunkban; egy manufaktúra monográfiájának modellje, amely megérdemelné, hogy minél több hasonló mű kövesse.“

Történészek dolga, a szakmai kritika feladata rámutatni a könyv esetleges hibáira, tévedéseire. Én csupán óhajomat fejezném ki: szeretném ennek a könyvnek összevont változatát magyarul is olvasni; minden bizonnyal széles körű érdeklődést váltana ki.

Herédi Gusztáv

Laikusok a bíraskodásban

Gyakran idézik Edward Levi híressé vált mondatát: „A jogi gondolkodásnak megvan a saját logikája.“ Vajon van-e „saját igazsága“ is?

A jogfilozófia egyik „örök“ kérdéséhez érkeztünk, jog és igazságosság, „törvényes jog“ és bírói jog régen posztulált ellentétpárjához. A bíraskodás állami funkcióvá válása után az értetlenség köde lengte körül az igazságszolgáltatás folyamatát. A sajátos szakértelmet megkövetelő bírói státusnak az államszervezetbe történt beépülése és a jog elidegenedett jellege egyaránt hozzájárult az igazságszolgáltatás elmerevítéséhez. Talán éppen ennek ellensúlyozására vált szükségessé a pozitív jogtól független, általános, „természetjogi igazságérzet“ képviselője. Így vonult be — a mindenkori politikai érdekeknek megfelelően — a laikus elem az igazságszolgáltatásba. Szerepeltetésének érvei számosak: érvényesítheti a józan ész, a mindennapi élettapasztalat fölényét a formális jogi értékeléssel szemben, a józan észé, amely adott helyzetekben érvényre juttathatja

vashattunk, arról, ahogyan Mörike híres látomása „a biztos, korai vég tragikumát különös sejtelmességgel érezte-ti“. Hálával tartozunk a zenei kiadónak, amely a nagy muzsika népszerűsítését ezúttal, s reméljük, nem utoljára, az igazi irodalomra bízta. (*Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1972.*)

JOHN W. HARBAUGH—DANIEL F. MERRIAM: Aplicațiile calculatoarelor în geologie.

— Egyre újabb területekre hatol be a matematika, s egyre újabb tudományágakat hoz létre azon a „felületen“, ahol egy-egy klasszikus diszciplínával érintkezésbe lép; így lehettünk tanúi újszólván napjainkban az ún. geomatematika megszületésének is. Ez a munka, melynek eredetije mindössze négy éve, 1968-ban jelent meg, két kiváló amerikai szakember összefoglalója az új tudományágban — a „számítógépesített“ geológiában — elért eredményekről s arról a várható fejlődésről, melynek perspektívája a fiatal tudományág előtt áll. Tekintettel hazánk gazdagságára különféle ásványi kincsekben, melyeknek feltárását még korántsem tekinthetjük befejezettnek, a kutatásban nyíló új utakat behatóan ismertető mű fontos kézikönyv a szakemberek számára. (*Editura tehnică, 1972.*)

JÓZSEF ATTILA: Világizzása hőmérsékletem. — Szellemi

„diákbetegségek“: sematizáló általánosítások, a részletekben való elveszés ellen szerkesztődött ez a kötet. Hangulatok, költői eszközök vizsgálatát, ismétlődések, a gyakoriságok megfigyelését igyekszik elősegíteni: megkönnyíti az írás műhelytitkaiba való bepillantást, hogy a vers több legyen, mint pusztá olvasmány-élmény. Mindehhez az Utószó kínál hasznos „receptet“. (*Dacia, 1972.*)

TEKA

STEFAN MUNTEANU: Stil și expresivitate poetică. — A temesvári román nyelvész könyvében a stilsztika főbb kérdéseit veszi számba először történeti beágyazásban (az ókori retorikáktól a mai irányzatokig), majd a szépirodalmi szöveg vizsgálatára alkalmazható módszeres alapelveket tárgyalja: a nyelvi elemek expresszivitásának vizsgálatát, a lélektani és esztétikai szempontú elemzések lehetőségeit, a leírás és a történetiség kapcsolatát. Ezek mellett olyan fontos fogalmakkal is behatóan foglalkozik, mint a kép, a szövegösszefüggés és az egyéni stílus. Eppen ezért Munteanu könyvét mint egy eléggé átfogó szintézist jól használhatják a stilsztika iránt érdeklődők. (*Editura științifică, 1972.*)

Művészet és közérthetőség. Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette Szerdahelyi István. — A tanulmánykötet a Magyar Tudományos Akadémia Összehasonlító Művészetelméleti Interdiszciplináris Munkabizottsága konferenciájának az anyagát tartalmazza. A szerzők a művészeti ágak közötti azonosságokat és különbségeket a művészeti közérthetőség alapján vizsgálják. A cél az, hogy a művészeti jelenségek lényegét a társalmi művészeteket, valamint a különféle kifejezőmódokat mint egymáshoz hasonló közlési folyamatokat kutató szakemberek közreműködésével próbálják megmagyarázni. Ezért az irodalom, a folklór vagy a képzőművészet esztétái mellett a filozófus, a szociológus, a pszichológus és a nyelvész is kifejti itt véleményét a művészetrel összefüggő közérthetőségről. (*Akadémiai Kiadó, 1972.*)

VIRGINIA WOOLF: Eseuri. — Az angol nyelvterületen régóta nem kelt megütközést, de még feltűnést sem, ha egy írő-

a méltányosság elvét, és megvalósíthatja a közvélemény ellenőrzését az igazságszolgáltatás fölött.

A jogi szakképesítést nélkülöző, a bírásokban hosszabb-rövidebb ideig részt vevő ülnökök, esküdtek (a „laikus elem”) tevékenysége azonban számos kérdést vet fel. Elsősorban részvételük reális értéke vitatható; a szocialista igazságszolgáltatásban emellett maga az intézmény értelme is megkérdőjelezhető. Felhozható például, hogy a szocialista demokrácia a társadalom minden viszonylatában megnyílvánul, az igazságszolgáltatás népi jellege mind a jog alapelveiben, mind a bírósági szervek összetételében megvalósul.

Izgalmas kísérlet a kérdés jogszociológiai vizsgálata*, hiszen a szocialista bírásokban részt vevő laikus elem szerepének igenlő vagy tagadása szociológiai alátámasztást igényel.

A Kulcsár Kálmán tanulmányában elemzett felmérés megvizsgálja a népi ülnöki intézmény helyét a bíróság belső szervezeti felépítésében, szervezési kérdésekkel foglalkozik, áttekinti az ülnökök megválasztásának és behívásának kritériumait. A figyelem elsősorban természetesen a tényleges igazságszolgáltatási tevékenységre összpontosult.

A szerző szerint az ülnöki vélemény a társadalom más és más rétegeit képviseli; összetevése a szakbírói véleménnyel azért is szükséges, mert az élettapasztalat (sőt, esetenként a szakképzettség) megkönnyítheti az ítélkezést. Továbbá: az ülnök képviselte társadalmi ellenőrzés „hibakijavító jellegű”; ugyanakkor az állami jogpolitika terjesztésének tájékoztatási csatornája is lehet.

Az ülnök vázolt elméleti modelljétől azonban a vizsgált valóság némiképp eltér. Kiderült, hogy a városiakat, a férfiakat és a nyugdíjasokat aránytalanul magas százalékban választják a tisztségekbe, s a torzulás csak fokozódik az ülnökök tényleges részvételre való behívása alkalmával. Sajátos „tehetlenségi erő” hat, amely gyakorivá teszi ugyanazon személyek többszöri megválasztását, különösen a könnyen nélkülözhető nyugdíjasok és a háztartásbeliek köréből. A jelenség magyarázatát egyrészt a bírói szervek (általában) spontán ellenállása adja, amelyet a szervezetidegen, a döntési tevékenységet esetleg megzavaró laikus elem megjelenésekor tanúsítanak. A fennakadásoktól való félelemmel indokolható a munkahelyek magatartása is; a nehezen nélkülözhető munkaerőt ritkábban javasolják a népi ülnöki tisztségre.

A vizsgálat adatai szerint már a szervezési szakaszban eltorzul az elméleti modell. A tényleges döntési tevékenységben betöltött szerepük is eltér az eszményitől; a laikus elem a hivatásos bíráknál konzervatívabb magatartást tanúsít általános jogpolitikai kérdésekben. Az ítélelhozatal során azonban a bírótól eltérő vélemény kinyilvánítása már rendkívül ritka; a megkérdőjelezettek nagy részénél még lappangó ellenvéleményt sem sikerült kimutatni. Különösen feltűnő a vidéki ülnökök passzívítása (a vidékiség sajátos tekintélytiszteltetbe

* Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon (Jogszociológiai tanulmány). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

ágyazott megnyilvánulása ez). A vizsgálat kimutatta, hogy a passzívitas már az ügyek iránti érdeklődés hiányával kezdődik.

Ritka érdemi észrevételeik tárgya tekintetében a népi ülnökök szerepfelfogása azonban valóságos. Kiderült, hogy a tényállásmegállapítás és a büntetés kiszabás az a terület, ahol az ülnökök érdemlegesen részt vesznek a bírói döntésben. Itt érvényesíthető életpaszthalatuk, amelyet általában a laikus elem legértékesebb tulajdonságának tartanak. Roscoe Pound megfogalmazta, hogy a bírónak egy ügy eldöntése kapcsán két irányban kell gondolkodnia: egyrészt felismerni az igazságot, másrészt a felismert igazságot az anyagi és alaki jogszabályoknak megfelelően felmérni.

Természetesen a népi ülnökök a jogi szaktudás hiányában hátrányban vannak az esetek jogi minősítésénél; de szerepeltetésüknek nem is ez a lényege. Kulcsár lehetőségként értékeli a laikus elem esetleges sajátos szakmai ismereteinek hasznosítását a bírói döntés során. Véleményünk szerint ez a lehetőség inkább csak elméleti jelentőségű. Valóban szólhatunk a felgyült életpaszthalat hasznosításáról bizonyos területeken (munkaügyek, ifjúságvédelem). De ha sajátos szakértelem szükséges, a törvény előírt módon a hivatásos szakértők közreműködése elengedhetetlen.

A laikus elem ideális modellje megvalósulásának folyamatát — figyelmeztet a szerző — „a konkrét, a történelmi folyamatok által alakított társadalmi összekapcsolás nélkül lehetetlen megérteni“. Ezzel tökéletesen egyetérthetünk. Bár az ideális modell társadalmi összetettsége nem valósult meg teljesen, a laikus elem bírósági szerepének jelentősége kategorikusan nem tagadható. Igaz, az általános tapasztalat szerint a laikus elem részvétele egyre csökken, amint azt egyes szocialista országok gyakorlata is jelzi. Ez a folyamat az egyes országok történelmi helyzetének ismeretében értelmezhető. Kulcsár Kálmán a kiutat „a reális lehetőségekhez jobban igazodó jogi szabályozás“-ban látatja.

Érdekes az az észrevétel, amely szerint a népi ülnökök részvételének célja és értelme szerepeltetésük legfontosabb célja, amint a felmérések is megállapítják, *szervezetidegen* elemek beépítése a bírói tanácsba. A válaszok során kiderült, hogy az eseti jellegzetességek azok, amelyek leginkább felkeltik a népi ülnökök figyelmét. Ebből fakad jellegzetes „személyre-koncentrátságuk“, ellentétben a szakbírók „szabályra-koncentrátságával“. A *szervezetidegen* laikus elemek lehetősége nyílik az esetleges rutindöntések feloldására, esetre-irányultságával sikeresebben képviselve a társadalmi méltányosságot.

Ez a sajátosság nemcsak a bírói munkában, hanem az állami döntési folyamatok egészében hasznosítható. A „szakmaidegen“, a laikus elem részvétele a szocialista állam szerveinek munkájában az *eset- és személyre-koncentrátság révén* válik hasznosíthatóvá. Ha megvalósul a laikus elem sajátos szakképzettségének érvényesülése is, a szervezet kereteitől függően a „szaktevékenység politikai tevékenységgé válhat, mint ahogyan a politikai tevé-

TEKA

nő az esszé is műfajának tekinteti. Woolf hosszú ideig volt a Times Literary Supplement recenzense, ami nem éppen haszontalan inaskodás, koralegesebb elméihez, többek között Lytton Strykerhez. Keyneshez fűzték szoros baráti kapcsolatokat. Fegyelmezett gondolkozásmódja, ítéleteinek biztonsága, tág látóköre még ebben az exkluzív társaságban is, amely a Bloomsbury Group néven vált ismertté, kiváltságos helyzetet biztosított a számára. E kötet írásából kitűnik, hogy az író a legnemesebb angol esszé hagyományokat folytatja. Elég volt ezekhez hozzáadnia egyéniségét, hogy minden sora becses és élvezetes olvasmány maradjon, ameddig csak az esszé műfaja élni fog. (Univers, 1972.)

A gépek születése. — Előrelátó szülő volt, aki megvette iskolás korú fiának vagy lányának a Gyermekenciklopédia könyvesboltjainkban kapható kötetit; előrelátó volt, mert bizonyára felmérte, hogy ezek a jól szerkesztett, gazdagon illusztrált, tarka kötetek életre szóló élményt jelenthetnek a világ csodálatos dolgait megérteni vágyó gyermeki értelem számára. Ez a kötet is — a sorozat ötödik darabja — szép grafikai kiállítás mellett elsősorban élménykeltő, vonzó voltával emelkedik a hasonló könyvek legtöbbször fölé, s nem utolsósorban azzal a figyelemre méltó igyekezettel Dala László, a szöveg írója részéről, hogy a jelenkor legmindennapibb, mégis egyik legérdekesítőbb tüneményét, a gépet történeti fejlődés eredményeként ismertesse meg a gyermekekkel. (Móra, 1972.)

DEZSŐ ERVIN: A lézersugár. — A lézersugár, a hatvanas évek technikájának csodálatos találmánya egyre inkább teret hódít életünkben. Az orvostu-

dománytól az űrhajózásig, a számítógéptechnikától a csillagászatig ma már alig találunk olyan kutatási területet, ahol a lézersugár valamiképpen ne járulna hozzá a kutatómunka sikeréhez. Ezt a műszaki csodát igyekszik Dezső Ervin megismertetni olvasóival, megérteni működését, tulajdonságait. Felvázolja az elektromágneses (fény-)hullámok tulajdonságait, a lézer működési elvét, valamint a főbb lézertípusok elvi-szerkezeti sémáját. E sajátosságok ismeretéből megérthetjük a széles körű alkalmazás titkát. A szerző ugyanakkor megismerteti a lézersugár legfontosabb felhasználási területeit, előrevetítve néhány távlati lehetőséget is. (*Dacia*, 1972.)

Kalevala. — A Téka sorozatban 1969-ben megjelent, mutatónak szánt részlet, a *Kalevala földjén* után a fiatalon elhunyt műfordító, Nagy Kálmán rendkívüli vállalkozása most már teljességében előttünk áll. A több mint tíz évi munkát igénylő, költői szépségű, mai nyelven szóló Kalevala-fordítás, melyet nyugodtan összemérhetünk Vikár Béla híres tolmácsolásával, lényegében Nagy Kálmán életművével azonosítható; ám nemcsak egy ember tehetségének és szorgalmának maradandó jelzése, hanem bizonyítéka a romániai magyar irodalom gazdagságának is. Nemzetiségi könyvkiadónk méltó módon, igényes grafikai kiállítással, Baász Imre művészi illusztrációival tiszteltgett a teljesítmény előtt. (*Kriterion*, 1972.)

SZERDAHELYI ISTVÁN: Költészet-esztétika. — A kötet tagolása: A költészet fogalma, A költői tartalom, A költői forma — a hagyományos tárgyalásmódot látszik követni, annak is a Lukács-iskolától művelt változatát. Az alfejezetek viszont némileg haszno-

kenység szakirányúvá válása is egyre inkább és egyre változatosabb formákban észlelhető". (Hadd jegyezzük meg, hogy e kérdés egyik első elemzője Erdei Ferenc volt.)

A népi ülnök munkája az eszményi modellhez egyre inkább közelítve a közéleti frissesség megnyilvánulásává, a politikai hatalom megújuló demokratizmusának jelévé válhat.

Kozma László

Harcos antifasiszta szolidaritás

A két világháború közötti nemzetközi antifasiszta mozgalomban jelentős helyet foglalt el a román nép és a vele együtt élő nemzeti kisebbségek fasizmus elleni küzdelme. A nemes harc hagyományait mutatja be Ion Babici nemrég megjelent művében.* (A tehetséges, még aránylag fiatal történész könyvét Petre Constantinescu-Iași akadémikus, a hazai és nemzetközi kommunista és antifasiszta mozgalom ismert harcosának előszava vezeti be.)

A gazdag tényanyag feltárásán és ismertetésén túl a mű erénye az igazi hazafiság és a proletár nemzetköziség szoros összefüggésének a bemutatása. A romániai antifasiszták célkitűzései megegyeztek a nemzetközi fasizmus elleni harc feladataival. Minden egyes sikerük, megvalósításuk, a hazai szélső-jobboldali erők, a Vaszgárda elleni harcuk a többi ország népeinek antifasiszta küzdelmét is erősítette. Ennek a harcnak a vezetője — amint azt a szerző is hangsúlyozza — a kommunista párt volt, amely az illegális nehézkörülményei között is minden lehetőséget felhasznál a munkásosztály, az egész nép mozgósítására, a hazai és nemzetközi fasizmus veszélyének elhárítására irányuló harcában. A kommunisták a proletár nemzetköziség szellemében tárták fel a dolgozó tömegek előtt, hogy a román nép társadalmi és nemzeti érdekei elválaszthatatlanok a nemzetközi munkás- és antifasiszta mozgalom céljaitól. A romániai antifasiszta tollforgatók számos cikket közöltek a korabeli kommunista, szocialista és haladó sajtóban; a mozgalom tüntetéseket szervezett a német és olasz konzulátusok előtt; anyagi segítséget nyújtottak; jelen voltak a különböző nemzetközi konferenciákon és kongresszusokon, és kivették részüket a fegyveres segítségből is.

A könyv szerzője nem egy olyan megnyilvánulást ismertet, amelynek során a hazai és nemzetközi fasizmus ellen harcoló román munkásosztály mellé felsorakozott a parasztság, az értelmiség jelentős része, sőt számos demokratikus érzelmű és józanul gondolkodó burzsoá politikus is.

A román nép és az együttélő nemzeti kisebbségekhez tartozó munkás, paraszt, értelmiségi és

* Ion Babici: Solidaritatea militantă antifascistă. Editura politică. București, 1972.

— esetenként — haladó érzelmű polgári elemek közös fellépése a fasizmus elleni harc és a nemzetközi szolidaritás megnyilvánulásának másik igen fontos jellemzője.

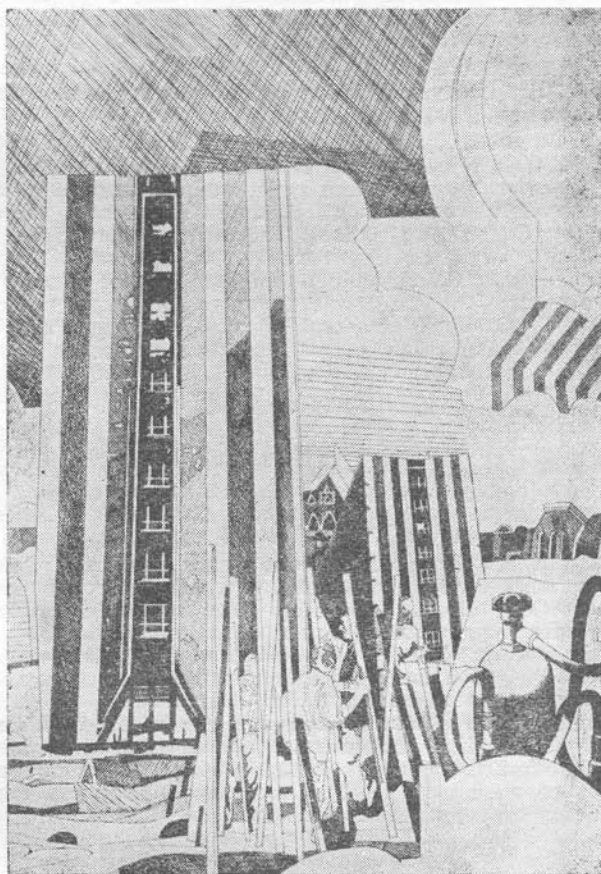
Sajnálatos, hogy az egyébként gazdag forrásanyagra támaszkodó szerző — valószínűleg a nyelv nemismerése következtében — nem hasznosította kellőképpen a magyar nyelvű lapokat, melyek ugyancsak bővelkednek a romániai népi tömegek antifasiszta megnyilvánulásait, nemzetközi szolidaritását tükröző dokumentumokban. 1933—1939 között ugyanis legalább harminc olyan legális és illegális magyar nyelvű újság jelent meg, amely bőven tudósított a romániai antifasiszták nemzetközi szolidaritási akcióiról. A szerző azonban mindössze három-négyből idéz. De a hazai magyar történészek is adósak még e harminc kiadvány anyagának alaposabb feltárásával.

I. Babici monografikus munkája mindenképpen nagy érdeklődésre tarthat számot, s megfontolandó magyar nyelvre való lefordítása.

Turzai Mária

TEKA

sítják a klasszikus esztétikáktól eltérő, sőt azokkal szemben fellépő eljárásokat és eredményeiket. A szerző a költészetet mint verset és (külön) mint lírát, mint emelkedett stílust, mint képes beszédet tárgyalja, módot talál az intenzitás és a rövid formák viszonyának vizsgálatára. Különös figyelmet érdemel a tükrözélmélet kritikai és történeti újrafogalmazása a költői tartalom és forma vonatkozásában. Bőséges jegyzetanyagával ez a kötet a szerző erudícióján túl tekintést enged a költészet-esztétikai kutatások irodalmába. (Kossuth Könyvkiadó, 1972.)

Paulovics László:
Az új város

A Transilvania új sorozatának margójára

A hagyomány folytatását, az ideológiai, tudományos és művészeti élet aktív támogatását tűzte ki céljául a Szebenben megjelent *Transilvania* című folyóirat új sorozata. Első három száma után korai lenne messzemenő következtetéseket levonni, felmagasztalni avagy bírálni. A hazai viszonylatban igen rangos folyóirat 77 éves hagyományaihoz 27 évi szünet után újra csatlakozó, a jelen követelményeinek magas fokon megfelelni kívánó, a provincializmusnak nem engedve szebeninek, erdélyinek megmaradni akaró folyóirat programját csak üdvözölhetjük, annak valóra váltását szívből kívánjuk.

Programcikküket — *Lingă inima țării* — is az eddigi számok alapján olvaszuk újra, hogy kikövetkeztessük, mit kaphatunk az elkövetkezendőkben a *Transilvaniától*.

Szeben, hazánk román, német, magyar lakta vidéke, a szerzők s a közlemények tárgya tekintetében is valóban központi helyet kap a folyóirat hasábjain. Az *Album sentimental* című rovat számról számra a várossal kapcsolatos szubjektív hangvételű írásokat közöl (Ladmiss Andreescu: *Tineretea aproape milenară a burgului*; Ștefan Aug. Doinaș: *Fragmente despre Sibiu*; N. Prelipceanu: *Unde începe Sibiu!*). Ugyanennek a rovatnak az érdeme a Szebenhez kapcsolódó, eddig még kiadatlan irodalomtörténeti emlékek közlése (Lucian Blaga levele Ion Breazuhoz, valamint Caragiale levele Octavian Gogához) s Carl Göllnernek *Confluente spirituale* (Szellemi érintkezések) című sorozata, melyben a román—német—magyar együttélés kulturális egymásrahatásait elsősorban német—román viszonylatban vizsgálja a legrégebbi időktől napjainkig. Az első két közleményben Coresi, Oláh Miklós, Honterus, Georg May II, Martin Hochmeister, Michael Hissmann tevékenységét emeli ki.

A szépirodalmi anyagon kívül (a magyarok közül eddig Szemlér Ferencről, a hazai német költők közül pedig Joachim Wittstocktól fordítottak egy-egy verset) művészeti, esztétikai cikkeik foglalnak el mind terjedelemben, mind minőségben jelentős helyet. A művészet társadalmi elkötelezettségét vizsgálják Ion Pascadi, Mircea Braga, Victor Ernest Mașek, Titu Popescu írásai.

A folyóirat már az első szám után meg tudta valósítani azt a célkitűzést, hogy neves munkatársakat nyerjen meg az ország egész területéről; ezt bizonyítják Mircea Zăciu, Ion Vlad írásai, Victor Eftimiu, Mihai Beniuc, Adrian Păunescu versei. Társadalmi, gazdasági kérdésekkel foglalkozó rovatuk is (*Cronica socială, Cronica economică*) megkapja az első három szám tanúsága szerint kellő helyét a lapban. Külön ismertetésben foglalkozhatnánk Marin Panait *Umanismul și contemporaneitatea* (Humanizmus és korszerűség), valamint Gheorghe Stoica *De la știința conducerii societății la conducerea științifică a economiei naționale* (A társadalomvezetés tudományától a nemzetgazdaság tudományos vezetéséig) című tanulmányaival. Marin Panait és Gheorghe Stoica írásai bármelyik szaklapban megállnák helyüket, s szavatolják, hogy a folyóirat valóban országos érdeklődésre tarthat számot, hatni tud.

A ROMÁN SZOCIOLÓGIA MAI FELADATAI

(Era socialistă, 1972. 2.)

A probléma elemzésében Miron Constantinescu, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának elnöke, az ismert szociológus az Országos Pártkonferencián a szociológiai kutatások számára is széles távlatokat nyitó tétéleiből, mindenekelőtt Nicolae Ceaușescu elvtárs jelentéséből indul ki. Véleménye szerint a szocializmus viszonyai között, amikor a munkásosztály pártja vezeti a társadalom egész szociális és politikai tevékenységét, a tudományos társadalomvezetés elengedhetetlenül szükségessé teszi a szocialista valóság és fejlődés perspektíváinak minél teljesebb ismeretét.

Ebből kiindulva, Miron Constantinescu úgy látja, hogy a szociológiai kutatásoknak ma a társadalmi valóság sokoldalú tanulmányozásában, a társadalmi, politikai jellegű döntések megalapozásában és kidolgozásában van nagy szerepe. Ezt a szerepkört kell hogy kiegészítse fejlődésünk mai stádiumának magyarázata és a jövőbeli fejlődési tendenciák, prognózisok és távlati programok kidolgozása. Ezek között: az ipar, a mezőgazdaság, a gazdasági növekedés, a társadalmi átalakulás, az életszínvonal növekedésének prognózisai.

A szociológiai kutatómunka terepfeladatait taglalva a szerző hangsúlyozza, hogy a bukaresti, iași-i, kolozsvári, temesvári, craiovai és brassói kutatóközpontok a társadalom tudományos vezetésének, a társadalmi-gazdasági élet korszerűsítésének és a szocialista demokrácia állandó fejlesztésének kérdéseit fogják tanulmányozni.

Az ország megyéiben folyó szociológiai kutatásokkal kapcsolatban az Akadémia elnöke a megyei municípiummal és a községi néptanácsokkal való együttműködés jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ebben az összefüggésben említi bizonyos megyék (Argeș, Brassó, Kolozs, Dolj, Iași, Temesvár, Vaslui) gazdag tapasztalatait: a Brassóban és Szecsesevárosban három éve tartó kutatásokat az urbanizáció kérdéseiről, a Temesvárott és Lugoson folytatott gazdasági és jogi szociológiai felméréseket, a Iași megyei Bahluiban most folyó szociológiai kutatásokat, a craiovai tanügyi felmérést, a vaslui-i és onești-i urbanizációra vonatkozó szociológiai kutatásokat és végül a Vrancea megyei ún. multidiszciplináris kutatásokat, amelyekben geológusok, klimatológusok, hidrológusok, erdőmérnökök, agronómusok, zootechnikusok, köz-

gazdászok, történészek, építésmérnökök, szociológusok, politológusok vesznek részt.

Miron Constantinescu úgy véli, hogy e széles körű szociológiai kutatómunka révén a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája jelentős segítséget nyújt a helyi káderképzésben, megerősíti a szociológiai kutatás és a társadalmi-politikai tevékenység kapcsolatát, s ezzel hozzájárul bizonyos társadalmi és politikai jellegű döntések megalapozásához.

A román szociológia nemzetközi feladatai között az Akadémia elnöke mindenekelőtt a marxizmus alapelveinek érvényesítését tekinti elsődüld feladatnak az összes nemzetközi szociológiai találkozón. E találkozók közül az 1974-ben Torontóban megtartandó VIII. Szociológiai Világkongresszust említi. A kongresszus tematikáját a Nemzetközi Szociológiai Társaság programbizottsága ez évi milánói gyűlésén dolgozta ki.

A kongresszusra való előkészületeket mind a bukaresti, mind a iași-i, kolozsvári, temesvári, brassói és craiovai szociológusok megkezdték.

KRITIKAI IRÁNYZAT AZ AMERIKAI SZOCIOLÓGIÁBAN

(Viitorul social, 1972. 3.)

A tanulmány szerzője, Gitta Tulea, aki figyelemre méltó monográfiát írt C. W. Millsről, megállapítja, hogy az amerikai szociológiában — az establishment közvetlen vagy közvetett szolgálatában álló iskolákon kívül — a tőkés rendszerrel és az apologetikus felfogásokkal szemben bíráló álláspontot kifejező jelentős irányzatok alakultak ki. Ebből a szempontból tehát az amerikai szociológia sem kivétel ama marxista tétel alól, amely a modern társadalomtudományokban egy radikális-bírálati és egy konzervatív áramlat konfliktusát tárja fel. Míg az utóbbi elindítója az Egyesült Államokban Sumner volt, ma pedig a parsoni funkcionalista strukturalizmusban jelentkezik, az előbbi Th. Veblen, R. Lynd és C. W. Mills nevéhez kapcsolódik. Ez a kritikai áramlat, amely napjainkban a radikális szociológiákban fejeződik ki, nem európai importcikk, ahogyan ellenfelei állítják, hanem az amerikai talajból nőtt ki, az ottani konkrét történelmi-társadalmi feltételek között fejlődött. Ereje és vitalitása éppen e gyökerekből táplálkozik.

Veblen munkássága századunk első két évtizedében bontakozott ki. Ő már akkor feltárta az amerikai tőkés rendszer olyan kinövéseit, mint az „osztentatív

fogyasztás", kimutatta annak a társadalmi rétegnek egyre növekvő súlyát és szerepét, amelyet „a szabad idő osztálya”-nak nevezett. Ahogy Mídász mindent arannyá változtatott, amihez hozzáért, úgy változtatja a kapitalizmus fogyasztási cikkekké az emberi társadalom anyagi és szellemi értékeinek nagy többségét — szögezi le Veblen.

Az „osztentatív fogyasztás” egyben tékozló fogyasztás; az uralkodó osztály osztón, és nem hoz létre semmi újat. Arra szolgál viszont, hogy biztosítsa „a szabadidő osztálya”-nak fennmaradását és gyarapodását. Ez az osztály (the leisure class) csak úgy tudja hatalmát fenntartani, ha állandóan tökéletesíti a dolgozók kizsákmányolásának formáit.

R. S. Lynd az első világháború utáni nagy gazdasági válság éveiben lépett fel. A Columbia Egyetem szociológusát az a cél sarkallta kutatásaiban, hogy magyarázatot találjon az egész amerikai társadalmat alapjaiban megrázkódtató krízisre. Vizsgálódásaiban a tényekből kívánt kiindulni, anélkül azonban, hogy végig hozzájuk tapadna. Konkrét elemzéssel mutatta be egy amerikai kisváros változásait a válság hatása alatt, könyvében pedig (Middletown in Transition. New York, 1937) kijelentette, hogy ha kezdetben csupán szakmai érdeklődés ösztönözte, a kutatások végén már militáns szociológusként szállt síkra az észlelt társadalmi problémák megoldásáért.

A „jóléti” társadalom modelljének tanulmányozásával Lynd feltárta az amerikai tőkés rend mechanizmusát, s ez az elemzés a mai napig elméleti alapot nyújt e társadalom kritikájához.

C. W. Mills figyelme — mint ismeretes — különösképpen az amerikai társadalom vezető elitjének a tanulmányozására irányult. Ezt a réteget nem csupán módszerei, hanem az is jellemzi, hogy a nagytőke, a katonai hatalom és az adminisztráció összesített erejére támaszkodik. Millsnél a „hatalom” fogalma kulcs-fogalomvá válik. Századunk — szerinte — a nagy döntések százada, ama jelenségben pedig, hogy egy kis csoport kisajátítja és monopolizálja a döntések jogát, Mills a tőkés elnyomás új, konkludens megnyilvánulását látja. Ez a körülmény ugyanakkor az ellenzéki mozgalmak irányát, tartalmát is megszabja: a tömegek a döntésekben való részvétel jogát követelik.

Gitta Tulea rámutat arra is, hogy ha az amerikai kritikai szociológia sok mindent át is vett a marxizmusból, amelynek jelentőségét és hatását elismeri, ez a folyamat még nem teljesedett ki. A kriti-

kai szociológia nagyobb társadalmi hatékonysága annak a függvénye, milyen kapcsolatokat tud megteremteni a marxista társadalomelmélettel és a különböző revidenciációs mozgalmakkal.

WEÖRES SÁNDOR KÖLTÉSZETÉRŐL — ROMÁNUL

(Románia literáré, 1972. 39.)

A mai magyar líra egyik legeredetibb, legjelentősebb, ugyanakkor pedig leginkább a magyar nyelv adta lehetőségekhez kötött költője Weöres Sándor. Annál feltűnőbb a magyar költészet régóta elkötelezett, neves tolmácsolójának, Veronica Porumbacunak a vállalkozása, aki az „Orfeu” sorozat kétnyelvű kiadásában most Weöres Sándor verseit juttatta el a román olvasóhoz. Nicolae Balotă kitűnőnek minősíti az eredményt, s hogy az ő ítéletében megbízhatunk, azt ismételtlen igazolja e kétnyelvű kiadás alkalmából közölt Weöres Sándor-tanulmányával (*Poezia lui Weöres Sándor*).

Nicolae Balotă Weöres-ismerete személyes jellegű — és egyaránt vonatkozik az alkotó személyére és lírájára. (A tanulmányban nem csupán a románra fordított művekre találunk utalásokat!). Egy-két mondattal fel tudja villantani a költő alakját, amikor így idézi beszélgetésük emlékét, a budai ház kis szobájában elhangzottakat: „A kortárs magyar líra szeniorja nem szegyeily — mint annyian mások — a költészetről beszélni. Igaz, a költészetéről beszélni gyakran könnyelműség. Weöres azonban — ha szabad így mondani — a költészetből beszélt.” És ebbe egyaránt beleértendő az avantgarde, Mallarmé, Eliot, a kínai költészet, Rilke, Blaga, Hölderlin, Ady, a századvégi dekadencia, a szoltárok... Ugyanis „Weöres Sándor olyan költő, aki sok mindenen átment. Sok versen, akarom mondani. A sajátjain és másokén.” Nem kötődik egyetlen módszerhez, nem rendeli alá magát egyetlen célnak. „Weöres sosem volt olyan kísérletező, aki tetszeleg saját teremtményében. Nyilván átmegy a század költői strukturáinak szakadékein, de meghaladja őket. Hiányzik belőle az a cseppnyi irritáló sterilitás, amely egyes szélsőségeket nem hagy nyugodni, s a szélsőségek felé taszítja őket. Termékeny lévén, de nem burjánzóan, elsősorban önmagában keresi a megújulás alkalmait.” Balotă nem látja indokoltnak egyes magyar kritikusok állításait, akik Weöres élettől való meneküléséről, nihilizmusáról, a megsemmisítés mítoszáról beszélnek.

KECSKEMÉTI FOLYÓIRAT ROMÁNIAI MAGYAR ÍROKRÓL

(Forrás, 1972. 7—8.)

A Forrás ez évi július-augusztusi száma a kéteknél terén jeleskedik. A lapnak egyébként is erős oldala az országhatárokon túli világ ismertetése, e száma pedig különösen gazdagon öleli föl a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai, bolgár, lengyel, holland, finn költők verseit, a cseremis népköltészet gyöngyszemeit; interjút közöl Szimonovtól, jegyzetet, szemlét angol, bolgár szerzőktől, kecskeméti kritikusok tollából a külföldön megjelent könyvekről.

Ilyen összeállítás olvastán első pillantásunk nyilván azt kutatja, mit közölnek romániai szerzőktől, hogyan vélekednek a nálunk megjelent könyvekről. Van minék örvendünk. Benczédi Sándor, Gy. Szabó Béla és Feszt László művei díszítik a lapot; Marin Sorescu, Páskándi Géza versei, Kocsis István egyfelvonásos drámája, Kántor Lajos könyvismertetése Marosi Péternek Salamon Ernőről szóló kötetéről, magyarországi ítések írnak nálunk megjelent könyvekről. Ez utóbbi cikkek-ből közlünk részleteket:

„Az ifjúsághoz fordul önmaga sorsát, eszmei útkeresését, igaz emberségét, megpróbált kommunista hitét idézve. Számomra mindig örökfiatalon él Balogh Edgár. Olyan fiatalon, ahogy az a fénykép őrzi, amikor Móríc Zsigmonddal volt együtt Marosvásárhelyen. (S a kedves, személyes emlékek, kolozsvári találkozások is ezt a végtelenül szenvedélyes, örökmozgó, fiatal szellemmel teli észembert villantják elém.) A vallomások önmagára és nemzedékére utalnak, kedves mesterére: Móríc Zsigmondra többször hivatkozik. Fontosnak tartja azt, hogy munkások közé került, s ez alakította eszmei arculatát. Vall marxí—lenini eszmei gazdagodásáról, a csehszlovákiai évekről, az erdélyi munkákról, Petru Groza érdemeiről stb. Felteszi a kérdést: útja lehet-e örökség? Tanulhatnak-e abból a fiatalok? Az olvasók úgy érzik: igen.“ (Szekér Endre — Balogh Edgár: *Intelmek.*)

„Mindig triviális helyzetekből, évszázadok óta belénk sulykolt közhelyekből indul ki, Leszármolva a hagyományos pszichológiai ábrázolással. Modern tézisdrámát írt: jellemek helyett modelleket mutat be, a drámai megjelenítés helyett lehetőleg pontosan feltérképezi tudatunk üresjártait, kizökkeneti fogalmainkat megszokott helyükből. Gazdagok vagyunk — hirdeti Páskándi köteté. Gondolkodásunk teherbíró képessége határtalan, tu-

datunk dimenziói végtelenek, érzelmeink, képzeletünk skálája beláthatatlan. És mégis szemellenzövel járunk a világban, sztereotip helyzetekbe sodródunk. Kitaposott utakon közeledünk egymáshoz, tartalmatlan reflexeink hálójában vergődünk... A szenvedélyes intellektuális játék Páskándi darabjainak erénye, olykor buktatója. Mert ha a mű eszmeisége nem táplálkozik a drámai nyersanyagból, akkor a tiszta absztrakciók, az ember- és gondolatmodellek felé közelítő ábrázolásnyomban céltalan szellemi tornává, a parabolaforma pedig üres, hitelét vesztett példázattá válik. Ez a hibája a szabadság és küldetés konfliktusait bencolgotó *Vendégségnek*, ezért nem igazán sodró erejű és meggyőző a *Király köve* sem... Az öncélúság veszélye a rövidebb párbeszédekben és paródiamókákban is kísért. Többségük azonban, mint a *bosszúálló kapus* című, groteszkiségben borzalmas színjáték, a múlt és jelen nyelvi kliséit bravúrosan egybemosó ügy, a kötet címét adó parodisztikus mesejáték, valamint a *statisztika világa* és a *Külső zajok* Páskándi kísérletező kedvét bizonyító, igazi dráma, jó olvasmány. Könyvdrámák, amelyek rendezőre, színpadra várnak.“ (Saád József — Páskándi Géza: *Az eb olykor emeli lábát.*)

BUNUEL ÚJ FILMJÉRŐL NYILATKOZIK

(Le Monde des spectacles, 1972. 8609.)

„Három sikon dolgozom“ — mondja Buñuel, aki *A polgárság csendes varázsa* című, legújabb alkotása párizsi ősbemutatója alkalmából nyilatkozik a sajtónak. Kifejti, hogy *A pusztító angyalhoz* hasonlóan ez a film is a szürrealista sikon helyezkedik el, a *Tristana* a realiztikuson, a *Tefűt* pedig a teológiain. „Egyébként a teológia mint olyan nem érdekel, csupán azt a konfliktust akartam kifejezni, amely az emberi gondolkodást szembeállítja azzal az eretnek jelenséggel, amely a művészetben éppúgy megnyilvánul, mint a politikában.“ Az interjúból megismerjük Buñuel alkotói módszerét. Minden filmje egy ötletből és egy képből születik. Az ironikus hangnemben tartott *A polgárság csendes varázsa*ban például néhány aszszony és férfi elhatározza, hogy együtt vacsorázik. A vacsora elmarad egyszer, kétszer, háromszor — mindig közbejön valami akadály... *A pusztító angyal* első képsorában egy ugyancsak polgári társaság verődik össze egy szobában, ahonnan aztán sehogyan sem tudnak távozni...

„Miért lehetetlen ez a vacsora? Miért nem lehet kilépni a szobából? Ezeket a kérdéseket csak utólag tettem fel magamnak.“

Buñuel munkastílusára jellemző, hogy valahányszor egy kép megragadja, félreteszi, megőrzi, nem elemzi és nem fagatja magát, hogy vajon képzetársítás útján született, vagy egy felindulás, egy álom, egy emlék hívta elő. A szürrealista alkotás jellegzetességének tartja egyébként, hogy a vizualitás uralja. Új filmjének visszatérő képsora például országúton haladva mutatja be a szereplőket. Buñuel eredeti szándéka szerint ezek a polgárok kezdetben normálisan viselkednek, majd bosszúsak lesznek, unatkoznak, végül már szbettek, fáradtak. Rájött aztán, hogy felesleges teret engedni a szimbolikus értelmezésnek, az olyanfajta egyszerűsítésnek, amely sommásan a burzsoázia elmúlását, a céljavesztett társadalmat sugallná. A film maga két eszten-deig készült. Négy változathból kerekedett ki az „igazi“. Az interjú készítő Yvonne Baby kérdésére, hogy miért foglalkozik legtöbb filmjében éppen a polgársággal, a művész megvallja: ehhez az osztályhoz több köze van, mint a proletariátushoz, jobban ismeri. Buñuel nem tekinti magát értelmiséginek, úgy véli, inkább az intuíció vezet, mint a reflexió. „Amikor elképzelttem a vacsorára érkező személyeket, mindjárt »láttam«, hogy polgárok. Innen a film címe. Lehet, hogy a burzsoáziának van némi varázsa, de itt a jelző ironikus kicsengésű.“

Az interjú legérdekesebb részében, a riporter szokatlan, de a művész esetében nem indokolatlan kérdésére: „Hogyan érzi magát korunkban?“ — így válaszol: „Jelenleg igen kevésbé érzem magam az erőszak hívének. Csak a képzeletem heves. Tagadhatatlanul hú maradtam lázadó múltamhoz... Szenvedélyesen érdekel az ökológia, ezért valósággal gyöngéd érzelmek fűznek a természethez. Azt hiszem, hogy izgalmas, de nyugtalanító korunkban igen kevés a boldog ember... Időnként menekülni szeretnék, visszavonulni Simeon oszlopára... Ha nem vagyok is derűlátó az emberiség jövőjéről illetően, azért nem vagyok szomorú, keserű sem, ellenkezőleg. Elégedetten keveredem el a világ tömegében. Elek — tehát elégedett vagyok... Úgy látom, az ifjúság ma azt a nyugtalanságot éli át, amelyet ifjúkoromban magam is ismertem. 1968-ban ezek a fiatalok kimentek az utcára a maguk nagyon is szürrealista jelszavaival. Nem nagyon tudták, mit is akarnak, nagy lendületük azonban korunk szorongását fejezte ki... Sokat és szívesen — nem: in-

kább fájdalmasan — olvasom a túlnépesedésről, a fogyasztásról, a pusztításról, a szennyeződésről, az ökológiáról szóló könyveket, amelyek társadalmunk szomorú kegyetlenségéről tudósítanak. A ma jelenségei, világunk azonnali gondjai foglalkoztatnak leginkább... Szeretném filmre vinni ezeket a problémákat, régenyesen tárgyalni őket, úgy, hogy hassanak a közönségre... Nem vagyok tudós, ezért filmem akár úgy is kezdődhet, hogy egy vak botorkál a nagyvárosi utcán. A többi majd rendre kialakul.“

„ÉRDEKES PSZICHOLÓGIÁK“ KIHÍVÁSA

(Valóság, 1972. 9.)

Az „érdekes pszichológiákat“ sokáig azal vádolták, hogy az igazán fontos jelenségekre érdekes, de tudománytalan magyarázatot adnak. Halász László tanulmányában a kísérleti pszichológia legújabb eredményeire támaszkodva cáfolja ezt az elavult kritikát. Amíg a képességeket a személyiségből kihalásítva szemlélték, amíg az általános, személyiség-, szociál- és alkotáslelektan külön utakon haladt, amíg a bonyolultabb jelenségek egzakt megközelítése reménytelennek mutatkozott, szöbe sem jöhetett a szintézis lehetősége. Az „érdekes pszichológiák“ kihívása tehát szintézisek képeben jelentkezik. Az új átkaroló fogalom, mely az egzakt kísérletek eredményeit magasabb szinten fogja össze: az *alkotóerő* vagy *kreativitás*. Ez nem néhány zseni és kiugró alkotótehetség tulajdonsága, hanem a személyiségdinamika szerves része: mindenkit érintő tulajdonságeggyüttes.

Korunk ingergazdagságával csak egyféleképpen lehet megbirkózni. Parancsoló szükségletté vált az értelmileg-érzelmileg nyitott, független, eredetiségre képes magatartásminta társadalmi méretű kibontakozása. Van erre mód? A gazdasági-társadalmi fejlődés bonyolódása egyszerre serkenti és fékezi ezt a folyamatot. A munkamegosztás mai szerkezete, az ember környezeti viszonyai állandóan újra-termelik az előítéletekre hajlamos, merev gondolkodású személyiség típusokat. Adorno, Frenkel-Brunswik, Rokeach, Klein, Barron és Atkinson kísérletei kimutatták, hogy az előítélettel terhelt személy központi tulajdonsága az etnocentrizmus, saját népcsoportját a többi néptől, nemzetől mereven elhatárolja. A hatalmat abszolútnak tekinti, az embereket aszerint értékeli, mennyire értenek egyet az autoritással. Az eltérő nézetek, szokások

megismerését nem tartja szükségesnek, fenyegetőnek ítéli meg, és eleve elutasítja őket. A kétértelmű, ambivalens állapotot nehezen viseli el, a megismerést a védekezésnek rendeli alá, ami alacsony önértékeléssel, a vetélkedés elkerülésével jár együtt. Egyensúlya fenntartásához szüksége van arra, hogy a dolgok megörizzék változatlan formájukat. Minden új adatot a már ismert régihez próbál kötni, fél a tévedéstől. Eppen ezért gyakran vakmerő hipotézissel teremti meg az ingerhelyzetből hiányzó biztonságot. Gondolkodása durvább tömbökből építkezik; amit komplex volta miatt nem tud áttekinteni, azt leegyszerűsíti. Az eredetiség hiánya gyakran konformizmussal párosul.

Az eredeti személyiségek ezzel szemben szembeszökően kedvelik a komplexitást s a vele együtt járó bizonytalanságot, kockázatvállalást. A bonyolult, rendetlen helyzet számukra a rendbe szervezés lehetőségét kínálja. Teljesítményszükségletük nagyobb, esélyeikről optimistábban nyilatkoznak. Ha egyszerű feladat elé állítják őket, lassúak és érdektelenek. Amint azonban nő a feladatban rejlő kihívás, gyorsan rálelnek az optimális stratégiára.

Guilford kísérletei érdekes módon helyesbítik azt a hagyományos elképzelést, hogy az alkotóerő az intelligenciával függ össze. Kreativitás és intelligencia egyéni kapcsolódása a legváltozatosabb lehet, de a két tényező nem szükségképpen jár együtt. Az alkotóerő az egész viselkedést áthatja, meghatározza a művészethez, tudományhoz, más személyekhez és a tömegkommunikációhoz fűződő viszonyunkat.

Például a zenére érzelmileg nyitottnak lenni kockázatvállalás, mivel érzéseinket leleplezzük, és lehetőséget teremtünk arra, hogy sebet ejtsenek rajtunk. A kockázatvállaló beállítottság térben a széles, nyitott környezethez vonzódik. A komplexitást kedvelő személyek ízlése kifinomultabb, a nehezebben áttekinthető művészi alkotásokat keresik és értékelik.

A komplex személyek az információban rejlő konfliktusokat, ellentmondásokat élesebben, nagyobb felbontó erővel észlelik.

NEHÉZRÉSZECSKÉK — RÁK ELLEN (La Recherche, 1972. 24.)

A műtéten és a vegyi (gyógyszeres) kezeléssel kívül ma már a sugárterápia is a rák elleni küzdelem egyik klasszikus fegyverének számít. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a radiobiológiai kutatások ne hoznának újabb, meglepő ered-

ményeket, amint erről Didier B. Isabelle számol be cikkében.

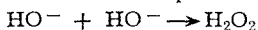
Közismert, hogy a különböző sugárzások általában rendkívül ártalmasak az emberi szervezetre. A rák lehetséges kórokozói közé tartoznak, de az általuk esetleg előidézett genetikai mutációk is nagymértékben károsak. A röntgen- és elektronsugárral történő kezelés mégis indokolt, mert — amint kiderült — a gyorsan szaporodó sejtek (például a rákos sejtek is) nagyon sugárérzékenyek, tehát ezek pusztulnak el leghamarabb. A röntgen-, illetve elektronsugaras kezelés esetén azonban elkerülhetetlen az útbaeső, „ártatlan” sejtek egy részének feláldozása. E sejtek száma eléggé nagy, mivel az átadott, tehát rombolásra fordított energia a részecskék haladási pályája mentén csaknem egyenletesen oszlik meg.

A kutatók nemrég fedezték fel, hogy ha valamilyen, nehézrészecskéből (például ionból, mezonból) álló sugárzást használnak, a gyógykezelés hatékonysága megnövekedne, s ezzel egyidejűleg a „mártír-sejtek” száma is csökkenne. A nehézrészecskék sugárzási energiája ugyanis nem oszlik meg a haladási pálya mentén, hanem a célpontban összpontosul. Ha ezeket a részecskéket azonos energiára gyorsítjuk fel, elérhető az egész energiának nagyon kis térfogatra való összpontosítása, ami természetesen nagy előnyt jelent, s nemcsak azért, mert így megkímélhető az útbaeső sejtek nagy része, hanem azért is, mert a nagyobb energiakonzentráció lehetővé teszi ugyanakkor a besugárzás időtartamának csökkentését.

Az utóbbi időben a kutatók felfedezték a nehézrészecskék más értékes tulajdonságait is. Bebizonyosodott, hogy az ily módon kezelt sejtek túlélési, illetve regenerálódási valószínűsége sokkal kisebb, mint a röntgen- vagy elektronsugárzás esetén. Ezenkívül a sugárkezelés hatékonysága sem függ a sejtek oxigénezett állapotától, míg „könnyű” sugárzások alkalmazásakor ennek érzékeny függvénye. A nehézrészecskék annak köszönhetik ezt a sajátosságukat, hogy az általuk előidézett radiolízis során erős oxidáló szer (oxigénes víz) keletkezik az alábbi folyamat szerint:

A H^+ protonok elvándorolnak, s két-két HO^- ion összekapcsolódik:

Könnyű sugárzás esetén a radiolíziskor keletkező HO^- ionok az egész pálya mentén szétszóródnak, s így nem kapcsolódhatnak össze.

A cikk írója az előnyös tulajdonságokon kívül nem feledkezik meg a felmerülő nehézségekről sem. Ha például N iont alkalmaznánk, akkor ahhoz, hogy a sugarak mintegy 11 cm mélységre hatoljanak, körülbelül 2,4 GeV energiájúaknak kellene lenniük. Ilyen teljesítményre azonban egyelőre csak a CERN, valamint a princetoni és berkeley-i részecskegyorsítók képesek. Sokkal előnyösebb lenne a pimezonok alkalmazása, ezek ugyanis jóval kisebb energia esetén is mélyebbre hatolnak; ekkor csak a besugárzás idejét kellene növelni. A cikkíró szerint a következő három év alatt üzembe helyező Los Alamos-i, zürichi, vancouveri pion-gyorsítókat (melyeket eredetileg magkutatói célokra szántak) gyógykezelésre is fel fogják használni.

SOKKOLÁS: A JANCÓSÓ-FILMEK HATÁSLELEKTANA

(Filmkultúra, 1972. 3.)

Jancsó Miklós minden új filmje a viták középpontjába kerül; e viták érdekességét nem az a kérdés adja, hogy ismétli-e Jancsó önmagát vagy sem, s hogy milyen helyet foglal el az új alkotás az egyetemes figyelemre érdemes jancsói életműben, hanem a modern, elkötelezett filmművészet esztétikai gondjainak, lehetőségeinek sokoldalú megvilágítása, az egyes Jancsó-filmek szolgáltatta érvek latolgatása e hosszú lejárátú vitában. Fájja Sándor tanulmánya (*Kegyetlenség, erőszak, félelem*) a *Még kér a nép* s az *Égi bárány* kapcsán az „erőszakos” filmek pszichológiájába próbál bepillantani — meglehetősen sikerrel.

A szerző lélektani oldalról közelítve meg a néző és az „erőszakos” filmek viszonyát, egy irodalom- és művészettörténetileg igazolható nagy ellentmondásra hívja fel a figyelmet. Jóllehet „tények sora bizonyítja, hogy a borzalmas valóság- és fantázia-elemek egyaránt művészi értékű alkotással komponálhatók: Dantétól Kafkaig, Boschától Dalig, Shakespeare-től Beckettig; a filmművészetben B. Christensentől vagy Dreyertől s a többiekét kezdve Buñuelig, Bergmanig, Wajdáiig — és Jancsóiig” —, a néző, a befogadó „csakis azokkal a pszichikus folyamatokkal, élménymintákkal és csak úgy tud filmet élvezni, megélni, amelyekkel rendelkezik, és ahogyan azok működnek. Ez az egyik legfőbb forrása a film esztétikája és a befogadó pszichikuma közötti jelentős konfliktusnak”. Az „erőszakos” filmek esetében annak vagyunk tanúi, hogy a személyiség „mindent elkövet,

hogy kellemetlen emóciói ellen védekezzenek”. Fájja Sándor itt jó érzékkel különbséget tesz a sokkért sokkoló, morbid filmek és a sokk döbbenetével hatni akaró művészfilmek között, ez utóbbiak közé sorolva Jancsó alkotásait, s a filmértó nézőre apellál, akinek az „etikai és kritikai kontrollja a filmbeli erőszakot, kegyetlenséget is egészségesen dolgozza fel”. Jancsó filmjeinek sokk-dramaturgiáját nemcsak az idézett valóság (agrárszocialista mozgalmak, illetve a Tanácsköztársaság vérbefojtása) sokkoló volta miatt tartja indokoltnak, hanem azért is, mert „a nézői aktivitás fokozása a kellemetlen élmények árán is szükséges”.

Persze, az eredmény nem egyértelmű, jelentős mértékben azért sem, mert „a néző nehezen decentral, azaz a mások gondolatmenetébe, érzélemvilágába nem könnyen helyezkedik bele”. És „sajnos, a decentralizált képzeléséről vagy gyengeségéről, a filmek megfajlásának hibáiról a tudat nem, illetve alig kap visszajelzést — s ha nem tudatosodik a deformáló szűrő jelenléte, akkor különösen nehéz az eltávolítása. A decentralizált nem-tudás folytán a koncepció értelmezése a szokatlan hatásmechanizmusú filmek, a »furcsa« jelenetek esetében sokkal zavaróbb lehet, mint egyébként”, a nézőt a külsődleges jegyek kötik le, s nem a sokk-hatással cselekvésre, változtatásra *kényszerítő* tartalom. Pedig „a félelem Jancsónál az emberi és társadalmi értékek, progresszív tendenciák megvédésének szükségességére ébreszt”, nem önmagáért exponáltatik (ez nem volna a filmművészet közegebe való). „A művészileg indokolt félelem, erőszak viszont aktivizál, a fejlődő társadalmi események és eszmék mellé állít. Ennek egyik formája a mozgósító feszültségeket a filmen belül katarzisban vezeti le. Egy másik, talán még hatékonyabb, formája pedig a non-finito végkifejletű filmek révén valósul meg. Itt elmarad a katarzis, azaz késik, áttolódik a valóságra: a nézőbe épített feszültség-motívumra apellál. A rossz érzést keltő, etikailag nem közömbös, társadalmilag jelentékeny potenciák így kényszeríthetik a befogadót arra, hogy ne csak önmagán belül lássa a film világát: a valósággal szembesítse az analizált modellt.”

Az „erőszakos” Jancsó-filmnek hatás-szerkezetének fontos tulajdonsága, hogy „a nézőben eleve megtalálható feszültségeket és a filmcselekményből fakadó agresszív töltéseket — a mérlegelő kritikai identifikációval és az elidegenítő sokkkal — a késleltetett katarzisban vezetetik le”.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BÓJTHE JOLÁN nyugalmazott könyvtáros (Nagyenyed). — Több oktatástörténeti közleményük kiegészítéséhez, a hazai oktatástörténet képeinek teljesebbé tételéhez szeretnék hozzájárulni az alábbiakkal: a *kisgyermek*ek szervezett nevelésének egyik első sikeres próbálkozásáról szóló beszámolóval. Ezzel az eszmével először a nyugat-európai országokban találkozunk; híre a XVIII. század végén, még inkább a XIX. század elején jut el hozzánk, azoknak a nyugat-európai egyetemeiket látogató diákoknak a révén, akik ott megismerkedtek Pestalozzi gondolataival. Korabeli sajtónkban 1817-ben jelent meg először egy Pestalozzi népszerűsítő közlemény (a Döbrentei Gábor szerkesztette *Erdélyi Múzeum*ban), amelyet aztán számos hasonló cikk követett, különösen a század második negyedében. 1841-ben jelent meg Szász Károly nagyenyedi professzor tanulmánya „az oskoláról” a *Nemzeti Társalkodó*ban, majd újabb közlemények után 1846-ban Gáspár János tett közzé jelentős ismertetést *Pestalozzi növelés és oktatás elveiről* (*Erdélyi Híradó*). Ezek az írások készítették elő a talajt a Kis-Küküllő menti Dombó faluban történt példamutató kezdeményezés számára. — Erdélyben tudunk olyan falusi óvodákról, melyeket földesurak alapítottak, a városi óvodák pedig négyletek munkásságának köszönhetik létrejöttüket. Dombó falu kezdeményezése ezektől eltér. Nemcsak a nevelés egyik ágát állalta; a felnőttek felvilágosítását, a népiskola fejlesztését is célul tűzte ki. Persze a jótékonyág eleme a dombói munkából sem hiányzott, de a módszeres nevelés jelentőségét mint elsődrendű célt soha nem tévesztették szem elől. Legnagyobb jelentősége a kezdeményezésnek azonban abban áll, hogy „belülről”, a falu népétől indult, s az elért eredmény a külső segítség mellett a köznép összetartásának, céltudatosfának köszönhető. — 1841-ben létesült itt az Olvasó és Éneklő Társaság. Egy hónappal később Nagy József unitárius lelkész már a sajtóban ismertette a társaság célját és működését. Mint beszámolójából kitűnik, az egyesületet alapítók „az itteni egynéhány lelkesebb alnép osztálybeliek”, akiknek célja „a szépnek, jónak és hasznosnak megközelítése”. A huszonöt alapító tag elnököt, jegyzőt és két biztost választott; minden tag köteles volt hetenként három estén a mindenkor külön kijelölt helyen megjelenni, ahol gazdasági és más hasznos ismereteket közlő műveket olvastak fel, majd „kőta szerinti harmóniás énekek”-et tanultak. A kocsmázás, a kártyázással való idő- és pénzvesztegetés, a pálinkától való megrészegedés a tagok részéről „általában megszűnni határozatot”. Az alapszabályok értelmében a vezetőség felügyelt a tagok házi és mezei gazdálkodására, s megintette, sőt meg is bírságotha a hanyagokat. Az így begyűlt pénzt, az egyéb járulékokkal és adományokkal együtt, a szegény gyermekek taníttatására fordították, akik közül a rászorulókat ruhával, tankönyvvel is ellátták. Fél év múlva, 1842 májusában újabb sajtóközlemény számolt be az eredményekről és tervekről. Elsősorban a nevelést nélkülözőknek példaadással, szelíd intéssel való jobbítását, „emberséges emberekké átképzését” tekintették céljuknak, másodsorban a házi és mezei gazdaság fejlesztését (e célból egy addig használhatatlan dűlőt ezernél több oltvánnyal és vad csemetével ültettek be, az erdei vadalma- és vadvörte-csemetéket beoltották stb.), végül pedig a népiskolai oktatás korszerűsítését, új iskolaépület emelését, amelyben éppúgy, mint addig, tovább is tanulhatnak a „római hiten levők, ó és új görög szertartásúak, ágostai vallásúak, izraeliták, valamint unitárius vallásunkon lévők, azon felajánlások mellett, hogy egy idegen vallású gyermektől is semmi fizetés nem fog követelnetni”. (Sok szülő ugyanis azért nem engedte a gyermekét iskolába, mert a tanítót fizetni kellett.) Nyáron az iskola *kisdedóvóvá alakult át*, és a háromévesnél nagyobb gyermekek hét-nyolc éves korukig óvodába jártak, ahol megfelelő oktatásban és gondozásban részesültek, s a rend, tisztaság és fegyelem mellett megismerték az iskolai életet, felkészültek a népiskolai képzésre. — 1843-ban az *Erdélyi Híradó* hasábjain *Dombói Énektársulat és nevelés-ügy* címmel Nagy József ismét beszámolt az immár másfél éves munkáról. A társulat, amely ekkor már negyven tagot számlált, tulajdonképpen az énekkarból nőtt ki; az énekkari tevékenységet folytatták, s a tagok közül hárman, akiknek eddig nem volt alkalmuk megtanulni írni-olvasni, betűvetést tanultak. 1843 májusában választották ki az új iskola helyét, 1844 szeptemberében pedig már felépültéről és megnyitásáról értesülünk. Az épü-

let három teremből áll. A nagyobb, a népiskola, hetven-nyolcvan gyermek befogadására alkalmas; a középső kisebb, ez a nevelő szobája; a harmadik ismét tágasabb óvodaterem, amelyet ötven kisgyermek látogathat, egy óvodó felügyelete alatt. (Ez is jelentős újdonság abban a korban.) 1847-ben azonban már a tervezettnél több, számszerint 92 gyermek látogatta az óvodát, mely az új épületben külön helyiséget kapva, már mint egész évben működő kisdedővő tudta feladatát még jobban betölteni. — Az ügyben leginkább buzgólkodó s több ízben cikkező Nagy József helybéli unitárius lelkészről részletesebb adatokat nem ismerünk. Tudjuk viszont, hogy egész családjával részt vett a kisdedővő munkájában, amelynek ő maga volt szellemi irányítója. Ekkor még minden más erdélyi óvodában, sőt kint földiben is, „óvóbácsik“ foglalkoztak a gyermekekkel. Dombón azonban óvodónak híttott: Nagy József lánya. Nagy József ezenkívül — mint láttuk — szorgalmat tollforgató is volt, a sajtó hasábjain ismertette a dombói törekvéseket és eredményeket, felhívta a figyelmet a kis falu terveire, segítséget kért és kapott a céléréséhez, kapcsolatot teremtett Kis-Küküllő megye vezetőségével és a pesti Kisdedővő Intézeteket Terjesztő Egyesülettel. Beszámolóiban nem saját érdemeit emelte ki, hanem a nép kitartását, összeforrottságát és jóra való törekvését állította ki. Vetendő például más falvak népe elé. Ez a népszerűsítő munka meg is hozta a várt eredményt. Sokan járultak hozzá a kis falu megsegítéséhez. Küküllő megye az építkezések idejére felmentette a dombóiakat a közterhek viselése alól. Boncz Elek ügyvéd és Bugzó József pénz- és természetbeni adományaik mellett szekerest és embereiket küldték az iskola építéséhez. Volt, aki az óvodó fizetéséhez járult hozzá, a környékeliek közül pedig többen — például Daniel Elek, a tábla elnöke, Reisner Mihály szász káplár stb. — pénz, épületfa, cserép, gabona és egyéb támogatású adományozásával nyújtottak segítséget, a megye határain túlról pedig V. síle Moga görögkeleti püspök támogatta a nemes ügyet 10 „rénes forintok“ adományozásával. Nemcsak a dombói iskola tanulói között nem volt tehát nemzeti és vallási megkülönböztetés; az adományozók listája is beszédesen tanúskodik arról, hogy az iskola építését és fenntartását más felekezettűek és nemzetiségűek szívügyüknek tartották.

A KORUNK HÍREI

November elején Szatmáron és Nagyváradban jártak szerkesztőink, Herédi Gusztáv, Kántor Lajos és Könczei Ádám, s a helyi iskolák tanáraival és végzős diákjaival találkoztak. A Szatmári Magyar Líceum klubjában érdekes beszélgetésre került sor a *Korunk* problémáiról, a moderniségről a művészetben, a romániai magyar irodalomtörténet kérdéseiről. A szatmáriak újabb meghívásainak — a Madách-évforduló alkalmából s egyéb témák megbeszélésére is — a közeljövőben ugyancsak szívesen teszünk eleget. — November 17-én Sepsiszentgyörgyön, 18-án Baróton találkozott a helyi műszaki értelmiség képviselőivel Balogh Edgár és Veress Zoltán; a műszaki értelmiség anyanyelvű szakmai műveltségének fontosságáról, illetve folyóiratunk ennek fejlesztésével kapcsolatos munkájáról tartottak előadást.

A *Muzsika* 1972. 11. száma *Rendhagyó sajtószemle* címen többhasábos cikket szentel a *Korunk* 5., zenei számának. Idézzük a szemle egyik zárósortait: „A *Korunk* szerkesztőségének pedig köszönettel tartozunk. Példát adtak, hogy miként lehet látványosan szűk szakmai kérdéseket a közügy rangjára emelni.“ — A *Jelenkor* idei 10. számában Pomogáts Béla újabb romániai magyar kiadványokról értekezik. Cikkében örömmel olvastuk: „a *Korunk* szerkesztőségéhez fűződik a kezdeményezés, az úttörés. Ez a nagymúltú, értékes marxista tradíciókkal rendelkező, egyszersmind friss érdeklődést tanúsító folyóirat válotta fel először tematikus számai révén a kiteljesedő és tagozottabb nemzetiségi kultúra feladatait. A *Korunk* foglalta össze tudományos színvonalon azokat a kérdéseket, amelyeket a történészeknek, szociográfusoknak, nyelvészeknek, a helyi hagyományok kutatóinak és a nemzetiségi elhelyezkedés jogi, politikai és tanügyi problémáival foglalkozó szakembereknek a jövőben meg kell oldani.“

Sumar

Veress Zoltán: Redescoperirea planetei noastre 1603 ● Bodor András: Perspective spre trecut 1605 ● Fábián Ernő: Noul univers al omului 1618 ● Semlyén István: Coeficientul „zero“ al dezvoltării 1625 ● Kapusy Antal: În apărarea psihosferei 1637 ● Iring Fetscher: Sensul finalului omenesc (trad. de Aradi József) 1648 ● Szilágyi Júlia: Mitul — pretext cotidian 1655 ● Roth Endre: Sociologia și viitorul posibil 1661 ● Palocsay Zsigmond, Balla Zsófia, Adrian Păunescu: Poezii 1666 ● Kolozsvári Papp László: Fragment de roman 1669 ● Szent-Györgyi Albert: Omul și natura (red. de Szabó T. E. Attila 1678

NOTE

Jordáky Lajos: Dictatul de la Viena în știința istoriei 1678 ● Herédi Gusztáv: Mesaj și dreptate 1692

FORUM

Tokay György: „Topografia“ cunoașterii legilor la Arad și Timișoara? 1696

OGLINDĂ

Tófalvi Zoltán: Olăritul la Corund 1699 ● Kósa Szánthó Vilma: Despre viața culturală în comuna Malnaș 1707

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Jean-Jacques Salomon: Uniunea dintre putere și știință 1714

ISTORIE VIE

Lakatos István: Prima operă maghiară din Transilvania 1719

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Maurer Gyula: Unele reflexii asupra cercetării matematice 1723

RECENZII

Mózes Huba: Recenzia cărții de istorie literară a lui Csehi Gyula 1734 ● Herédi Gusztáv: Manufactura de la Botiz 1736 ● Kozma László: Laici în jurisdicție 1739 ● Turzai Mária: Solidaritate militantă antifascistă 1742

BIBLIOTECĂ, PANORAMĂ, SCRISORI CĂTRE REDACȚIE

Levél az olvasóhoz

Az 1972-es esztendő végéhez közeledünk. A huszonöt éves Köztársaságot köszöntő és a másfél százada született Petőfire emlékező összeállításaink után új feladatok állnak előttünk.

Idői számainkban foglalkoztunk a könyv sorsával a mai világban, a biológia és a technika időszerű kérdéseivel, a zenei anyanyelv, a műemlékvédelem, valamint a közművelődés fontosságával nemzetiségünk életében, de figyelmünket nem kerülték el olyan jelentős területek sem, mint a jog és jogtudat vagy pedig az esztétika mindenkit érintő és érintő jelenségei.

Az új évben ismét olyan lapszámokat szeretnénk megjelentetni amelyek témája kielégíti széles olvasótáborunk érdeklődését. Tervünkben szerepel egy Madách-szám, amely Az ember tragédiájából fakadó emberi-bölcseleti problémák jelenkori megvilágítását tartalmazza; foglalkozunk majd az ipar és a termelés humán vonatkozásaival; szemügyre vesszük a filmművészet szerepét a XX. század utolsó harmadában élő ember alakításában; megvizsgáljuk a nemzedékek egymás közötti viszonyát; és az egyik legfontosabb témaként ifjúság és iskola kölcsönös kapcsolatainak elemzése szerepel tervünkben.

Az új esztendőre megszabott terv végrehajtásához várjuk minden munkatársunk és olvasónk támogatását. Várjuk mindazok további megmaradását olvasói táborunkban, akik előfizetés vagy példányonkénti vásárlás útján hónapról hónapra kézbe veszik lapunkat, s gondolatainkat továbbgondolják. Várjuk leveleiket, amelyekben elmondják véleményüket munkánkról, javaslataikat, észrevételeiket a Korunkban megjelent írásokról, és olyan témákról, melyekről szívesen olvasnának.

Köszönjük mindannyiuk hűségét.

KORUNK